

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

I R O D A L O M -
ÉS
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

— — — — —
S T U D I A H I S T O R I Æ
L I T E R A R U M E T A R T I U M

2.

SZEGED, 1999

A magyarországi múzeumok évkönyvei szinte gomba módra születtek 1956-tól, közöttük a szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve is, mely bevallatlanul, vagy bevallottan, egy közép-európai szempontból is fontos régió, a Kárpát-medence centrális részének régészeti, néprajzi, helytörténeti és biológiai témájú múzeumi tanulmányait tette közzé. Akkoriban egy-egy decentrum, nagy hagyományokkal rendelkező múzeum adta a nevet, melyet később törvényerejű rendelet legalizált, hiszen ezek a vegyes tartalmú évkönyvek regionális jelentőségűek voltak, s azok is maradtak. Ilyenképpen Csongrád megye múzeumi tanulmányait tettük közzé. Közel 40 esztendő múltán beláttuk, hogy a korszerűsödő múzeum kinötte tudományos közleményeinek eddigi kereteit. Terjedelemben, tartalomban, technikában és eladhatóságban is, hiszen be kell vallanunk, évkönyvünk egyik célja, az a nemzetközi cserekereskedelem, mellyel könyvtárunkat, s ezzel naprakész információinkat gyarapítani szándékozunk. Úgy döntöttünk tehát, hogy évkönyvünket öt szekcióra bontjuk:

Régészeti Tanulmányok – Studia Archaeologica
Történeti Tanulmányok – Studia Historica
Néprajzi Tanulmányok – Studia Ethnographica
Természettudományi Tanulmányok – Studia Biologica
Irodalom- és Művészettörténeti Tanulmányok –
Studia Historiae Litterarum et Artium

Úgy tervezzük, hogy nem évente, hanem olyan periodikaként jelenünk meg, amelyben újabb fontos eredményeinket büszkén tárhatjuk a szaktudomány világa elé, nem az eredmények, hanem a gazdasági lehetőségek függvényében.

A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

I R O D A L O M -
ÉS
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

STUDIA HISTORIÆ
LITERARUM ET ARTIUM

2.

SZEGED, 1999

Szerkesztőbizottság:

Lengyel András, Nagy Imre, Szuromi Pál

Szerkeszti:
LENGYEL ANDRÁS

ISSN 1417 – 5320

Kiadja a Móra Ferenc Múzeum
Felelős kiadó: Dr. Vörös Gabriella megyei múzeumigazgató
Nyomdai kivitelezés: Juhász Nyomda, Szeged

TARTALOM

<i>Nátyi Róbert</i> : A Szeged-alsóvárosi templom barokk berendezése	5
<i>T. Knotik Márta</i> : A Szegedi Híradó szerkesztőségei, kiadóhivatalai és nyomdái (1859–1925)	67
<i>Péter László</i> : Tömörkény szülei	87
<i>Lengyel András</i> : Tömörkény István hatvannyolc levele	99
<i>Czetter Ibolya</i> : A narráció stilisztikája néhány Tömörkény-novellában	141
<i>Szuromi Pál</i> : Egy földközeli festőpoéta. Lóránt János Demeter munkásságáról	155

Kisebb közlemények

<i>Lengyel András</i> : Kosztolányi Dezső levele Juhász Gyuláról	175
<i>Apró Ferenc</i> : Heller Ödön levelei Domokos Lászlóhoz	177
<i>Zsoldos Sándor</i> : Somlyó Zoltán a „Szeged és Vidéke” munkatársa (1909. május – szeptember)	184
<i>R. Nagy András</i> : Hegyi István műveinek bibliográfiája és életpályájának vázlatos áttekintése	191
<i>Botka Ferenc</i> : Brachfeld Olivér két levele Déry Tiborhoz	199
<i>Bálint Sándor</i> : Reitzer Béláról	203
<i>Füzi László</i> : Németh László levele Péczely Attilához	205

Adattár

<i>Halasy-Nagy József</i> : Summa vitae	207
<i>Deák Tamás – Klukovicsné Paróczy Katalin – Ráczné Mojzes Katalin – Szabó Éva</i> : Halasy-Nagy József írásai. Bibliográfia	239

CONTENTS

<i>Nátyi, Róbert</i> : The Baroque Furnishment of the Church in Szeged-Alsóváros	5
<i>T. Knotik, Márta</i> : Redactions of the Szeged Herald, its Publishers and Presses (1859–1925)	67
<i>Péter, László</i> : The Parents of Tömörkény	87
<i>Lengyel, András</i> : István Tömörkény's Sixty-eight Letters	99
<i>Czetter, Ibolya</i> : Stylistics of Narration in some Short Stories by Tömörkény	141
<i>Szuromi, Pál</i> : A Down-to-earth painter-poet. The life-work of Demeter János Lóránt	155

Minor Publications

<i>Lengyel, András</i> : Dezső Kosztolányi's Letter about Gyula Juhász	175
<i>Apró, Ferenc</i> : Ödön Heller's Letters to László Domokos.....	177
<i>Zsoldos, Sándor</i> : Zoltán Somlyó, a Contributor to „Szeged és Vidéke” (May – September 1909)	184
<i>R. Nagy, András</i> : A Bibliography of István Hegyi's Works and an Outline Overview of his Career.....	191
<i>Botka, Ferenc</i> : Two Letters by Olivér Brachfeld to Tibor Déry	199
<i>Bálint, Sándor</i> : On Béla Reitzer.....	203
<i>Füzi, László</i> : László Németh's Letter to Attila Péczely	205

Data Archive

<i>Halasy-Nagy, József</i> : Summa vitae	207
<i>Deák, Tamás – Klukovicsné Paróczy, Katalin – Ráczné Mojzes, Katalin – Szabó, Éva</i> : József Halasy-Nagy's Writings. Bibliography	239

A szeged-alsóvárosi templom barokk berendezése

NÁTYI RÓBERT
(Szeged)

A templom története, följújtása a barokk korban

Szeged városa 143 év után, 1686. október 23-án szabadult föl a török uralom alól. A 17. század végén a város az ország egyik leggazdagabb települése volt.¹ Az elnéptelenedett pusztákon élénk állattenyésztés folyt, jelentősek voltak az erdélyi sóból és a fauszta-tásokból – továbbá a halászatból származó – jövedelmek. A városnak, illetve a tanácsnak nagyobb összegek álltak rendelkezésére az alsóvárosi templom – még a hódoltság ideje alatt (1677) – elhatározott felújítási munkáinak végrehajtására.²

1649. október 3-án Ibrissimovits Marin belgrádi katolikus püspök Szegeden járt, ahol 138 embert megbérmált. A püspök kísérője feljegyezte, hogy a szegedi templom a legszébb a török birodalomban „A Seghedino so troua una Chiesa bellissima, e non si troua piú bella in tutto Dominio di Turchi, nella quale habitano li frati di S. Francesco.”³ A templom felújítása tulajdonképpen már a XVII. század elején elkezdődött, amikor a török hatóságok engedélyével 1624–25-ben megtörtént a megrongálódott hálóboltozat megújítása. A fennmaradt török nyelvű iratok tanúsága szerint a munkálatokat a hatóságok igen szigorúan ellenőrizték és szabályozták.⁴ 1690-re a templom följújtása részben megtörtént.

¹ De la Croix Paitis 1713. évi térképéről megállapítható, hogy erre az időre a város lakossága a nagyszámú itt állomásozó katonával együtt 9000 fő volt. Bár az 1712-es árvíz nagy pusztítást végzett, s a lakosság jó része elmenekült. Az 1715. évi portaösszeírás alapján Reizner Szeged lakóinak számát mintegy 5000 főre teszi. Összehasonlításképpen Pozsonynak ekkor 8000, Pestnek 2700 lakosa volt.

² BÁLINT SÁNDOR 1983. 83. p. és 122. jegyzet.

³ VANYÓ TIHAMÉR 1971. 323–337. p.

⁴ Az első idevonatkozó *tezkerét* (kötelezvény, bizonyítvány) Mehmed és Ahmed szegedi kádik adták ki 1624. május 8–18-án. „István és Márton a város egyéb lakosaival a törvényszék (mahfili káza) előtt megjelenvén előadták, hogy miután templomuk teteje beroskadt, falai eláznak. Engedélyt kérnek tehát arra, hogy a régi módi szerint – semmivel nagyobbra nem építvén – betetőzhessék. Az engedély ezennel megadatik.” 1625. augusztus 15–25-i dátummal Ibrahim szegedi miriliva a következő engedélyt adta ki ugyanebben a tárgykörben: „Jelen sorok tartalma ez: a szegedi ráják temploma melletti malomnak, mint szintén az omladozó boltíveknek kijavítására szükségessé válván, erre tőlünk engedélyt kértek. Mi ezt ezennel megadjuk s, hogy minden ebből eredhető háborgatásuknak eleje vétessék, az illetőket jelen tezkerénkel bocsátjuk el. A papoknak mint a városi rájákknak is mindenki békét hagyjon.” Három nappal később (1625. augusztus 28.) Ahmed szegedi kajmekom irata megerősíti az előző engedélyt: „jelen temeszünk ezt foglalja magába: az alsó városi templom boltívének lebontásáért folyamodtak, – mi ezzel megengedtetik. Ebben senki se akadékoskodjék.” Közölve: SZILÁDY – SZILÁGYI, 1861. XXIX, XXXII, XXXIII.

1701-ben már a szerzetesek által készített új ülőpadok díszítették a templom terét. A komolyabb helyreállítási munkákhoz csak 1713 után kezdhettek hozzá az addig elhúzódó fölszabadító hadjáratok miatt. Pontosabban az újjáépítési munkálatok a várban kezdődtek meg, és csak ennek elkészülte után indulhatott el a városban a többi épület újjáépítése. Ebből az évből (1713) fennmaradt a kolostor és a templom akkori állapotáról fölvetett műszaki rajz (távlati kép és alaprajz).⁵

A rajzon láthatjuk, hogy mind a templom, mind a kolostor alaprajzi elrendezésében, részlet képzésében a középkori állapotot mutatja. Ezen a rajzon még torony nélkül ábrázolták a templomot, a török idejében harangozni egyébként sem lehetett. A templom fő homlokzatán ül egyedül egy kicsiny torony, amelyet az újjáépítési munkálatok során lebontottak. Részletformáit tekintve, a fölszabadítási hadjáratok alatt készülhetett, esetleg néhány évtizeddel korábban, de semmiképp sem a középkorban. A torony a szentély felső párkány magasságáig már a középkorban elkészült – ezt az állapotot mutatja a rajz –, de befejezésére évszázadokat kellett várni. A torony a ferences építészeti hagyományokhoz híven a szentély mellett nyert elhelyezést, a szentély északi oldalának második szakaszához épült. A zsolozsmázás közben előírt harangozásokat könnyebben és a zsolozsmákkal egy időben lehetett így elvégezni. A toronyhoz csatlakozik az ugyancsak gótikus stílusban épült sekrestye, mely eredetileg káptalan teremnek készült. 1729-től kezdtek hozzá a torony magasztásához. 1743-ban és 1755-ben Návay János kanonok adományozott 700 forintot a munkálatok folytatására. A torony építése igen lassan haladhatott, hiszen 1783-ból is találunk adatot, hogy az ács és kőműves munkákért 4530 forintot fizettek.⁶ A torony sisakjának befejezésére 1827-ig kellett várni.

1718-ban kezdték el a kolostor bővítését és átépítését. Az 1713-as rajzon tulajdonképpen még „középkorias”, faszervezetű, kétszintes épületeket látunk. Az északi rész épületei készültek el elsőként. 1729-re befejezték a nyugati szárny munkálatait. 1733-ra a déli traktus is készen állt. 1751-ben építették meg a keleti szárnyat és az összekötő folyosót. A XVIII. századi építés során talán a belső válaszfalakat bontották el, s így alakították ki az új térrendszert. 1742-re elkészült a templom új barokk stílusú orgonakarzata, melyet 1776-ban átalakítottak.

Az 1713-as rajz nyugati templomhomlokzatán látszik egy kis méretű előcsarnok,⁷ amelynek elég egyszerűsített rajzából nem lehet megállapítani, hogy melyik korszak eredménye. A kapu ívéből, és a toszkánnak tűnő homlokzati pilaszterek, esetleg lizénák alapján nem tűnik a 16. századi építkezések részének. Bár nincs kizárva, hogy eredetileg, a középkorban is ilyen, szélfogó építmény egészítette ki a templom homlokzatát. 1737-re ezt a téglány alaprajzú épületet lebontották, mert ekkor készült el a remekül faragott főkapu, és a templom többi kőkeretes kapuzata is. Az összes kapu keretezés valószínűleg egy budai kőfaragó műhely munkája. A magyarországi emléanyagban még nem sikerült megtalálnom ennek a műhelynek az alkotásait, a szegedi főkapu pontos analógiáit.

⁵ A rajz felirata: Prospectus Ecclesiae et Conventus Szegediensis Patrum Franciscanorum de Anno 1713. Basis eiusdem ecclesiae et conventus de eodem Anno 1713. (Steindl Imre másolata. OMF tervtár).

⁶ SZEGEDI A. KILIT 1862. 50–51. p.

⁷ Ennek a kis szélfogó előcsarnoknak az alapfalaikat a Trogmayer Ottó vezette ásatás megtalálta.

A templomot és környékét a XVIII. századi átépítés során feltölthették, és a templom belső szintjét is emelték. Az 1936. évi restaurálás során előkerült gótikus kapuk boltozati zónája olyan alacsonyan volt, hogy ebből szintén a későbbi feltöltésekre lehet következtetni.⁸

A templom barokk kori berendezése

A szentélyt egykor magas háttámlájú gótikus, esetleg reneszánsz stallumok és szárnyas oltárok díszíthették. Az eredeti gótikus berendezés elpusztult. A XVIII. század első felében az átépítési munkákkal párhuzamosan indult meg a templom bútorzatának a megújítása. Az új barokk oltárok alkalmazkodnak a gótikus tér szerkezetéhez.

Két építési szakaszban készültek az oltárok. A felújítási munkák a század elején kezdődtek. Ebben a szakaszban készült oltárok nem maradtak fenn eredeti formájukban, mivel később átépítették őket. 1713-ban készült a főoltár, Szent Ferenc oltár, Szent József oltár és a szószék 1714-ben nyert elhelyezést. Paduai Szent Antal első oltárát 1716-ban készítették el. 1738 körül emelheték a Szent Vendel oltárt, 1739-ben szentelték föl Nepomuki Szent János oltárát és a Piéta vagy Fájdalmas Szent Szűz oltárt, 1740-ből való a Fekete Mária oltár Madonnája. A Purgatórium oltár képét 1742-ben, vagy 1747-ben festették. A sekrestye berendezése 1763/64-re készült el. A sekrestyeszekrény festményein Hogger Antal festő megörökítette a templom oltárait, köztük egy Gyümölcsoltó oltárt is, amely napjainkban már nem áll a templomban.

Az átalakítási munkálatok során került sor a templom barokk orgonájának elkészítésére. Elképzelhető, hogy már a török hódoltság végén rendelkezett a templom egy kisebb orgonával.⁹ A Historia Domus 1760-ik évi bejegyzése szerint ekkor merült fel az orgona felállításának a gondolata („Notandum quod hoc anno... Organum Majus paravi possit...”). Ennek érdekében a Mátyás-féle miseruháról, amelyet akkor az alsóvárosi rendházban őriztek, lefejtettek 13,75 lat gyöngyöt, melyért egy pétervárad-i zsidó kereskedő 282 forintot fizetett. Az orgonát Standinger János budai orgonakészítő mestertől rendelték meg. 1761-ben elkészült az új orgona („Organum priori Anno inchoatum perfectionem obtinuit, per organificem Budensem. Constitit fere 1000 Imperialis.”), amit már 1764-ben javítani kellett („Organum totaliter ruinum prime vice reficitur.”). Podkoviczky Márton beszercebányai orgonaépítő mester újjáépítette a hangszert 1767 novemberében – 1768 februárja között. Az aranyozásra és az utólagos díszítő munkákra 1775-ben került sor. A század végén, 1795-ben átalakították az orgonát.

Főoltár

A hajóba belépőnek először a templom terének leghangsúlyosabb eleme, a Szűz Máriának szentelt főoltár tűnik fel. Az oltárt Sarecz György, dalmát származású gazdag szegedi kereskedő költségén állították fel 1713-ban, és ekkor helyezték el benne a Boldogasszony képét. Erről a templom Historia Domusában a következők találhatók: „Az egykori királyi költségen emelt első oltár hogy, milyen volt tényleg senki sem tudja:

⁸ LUGOSI DÖME 1936. 11–12. p.

⁹ SZIGETI KILIÁN 1982. 28–31. p.

mint bizonyos csupán az az egy tűnik ki a feljegyzésekből, hogy az (az oltár) a török járom idején lángok martalékvává lett és csodatévő képe a hamu közül megmentetett, helyébe minden pompa nélkül való festett faoltár került, mely 1713-ig fennállott. Később az említett évben egy bizonyos Sarecz György nevű dalmát jámbor férfi építette a mostani oltárt, elhelyeztetvén annak közepén a csodatevő régi képet.”¹⁰

A háromszintes főoltár szerkezetileg voltaképpen korábbi előképeket követ. A nagyszombati egyetemi templom főoltárát, a rohonci főoltárt (1679) és a Matheus Kern grazi szobrász által készített németújvári oltárt (1647–49) tekinthetjük előképeinek. A XVII. században ez az új oltártípus a helyi hagyományok és az új hatások eredményeként alakult ki. A század második negyedétől kezdve ezek az oltárok egyre architektonikusabb hatásúak lettek, mígnem kialakult a gazdagon díszített barokk típus. Ezek az oltárápítmények diadalívyszerű kiképzésükkel a szentély zárófalát teljes szélességükben és magasságukban kitöltik.¹¹

Főállítási évéhez (1713) képest, tulajdonképpen régiesnek mondhatjuk a szegedi főoltárt. Hekler Antal szerint: „A barokk oltár a XVII. század végétől kezdve hatalmas színpadi architektúrává dagadt, melynek mozgalmal oszlopkulisszái közepette a szobrászi elem önértéke erősen mecsökkent. Az oltárszobrok sok esetben annyira felszívódnak a döntő összbenyomásban, hogy a bennük rejlő nagy művészi értékek felismerését csak a fényképezőgép lencséjének fölfedező munkája teszi lehetővé”.¹²

A főoltároknak az előbb említett sorozata híven fejezik ki a barokk kor eszmevilágát. A barokk hierarchikus szemlélet hűen tükröződik a szegedi főoltáron. Az alsó sor szentjei és a Mária kép a legnagyobb méretűek, míg fölfelé haladva egyre kisebb alakok keretezik az építményt. A Máriának hódoló szentek csoportjait a legfelső szinten a háromszögbe zárt istenszem motívum fogja össze. Ez a motívum a barokk teológia egyik elterjedt gondolatát – Deus videt et providet (Isten mindent lát, és mindenkinek gondját viseli) – idézi fel. Bálint Sándor szerint az oltár a mediterrán templomok főhomlokzatának körvonalait idézi fel a szemléletben.

A csavart oszlopokat, melyeket ezen az oltáron is elhelyeztek, a teológia Salamon templomától eredteteti: A Liber Pontificalisba mint az antik oszlopok, a régi Szent Péter bazilikában a confessio előtt álló oszlopok kerültek be. A csavart oszlopok az egyházat magát jelképezik, áttételesen pedig magára Szűz Máriára utalnak. Ez az oszlopforma már a XVI. században nagyon elterjedt Magyarországon, főleg a jezsuita rend által alapított templomokban. Hazánkba Köln, Paderborn, Hildesheim közvetítésével jutott el és nagy

¹⁰ Historia Domus vetustissimi Conventus Szegediensis Ord. Min. stricte observantium S. P. N. Francisci, Provinciae SS. Salvatoris: „Ara prima Regiis quondam impensis erecta, cujus elegantiae fuerit, de facto nemo novit: id unice qua certum ex protocollo liquet, quod ea sub jugo ottomanni flammis absumta ac Thaumaturga Imagine e cineribus ejus levate, alia tandem nullius splendoris ara, ex depictis asseribus assurrex erit stétique usque ad a. 1713. Postea vero anno, quem retuli, devotus quidam Dalmate Dnus Georgius Saarecz aram novam, quo nunc visitur modo, posita in medio Thaumaturga antique imagine, exstrui curavit.” (A Hist. Domusból vett régies nyelvű magyar idézetek nagyrésze Csepregi Imre fordítása).

¹¹ GARAS KLÁRA 1953. 31. p.

¹² HEKLER ANTAL 1935. 5–6. p.

közkelettségnek örvendett, s mint példánk is mutatja helyenként igen sokáig fent maradt.¹³

A szabadon álló főoltár alsó szintjén, két oldalon ajtókat helyeztek el. Mária ünnepeken, újholdvasárnapkor és búcsúk idején, amikor az oltárkerülés, offertórium járás még liturgikus hagyomány volt a hívek háromszor körüljárták az oltárt.¹⁴ Az oltár első szintjén, a két szélen féloszlopokkal keretezett, félköríves záródású fülkékben Szent Gellért és Szent Mór szobrai helyezkednek el. Beljebb a kegykép két oldalán csavart oszlopokkal keretezett kagyló motívummal záródó fülkékben Szent László és Szent István királyok alakjait faragta ki a szobrász. Az első szint gerendázattal és félköríves timpanonnal záródik. A párkányzat felett, a második szinten egy – egy posztamensen Szent József és Szent Imre herceg alakjai ismerhetők fel. A második szint közepén nyolcszögletű keretben a Mária betűmonogram két oldalán hasonlóan az alsó szint csavart oszlopokkal körülvett fülkéihez, Szent Rókus és Keresztelő Szent János látható. Mellettük kívülről a ferences szentek Páduai Szent Antal és Szent Ferenc nyertek elhelyezést, az első szint külső csavart oszlopaival egy vonalba. A harmadik szinten van a felhőktől és angyaloktól körülvett jellegzetes istenszem motívum, mely az alsóváros és környéki un. napsugaras házak oromzatán él tovább.

Két fölíratos tábla is található az oltáron: az alsó kartusban közvetlenül a kegykép fölött az „Auxiliatrix Szegediensis” olvasható. A felső fölírat arról tudósít, hogy az oltár 1720-ban készült el, s utóljára 1885-ben restaurálták. A felirat tévesen teszi az oltár föllállítását 1720-ra, hiszen azt 1713-ban állították föl. Szegedi Kilitnél valóban található egy adat, mely szerint az oltárt csak 1720-ban festették ki, és aranyozták.¹⁵ Az oltár első restaurálására 1780-ban vagy 1781-ben került sor: „1780-ban ismét megújított ezen főoltár s némi változtatások is történtek rajta oly módon, hogy legfőül állottak a Szent Háromság képe vászonra festve és Szent Mihály főangyal szobra, amazt a moly végkép előrlötte, s e két darab semmi tekintetben sem illvén össze, mindkettő helyett a ‘Gondviselés’ jelvénye tétetett föl az oltár csúcsára. Egy alantabb kivájt körben állott Szent György képe szintén megrongálva, e helyett a Mária név egy darab betüarakatban illesztetett. Végre a tabernaculum két oldalán a Szent Péter és Pál apostolok helyett két cherub szobor állítatott.”¹⁶ 1823-ban látták el az oltárképet aranyozott kerettel, és a bécsi császári tükörgyárból kapott üveggel fedték le. 1885-ös restaurálás során a festéseket újították fel. 1918-ban pedig az oltár régi tabernákulumát cserélték ki.¹⁷

A 16 méter magas és 10 méter széles főoltár fenyőfából és hársfából készült. Az oltár szobrai általában Graf Antal munkáinak tartják, de az oltárral foglalkozó irodalom az egyes részletek kérdésében nagyon különböző véleményeket hangoztat. Rados Jenő Magyar oltárokról készített összefoglalásában csak a retablót tartja Graf munkájának. A hazai barokk szobrászat egyik legalaposabb ismerője Aggházy Mária csak esetlegesen sorolja be a főoltárt Graf Antal oevrjébe. Szeged négy kötetes történetében Nagy Zoltán azt állítja, hogy még az oltárszobrokat is Graf Antal faragta a XVIII. század hatvanas

¹³ BARANYAI BÉLÁNÉ 1975. 333. p.

¹⁴ BÁLINT SÁNDOR 1983. 86. p.

¹⁵ SZEGEDI A. KILIT 1862. 50. p.

¹⁶ SZEGEDI A. KILIT 1862. 50. p.

¹⁷ Heks Nándor István szegedi ötvös munkája az Úrvacsorát ábrázoló új tabernákulum.

éveiben. Bálint Sándor óvatosabban fogalmaz, amikor azt mondja, hogy az oltár kapcsolatban álhatott Graf Antal működésével. Az oltár szerzőségének kérdését egy alaposabb stíluskritikai vizsgálat talán pontosítaná.

A főoltár előtt helyezkedik el a templom legnagyobb kettős sírboltja, ahová a város legkiválóbb polgárai temetkezettek, illetve a várkatonaság parancsnokait és a szegedi és Szeged környéki török ellenes harcokban elesett császári hadvezéreket temették el.

A főoltár kegyképe

A napsugaras mandorlába foglalt, holdsarlón álló Madonna balkarján a gyermek Jézust, jobbában jogart tart. A kép négy sarkában egy-egy angyalfej látható. A templom patrocíniuma a Havi Boldogasszony, melynek mariológiai megfelelője a Napbaöltözött Asszony.¹⁸ A Napbaöltözött Asszony elnevezés Bálint Sándortól származik, forrása a Jelenések Könyvének (Jel. 12,1) harmadik víziója: „Az égen nagy jel tűnt föl: egy asszony, kinek öltözete a nap volt, lába alatt a hold, fején tizenkét csillagból korona”.

Az álló Boldogasszony bal karján áldást osztó gyermekét, jobbában jogart tart. Ennél az ábrázolási típusnál Mária fején tizenkét csillaggal ékített koronát szoktak elhelyezni. A korona Mária tökéletességét hivatott kifejezni, ugyanakkor jelenti azokat az erényeket, mellyel a Madonna rendelkezik. Temesvári Pelbárt ferences szerzetes, prédikátor, aki a XV. század második felének egyik legnagyobb hatású magyarországi teológusa volt, első prédikációs kötetében – mely a „Stellarium coronae benedictae Mariae Virginis” (1489–1498) címet viseli – magyarázza az egyes csillagok jelentését: Formositas, Generositas, Nobilitas, Nominis dignitas, Puritas, Virtuositas, Sanctitas, Perfectionis sublimitas, Virginitas, Religiositas, Sponsi probitas, Habitaculi preclaritas.¹⁹

A középkor folyamán föltűnnek olyan ábrázolások, mikor a Madonna lába alá félholdat helyeznek el, annak jelzéseként, hogy már ekkor azonosították Máriát a Jelenések Könyvében szereplő asszonnyal. Európában mégis Dürer 1498-as, Jelenések Könyvéhez készített fametszet sorozata teremtette meg az ábrázolás prototípusát. Dürer 1498-ban az Apokalipszis sorozatot két példányban – latin és német nyelven – adta ki.²⁰ Eredeti formájában a könyv 15 egyoldalas metszetkompozícióból, címlapból és a Jelenések Könyvének szövegéből állt. Az 1511-es kiadásban Dürer egy fametszet kompozícióval egészítette ki a címszöveget, mely János apostolt ábrázolta, amint a Napbaöltözött Asszony megjelenik neki. A Jelenések Könyve a középkor folyamán számos képzőművészeti ágra hatást gyakorolt. A legtöbb ábrázolással mégis a kódex festészetben találkozunk. A XV. század közepétől kezdve a nyomtatott könyvek fametszet illusztrációiban is találkozunk velük.

Az 1000 körüli években a Karoling és Ottó-kori illusztrált kéziratok jelentik az Apokalipszis ábrázolások jelentősebb csoportját (pl. Bambergi Apokalipszis). A Speculum Humanae Salvationisban a középkor népszerű képeskönyvében szintén meg-

¹⁸ SZILÁRDFY 1994. 29. p.

¹⁹ A Stellarium coronae... szövegét közli: SZILÁDY ÁRON 1880. 114–124. p.

²⁰ ZENTAI L. 1988., NEUSS, F. W. 1932. 185–197. p., SCHMIDT, H. F. 1939. 261–266. p., GROTE, L. 1970. (Teljes irodalom jegyzékkel).

jelenik önálló típusként.²¹ A XV. századból a franko-flamand kéziratok őriznek jelentős, illusztrált sorozatokat. A Limbourgok egyik legcsodálatosabb alkotásában a Berry hercegének készített óraskönyv 22. recto Fólióján is megjelenik a napsugaras dicsfényvel körülvett Mária alakja, melyre valószínűleg a Boucicaut marsall óraskönyvének hasonló ábrázolása hatott.²²

A típus forrásai között kiemelt helyen kell megemlíteni a Német Császárság területén elterjedt ún. Blockbuch – csoportot. 1430 körül adtak ki Németalföldön egy 92 képtáblával díszített Blochbuch Apokalipszist. Dürer, metszet sorozatának elkészítésénél a Jelenések Könyve mellett, két valamivel korábban megjelent nyomtatott és illusztrált Bibliát használt (strassburgi és nürnbergi Biblia).²³ Mindkét Biblia illusztrációit a valószínűleg Heinrich Quentelltől származó 1479 körül kiadott ún. kölni Biblia 9 fametszetű táblája inspirálta.

A sokszorosított grafika jóvoltából került a Madonnának ezen ábrázolása Magyarországra, nyilvánvalóan a dunai iskola közvetítő hatására. Egy ilyen – a dunai iskola hatását magánviselő –, Szentbenedekről származó oltártáblát mutat be a Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállítása. A tábla festője hűségesen követi a düreri metszet előképet, amelyen csak nagyon keveset változtatott. Jobbra fent egy harcos angyalt, balra lent Szent János evangélistát helyezte be a képbe. Az ábrázolás Máriát, mint az ég királynőjét mutatja be, fején koronával, talpa alatt a holdsarlóval. Alakját fényes mandorlába foglalta a festő.²⁴ Itt, sem a tizenkét csillagú korona, sem a gyermek Jézus nem található meg.

A holdsarlón álló Máriának a hazai szobor anyagban talán egyik legrégebbi példánya szintén a Magyar Nemzeti Galériában van.²⁵ Ez a szobor még teljesen a gótikus hagyományban gyökerezik. Ezt bizonyítja a test lágy S-vonala, a hosszúkás, finom arc, illetve a redővetés stílusa. Mária a bal karján tartja a gyermek Jézust, aki anyja felé fordul. A Madonna jobb karja hiányos, sérült. Eredetileg a kezében jogart tarthatott. A Madonna lába alatt megjelenik a lefelé fordított holdsarló. Stilisztikus analógiáit az 1460-as évek salzburgi szobrászatában kereshetjük. Analógiái közé sorolják a kitzbüheli plébániatemplom főoltárának Madonnáját, a salzburgi Museum Carolino Augusteum egy Mária szobrát és a St. Leonhard bei Tamswegből származó Madonnát.²⁶

Egy másik, hasonló korból származó Mária szobornál – a dozmati Rk. plébániatemplom szobránál²⁷ – pedig megjelenik a Napbaöltözött Asszony később kialakult ikonográfiai típusának az eddig tárgyalt szobroknál hiányzó attribútuma, magának a napnak a megjelenítése. A szobor Máriát háromnegyed alakban, térdtől fölfelé ábrázolja. A kis Jézust

²¹ NEUMÜLLER, W. 1972.

²² LOGNON, JEAN – CAZELLES, RAYMOND 1993. 183. p.

²³ 1483-ban Anton Kröberg (Dürer keresztapja) Nürnbergben adott ki Bibliát. Strassburgban 1485-ben Johann Grüningnél jelent meg Biblia.

²⁴ MOJZER MIKLÓS (szerk.) 1984. 106. p. Az apokaliptikus asszony és a sárkány Szentbenedekről (1510-1520). Fenyőfa, 120 x 74 cm Ltsz.: 7639.

²⁵ A szobor állítólag a túskevári pálos kolostor romjai közül került a sümegi Darnay-gyűjteménybe, s több állomáson keresztül az MNG-be. Ltsz.: 52.640, nyárfa, m.: 133,5 cm, 1460-1470.

²⁶ POSZLER GYÖRGYI 1994a, 499-500. p.

²⁷ Mária a gyermek Jézussal. (1460-1470) Dozmat, Rk. plébániatemplom. Hársfa, m.: 65 cm.

Mária bal karján tartja. A Madonna jobb karja teljes egészében kiegészítés, minden bizonnyal eredetileg kezében jogart helyeztek el. A szobor teljes hátoldalát Mária hosszú, aranyozott haja borítja. Középen emberi arcot formázó napkorong látható, melyből napsugarak indulnak ki. A szobrot készítő mester Martin Schongauer egyik korai metszetét (Lehrs V.,Nr. 40.) biztosan fölhasználta. A metszeten Máriát sugárkoszorú veszi körül. A szobornál vagy liturgikus funkció indokolta, hogy a napkorong és a sugarak a hátoldalra kerültek, vagy csak egyszerűen technikailag nem tartotta kivitelezhetőnek a szobrász, hogy a szoborból fából készült napsugarak induljanak ki. Ennek a Madonnának a stiláris rokonait is Salzburgban kereshetjük. Legközelebbi párhuzama a salzburgi körbe tartozó Neuenkirchen an der Enknach plébániatemplomában álló, 1460 körülre datált Mária szobor.²⁸

A következő kiragadott példánk, 1480 körül készülhetett, a szmrecsányi főoltár mestérének Felkáról származó Mária oltárszobra. Itt a Madonnát övező dicsfény-mandorla későbbi kiegészítésnek látszik.²⁹

A holdsarlón álló Boldogasszony típusa a XV. század utolsó harmadára Magyarország számos templomának oltárán szerepelt. Az 1556. évi kassai Szent Erzsébet székesegyházbeli tűzvészben elpusztult egy 1480 körüli Sárlos Boldogasszony oltár.³⁰ Jó néhány Mária oltár szobra napjainkra, mint önálló középkori szobor megmaradt. Ilyenek a necpáli és a zalaszentgróti Madonna szobrok (1490.k.).

A Napbaöltözött Asszony már kialakult ikonográfiai kánonját követő – általam ismert – legkorábbi magyarországi képi ábrázolása a lőcsei Szent Jakab templom Lőcsei Pál mestertől származó főoltárának (1508–18) leckeoldali belső szárnyán lévő táblák egyik reliefje. A tábla János evangélistát ábrázolja Pathmosz szigetén amint a Jelenések Könyvét írja. Az ábrázolás itt is dűreri metszet előképet követ.³¹ A Jelenések Könyvét író apostol a tábla jobb alsó sarkában foglal helyet, vele szemben van attribútuma, a sas. Az ábrázolás bal felső harmadában jelenik meg a napsugaraktól övezett mandorlában, holdsarlón álló Madonna. Mária gyermekét bal karján tartja, miközben jobb kezével átöleli. Ezért Pál mester művén nem jelenik meg a Madonna jobb kezében a hasonló ábrázolásokon elterjedt jogar. Mária fején korona van. A távolban egy középkori város falai jelennek meg.³²

A legismertebb emlék a magyarországi emléktanyagban a csíksomlyói ferences templom fából készült kegyszobra, amelynek elkészülte nagyjából egybe esik az alsóvárosi templom alapításával. 1510 körül készült ez az egyik legnagyobb méretű kegyszobrunk, valószínűleg erdélyi faragómester remekéént.

Az ábrázolás népszerűségére jellemző, hogy a XV. század második felétől Magyarországon is megjelentek a miseruhák hímezett keresztjeinek központi helyén, az oltárábrázolásokkal csaknem egy időben.³³ A Madonna képe a magyarországi pénzeken első ízben

²⁸ POSZLER GY. 1994b, 498–499. p.

²⁹ TÖRÖK GYÖNGYI 1993. 177. p.

³⁰ RADOCSAY DÉNES 1955. 86. p.

³¹ A többi relief táblának előképeit is a német művészet körében találta meg a kutatás egy-egy Stoss, illetve Schongauer metszet képében.

³² TILKOVSKY, V. 1961. 175–186. p., HOMOLKA, JAROMÍR 1973.

³³ SZILÁGYI ANDRÁS 1981. 333. p. Az Iparművészeti Múzeum több, a XV. század második feléből származó miseruhát őriz gyűjteményében, melyen a Napbaöltözött Asszony alakja tűnik fel (Ltsz.: 7392, Ltsz.: 7393).

Mátyás király garasain tűnt fel. Ezt a hagyományt követték II. Ulászló és II. Lajos aranyforintjai. Ettől kezdve több évszázadig hagyomány maradt, hogy a Patrona Hungariae alakja díszíti a magyar királyok pénzérmeinek egyik oldalát.³⁴ A Napbaöltözött Asszony alakja Újlaki Miklós boszniai király (1471–77) dénárjain jelent meg.³⁵

1500 körül a magyarországi ötvös művészetben is elterjedt – a gyöngyösi Szent Bertalan templom kincstára egyik úrmutatójának tanulsága szerint – Mária ábrázolásának szóban forgó típusa.³⁶

Érdemes megemlíteni, hogy az alsóvárosi templom gyűjteményében őriznek tizenhat kis méretű fametszetet, valószínűleg a XV–XVI. század fordulójáról.³⁷ A megmaradt metszetek eredetileg egy nagyobb sorozat részei lehettek, melyeket a ferencesek az eretek tanok ellen, a hit megújítása érdekében propagandisztikus céllal használtak fel.³⁸ A legtöbb ábrázolást latin nyelvű magyarázószöveg kíséri. Az egyik képen a Napbaöltözött Asszonyt ábrázolta a metsző.

Ez az ábrázolás³⁹ mintegy foglalta a római katolikus mariológiának, hiszen a teljes Máriára vonatkozó tanítást a Szeplőtelen Fogantatótól a megdicsőülésig kifejezi. Az obszerváns ferences mozgalomnak mintegy szimbólumává magasztosult Máriának jelen ábrázolása, hiszen mind az eretnekség, mind a pogány (török) elleni harcban zászlójukra tűzhatték ezt az ábrázolás módot. A ferences teológia már Duns Scotus óta különleges figyelembe részesítette a szeplőtelen fogantatás tanát. A VIII. századtól a keleti egyházban Mária menybemeneteleként értelmezték a Jelenések Könyve Napböltözött Asszonyáról szóló víziót. Nyugaton Szent Bernát volt az első, aki hasonlóan értelmezte ezt a jelenetet.

Szóllóssy Ágnes szerint: „Kiindulva abból, hogy Mária mentes volt az áteredő büntől, így annak következményétől, a haláltól is, a mennybevitel igazsága teljes megalapozottságot nyert. Innen tehát a formai egyezés a késő középkori Mennyebe felvett királyné (Assumpta), Mennysországnak királynéja (Regina coeli), Angyalok királynéja (Regina angelorum), Istennek Szent Anyja (Mater Dei), Makula nélkül való Anya (Immaculata) Mária-képek között, amelyek mind a napba öltözött asszony jelvényeit hordozzák”.⁴⁰

A kultusz teológiai megalapozása a Baseli zsinaton történt. 1439. szeptember 17-én a 36. ülésen Mária Szeplőtelen fogantatását hitcikkellé emelték. IV. Sixtus pápa (1471–

³⁴ SOÓS FERENC 1998. 32. p., SOÓS FERENC 1995. 3. p.

³⁵ SOÓS FERENC 1988. 17. p.

³⁶ Az Úrmutató magyar, nagyszombati műhely terméke 1500 körül. IS mesterjegy. Aranyozott ezüst, kalapált, öntött. XVIII. századi pótlásokkal.

³⁷ Négy kép a Tízparancsolatot mutatja be: Istennek nevét hiába ne vedd, Tiszteld szüleidet, Ne ölj, Felebarátod házat ne kívánd. Három kép a bűnöket állítja pellengérré: Fösvénység, Bujaság, Góg. Öt metszet a szentek tiszteletére és az ünnepek megünneplésére figyelmeztet: Szt. István protomártír, Szt. János evangélista, Aprószentek, Nagyszombat, Karácsony. Az egyik kép Jézus keresztre feszítését ábrázolja.

³⁸ BÁLINT S. 1975. 34. p.

³⁹ Mária ikonográfiával foglalkozó jelentősebb feldolgozások: D'ANCONA, M. L. 1957., HENZE, C. 1948. A Napbaöltözött Asszony ikonográfiájára vonatkozólag: BURGER, L. 1937., VETTER, E. M. 1958/59.

⁴⁰ SZÖLLÖSSY ÁGNES 1991. 18. p.

1484), aki maga is ferences volt, búcsúengedélyében lelki kiváltságot ígért azoknak, akik a Napbaöltözött Asszony valamely képe előtt a kereszténység ügyéért imádkoznak. 1477. február 27-én kiadta „Cum praeexcelsa” kezdetű bulláját, melyet 1483-ban megerősített „Grave nimis” brevéjében.

Havi Boldogasszony ikonográfiája

Az ábrázolás prototípusa a római S. Maria Maggiore templom Szent Lukácsnak tulajdonított ikonja. A legenda szerint a templom egy János nevű római patrícius költségén épült Liberius pápa (352–66) idejében. Mindketten látomásukban Szűz Mária óhaját hallották, mely szerint azon a helyen ahol 365. augusztus 5-én hó lepi be az Esquilinus dombot, az ő tiszteletére templomot emeljenek. A kegykép az V. Pál által emeltetett (1605–1621) Borghese-kápolnában került elhelyezésre.

Az ikonon arany háttér előtt bizánci bíborköpenybe burkolózott, ovális arcú Máriát látunk. A Szűz Anya balján a gyermek Jézus helyezkedik el, aki az édesanyja jobb vállán elhelyezkedő csillagot szemléli. Az arany színű ingbe öltözött kis Jézus jobb kezével görög módon áldást oszt, míg bal kezében az Újszövetség könyvét tartja. Mária fejét kendő fedi (efezusi Istenanya), a kép felső részén lévő görög betűk is erre vonatkoznak. Mária homlokát fedő kendőn a kereszt jelenik meg. Ez a kereszt a homlokon, Krisztus keresztfájdalmára utal. Az áldást osztó kéz – három ujjal – utal a Szentháromságra. A két visszafordított ujj Krisztus emberi és isteni természetét szimbolizálja. Mindkettőjük fejét arany fényű glória övezi.

A VI. századra a konstantinápolyi Szent Bölcsesség templom lektorára Theodorosra vezethető vissza a hagyomány, amelyet Andreas de Creta és Damaszkuszi János is elfogad. Miszerint a Mária képet Lukács Evangélista festette volna.⁴¹ Theodorosz bizánci szerzetes a VI. században arról tudósít, hogy az V. század közepén Eudoxia császárnő ezt a képet Jeruzsálemből elküldte sógornőjének Pulcheriának Konstantinápolyba, aki ezután a Hodégézisz nevű utcában templomot építtetett megőrzésére (Odigiatria).

Ennek a képnek másolatai mindenütt igen gyorsan elterjedtek a keresztény világban. Ezeket a festményeket mindenhol „Szent Lukács Madonnája” néven tisztelték. Arról még napjainkban is vita folyik, hogyan került ez a kép Rómába. Annyit tudunk róla, hogy 590-ben Nagy Szent Gergely pápa ünnepélyes, engesztelő körmenetben vitte a S. Maria Antiqua templomból a Szent Péter bazilikáig. A kép később került a Maria Nova (ma római Franciska) templomba, majd ezután a Szent Hadrián templomba. A XIII. században a római szenátus hozatta át a kegyképet a S. Maria Maggioréba.⁴²

Szilárdfy Zoltán két jelentés síkját különbözteti meg Mária ezen ábrázolásának.⁴³ Elsődleges jelentése szerint a Római Egyház Mária kultuszának apostoli eredetére utal. A második jelentéssik a kegyképhez fűződő legendához kapcsolódik. A festményt Nagy Szent Gergely pápa idejében egy pestis járvány alkalmából hordozták végig a városon, amikor a Regina Coeli-t éneklő angyalok jelentek meg. A körmenetben jelenlévők egyszer

⁴¹ P.G: 86, 1. 166–7. p., De Sanct. Imag. Ven., P.G. 97. 1303. p., Epist. ad Theog. Impe., P.G. 95, 3504. p. Közli: DR. TÓTH K. J. 1988. 101–112. p.

⁴² Bibl. Vatic. Lat. 2100 f. 4. Közli: DR. TÓTH K. JÁNOS 1988. 101–112. p.

⁴³ SZILÁRDFY ZOLTÁN 1994. 24. p.

csak arra lettek figyelmesek, hogy Hadrianus császár mauzóleuma fölött az isteni büntetést végrehajtó angyalszobor puszító kardját hüvelyébe helyezte vissza, s erre a járvány megszűnt. Innen a kegykép sajátos neve a „*Salus Populi Romani*”, vagyis a római nép üdvössége.

A kép másolása szigorú pápai büntetés terhe mellett évszázadokig tilos volt. Az első engedélyt 1569-ben adta ki V. Pius pápa. Ugyanis ebben az évben Boldog Azevedói Ignác a Jézus Társaság vizitátora visszatért Brazíliából és megkérte az akkori rendi generálist Borgia Szent Ferencet, szerezze meg missziós területe számára a kegykép másolatát. A S. Maria Maggiore akkori gondnoka Carlo Borromeo támogatta Borgia Szent Ferenc kérését, így lemásolhatták azt.

Ez a példány később 1702-ben a Montecavallo-i Szent András templom Szent Szaniszló kápolnájába került. Erről az első másolatról készült a többi kópia mely a római, brünni, krakkói, ingolstadti rendházakba került. Ezek mellett öt különböző fejedelmi udvarba is jutott a kép másolataiból: Katalin portugál királynénak, II. Fülöpnek, Johanna madridi hercegnőnek, Erzsébetnek IX. Károly francia király nejének és II. Miksának és feleségének Máriának is volt egy-egy példánya.

Erzsébet francia királyné férjének halála után (1574. május 30.) hazatért Bécsbe, és magával hozta az egyik kópiát, melyet az általa alapított klarissza zárdának ajándékozott. II. József rendelete alapján a zárdát 1782-ben megszüntették, így a kép a Szent Ágostonról elnevezett bécsi udvari templomba került.⁴⁴

Havi Boldogasszony kultusza Magyarországon a XVII–XVIII. században, mint pestistől védő kegyképtípus terjedt el. A kultusz talán legkorábbi, barokk kori előfordulása hazánkban a pécsi Havihegyi kápolna 1691-ből.⁴⁵ Ezután a XVIII. század folyamán országszerte elterjedt a kultusz.⁴⁶ Szilárdfy Zoltán szerint a kegykép töröktől védő funkcióval is gazdagodott, mivel az 1716-ban a Savoyai Jenő irányítása alatt küzdő keresztény seregek augusztus 5-én, Havas Boldogasszony napján a pétervárad-i ütközetben fontos győzelmet arattak a török felett. Ennek a győzelemnek az emlékét idézi a Pétervárad–Tekia, Havi Boldogasszony templom. A „takia” dervis zárdát jelent, melynek a helyén áll a mai kegytemplom. A legenda szerint Jenő herceg a csata napján Mária képe előtt könyörgött, hogy a már veszni látszó ütközetet Mária a keresztények javára fordítsa. Ekkor következett be a S. Maria Maggiore templom alapítástörténetének „hó csodájához” hasonló esemény. A sűrűn hulló hó a szövetséges sereget elrejtette a török elől. A csata így a keresztények javára dőlt el. A győztes csata után a török zárdát kápolnává alakították, melyben a S. Maria Maggiorében látható kép másolatát helyezték el.

Visszatérve a szegedi kegyképre, legendás történetét az összes szerző nagyjából ugyanúgy írja le, ugyanis mindenki ősforrásként a templom Historia Domusában leírtakat

⁴⁴ P. KARL WODITSCHKA, S. J 1931. Feldolgozza a kegykép történetét.

⁴⁵ A kegykép pestis ellen védő funkcióját erősíti, hogy Szent Rókus és Szent Sebestyén, két népszerű pestistől védő szent szobra került az oltárra. A rozsnói székesegyház Havi Boldogasszony képét a római előképhez hasonlóan járvány idején körülhordozták a városban.

⁴⁶ Egyházasnádasd (1714), Rozsnó (1736), Vöröskő (1739), Somogybükkösd (1754), Makó, Kassa, Sárospatak, Budakeszi.

használta. A legenda szerint a képet Hunyadi Mátyás⁴⁷ adományozta a templomnak, amelyet a szegedi nép mintegy ötven évig tisztelt. 1552-ben a török bosszúhadjáratot vezetett a város ellen, eközben a templomot is kirabolták, majd fölgújították. Az elrabolt holmit hajóra rakták, majd vele a Tiszán elhajóztak. Azonban az egyik munkásnak, akit a törökök a rakodásra kényszerítettek föltűnt az összegöngyölt vászon, amelyben fölismerte templomuk kegyképét. A képet ruhája alá rejtette és a templom felé iparkodott vele. A törökök üzőbe vették a menekülő embert, aki a templom előtt elterülő Csöpörke tó iszapos fenekébe rejtette azt. (A csöpörke jelentése mocsaras tó. Valóban létezett egészen a XVIII. század végéig). A kép szerencsésen megmenekült, de az üldöző törökök a bátor polgárt megölték, aki a sirba magával vitte titkát. A kép rejtkehelyéről senki sem tudott. Csak egy szerencsés véletlen folytán került újra a napfényre, mikor is egy török szpáhi a lovát itatta a csöpörkében. A ló pont arra a helyre lépett, ahol a kép már nyolcvan éve pihent, így patájával azt kiszabadította. A török megismervén Mária képét rögtön a gvárdiánhoz vitte, s a következő szavak kíséretében átadta: „Itt van gyaur, az Istenetek anyja”.

A csodatévő kegyképről még sok más legenda maradt fenn, amelyeket a Historia Domus alapján Lugosi Döme gyűjtött először össze.⁴⁸ Ezek közül egyet tartok érdekesnek itt közölni, mivel nagyon jól mutatja, hogy a barokk korszak gondolatvilágában a legendák, és azok vándormotívumai miképpen keveredtek a lokális hagyományokkal, ezzel is elősegítve egy új, helyi legenda megszületését.

1691-ben P. Nagy János gvárdián restauráltatni akarta a kegyképet egy laikus festő fráterrel. De ez a festő ahányszor a képhez közeledett és ecsetjét rá akarta helyezni a vászonra, a képből kilövellő fény mindannyiszor elvakította, úgy, hogy egy ecsetvonást sem tudott húzni rajta.

Ez a legenda a S. Maria Maggiore-beli kép legendájával mutat rokon vonásokat. Rómában miután a jezsuiták megszerezték a pápa engedélyét az ikon másolására, szintén egy festőt bíztak meg a kép lemásolásával, aki hasonlóan járt mint jó egy évszázaddal később szegedi festő kollégája. Történt ugyanis, hogy amint hozzá kezdett volna a másoláshoz az oltárképből kiáradó fény őt is elvakította. Nyilvánvaló, hogy a szegedi legenda a római alapján keletkezhetett, esetleg valamelyik magyarországi Mária kegykép legendájának közvetítésével, melynek ősforrása szintén a római képé lehetett.

Sajnos a szegedi legenda nem tudósít arról, hogy Máriának mely ábrázolási típusát kellett volna a másolóknak megörökítenie. Ugyanis ez talán választ adhatna arra a kérdésre, hogy milyen kegyképet tiszteltek a templomban a XVII. század végén. Az eredeti szegedi főoltárkép nem maradt fenn, a mai kép a mostani főoltárra készült a XVII. század végén vagy a XVIII. század elején. Festője ismeretlen, de valószínűleg észak itáliai

⁴⁷ A rendi hagyomány Mátyás király nevéhez fűzi a templom és a kolostor alapítását. Telek József (Hist. Dom.) 1465-re teszi az alapítást. 1675-ben Christophorus Agricola ferences szerzetes Connotationes de Rebus Provinciae c. munkájában a következőket jegyzi fel: „Conventum Szegediensem Fundatum fuisse a Mathia Corvino Rege Hungariae Anno Domini 1468. Cum tamen bellicosissimus hic Rex, ob continua... bella, operi inchoato, ultimam manum, morte etiam praeventus, ad movere non potuisset, tandem sumptibus Civium Szegediensium, ad justam perductum fuisse perfectionem.” Közölvé: URBANUS, F. 1759. 9. p.

⁴⁸ LUGOSI DÖME 1932. 45–48. p.

előképet követett. Stílusa alapján lombard vagy venetói mester lehetett. Bálint Sándor és Szilárdfy Zoltán hajlanak arra a megállapításra, hogy eredetileg kegyszobor volt a szegedi főoltáron. Bálint Sándor Csíksomlyót és Lőcsét említi analógiaként.⁴⁹ A kép datálásához érdemes adalékként megemlíteni, hogy Esterházy Pál 1690-ben Mária kegyképekről kiadott könyvében nem említi a szegedi oltárképet. Az igaz, hogy ebbe a gyűjteménybe alig egy tucat magyarországi kép rézmetszettel ellátott leírása került csak bele. Hat évvel később a nádor újabb könyvet jelentetett meg Mennyei korona, az az Az egész Világon lévő Csudálatos Boldogságos Szűz képeinek röviden föl tett Eredeti...(Nagyszombat, 1696), amelyben már 1300-ra emelte az ismertetett képek számát. Ebben a kötetben már nem voltak metszetekkel illusztrálva a leírások. A 191-es szám alatt a 141. lapon a következők olvashatók: „Az Tisza mellett Mező Szeged Városában volt egy boldog Asszony Temploma; kiben tiszteltetett egy igen régi boldogságos Szűz képe, kihez Mátyás király olly ájtatossággal viseltetett, hogy egykor ottan lévő, az maga drága köntösit, ki tiz ezer tallérra becsültetett, levetvén, oda ajándékozná a boldogságos Szűznek. Annak utánna pedig az Pogány kézben esvén Szeged Vára, hová lett légyen azon szent kép, nem tudatik.”⁵⁰ Ebből a leírásból kitűnik, hogy Esterházy is ismerte a kegykép legendáját. Elképzelhető, hogy a már említett Christophorus Agricola művét is olvasta. Az is lehetséges, hogy nem az alsóvárosi templom képéről, hanem egy másik temploméről esik szó benne. Szempon-tunkból az a figyelemreméltó ebben a rövid idézetben, hogy a nádor egy szót sem szól a templomban az ő idejében tisztelt képről, csak a régi idők nagyhírű oltárképéről tesz említést.

A legkorábbi ismert másolat a kegyképről a XVIII. század közepén készült. Ezt Hogger János szegedi festő fogadalomból metszette rézbe (1753).⁵¹ A vidék számos oltárképét is ő készítette.⁵² Később a XVIII. század végén Binder János Fülöp (1735k.–1811) készített a kegyképről három különböző metszetet.⁵³

A templom titulusa

Már a korábbi századok szerzőinek is föltűnt, hogy a szegedi főoltár képe nem a Havas Boldogasszonyt ábrázolja, mint az – általában – a templom titulusa miatt várható lenne. A templomhajó északi és déli falán elhelyezett két évszámú faragott kőtábla az 1503-as évszámmal jelzi az építkezés befejezését. A templom fölszentelésének pontos dátumát nem tudjuk, de egy forrásokkal alá nem támasztott adat szerint ez 1509 lett volna. Ekkor,

⁴⁹ Érdemes megjegyezni, hogy Csíksomlyón eredetileg nem a jól ismert kegyszobor szerepelt a főoltáron, hanem táblakép, amely Mária koronázását ábrázolja szentek társaságában. A kép most a Magyar Nemzeti Galériában látható (Ltsz.: 181).

⁵⁰ JORDÁNSZKY ELEK 1836. 100. p. az idézet forrása.

⁵¹ GARAS KLÁRA 1754-et tudja az ábrázolás elkészülési évének.

⁵² Archeológiai Értesítő, 1900. 174. p., THIEME–BECKER 1924. 310. p.

⁵³ PATAKY DÉNES 1951. 82–86. p. 1. (23). A szegedi kötelesek céhlevele. „Binder sc. Budae” 2. (48). Auxiliatrix Szegediensis in Antiquissima P.P. Franciscanorum Ecclesia Honoribus Sanctae Mariae ad nives sacra. „Binder sc.” 3. (54). Kegykép. (Közölve ORDINÁNSZ KONSTANTIN: A Libanus... c. könyvében) A zárójelben lévő számok a Pataky Dénes által közölt sorszámok.

még láthattuk, a Santa Maria Maggiore-béli ikont az atyák a pápai tilalom miatt nem választhatták főoltárukra képek.

Bálint Sándor szerint a szakrális hagyomány és gyakorlat alapján az lett volna természetes, hogy a szegedi új templom főoltárát a római patriarchális bazilika Salus Populi Romani néven emlegetett kegyképének másolata díszítse. A sajátos történelmi okok miatt viszont ez a kép nem kerülhetett a szegedi oltárra: „...a szegedi franciskánus obszervancia úgy segítette magán, hogy a templom főoltárára a kor újszerű Mária ábrázolását, a Szeplőtelen Fogantatást állította, amelyet a Napbaöltözött Asszony apokaliptikus alakjával azonosított.”⁵⁴

Azt a lehetőséget, hogy a ferences atyák ne ismerték volna a Havi Boldogasszony és a Napbaöltözött Asszony ábrázolásai közötti ikonográfiai különbségeket, kizárhatjuk. A szegedi rendházban ugyanis a középkor óta mindig is komoly tudományos munka folyt. A kolostor országos viszonylatban is jelentős könyvtárral rendelkezett,⁵⁵ s iskolájában több évszázadon keresztül tanítottak nagy tekintélynek örvendő tudós atyák. Lehetőségként fennáll az is, hogy az oltárkép festője nem rendelkezett kellő ikonográfiai műveltséggel, s az általa leginkább ismert, a korszakban nagyon elterjedt Mária ábrázolást – a Szeplőtelen Fogantatást – festette meg. Helyi, a nagy művészeti áramlatoktól távol alkotó festő esetében ez a feltételezés esetleg elfogadható lenne, de nem valószínű, hogy az atyáknak ne tűnt volna föl ez a különbség és így is elfogadták volna oltárukra a képet.

Szeged középkori festészetéről szinte semmit sem tudunk. A XVI. század elejéről egyetlen szegedi festőről van tudomásunk. 1490–92 táján a krakkói egyetemen tanuló magyar ifjak saját külön otthont, convictust alakítottak, amelyet magyar bursának hívtak. A magyar bursa lakóiról külön részletes névjegyzék maradt fenn, amely névjegyzékben 1515-ből a következő feljegyzés maradt ránk: „Valentinus de Zegedino Baccalarius filius Stephani Pictoris...”⁵⁶ István szegedi festő nevéhez egyetlen képet sem tudunk biztosan kötni. Ezért nehéz volna eldönteni, hogy a szegedi ferences atyák őt kérték-e föl oltáruk képének megfestésére. Annyit tudunk Képiró Istvánról, hogy 1512 és 1552 között Szegeden a Nagy utcában lakott. Lugosi Döme idézett könyve szerint az összes környékbeli templomot ő festette ki.

A XV. század folyamán a salvatoriánus rendtartományhoz tartozó obszerváns ferencesek egyre nagyobb szerephez jutottak a mariánus rendtartományhoz tartozó, konventuálisoknak is nevezett ferencesekkel szemben. 1339-től kezdve a bosnyák ferences rendtartományból húzódtak észak felé az obszervánsok, akik az eretnek tanok, elsősorban a bogumilizmus és a huszita mozgalmak ellen küzdöttek. Száz év alatt mintegy ötven kolostort alapítottak Magyarországon. A XVI. század elején a török veszély érzése egész Magyarországon erősödött, s ez az érzés a délvidéken még fokozottabban érvényesülhetett. Bálint Sándor kutatásaiból tudjuk, hogy a Napbaöltözött Asszony alakját a salvatoriánus ferencesek török ellenes propagandájuk zászlajára tűzték.⁵⁷ Az obszerváns ferencesek délvidéki központjukban Szegeden fokozott hangsúlyt fektethettek új templomuk főoltárképének elhelyezésére. A középkor folyamán, előfordult, hogy az új

⁵⁴ BÁLINT SÁNDOR 1983. 102–103. p.

⁵⁵ Vö. BÁLINT SÁNDOR 1964. 134–141. p.

⁵⁶ N. N. 1904. 270. p.

⁵⁷ BÁLINT SÁNDOR 1943a, 436–442. p., BÁLINT S. 1943b, 19–27. p.

templomba egy, már a hívők körében régóta nagy tiszteletnek örvendő csodatévő képet – amelyet esetleg különböző viszontagságok miatt menekíteni kellett eredeti helyéről – igyekeztek szerezni a templom építetői. Ezt a lehetőséget az alsóvárosi templom esetében sem zárhatjuk ki. Ez a gondolat már a XVIII. század közepén foglalkoztatta a templom múltja iránt érdeklődőket. Így Telek József nagy műveltségű ferencrendi atyát is.⁵⁸ 1740. decemberében kezdte meg a templom „Historia Domus”-át írni.⁵⁹ A IV. articulusban ez olvasható: „A főoltár üveg alatt elhelyezett s Havi Boldogasszonyról nevezett csodatévő képének korát vagy vissza kell vezetnünk magának a templomnak korába, melyet Hollós Mátyás, Magyarország dicsőséges királya, a bosnyák törökök felett 1465-ben szerzett győzelmeinek emlékére uralkodásának elején Havi Boldogasszony elnem évülő tiszteletére emelt és gyöngyökben dúsgazdag paláttal [ez a Mátyás király féle miseruha] ajándékozott meg, amikor is, azelőtt nem ismert híres művészek állottak Magyarország bölcs fejedelmének szolgálatában, – vagy bizonyára hitelt kell adnunk a nép ajkán élő hagyománynak, melyet némelyek még ma is tartanak, mely szerint ez igen értékes kép Csanádról került ide vagy ama csanádi konventünkből 1552-ben ide a török zsarnokság elől menekült, rendi testvéreink révén, vagy más Mária tisztelők útján a csanádi, Szent Györgyről nevezett székesegyházból, melyben Szent Gellért ideje óta volt Nagyboldogasszonynak igen jeles képe, melyre nézve ugyancsak Szent Gellértnek életírásiban a következők állnak szóról-szóra: E templomban a Nagyasszony tiszteletére elég tekintélyes oltárt emelt s eléje arany füstölőt állított, melynek szolgálatára két idős korú férfit alkalmazott, akik állandóan virrasztottak, nehogy csak egy órára is szüneteljen a tömjénfüst. – Hogy e két vélemény közül melyik érdemel hitelt, – én egyikre sem merném mondani, hogy igaz.”⁶⁰

Szűz Mária e képéről a Historia Domus nem szolgál további információval. Mint látjuk már Telek József a XVIII. század közepén sem volt bizonyos a szegedi kegykép csanádi származásában. 1493-ban a Szentszék a Szent Gellért monostor javait a csanádi püspökséghez csatolta, míg az apátsági monostort és a templomot a ferenceseknek adományozta. 1514-ben a Dózsa-féle paraszthadak feldúlták a templomot, ekkor veszhettek

⁵⁸ TAMÁS PÉTER 1948.

⁵⁹ „Historia Domus vetustissimi Conventus Szegediensis Ord. Min. stricte observantium S. P. N. Francisci, Provinciae SS. Salvatoris”

⁶⁰ IV. Articulus „De imagine Thaumaturgae B. M. V. ad Nives”

„Aetatem Thaumaturgae Imaginis Sacratissimae Virginis ad Nives, quae in ara maiori vitro clausa colitur, aut traducere necesse est ad aetatem ipsam Basilicae, quam gloriorus Rex Hungariae Mathias Corvinus, parte a. 1465. de Turcis Bosniacis victoria, in exordio sui imperii, ad perennem honorem illibatae Deiparae ad Nives erexit ac geniunis praediviti paludamento dotavit, cum sub id temporis, antea vix visi, celebres artium Magistri, sapientissimo Principi in Hungaria paruerint, aut certe traditioni vulgi celendum erit, quae hodie apud nonnullos tenet, Imaginem hanc gratiosam Csanadino isthuc fuisse illatam, seu per Fratres nostros, ex Conventu Csanadiensi ob tyrannidem Barbari Szegedinum anno 1552. transfugientes, seu per alios Marianos clientes ex Ecclesia Cathedrali S. Georgio sacra in qua a temporibus D. Gerardi celebratissima habebatur Imago illa Magnae Matris, de qua in vita eiusdem Sancti, haec de verbo ad vestum annatantur: „In qua Ecclesia magnae Matris Domini sat venerabilem asam erexit, ante quam thuribulum aureum fixit, cuius ministerio duos propectae aetatis homines adhibuit, qui iugiter ibi vigilarent, quatenus ne ad unam horam, odor thimiamatis abesset.” Detur sua cinque opinioni probabilites, ego neutram, ut veram, asserere ansim.”

el Szent Gellértnek egészen addig a monostorban őrzött ereklyéi. Az 1520-as években a pápai követ sem tud semmit az ereklyék hollétéről.⁶¹

1551. szeptember 28-án Szokullu Mehmed ruméiai beglerbég vezetésével a török sereg harc nélkül átvette a csanádi várat védőitől. Ekkor a káptalan elmenekült a városból, a székesegyházból a törökök mecsetet alakítottak ki, csak a ferencesek tartottak ki egy kis ideig. Több dolog miatt valószínűtlen, hogy a Csanádon őrzött Mária kép került volna a szeged-alsóvárosi templom oltárára.

- Szegedet a törökök már 1542-ben, Buda elfoglalása után meghódoltatták. A lakosság egy része azonban Tót Mihály főbíró vezetésével fölkelést robbantott ki. A budai pasa a fölkelés négy vezetőjét kivégeztette, a fegyveres lakosságot levette. A Debrecenbe menekült Tót Mihály hajdú sereget gyűjtött, majd 1552-ben megrohanta és visszafoglalta a várost. A várat már nem tudta bevenni, a Budáról érkező török seregek néhány nap múlva újra elfoglalták a várost. Ezen események után bekövetkező bosszúhadjáratban rabolták ki a törökök az alsóvárosi templomot.

- Egy adat szerint 1551-ben a szalvatoriánus ferencesek Csanádról, Szegedről Gyulára szállították a misepalástokat, miseruhákat valószínűleg a töröktől való félelmükben.⁶² Ha ez az adat helytálló, akkor a szegedi konventet sem tartották a ferencesek a legbiztosabb helynek értékeik védelmére. Így valószínűtlen, hogy Csanádról ide menekítették volna oltárképüket csanádi rendtársaik.

- 1552-től az alsóvárosi kolostor négy évig lakatlanul állt. Csak 1556-ban engedte meg a szegedi szandzsákbég a ferenceseknek, hogy visszatérjenek a templomba.⁶³

Bálint Sándor 1983-ban post humus megjelent könyvében összegzi több évtizedes kutatásainak eredményeit. Szerinte a gótikus templom a XV. században a középkori Szent Péter templomra épült. 1444-ben Cesarini Julian pápai legátus obszerváns ferenceseket telepített a templom mellé épült, Máriának szentelt kolostorba. S ekkor változott meg szintén Cesarini intézkedésére a templom titulusa Szent Péterről Havi Boldogasszonyra, amely az egyik római főtemplom, a S. Maria Maggiore, liturgikus nevén a S. Maria ad Nives titulusa. Sajnos Bálint Sándor nem említi meg azt a forrást, amely a templom titulusa esetében ezt az információt megerősítené.

IV. Jenő pápa Cesarinit – mint teljhatalmú pápai követet – 1442 tavaszán bízta meg az eretnekek elleni hathatós fellépés reményében. A pápa azért választotta őt, mivel a husziták ellen már korábban is határozottan, és szigorúan eljár. Már 1431-ben engedélyt kapott a pápától arra, hogy szükség esetén a bosnyák ferences rendtartomány fennhatósága alá helyezze a Magyarország déli területein élő ferenceseket. Karácsonyi szerint 1444 elején Cesarini Szegeden járt és ekkor ítélte oda a mariánusok kolostorát a szalvatoriánusoknak.⁶⁴ A történeti kutatások szerint augusztusban történhetett ez az ítélezés. Hiszen augusztus 1. körül I. Ulászló és az országnagyok Szegeden elfogadták az I. Murád szultán követi által előterjesztett békeponthoz (szegedi béke). Cesarini ekkor a városban tartózkodott, mivel ő vette rá a királyt, hogy a hadjáratot a török ellen a béketárgyalások ellenére

⁶¹ JULIAN KÁLMÁN 1926. 27. p.

⁶² KARÁCSONYI 1923/24. II. 415. p.

⁶³ KARÁCSONYI 1923/24. II. 164. p.

⁶⁴ IV. Jenő pápa 1444. január 29-i rendeletére átadja az obszerváns ferenceseknek a minoriták budai, pesti és marosvásárhelyi kolostorait (február 20.).

– előző ígéretéhez híven⁶⁵ – mindenféleképpen megindítja. Augusztus 4-én a király Hunyadi Jánossal és az országnagyokkal egyetemben esküt tettek Cesarininek, hogy a török elleni hadjáratot a békekötés ellenére is folytatják. Tehát valószínűbbnek tűnik, hogy a kolostor átadására vonatkozó ítélet augusztusban történt.

Visszatérve a templom titulusának kérdéséhez, arra lehet gondolni, hogy a ferenceseknek kapóra jött egy ilyen nagy tekintélynek örvendő egyházi, hogy készül egyházukat fölszentelje. S augusztus révén – ha az előző föltételezésem helyes – a legközelebbi Mária ünnepet választották templomuk titulusául, s ez valóban Havas Boldogasszony (aug. 5.) ünnepe lett volna. Csakhogy 1444-ben még szó sem volt a szalvatoriánusok alsóvárosi letelepedéséről, hiszen ekkor még a mariánusok Palánkban, esetleg a várban lévő talán Szent Erzsébetről (?) elnevezett kolostorát kellett volna megkapniuk.⁶⁶ A török elleni háború miatt nem került sor a szegedi mariánusok kolostorának átadására sem, mint ahogy Cesarininek a csanádi egyházmegyében a szegedi mellett a lippai kolostort is át kellett volna adnia a szalvatoriánusoknak. Ezt az adatok tanúsága szerint nem sikerült végrehajtania, mivel 1531-ben a Székesfehérvárott megtartott mariánus káptalanon a szegedi házfőnök mellett a lippai is részt vett.⁶⁷ 1444. november 10-én a várnai csatában elesett I. Ulászló király és a szalvatoriánusok nagy pártfogója, Cesarini bíboros is.

A mariánusok 1452-ben konventjüket Szegeden tartották. Ezen a tartományi gyűlésen választották meg provinciálissá Igali Fábiánt, akinek vezetésével 1454-ben megkezdődött a mariánusok megújulása.⁶⁸ Minden bizonnyal el kellett telni némi időnek, amíg a konventuálisok arra a belátásra jutottak, hogy maguk kell megépítsék kolostorukat. Így eshetett választásuk alsóvárosra. Tehát az 1444-es évszám és a Cesarini nevével összefüggésbe hozott titulus egy akkor még nem is létező épület esetében, alaptalannak tűnik. Jóval később kerülhetett sor az alsóvárosi kolostor építésének elkezdésére. Ezt a feltételezést a legújabb régészeti kutatás eredményei is alátámasztják. A hagyomány és a korábbi kutatás 1465-re, illetve 1468-ra tette az építkezés megkezdését.⁶⁹ A Műemléki Felügyelőség megbízásából Lukács Zsuzsa végezte az újabb régészeti kutatást. Kutatás közben megjelentetett cikkében 1455–59 közé teszi az alsóvárosi rendház építését.⁷⁰ Későbbi tanulmányában az újabb adatok birtokában módosította a kolostor építéstörténetének

⁶⁵ 1444. április 24. körül I. Ulászló és a budai országgyűlés rendjei esküt tettek Cesarini Julián bíboros pápai követnek, hogy a nyár folyamán a török ellen keresztes háborút indítanak. A szövetségben részt vett IV. Jenő pápa, a velencei köztársaság, és III. (Jó) Fülöp burgundiai herceg. A háború célja a török európai birtokainak visszafoglalása lett volna.

⁶⁶ Szeged történetében (1983) Kulcsár Péter szerint a mariánusok rendháza a Palánkban volt, templomukat pedig a Szentháromság tiszteletére szentelték fel. Máté Zsolt – számítógép segítségével, matematikai módszerrel dolgozta fel a történeti adatokat – szintén arra a következtetésre jutott, hogy a mariánusok rendháza a mai Palánkban lehetett, de Szűz Mária tiszteletére volt felszentelve. Vö. MÁTÉ ZSOLT 1989. 5–75. p.

⁶⁷ JUHÁSZ KÁLMÁN – LOTZ ANTAL 1991. 56. p.

⁶⁸ ARNOLD, MAGYAR 1971. 71–72. p.

⁶⁹ A templom építésével foglalkozó irodalom: Cs. SEBESTYÉN KÁROLY 1938., NAGY ZOLTÁN 1944b, 217–229. p. NAGY ZOLTÁN 1944a.

⁷⁰ LUKÁCS ZSUZSA 1989. 38–40. p.

addig fölállított kronológiáját.⁷¹ A középkori kolostoregyüttes első épülete – a régészeti feltárás tanúsága szerint – a mai kolostor nyugati szárnya. A nyugati szárnynak a folyosóját délről egy nagyméretű, keresztosztós, csavart lábazatról induló, pálcatagos kőkeretű ablak világította meg. Az ablak könyöklőjét, osztójának és nyugati kávéjának maradványait a feltárás alatt in situ találták meg. Ennek az ablaktípusnak elterjedési idejét a tudomány az analógiák sorának segítségével nagyon pontosan datálni tudja. Ezek szerint a szegedi kolostor nyugati szárnya 1480 körül készülhetett. A templom építése ennek a szárnynak az elkészülte után kezdődhetett meg. Így a források hiányában és a fent említett történelmi adatok ismeretében nem bizonyítható, azon állítás, hogy a Szeged-alsóvárosi kolostort már a XV. században Havi Boldogasszonynak hívták volna.

Vegyük sorra azokat az írott forrásokat, amelyek segíthetnének a templom titulusának tisztázásában. 1459. január 20-án Mátyás király oklevele, melyben heti piac tartását engedélyezi a Boldogságos Szűz kolostora előtt a következő képen intézkedik: „...ad eadem civitatem nostram Zegediensem forum ebdomadale liberum, singulis feriis quartis, qualibet videlicet ebdomade ante claustrum beate Marie virginis in eadem civitate nostra fundatum,...”⁷² A régebbi várostörténeti kutatás ezt a forrást egyértelműen alsóvárosra vonatkoztatta, Péter Lászlónak tűnt fel, – nagyon helyesen – hogy ez egyáltalán nem biztos.⁷³ Ha hihetünk a régészeti adatoknak, akkor ez az oklevél valóban nem vonatkozhat az alsóvárosi kolostorra. Ettől függetlenül a szövegből kiderül, hogy akármelyik kolostorról essék is szó benne, nem említi Mária-ra vonatkozólag az *ad Nives* titulust.

1458. augusztus 16-án Budán kiadott oklevelében⁷⁴ Mátyás király megerősíti Szeged város polgárainak ősi időktől fogva gyakorolt egyházkegyúri jogát a város területén lévő Szent Demeter, Szent György, *Szent Péter apostol* és Szent Erzsébet templomokra és plébániákra nézve. Ezek szerint ekkor még szóba sem került, hogy a Szent Péter templom átépítésével megépítenék a salvatoriánusok alsóvárosi templomukat. Sőt a kolostorhoz vezető utca melyet a régi templomról Szent Péternek neveztek a középkorban, még a XV. század hatvanas éveiben is szerepel, csak később a tizedjegyzékből hiányzik ez az utcánév. Bálint Sándor közli a forrást, melyben felsorolja, hogy mely személyek látogatták meg Kapisztrán János sírját Újlakon (ma Ilok).⁷⁵ Az 1459–65 között feljegyzett csodás események sorában szerepel egy Szegedi Katalin nevezetű nő, aki a platea Sancti Petri-ben lakott (Szent Péter utca).⁷⁶

A XV. század végén még állhatott a Szent Péter templom is, hiszen egy 1497-re keltezett oklevélben Szilágyi László kőházát úgy említik, mint amely a templom előtt

⁷¹ LUKÁCS ZSUZSA – SZÓNOKY MIKLÓS – HADNAGY ÁRPÁD 1993. 155–170. p.

⁷² REIZNER J. 1899/1900. IV. Oklevéltár. XXXIII. okl. 55–56. p. Az oklevélen kívül a következő felirat olvasható: „De foro feria quarta ante claustrum beate Marie virginis...”

⁷³ PÉTER LÁSZLÓ 1991. 20–22. p.

⁷⁴ REIZNER J. 1899/1900. IV. köt. XXXI. okl. 54. p.

⁷⁵ Kapisztrán János 1459–65 között följegyzett csodáteleinek 3 szöveg változata maradt fenn: a római Bibliotheca Vaticanabeli, a római S. Isidoro- kolostorbéli, és a harmadik a párizsi Bibliothèque Nationale tulajdona (Codex Sovariensis). Döry Ferenc, Lukcsics József szerkesztésében az „Instrumentum super fassionibus testium in oppido Ujlak anno 1460 examinatum” című gyűjteményben.

⁷⁶ TROGMAYER OTTÓ 1992. 17. p.

állt: „ante ecclesiam beati petri...”⁷⁷ Trogmayer Ottó említett rövid tanulmányában meggyőzően bizonyította, hogy az alsóvárosi ferences templom nem a középkori Szent Péter templom helyén épült, annak romjaiból, mint azt Cs. Sebestyén Károly kutatásai alapján a templom múltjának kutatói gondolták.⁷⁸

Bálint Sándor 1983-as könyvének 140. jegyzetében még egy adatot közöl, miszerint a szintén obszerváns csíksomlyói ferences templom eredeti titulusa is Havas Boldogasszony lett volna. Mintegy ezzel a párhuzammal is megerősítvén a szegedi templom titulusáról alkotott véleményét. A csíksomlyói templom és a szegedi templom történetében valóban nagyon sok rokon vonás és párhuzam fedezhető fel. 1441-ben Csíksomlyón is letelepedtek a szalvatoriánusok, Hunyadi János pártfogásával. A munkálatok elhúzódhattak, csak 1448-ra készült el a csíksomlyói templom, és ekkor már állt mind a nyolc oltára.⁷⁹ Az építkezést IV. Jenő pápa is támogatta, erről értesülünk 1444. július 2-ára szóló búcsúengedélyéből (1444. jan. 27-i keltezéssel). De ez a búcsúengedély nem említi a Havas Boldogasszony titulust, hanem egyszerűen Boldogasszonyról szól: „ad ecclesiam *beate Marie semper virginis* domus ordinis fratrum minorum de observantia, que in territorio ville Somlyo Transilvane diocesis...de novo construi cepte et adhuc in suis structuris et edificis perfecta non existit...”⁸⁰ Még egy adat áll rendelkezésünkre a csíksomlyói templom titulusa tisztázásának kérdésében. 1462. december 2-án Mátyás király szabadalomlevelet adott ki a csíksomlyói konvent számára. Ezt a szabadságot Szapolyai János erdélyi vajda, székely ispán Gyulai János gvárdián kérésére megerősíti 1519-ben: „...Religiosus frater Johannes de Gywla Guardianus fratrum minorum Chijkiensium de observancia regulari nuncupatorum, in sua ac ceterorum fratrum eiusdem Ordinis in *Claustro beate Virginis Marie* istic fundato degencium personis,...”⁸¹ Mindkét forrás igen korai, a templom alapításával majdnem egyidősek, de egyikben sem olvashatjuk az *ad Nives* szavakat, amely egyértelműsítene a csíksomlyói templom titulusát, mindössze arról értesülünk belőlük, hogy a templom Szűz Mária patrocíniuma alá tartozott.

A következő adat a szegedi ferencesekről az a mariánusok és szalvatoriánusok között kitört vita (1494) mely a szegedi és a váradi zárdák birtoklása körül robbant ki. Váradi Péter kalocsai érsek (a mariánusok védnöke) és Bakócz Tamás (a szalvatoriánusok protektora) Budán az éppen akkor (1495) tanácskozó országgyűlés helyszínére hívta össze az érdekelteket. A felek megegyeztek abban, hogy itáliai mintára mindkét fél szedhet alamizsnát a közös fennhatóságuk alá tartozó területen. A mariánusok beleegyeztek abba, hogy a szalvatoriánusok megépíthetik kolostorukat, úgy, hogy abból semmi kár ne származzék a mariánusok részére. Ez az adat is alátámasztani látszik azt a nézetet, hogy a szalvatoriánus kolostor ekkor még építés alatt állt. A vita később sem zárult le a rend két ága között, hiszen még 1529-ben a pármái egyetemes káptalan is foglalkozott a két szegedi kolostor tagjai között feszülő ellentétekkel. Az egyetemes káptalan úgy döntött, hogy

⁷⁷ IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLYI DEZSŐ 1873. 388. p.

⁷⁸ TROGMAYER O. 1992. 17. p.

⁷⁹ LÉSTYÁN FERENC 1996. 190–192. p.

⁸⁰ SZABÓ KÁROLY 1872. 154. p.

⁸¹ SZABÓ KÁROLY 1872. 340–342. p. Az 1462-es oklevelet is átmásolták az 1519. július 22-én kiadott oklevélbe.

a mariánusok minden évben prédikálhatnak és gyóntathatnak a városban, míg az obszervánsok minden második esztendőben tehetik ugyanezt.⁸²

A konventuálisok zárdája Szegeden egyébként 1542-ig maradt fenn, ezután az obszervánsok egyedül maradtak a városban. Az 1578-as évből származó török defter már elhagyottnak említi a mariánus kolostort és a templomot. A szegedi kolostor a XVI. század első felében a jenei (jenői) ör felügyelete alá tartozott.⁸³

Nagy Zoltán szerint, a templom elkészültének éve 1509, s fölszentelésének dátumát augusztus 5-re, tehát Havas Boldogasszony napjára teszi.⁸⁴ Ez az álláspont reálisabbnak tűnik az eddig idézeteknél, hiszen erre az időszakra tehetjük a templom építésének befejezését. Ezt az évszámot valószínűleg, egy elég bizonytalanul datált török oklevélből (1562. január) számolta ki, melyben a török megerősíti az alsóvárosi barátokat templomuk birtokában. Lehetséges, hogy az alsóvárosi templomot is birtokukba vették a reformáció hívei, s ezért volt szükség erre az iratra: „...Ezen írott sorok keltének oka ím itt következik: Rózsa Ferenc, Balok András, Pijánc Márton és Horvát Marci bizonytságot tévén afelől, hogy az új boldogasszony háza néven ismert egyház 53 év óta a barátoknak nevezett szerzetesek keze közt van, ezek annak birtokában megerősítetnek, hogy benne hiába való szertartásaikat s üres szabályaikat gyakorolhassák. Jelen írott vaszika azért adatott az említett szerzeteseknek, hogy szükség esetén vele előállhassanak.”⁸⁵

A kolostor kódexei között fennmaradt két miseszöveg, amelyek jelzik, hogy legkorábban ekkor már működni kellett a templomnak. Egy 1513-as kiadású Missale Strigoniense-be külön orációt toldottak be Havi Boldogasszony miséjére.⁸⁶ Ugyanennek a könyvnek 1518-as kiadása is megvolt a szerzetnek, amelybe 1525-ben bűcsú misét írtak bele. Ennek szövegét közli Bálint Sándor, melyet Radó Polikárp munkájából vett át.⁸⁷

A XV. századból egyetlen a szegedi oltárokra vonatkozó adatot találtam a szakirodalomban, 1497-ből, amely Mindenszentek oltáráról tesz említést.⁸⁸ De a forrásból nem derül ki, hogy melyik szegedi templomban állt ez az oltár. Szeged reneszánsz kori műveltsége című könyvének 129. jegyzetében Bálint Sándor említi, hogy János fürstenfeldi cisztercita amikor Szegeden járt látott az egyik kolostorban egy Mária képet (ymaginem

⁸² NAGY BÉNI 1913. 376. p.

⁸³ 282. (L5. VI. 5.) *Constitutiones novae familiae Hungariae Fratrum Minorum*. Saec. XVI.

Registrum super nomina locorum nostrae familiae in ordine recto custodiarum: 4. In custodia Jenő: Varadinum – Szaland – Gyula – Jenő – Zegedinum – Csanadinum – Caran Sebes. Közli: VARJÚ ELEMÉR 1901. 262–265. p.

⁸⁴ NAGY ZOLTÁN – PAPP IMRE 1960. 54. p.

⁸⁵ Közölve: SZILÁDY – SZILÁGYI 1861. II. 285. p.

⁸⁶ Ennek az orationak szövege a következő: „...niuis in estuiis coloribus, in quo edficatur ei templum, dignatus eo demonstrare: tribue quesumus: ut eius obsequio insistentes, refrigerato es... concupiscencie super niuem innocencie dealbutur.” „Istenünk, te a helyet, (amelyen) a (Szűznek) templom építtessék, a nyári melegben hóval méltóztatnál megmutatni. Add, kérünk, hogy a bűnös vágy, mely megdermeszti a nyarat, a hónál ragyogóbb ártatlansággá váljék.” (Bálint Sándor fordítása).

⁸⁷ RADÓ POLIKÁRP 1944. 23–24. p.

⁸⁸ ÉRDÚHELYI M. 1899. 271. p. „Szegeden 1497-ben az anyakönyv csak a Mindenszentek oltáráról tesz említést.” Ezt az adatot veszi át RADOCSAY 1955. 85. p.

virginis puerum lactantem).⁸⁹ Nehéz lenne eldönteni, melyik kolostorban láthatta János szerzetes ezt a Mária képet. Radocsay Dénes szerint a ferencesek kápolnájában 1301-től Mária képet tiszteltek.⁹⁰ Nyilvánvalóan az adat a mariánus ferencesekre vonatkozik. Elképzelhető, hogy ezt a festményt látta a fürstenfeldi barát Szegeden jártában. A latin nyelvű leírás alapján egy a gyermekét tápláló Madonna képre, Galaktotrophusza vagy Virgo Lactans típusára gondolhatunk. Ez a képtípus keletről terjedt el Európában, s a XIV. század itáliai festői számos esetben alkalmazták képeiken.⁹¹ Magyarországra mind nyugatról, mind délről, a Balkánon keresztül eljuthatott ennek az ábrázolásnak a divatja.

Az eddigi kutatás adatainak alapján nem bizonyítható, hogy a Szeged-alsóvárosi templomot elkészültekor Havas Boldogasszonynak szentelték volna föl. Elképzelhető, hogy a templomszentelés napja valóban augusztus 5-én történt, mint ahogy Nagy Zoltán véli. S az alsóvárosi közösség a templomának születésnapját jól emlékeztetőbe vésve ezt minden évben megünnepelte, sőt külön a Római liturgiától eltérő mise szövegét is használták ennek a napnak az emlékére. De korántsem biztos, hogy a templom titulusa eredetileg nem Mária valamely másik ünnepére, ikonográfiai típusára vonatkozott. Tehát a templom eredetileg is Mária patrocíniuma alá tartozhatott, s lehetséges, hogy a templom születésnapja is egy Mária ünnepre, adott esetben Havas Boldogasszonyra vonatkozott, s a későbbiekben a hívek tudatában ez a két adat esetleg összerosódott.

A XVI. századból eddig még nem sikerült olyan adatot találnom melyben a templom titulusát említették volna. Az általam talált források közül a legkorábbi, ami említi a titulust a XVII. század elejéről való. Ebben Pázmány Péter esztergomi érsek azt állítja a szegedi konventről, hogy az 1301-ben alapítatott:” Szegediense (Monasterium) *S. Mariae ad Nives* in Csanadiensi Dioecesi A 1301. fundatum, quod cum a Turcis A. 1525. esset exustum, restauratum ab iisdem Turcis, ad instantiam Civium Szegediensium pro Sex Fratribus.”⁹² A Csongrád megyei levéltárban őrzött forrásokból annyit tudunk, hogy 1643. július 7-én Jacopo Boncarpi szentelte föl a kolostortemplom új Havi Boldogasszony tiszteletére emelt oltárát, ahol a látogatók a felszentelés napján (júl. 7.) 40 napi búcsút nyerhettek.⁹³

⁸⁹ János a kép feliratát is lejegyezte: „mamillis tuis applica / o virgo tuam prolem, / mater tota deifica / iam celi posce solem”

⁹⁰ RADOCSAY D. 1955. 34. p., RADOCSAY D. 1953 98. p., BALOGH, A. F. 1876. II. 499. p.

⁹¹ LAZAREV, VIKTOR 1979. 112–118. p.

⁹² Acta et Decreta Synodi Dioecesanæ Strigoniensis Petri Pázmány A. 1629. In Indice II. de Religiosis Ordinibus, – apud Péterffy Carol. Sacra Concilia R. C. in Hung. celebr. Part. II. Pozsony, 1742. 16. p.

⁹³ CsmL. Szeged-alsóvárosi ferences rendház iratai XII. 4. b/1. Okmánytár I. No. 1. „Anno Domini MDCXXXIII. / Dié Septima Mensis Julii / Illustrissimus, ac Reverendissimus Dominus, Dominus Frater Jacobus Honcarpi Episcopus Himeriæ Dioecesis regni Hungariæ inter flumina Savæ, Dravæ Danubii, et Tibisci, Sub Turca Administrator, et Delegatus Apostolicus. Altere hoc Majus in honorem B. Mariæ Virginis ad Nives: Stigmatum S. P. Francisci consecravit, et Reliquias SS. Apostolorum Petri, et Pauli. Mariæ Magdalænæ. SS. Maximi, et Justii MM: ac aliorum SS: MM: quorum Nomine incognita sunt in eo inclusit, et singulis Christi Fidelibus eadem die unum Annum, et in die Anniversaria Consecrationis hujus modi ipsum Altare visitantibus Quadraginta Dies de vera Indulgentia, in forma Ecclesiæ consueta concessit.”

A templom titulusának a kérdésével azért foglalkoztam bővebben, mert láthattuk, hogy Havas Boldogasszony kultusza a keresztény világban 1570 után bontakozhatott ki, de igazi virágzása hazánkban a XVII. században indult el. A kultusz kibontakozása a XV–XVI. században meglehetősen korainak, és Magyarországon egyedülállónak tűnik, ez indokolja a bővebb tárgyalást.

A titulus tisztázásához igyekeztem párhuzamokat keresni a XV. századból, vagy az azt megelőző századokból. Magyarországon a kultusznak három esetben letem fel a nyomát, bár ez irányba a kutatást szélesebben ki kellene terjeszteni. A legkorábbi adat teljesen bizonytalan eredetű, mely szerint Szegeden a mariánusoknak már 1230 táján lett volna rendházuk, és már ezt Havi Boldogasszony (Ad beatam Mariam virginem de nivibus) tiszteletére alapították. Állítólag ez a rendház a tatárjárás alatt pusztult el, s a XIV. század elején építették újjá.⁹⁴

A másik adat a lőcsei Szent Jakab templom bal oldali mellékhajójának keleti zárófalánál elhelyezett Mária hó-oltár a XV. század végéről. Az oltár 1494 körül készülhetett. A predellán elhelyezett lengyel címer II. Ulászló és János Albert lengyel király lőcsei találkozájára utal (1494. április). Az oltár ikonográfiai programja egyáltalán nem utal a nevére. Az oltár képei Mária és Krisztus életéből vett jelenteket ábrázolnak. Az általam olvasott munkák mind ezen a néven említik, de nem magyarázzák meg elnevezésének eredetét, körülményeit. Elképzelhető, hogy az oltár nevét nem a középkorban, hanem jóval később kapta. A harmadik adat szerint Győrben 1469-ből ismert egy Havas Boldogasszony oltár melynek létezéséről az oltárjavadalmak igazgatóinak említése kapcsán tudunk.⁹⁵

A makói Havas Boldogasszony kép

További problémát jelent a kutatás számára, hogy a makói Szent István plébánia-templomban viszont egy a Santa Maria Maggiore kegyképevel megegyező, tehát Havas Boldogasszony ikonográfiai típusát követő Mária képet őriznek, melyet a hagyomány szerint Szegedről származónak ismernek.⁹⁶ Ezt megerősíteni látszik egy a szegedi ferencesek volt lelvéltárában őrzött irat, mely a következő feljegyzéseket tartalmazza: "E kedves kép nem ugyanaz, amely után a templomot Havi Boldogasszony templomának nevezik, miután maga a kép nem egyezik a római Mária Maggiore-i, vagyis Havi Boldogasszony-képpel, mint az e két képnél bármely szemlélő előtt kiviláglik. Azt az első képet ugyanis – mint azt hitelt érdemlő öregek előadják a Havi Boldogasszonyról, az 1552. évi zür-zavar idejében, amikor a törökök Szegedet első ízben elfoglalták s minden, ami szent, felforgatva megszenstelenítették, bizonyos szegediek a veszedelem elől kimentették és menekülve a legközelebbi városba, Makóra magukkal vitték, ahol tényleg látható

⁹⁴ PÉTER LÁSZLÓ 1991. 24–25. p. [Sajnos a szerző nem közli a forrást, ahonnan ezt az adatot vette].

⁹⁵ RADOCSAY DÉNES 1955. 85. p. 221. jegyzetpontjában közli forrását: BEDY V.: A győri székesegyház története. Győr, 1936.

⁹⁶ DR. CSEPREGI IMRE 1937.

a templomba belépőnek baljára eső oldalon a mellékoltáron és a nép nagy tiszteletben tartja.”⁹⁷

A makói kép Máriát ábrázolja, bal karján a gyermek Jézussal, aki baljában könyvet tart, jobbajával (előre nyújtott két ujjal) pedig áldást oszt. Mária arannyal szegélyezett kék színű palástot visel, mely palást a fejét is borítja. Mária palástjának jobb vállát aranszínű hatágú csillag, homlokát aranykereszt díszíti. A köpeny alatt a Madonna szintén arannyal szegélyezett piros inget visel. Mindkettőjük feje körül dicsfény van. A gyermek inge fehér alapon tarka virágokkal díszített. A sötét alapon, a kép felső két sarkában két kis angyalfej látszik. Nem teljesen pontosan követte a római prototípust a kép ismeretlen mestere, mind az arc formájában, mind a drapéria kezelésében eltér tőle. Minden bizonnyal metszet előképet követett festője. 1690-ben adta ki a nagyszombati nyomdában Esterházy Pál nádor Az egész világon levő csudálatos Boldogságos Szűz Képeinek Röviden föltett eredeti című könyvét. Ebben a könyvben megjelent egy elég pontos metszet a S. Maria Maggiore templom kegyképéről.⁹⁸ A makói kép azonban nem ezt az ábrázolást követi. Ehhez a képhez jóval közelebb áll Jakob Adam (1718–1811) egyik rézmetszete 1772-ből, mely a lorettói litániához készült.⁹⁹ Mária arcának formája, kendőjének vonalvezetése és néhány részlet a ruhán hasonló a makói képéhez.

Mikor került ez az oltárkép Makóra nem tudják a helytörténészek sem. Annyi bizonyos, hogy a XIX. század elején már a Szent István plébániatemplomban volt, hiszen Ordinánsz Konstantin 1819-ben ott látta.¹⁰⁰

A makói Szent István tiszteletére fölszentelt plébániatemplomot 1772-ben fejezték be. 1718-ban a régi templom köveiből a mai Szent István téren templomot építettek, amely a század közepére szűkössé vált. Ezért a tanács Engl Antal püspök támogatásával új templom építése mellett döntött. Ez az egyhajós templom készült el 1772-ben.¹⁰¹

⁹⁷ Monumenta vetera et nova de antiquissime Basilicae S. Mariae ad Nives :”Hanc gratiosam imaginem non esse quidem eam, a qua Ecclesia haec nostra denominatur ad Nives, quum effigies ipsa non concordet cum effigie Romanae Mariae Maioris seu ad Nives, ut id clare has duas effigies consideranti patere potest. Imaginem igitur illam primaevam, – uti fidedigni referunt senes, – Beatae Mariae ad Nives tempore disturti illius Turcici anni circiter 1552, quo Turca Szegedinum primo occupavit ac omnia sacra profanando susdeque vertit, quidam Szegedinenses cladi eripuerunt ac profugi secum Makoviam, proximum oppidum transtulerunt, ubi et de facto arae minori importita ad latus sinistrum Ecclesiam ingredientis conspicitur et a populo maiori devotione colitur.” Közölve: CSEPREGI 1937.

⁹⁸ ESTERHÁZY PÁL 1690. 3–6. p.

⁹⁹ Nagy-Ajtai Cserei Farkas: Isten Annyának a Boldogságos Szeplőtelen Szép Szűz Máriának Lorétomi Litániában lévő nevezetek rendin folyó dicsérete. Bécs, 1772. A metszetet közli: SZILÁRDFY 1984. 13. kép.

¹⁰⁰ ORDINÁNSZ KONSTANTIN 1831. Ordinánsz Székesy Gábor ferences atya XVIII. században papírra vetett jegyzetei alapján szintén a makói kép szegedi származásáról számol be: „Azon Havi Boldogasszonynak régiebb Képét, és a Rómainak igaz másolatlyát, mondám némely Isten féltő Szegedi lakosok a’ köz veszélyből kiragadták, és a török előtt futással megmenekedvén a’ szomszéd Makó városába által vitték, és a melly (ha talán éppen az lehetne) az említett Makói Templomnak egy oldal oltárán a bemenetelnek balfelén helyeztetve, mái napig is szemléltetik.” Ordinánsz 1831. 25. p.

¹⁰¹ TÓTH FERENC 1993. 627–628. p.

A makói képről Csepregi (1937) óta csak egyetlen frissebb összefoglalás jelent meg Tóth Ferenc tollából Makó város 1993-ban kiadott monográfiájában. Ebben a tanulmányában több pontba szedve kérdésessé teszi a makói kép szegedi eredetét.¹⁰²

- 1552-ben amikor Szegedet a törökök feldúlták és a kegyképet állítólagosan Makóra vitték, még Makó színtiszta református város volt, sőt csakúgy mint Szegeden még a katolikus templomot is elfoglalták az új hitűek.
- Makó városát a törökök több ízben fölperzselték, kifosztották. Tehát a kép, ha oda került Makóra, akkor minden bizonnyal nem kerülhette volna el a pusztításokat.
- A pápai tiltás miatt a szegedi főoltár kép nem ábrázolhatta a S. Maria Maggiore-béli festményt, ezért a főoltáron eredetileg sem a Havi Boldogasszony szerepelt. Mivel Makóra a Havi Boldogasszony képe került, így a makói oltárkép újabb keletű.
- Bálint Sándor szerint a makói képet bizonyosan a XVIII. században festették.
- Továbbá, szintén Bálint Sándor írta a következőket: „elképzелhetetlen volna, hogy egy kegyképet csak úgy odaajándékozzanak egy másik templomnak, ilyesmire régebben is csak hatalmi erőszakkal került sor.”
- A kép restaurálása 1993-ban folyamatban volt, de ennek eredményeiről Tóth Ferencnek akkor még nem volt tudomása.

Összefoglalásképpen Tóth Ferenc nem zárja ki, hogy a legendának lehet némi valóság alapja, hiszen a szegedi ferencesek a hódoltság alatt és utána a XVIII. században többször is ellátták a makói hívek lelki gondozását (1700–1713, 1759–1764). Úgy gondolja, hogy a Havi Boldogasszony képet a szegedi ferencesek vitték Makóra, amikor nekik már a főoltár kép és a czenstochovai Mária kép (1740) is tulajdonukban volt. Tehát, szerinte 1759–1764 között, így ez a régi templom valamelyik oltárképe lehetett. Hozzá teszi, hogy a kép a korábbi századok makói egyháztörténetében nem töltött be kegykép szerepet. Tulajdonképpen még állandó helye sem alakult ki a helyi liturgiában. Csepregi Imre ismertette meg híveivel a szegedi mondai hagyományt, illetve a S. Maria Maggiore-beli kép történetét. Így az ő általa elindított mozgalom révén vált az oltárkép kegyképpé.

A makói kép restaurálását 1995-ben fejezte be Brutyó Mária festő-restaurátor, a festészettechnikai elemzését Szabó Zoltán vegyész. A technikai elemzés alapján is csak valószínűsíteni lehet a kép korát. A makói kép ismeretlen festője színes alapozást használt. Ez az alapozási módszer a XV. század végén terjedt el, és egészen a XVIII. századig használatban volt. Kezdetben az olajképeket a tempera festmények alapozásához hasonlóan készítették elő, csak az enyves alapozás szívó hatását mérsékeltek az izoláló ólomfehér réteggel. A makói kép XVII. század előtti technikával készült, kb. az 1500-as évek technikájára mutat. A XVII. században Európa fejlettebb festészeti központjaiban már két vagy egy rétegű színes alapozást vittek volna fel közvetlenül az enyvezésre. Azonban azokban a régiókban melyek elmaradtak az általános fejlődéstől még sokáig maradhatott fenn a régi technika. Végeredményként a technikai vizsgálat azt a következtetést vonja le, hogy a festmény az 1600-as vagy 1700-as években készülhetett, amikor általában már mindkét rétegében színes, vagy az egyrétegű színes alapozást használták.¹⁰³

¹⁰² TÓTH F. 1993. 634–637. p.

¹⁰³ Szabó Zoltán: A makói Havi Boldogasszony kép festészettechnikai elemzése. Restaurálási jegyzőkönyv.

A templom előtti egykori Mária szobor

A főoltárképpel szoros ikonográfiai kapcsolatban van a templom főbejárata előtt állt egykori, a Szeplőtelen Fogantatást ábrázoló Mária-oszlop.¹⁰⁴ Lugosi szerint amikor 1552-ben a Mária kép elveszett, a hívek annak emlékére elkészítették szobor másolatát. Ez a szobor 1630-ig állt volna fenn, amikor is megsemmisült, s ez után készült a barokk szoborcsoport.¹⁰⁵ Nem nehéz ezekben az évszámokban felfedezni a kegykép legendás történetére vonatkozó évszámokat.

A szoborról szintén maradt fenn egy legenda a Rákóczi szabadságharc idejéből, 1704-ből. A történet szerint az egyik kuruc vitéz rálőtt a szoborra, s a szobor karjáról gellert kapva a lövedék eltalálta a katonát. Más forrás (Telek József) 1708-ra teszi az esemény megtörténtét.

A történeti adatok sem segítenek ebben az esetben. Hiszen 1704. április 18-án Rákóczi seregei első ízben intéztek támadást a császári kézben lévő Szeged ellen. 1708 tavaszán a fejedelem kuruc seregei körül vették a szegedi várat, de nem sikerült bevenniük. Alsó- és Felsővárost viszont felgyújtották. Tehát mind a két említett évben megtörténhetett a szobor kurucok általi megrongálása. A legenda szerint a XVIII. század elején már állnia kellett a szobornak. Azt érdemes megjegyezni, hogy az 1713-as felmérési rajz nem jelöli a templom előtti téren.

Az Immaculata oszlopok állításának a divatja a Habsburg-birodalomban a XVII. század végén terjedt el. II. Ferdinánd a bécsi Am Hof templom előtt állított ilyen fogadalomoszlopot, a svéd veszélytől való felszabadulás reményében. Magyarországon Esterházy Pál nádor propagálta elsőként a Mária oszlopok állítását. 1694-ben fraknoi vára előtt állíttatott fel Immaculata oszlopot. A királyi és hercegi példát követték a városok, majd a falvak is. A XVIII. század elejére az ország számtalan településén láthatók voltak a Mária oszlopok.

A fotók tanúsága szerint Alsóvároson egy földgömbön álló, – minden bizonnyal kigyót taposó – bal kezében a kis Jézust tartó Máriát helyeztek el az oszlopon. Az oszlop lábazata mellett a bal oldalon egy női szent (Szent Anna?), a jobbon egy férfi szent (Joachim?) volt látható. Az oszlop formája nem kör keresztmetszetű, mint az a magyarországi emlékeknél megszokott. A szögletes alaprajzú oszlop sarkain volutás díszek futottak, az oszlop törzsén pedig felhőpamacsokat helyeztek el. 1737-ben budai mészkőből készült

¹⁰⁴ A templom évkönyvében a következők állnak felállításának körülményeiről: „Statua haec ante forces consistens, industria devoti Mariophili Josephi Tóth, Civis et senatoris Szegediensis renovatur, columna ipsa cancelli, statuae item circumstantes, sola effigie antiqua reliqua, novo labore ex lapidibus Buda allatis apparantur, lampades denique in IV. Angelis appenduntur, sursus populus Virgini ad Nives exasse devotus veterem Patrum suorum devotionem reassumit, atque in id, cuncti Cives inferioris Civitatis conjurant, ut deinceps ad resuscitandum veterem erga Illibatam Deiparam fervorem cingula septimana tribus diebus, videlicet feria secunda, tertia et sabbato, populus dato signo mediocri campana, vesperi circa horam sextam im aestate, in hyeme circa quartam ad hanc Statuam con fluat...”

¹⁰⁵ LUGOSI 1932. 68–69. p.

korlással vették körül a szobrot. 1752-ben vagy 1759-ben felújították.¹⁰⁶ Erről a renoválásról felirat tájékoztatott, melynek magyar fordítása a következő: „Dicsőség legyen az atya Istennek, tisztelet a Szűz anyának, az örök bölcsesség leányának, a Szentlélek jegyesének és Magyarország Patrónusának. Június 21. Szűzanya ezt a szobrot a szegedi nép neked emelte. Esedezik, hallgasd meg kérését! 1759-ben örök időkre 40 évi búcsú engedélyeztetett.”¹⁰⁷

1855–57-ben Oltványi István nagyprépost renováltatta a szobrot.¹⁰⁸ 1944-ben találat érte az emlékművet, maradványai 2-3 évig a helyükön maradtak, bizonyos részeit bevitték a kolostorba. Végül 1948-ban lebontották. Ekkor áshatták el a szobor részeit más egyéb szobormaradványokkal a kolostor volt istállójában. Maradványai 1991-ben kerültek elő a kolostorban folytatott építkezések nyomán. Az architektonikus faragványok egy része mellett, mind a három főfalak és néhány angyal torzó is megmaradt a földben. Akkor kerültek elő a templom hajójának északi és déli barokk kapuzatai fölött elhelyezett puttó és büszt díszítmények, melyeket 1948-ban, Kontuly Béla freskóinak készítésekor vettek le eredeti helyükről.

Nepomuki Szent János oltár

A szentről elnevezett első oltár a Szent Kereszt oltár helyén állt. 1777-ben került az 1739-ben felszentelt oltár későbbi helyére a szentélybe. Ekkor az egész oltárt felújították. A Babarczy Ferenc szenátor költségén készült képet is ekkor helyezték bele. A rég elveszett felajánlási táblán a kronosztikonos szöveg mellett is a Babarczy család címere volt látható. A szöveg a következő:

Soli Deo
et
Honor Sancti Joannis Nepomuceni
Ex Pio voto
Cultor Devotus sincero
Vovit Amore(1777)¹⁰⁹

A képet a bécsi akadémista festő Josef Hautzinger (1728–1786) festette.¹¹⁰ Hautzinger a bécsi akadémián Schuppen, Troger és Grau tanítványa volt. 1761-ben udvari festő, majd

¹⁰⁶ P. Kaizer Nándor a Szegedi Havi Boldogasszony c. újság 1925. 2. számában közli a felirat szövegét. Az alábbi jegyzetpontban az ő cikke alapján közlöm a szöveget. BÁLINT SÁNDOR (1983) 1752-es évszámot említ művében.

¹⁰⁷ SIT LAVS DEO PATRI / SIT / HONOR VIRGINI MATRI / FILIAE / AETERNAE SAPIENTIAE / SPONSAE / SPIRITUS SANCTI / ET PATRONAE / REGNI HUNGARIAE / XXI IVNII / VIRGO GENETRIX POPVLVS / TIBI SZEGEDIENSIS / EREXIT HOS LAPIDES / SVSCIPAE VOTA ROGAT. / Quibus perpetuae indulgentiae 40 annorum sunt adnexae 1759.

¹⁰⁸ LUGOSI 1932. 69. p.

¹⁰⁹ „Az egy Istennek és Nepomuki Szent János tiszteletére kegyes fogadalomból tiszta szeretettel adja elkötelezett tisztelője.” Közli BÁLINT SÁNDOR 1983. 95. p.

¹¹⁰ A festmény hátulján lévő védővásznonra a kép restaurátora Parobek Alajos gondos, kalligrafikus betűvel feljegyezte a vászon hátulján eredetileg olvasható feliratot. Ebben említi

1772-ben az akadémia történeti festészeti osztályának professzora lett.¹¹¹ A kép napjainkban nem látható a templomban.¹¹²

A kép középpontjában, sötét, barna háttér előtt jelenik meg a papi ornátusba öltözött, fején csillagos glóriával övezett, jobb kezében keresztet tartó szent. A legenda szerint ugyanis öt fényesen ragyogó csillag segített sírjának megtalálásában, ez az ábrázolásokon később Nepomuki Szent János attribútuma lett. A kép tetején egy angyal ereszkedik le Nepomuki Szent János alakjához az égből. Két álló, szakállas, idősebb egyházi tartja hátulról a szent élettelen alakját. A kép bal szélén egy püspök áll, bal kezében pástorbotot tart. A mellette álló, a kép teréből a néző felé tekintő figura talán a festő önarcképe, de elképzelhető, hogy a megrendelő Babarczy Ferencet ábrázolja. Az előtérben három alakot láthatunk, közülük kettő, fehér ruhába öltözött ministráns. Egyikük a kezében tartott gyertyával világítja meg a jelenetet, míg a másik szomorúan Nepomuki Szent János karjára hajtja a fejét. A harmadik szakállas férfi meztelen felsőtesttel görnyed a Szent Vitus székesegyház egykori kanonokjának alakja fölé. A jobb oldalon a jelenet fölött egy templomi zászló tartja egyensúlyba – a bal oldali álló alakok miatt – a kompozíciót.¹¹³

Nepomuki Szent János tiszteletét Közép-Európában a XVII. század folyamán a csehországi vallásháborúkat követően a jezsuita rend készítette elő. Valószínűleg Husz János eretnek mozgalmának a hatását igyekeztek a kultusz fölkarolásával tompítani. János nyelve a legenda szerint sértetlen maradt. Tiszteletének ez egyik legfőbb forrása, mely a minden körülmények között hallgatni tudó nyelvet jelképezi. A vallásos társulatok mellett a vízen közlekedők, hajósok, kereskedők, utazók választották védőszentjüknek.

Hazánkban azonban elterjedését egy szomorú aktualitás magyarázza. Az egész Közép-Európát elborító pestisjárvány hatására alakult ki a szentnek járványoktól védő kultusza, mely Prágából elindulva Bécsen át Magyarországra is eljutott. A szegedi oltár 1739-es felszentelési dátuma is azt jelzi, hogy a járvány szomorú hatására készült az oltárkép.

Johann Andreas Pfeffel(1674–1750) augsburgi rézmetsző illusztrációival jelent meg 1725-ben Bohuslav Balbin jezsuita hagiográfus Nepomuki Szent Jánosról szóló műve, mely leginkább hatott a szent később elterjedt ábrázolásaira.¹¹⁴

a megrendelő Babarczy Ferenc szenátor nevét, illetőleg a kép festőjét, Joseph Hautzinger és elkészültének évét 1777-et. Parobek a festményt 1937-ben restaurálta.

¹¹¹ Johann Josef Hautzinger Magyarországon is sokat foglalkoztatott festő volt. Már udvari festőként az uralkodó megbízásából részt vett számos magyarországi épület kifestésében: Pozsony királyi kápolna freskói (1763), Pesti invalidus ház kápolnájának főoltárképe és a 2 mellékoltár képe is (1765), Buda királyi kápolna oltárképe (1766). 1768-ban a budai Zsigmond kápolna freskóit festette. Az 1770-es években Nagyszombaton, Pozsonyban, Székesfehérvárott és Komáromban dolgozott.

¹¹² A Nepomuki Szent János oltárát megszüntették a szentély felújítása közben. További sorsáról a ferenceseknek sincs elképzelésük.

¹¹³ Az előtérben fekvő eszközöket, attribútumokat a kép besötétedettsége miatt nem lehet értelmezni. A festmény korához képest egyébként elég jó állapotban maradt fenn.

¹¹⁴ SZILÁRDFY ZOLTÁN 1993. 203–213. p.

Szent Vendel oltár

A Szent Vendel oltár egy 1748-as följegyzés szerint feltételezhetően szintén a pestis-járvány idején készült. 1777-ben az oltárt fölújították. S egy bécsi festő által készített képet helyeztek el benne. A festmény hátuljának felirata a következő: „iratott Bécsben Daka Gáspár, Maksa... és egyéb bötsületes gazdák szögénségös kötségeivel. A.B. 1777.”¹¹⁵ A képet a korábbi irodalom (Lugosi) Hautzinger-, míg Bálint Sándor Anton Gruber bécsi festő alkotásának tartja. A festmény hátulján lévő szöveg Anton Grubert nevezi meg a kép alkotójának.

Szent Vendel álló alakja került a kép központi részére, melynek háttérében állatok: lovak, szarvasmarhák, birkák láthatók. A képsíkot balról egy zöldellő fa törzse és lombzata zárja le. A festmény azt a pillanatot örökíti meg, amikor az égből érkező angyalok meghozzák Szent Vendelnek a főpapi öltözéket. Mára a kép súlyosan megrongálódott, besötétedett, több helyen a festék pereg. Az oltáron két oldalt Szent Ágnes és Szent Borbála szobrai voltak láthatók. Ez az oltár párdarabja volt a Nepomuki Szent János oltárnak,¹¹⁶ a szentélyben egymással szemben állították fel őket. A Nepomuki Szent János oltárképhez hasonlóan ez a festmény is a templom raktárában található.

Szent Vendel a legenda szerint ír származású volt. Római zarándoklata után a Rajna vidékén telepedett le, ahol remeteként jószág tartással foglalkozott. Később apátként halt meg a VII. század elején. Erekléit St. Wendelin városa őrzi. Magyarországon, a délnémet barokk hatására tiszteletének nyomai a XVIII. században bukkannak föl.

Padányi Bíró Márton (1696–1763) veszprémi püspök 1763-ban kiadott könyvében is említi, hogy nem régen érkezett a szent kultuszának tisztelete hazánkba. Padányi maga is fontos szerepet játszott Szent Vendel tiszteletének magyarországi elterjesztésében. Hazánkban a veszprémi és a csanádi egyházmegyékben virágzott leginkább Szent Vendel tisztelete.¹¹⁷ Padányi ezt a következőképpen magyarázza meg:” Bizonyos dolog, hogy más országokban, tengeren, vízen, szárazon, Királyi Lakó-helyeken, fő-fő roppant nagy Városokban, szigetekben és gyakran más közönséges Helységekben is ezernyi ezrekből álló sokféle kereskedések, Kalmárok, kincses gazdák, Urak és Mester emberek vannak, egyedül mi szegény Magyarok az eke szarvára szorultunk, úgy annyira, hogy ha csak gazdagságbul, majorkodásbul, szántásbul, vetésbul, szőlőkapálásbul, mezei, vagy erdei gyümölcsökbül vagy barmainkbul fáradságos iparkodással, aggódással, hasznot nem veszünk, bizonyára nemhogy kincset és gazdagságot, de még csak ruházatunkra való költséget is alig és nehezen gyűthetünk, szerezhethetünk. Mivel azért mindezekre áldást leginkább Szent Wendely érdeme és esedezése által remélhetünk: nincsen Istennek gondviselése nélkül, hogy ezen nagy érdemű Pásztor Szent Wendely segedelmének és szószóllásának ereje a mi Magyar Hazánkba is behatott...”¹¹⁸

A német telepések hatására a kultuszt a szegedi pásztor nép is támogatta, sőt a szeged környéki pusztán kápolnát is szenteltek tiszteletére. Kecskeméten, amely óriási kiterjedésű

¹¹⁵ A felirat másolata ez esetben is a régi vászonra fektetett védővászon olvasható.

¹¹⁶ A képek vakrámáinak formája, az oltárok díszítményei és profilozása szintén megegyező.

¹¹⁷ PADÁNYI BÍRÓ MÁRTON 1763.

¹¹⁸ BÍRÓ MÁRTON 1756. 274. p.

legelőkkel és pusztákkal bírt, s így az állattartásból igen sokan éltek szintén elterjedt Szent Vendelnek a kultusza. A kecskeméti piaristák Szentháromság tiszteletére szentelt plébániatemplomában 1780 körül állították fel Szent Vendel oltárát.

Páduai Szent Antal oltár

Páduai Szent Antal az egyik legszeleesebb körben tisztelt hazai szent, kinek tiszteletét a XVI. századtól a Habsburgok határozott, tudatos propagandája támogatta. A középkorban a páduai szent tisztelete Magyarországon nem volt számottevő, egy-két előfordulásától eltekintve. A Habsburgok spanyol és portugál rokoni kapcsolataik révén ismerkedhettek meg a szent tiszteletének kultuszával. Az 1571-es, győztes lepantói tengeri ütközet után terjedt el nagy területeken tisztelete. Mivel a Don Juan d'Austria vezérelte keresztény gályák győzelmét a török felett, nem utolsó sorban Páduai Szent Antal közbenjárásának tulajdonították. A XVII. század elején II. Ferdinánd király karolta fel a kultuszt birodalom szerte. Pozsonyban 1663-ban, Gyöngyösön 1673-ban alakult Szent Antal-társulat. A szegedi Szent Antal-társulat (Congregatio Thaumaturgi S. Antonii) a gyöngyösi hatására kezdte meg működését.¹¹⁹ A XVII–XVIII. században hazánkban e társulatok száma tizennégy volt.¹²⁰ A magyarországi ábrázolásokon Szent Antal többször föltűnik a pestis-ellenes védőszentek, Rókus, Sebestyén, Rozália társaságában a Szentháromság-oszlopokon. A kultuszt az udvar és a ferences rend mellett számos magyar arisztokrata család tagja felkarolta. Közülük említhetjük Esterházy Pál (1635–1713) nádort, I. Grassalkovich Antalt (1694–1771), Erdődy Gábor Antal egri püspököt.¹²¹

A főhajóban közvetlenül a diadalív előtt az evangéliumi (bal) oldalon helyezték el a szent oltárát. Párdarabja a Szent Ferenc oltárnak. Lugosi szerint ezen a helyen eredetileg Mária Annunziata oltár volt, amelynek ábrázolása a sekrestyeszekrény balszárnyának középső ajtaján látható. 1716-ban készítették el az első Szent Antal oltárt, melyet 1772-ben újítottak föl, s helyezték arra a helyre ahol napjainkban is áll. A mostani oltárképet 1774–75-ben Hautzinger festette, melyért 130 forint honoráriumot kapott. Páduai Szent Antal legelterjedtebb ábrázolási módja látható az oltáron. A felül íves záródású festményen Hautzinger azt a pillanatot ragadta meg mikor Szent Antal a gyermek Jézusnak kezét csókol. Jézus egy angyalnak a fején álldogál, miközben két puttó a megváltó lábát csókolgatja. A kép előterében a kompozíciót egy fekvő, imádkozó figura egészíti ki. A festmény háttérében az égen angyal fejek láthatók.

Az oltárarchitektúrát Aisenhut József készítette. Az oltárt két, konzolon álló ferences szent kőszobra díszíti. Bal oldalon Szent Klára kezében szentségtartót fogó alakját látjuk. A szentségtartó, vagy úrmutató Klárának arra a tetteire utal, amikor 1240-ben a szentelt ostya tárolására szolgáló edénnyel futamította meg az őket ostromló szaracén sereget. Jobb oldalon a püspöki ornátust viselő Toulouse-i Szent Lajos – aki lemondott apjának, II. Károly nápolyi királynak a trónjáról, és belépett a ferences rendbe – alakját mintázta meg Aisenhut mester. Utóbb Szent Lajos Toulouse püspöke lett. A kompozit oszlopok által tartotta gerendázat fölötti oromzaton, repülő, harsonás angyalok alakja figyelhető

¹¹⁹ BÁLINT SÁNDOR 1983. 50. p.

¹²⁰ TŰSKÉS G. – KNAPP É. 1992. 17 p.

¹²¹ KERNY TERÉZIA 1995. 6–7. p.

meg. Az oromzat tetején két puttó nyitott, abroncsos koronát tart. Az architektúra szoros rokonságot mutat a Szent Ferenc oltárával.

Assisi Szent Ferenc oltár

Az oltár a diadalív előtti falmezőn a hajó jobb oldalán áll. Az első Szent Ferenc oltár 1713-ban készült, s 1772-ben újították fel, illetve szobrokkal díszítették. Az oltárképet Josef Hautzinger bécsi festő készítette 1774–75-ben. Az oltár architektúráját és az oltáron elhelyezett két szobrot Aisenhut József faragta. A bal oldali szobor Szent Bonaventúrát a ferences rend generálisát, fontos teológiai művek szerzőjét ábrázolja. Ő írta meg Assisi Szent Ferenc életrajzát a *Legenda Maior*t. *Lignum Vitae* című munkájában kifejti, hogy Krisztus keresztje az „élet fája”. A jobb oldali szobor Szent Ágnes alakját mutatja be, aki a Decius vagy Diocletianus császár idejében történt keresztényüldözéseknek esett áldozatul. A kompozit oszlopok fölötti oromzaton angyalok láthatók. A középső repülő angyal iratszalagot mutat, melynek felirata Szent Ferenc jelmondata: „Deus Meus et Omnia” (Istenem, mindenem). Az oromzatot két puttó tartotta korona zárja le.

A kép Szent Ferenc stigmatizációjának 1300 körül Itáliában kialakult ikonográfiai kánonja szerint ábrázolja a jelenetet. A festmény előterében ülő szent karját két oldalról egy-egy angyal támogatja. Szent Ferenc az égen sejtelmesen lebegő, keresztre feszített Krisztus alakjára tekint. A szent előtt fekvő nyitott könyvön koponya fekszik. Krisztus öt sebének egy angyal égeti az assisi szent kezeire, lábaira, mellére.

Szent Ferenc stigmatizációjának jelenete már a középkorban elterjedt volt a magyarországi emlékhelyeken. Ez az ábrázolás jelenik meg a hervartói főoltáron (1460–1470), a csíkszentléleki főoltáron (1510). 1624-ből a csíksomlyói ferences templomban is hasonló Szent Ferenc oltárról tudunk.

Szent József oltár

Szent József alakjának és szerepének megítélése a középkor folyamán sokat változott. A középkori ábrázolásokon Józsefnek nem juttattak fontos szerepet a festők, többnyire szerényen meghúzódott a többi alak között, esetleg a képek háttérében. A késő középkor óta tisztelete egyre nagyobb szerepet kapott a keresztény közösségekben. E mozgalom Egyiptomból indult ki, s terjedt el Európában. A XV. században már teológiai viták folytak szerepének újraértékeléséről. Már az itáliai reneszánszban a Szent Család teljes jogú tagjaként ábrázolták. Egyik legismertebb példája ennek Michelangelo Doni tondója (1503–1504).

A ferencesek igyekeztek tiszteletét pártfogolni. 1479-ben IV. Sixtus pápa ünneppé avatta József névnapját. A XV. században Avilai (Nagy) Szent Teréz volt József kultuszának egyik legfőbb támogatója. Szent Teréz hatására Spanyolországban keletkezett az a képtípus is, amely Szent Józsefet a gyermek Jézussal a karján ábrázolja. A barokk művészetben több képtémában Szent József az ábrázolások főszereplőjévé válik. 1675-ben Lipót császár a Habsburg ház patrónusává választotta. Később Bécs, majd Buda fölszabadulását is Szent József közbenjárásának tulajdonították. II. József uralkodása alatt birodalom szerte tovább virágzott a szentnek a kultusza.

Az első Szent József oltárt 1713-ban állították fel a templomban, felszentelésre azonban csak 1739-ben került sor. Az oltár mai formájában 1771-ből származik. A XX. század első felében a ferencesek múzeumában őriztek egy Szent József képet, amely elképzelhetően az eredeti, 1813-as oltárról származott.¹²² Az oltár architektúrája a Szent Anna oltáréval rokon. Itt az oromzatra a puttókkal körül vett, háromszögbe foglalt Istenszem motívum került. A kép fölötti kartusban Szent József felirat olvasható. Az oltárt oldalt egy-egy térdeplő angyal szobra díszíti. Az adoráló angyalok előképétől minden bizonnyal G. R. Donner pozsonyi főoltárának angyalai szolgáltak, bár a szegedi szobrok különféle képp gesztikulálnak, egyik sem utánozza a Donner-féle konstrukciót. Viszont az angyaloknak térdeplőül pontosan olyan voluták szolgálnak, mint Donnernek a Magyar Nemzeti Galériába került ónnal ötvözött ólom angyal szobrainál.

A kis Jézus a kép bal oldalán, két lépcsőn elhelyezett architektonikus képzésű emelvényen lévő párnán ül. Bal kezében egy latin kereszttel díszített országalmát tart, míg jobb kezét áldásra emeli. Az érett férfikorban lévő, de nem aggastyánként ábrázolt József ebben a pillanatban lép föl a lépcsőkre. A bal kezében tartott fehér leplet mintegy baldachinként tartja Jézus felett. A kendőnek így felvett háromszögű alakja a nézőben akár a sátor asszociációját is keltheti. József mozdulatát, ahogy a leplet fölemeli értelmezhetjük mintegy a titok felfedésének amint Jézust bemutatja a világnak. A kép emelkedettségét igyekszik érzékeltetni József szinte lebegő alakja és oranshoz nagyon hasonló tartása, valamint az ég lebegő angyal alakjai, és a sejtelmes felhős, füstös háttér. Az egész kompozíciót egyfajta fölfelé törekvés jellemzi az ég felé, az isteni szférába. Ezt a hatást elsősorban a szereplők fölfelé irányuló tekintetével érte el a kép ismeretlen mestere.

A festmény jobb alsó sarkában két angyal figyel az eseményt. A bal oldali, az alsó lépcsőfokon ülő angyal, kezében kivirágzott botot tart. A kivirágzott bot – mint Áronnál és Szent Kristófnál – a kiválasztottság jele volt. Az apokrif evangéliumok szerint a Dávid házából való összes nőtlen férfit Jeruzsálembé hívták, hogy kiválasszák Mária számára a megfelelő hitvest. Az összes bot közül csak Józsefé virágzott ki. A puttók előtt elterülő drapéria, (köntös?) előtt, a jobb sarokban Szent József attribútumai, ács szerszámok – fejsze, véső, fakalapács – ismerhetők fel.

Szent Anna oltár

Szent Anna tisztelete Szegeden már a középkor folyamán virágzott. Szeged környékén Szent Anna kultuszának egy érdekes helyi sajátosságával találkozhatunk, ha hihetünk a néprajz tudomány ez irányú vizsgálatainak. Katona Lajos szerint ugyanis Szeged környékén a korábbi századokban Nagyboldogasszonyon Szent Annát értették, míg Kisasszony Szent Annának leányát, Máriát jelentette.¹²³ A Pray-kódex tanúsága szerint már a XII. század végén külön latin nyelvű miséje volt Szent Annának. Magyarországon Szent Anna kultuszát a ferencesek karolták föl. A római kalendáriumba 1481-ben vette fel Annát IV. Sixtus pápa, aki a ferences rend tagja volt. A szent július 26-i ünnepét XIII. Gergely pápa erősítette meg 1584. május 1-én.

¹²² LUGOSI 1932. 61. p. Valószínűsíti Hogger János szerzőségét.

¹²³ KATONA LAJOS 1905. 2. p.

Magyarországon már az 1400-as évek elejéről vannak adatok oltáralapításokra. A XV. század közepétől egyre több oklevél tesz említést Szent Anna oltárokrol országsszerte. Szentpéter pálos kolostorának Szent Anna oltára 1450-ben nyert búcsúkváltságot, Bártfán egy 1449-re keltezett oklevél említi az új alapítású Szent Anna oltárt. A Humanitas Christi eszmevilága ihlette ezt a virágzást, melynek fő forrása a Protoevangelium S. Jacobi volt. Szent Jakab protoevangéliuma mellett még két fontos apokrif irat szerepe volt jelentős a Szent Anna kultusz terjesztésében. Az egyik a Pseudo-Mattheus evangélium, a másik a Mária születése evangélium volt.¹²⁴ Szent Anna kultusza a XVII. században újfent felélénkült. A bécsi Szent Anna templomban 1694-ben Szent Anna kongregáció alakult.¹²⁵

Az oltár 1748-ban már készen volt. 1795-ben az alatta lévő sírboltot, mely a Losonczy család kriptája volt újjá építették. Az egyszerű, félköríves lezárású kép központi alakja az orans tartásban ülő Szent Anna figurája. Zöld ruhás alakját piros színű lepel fedi, ölében nyitott könyvet (Ószövetség) tart. Férje, Joachim mellette balról térdepel, miközben elmélyed egy könyvben. Szent Annától jobbra a gyermek Mária jobb kezével követi a könyvben az éppen most tanult sorokat. A kép jobb oldalán elhelyezett, asztalon, oltáron (?) a törvénytáblák állnak. A jobb alsó sarokban a festmény sötét tónusai miatt nehezen értelmezhető attribútumok vannak.

Szent Anna ábrázolásának ez a típusa – amikor lányát, Máriát tanítja – a barokk korszakban alakult ki. A középkor századaiban Anna és Joachim Jeruzsálemben az Aranykapunál történt találkozását tekintették a Szeplőtelen fogantatás pillanatának. Mivel azonban az ellenreformáció elutasította a jeruzsálemi Aranykapunál történeteket, mint a Szeplőtelen fogantatásra utaló jelenetet, a tridenti zsinat után új képtípusok alakultak ki Szent Anna ábrázolására vonatkozóan. Az a képtípus, amely a szegedi oltáron is megjelenik talán spanyolországi eredetű. Egyik legkorábbi előfordulása Murillo a madridi Pradoban őrzött festménye (1674k.).¹²⁶

Az oltárt két térdeplő angyalszobor díszíti. Alsó harmadában kannelurás kompozit pilaszterek folytatásaként, a gerendázat fölött egy-egy díszes urnát helyeztek el. Az oromzaton a Szentlélek jelenik meg galamb képében.

Piéta oltár

1739-es fölszentelése óta majdnem változatlan formában áll. 1741-ben vasszerkezettel látták el az építményt. 1774-ben a szobrokat újra festették, és üvegszekrénybe helyezték, a paradicsomi almafát újra aranyozták. 1776-ban Aisenhut József Rajna-vidékről bevándorolt szegedi szobrász két kőangyalt faragott az oltárra. A két térdelő angyal térdénél egy táblát helyeztek el, melynek szövege a következő:

„Bűnös lélek indulj kérlek

¹²⁴ LAJTA EDIT 1954. 34. p.

¹²⁵ BARANYAI 1960. 225. p.

¹²⁶ Murillo, Bartolomé Esteban: Szent Anna és Mária (1674 k.) 219 x 165 cm, Madrid, Prado. A kép eredetileg a San Ildefonso palotában volt, Isabella Farnese spanyol királyné birtokában. 1818-ban a palotából került át a Pradoba a királyné ajándékaként. Pacheco szerint a jelenet első ábrázolása 1612 táján Sevillában volt felállítva szobor formában a Magdaléna templomban. Murillo ezt a szobrot jól ismerte, hiszen itt keresztelték meg 1618. január 1-én.

Jézusnak halálán
Álmélkodjál Szűz Anyának
Keserves fájdalomán¹²⁷

Valószínűleg az 1738–39-es nagy pestisjárvány hatására – mely az egész országon végigpusztított – emelték az oltárt. A XVIII. században oltárunk ikonográfiai programja már ritkaságnak mondható, de illetően felállítását indokolhatja a szoros tartalmi összefüggése a vele szemben lévő Szentkereszt oltárral. A valószínűleg középkori, talán 15-16. század fordulójáról származó Vesperbild szobor több évszázados tisztelete magyarázhatja, hogy a XVIII. században új rokokó formátumban jelenhetett meg.¹²⁸ Hasonló emlékekkel találkozhatunk a sümegi salvatoriánus ferencesek kegytemplomának főoltárán, ahol szintén egy nagy tiszteletben részesített gótikus Piéta szobrot helyeztek barokk keretbe. A keszthelyi szoborcsoport Krisztusának kéztartása is hasonló a szegediéhez – a két kéz a test előtt összekulcsolva Mária kezében nyugszik.

A barokk korszakában megújult a Fájdalmas Szűz kultusza. 1690 körül Kollonits a bécsújhelyi Szent Lipót templomban emeltet oltárt a Fájdalmas Anyának. 1725-ben XIII. Benedek pápa Mária hét fájdalomának ünnepét az egyházi államban, 1727-ben pedig az egész világon elrendeli.¹²⁹

A szobor mögött, az oltár középső tengelyében a paradicsomi tudás fáját látjuk, az almát a szájában tartó, a fa törzsén kúsó kígyóval. Az oromzaton, mintegy a fa folytatásaként aransugaraktól övezve a kereszt nő ki. A templomban elhangzó liturgikus szövegekben ez a képi összefüggés tulajdonképpen állandóan jelen volt. Maga az ábrázolás egy középkorban elterjedt legendára utal, mely szerint Jézus keresztfáját abból az ágból nőtt fából ácsolták, melyet a tudás fájáról maga Ádám tört le, amikor kiűzettek a paradicsomból.

A Missale Romanum Szent Kereszt praefatiójában hangzanak el a következő sorok: „Az ember üdvösségét a keresztfa hozza meg, hogy ahonnan a halál származott, onnan támadjon az élet, a bűn fáján győztes sátánt a kereszt fáján győzze le Urunk Jézus Krisztus.”¹³⁰ Az oltár valamikor tele volt tűzdelve fogadalmi ajándékokkal. Tehát ugyanúgy mint a főoltár kegyoltárként funkcionált, melyet csak a felvilágosodás korában számoltak föl. Legfölül az áttört oromzat tetején egy puttó Abgár király képmását tartja.¹³¹ Ez a kultusz a katolikus egyházban a XVIII. században már csak elvétve fordul elő.

Analógiaként a Szent Miklós ereklyéinek átviteléről nevezett szegedi szerb templom ikonosztáziójának királyi kapuja említendő meg. Itt a két ajtószárny záródásánál kapott

¹²⁷ BÁLINT S. 1983. 90. p.

¹²⁸ Jelenleg a Piéta szobrot restaurálják. A vizsgálatok után minden bizonnyal több információnk lesz a szobor korát illetően. Analógiaként itt csak a keszthelyi Piétát említtem, amely 1500 körül készült. Ma a Nemzeti Galéria régi gyűjteményében van (Ltsz.: 52.641).

¹²⁹ BARANYAI 1960. 225. p., 11. jegyzet.

¹³⁰ SZILÁRDFY ZOLTÁN 1995. 280–283.

¹³¹ Abgár edesszai fejedelem Jézus kortársa volt. A legenda szerint a hosszasan betegeskedő Abgár Jézust meghívta magához, hogy gyógyítsa meg. Jézus válaszevél kíséretében elküldött hozzá egy kendőt arcképének lenyomatával. A képnek alaptípusa egy bizánci ikon volt, amely a hagyomány szerint Krisztusnak nem kézzel festett képmása (Arkheipoiotosz).

helyett a paradicsomi tudás fája, melynek törzsén kígyó tekergőzik. 1761-ben Joan Popović sugárkoszorúval övezett lotaringiai keresztet helyezett el az ajtó fölött.¹³² A győri egykori jezsuita (ma bencés templom) Szent Ignác-templom aranyozott, faragványa szintén az analógiák közé sorolható: S itt kell meg említeni a Freizingi Diözesanmuseum faragványát is.¹³³

Szentkereszt oltár

Eredetileg ezen a helyen állt Nepomuki Szent János oltára. Bálint Sándor szerint 1775-ben, Lugosi szerint 1777-ben készült el. Aisenhutt Józsefet tartják az oltár tervezőjének. A nagyobbít ideje alatt az oltárt át lehetett alakítani a Szent Sír céljára.¹³⁴ Az architektúra a Piéta oltárral megegyező. A középső ívmezőt itt is két, konzolon térdeplő angyal alakja kíséri. A jobb oldali angyal jobb kezében az arca elé kendőt tart, így fejezve ki Krisztus halála miatt érzett fájalmát. Az áttört oromzatban a kereszt fölött Jézus szíve jelenik meg angyaloktól körülvéve. Az oltár legtetetjén álló angyal a lándzsára felszúrt ecetes izzópót tartja. Mivel az oltár a Piéta oltár párdarabjaként készült, a központi részen itt is szobrászi alkotást helyeztek el. Régebben az angyalok lábánál táblák voltak elhelyezve, melyeket napjainkban már nem találunk az oltáron.¹³⁵

A keresztre feszítés szoborcsoport ikonográfiailag igen egyszerű, kevés alakra korlátozódik. Az oltár mestere a megszokott ikonográfiai kánontól eltérve mind Mária, mind a hűséges tanítvány, János alakját elhagyta az ábrázolásról, erre hely hiányában nem is lett volna lehetőség. Krisztus keresztjének a lábánál a fehér ruhába öltözött, fiatal, térdeplő Mária Magdolna alakja jelenik meg, amint átkarolja a keresztfát. Arcát a szenvedés kínja torzítja el. Vele szemben a bal alsó sarokban egy alacsony, kis sziklán fedeles arany kehely látható. A szoborcsoportot sötét háttér keretezi.

A középkorban keresztre feszítés szobor csoport főként a diadalív gerendáján állt. A szobrászi formálású Szent Kereszt oltárok állításának divatja a barokkban terjedt el Magyarországon. Az egyik legismertebb emlék a nyírbátori minorita templom Krucsay-oltárának liturgiai középpontjában elhelyezett keresztre feszítés jelenete.¹³⁶ A gyöngyösi ferences kegytemplom Szent Kereszt oltárán szintén a Kálvária csoportot faragták ki.

Purgatórium oltár

Wolfgang Prechtl kamarai prefektus készítette Hogger János szegedi festővel a Purgatórium oltárt. Wolfgang Prechtl 1728-ban lett az Udvari Kamara által Szegedre kinevezett prefektus. A Helytartó Tanács tagjaként a tisztújítások levezetése volt a feladata. A vászonra festett olajkép pontos datálása bizonytalan. A régebbi irodalom 1742-re

¹³² SZILÁRDFY Z. 1995. 280. p.

¹³³ SZILÁRDFY Z. 1995. 283. p.

¹³⁴ LUGOSI D. 1932. 30. p.

¹³⁵ Bálint Sándor még le tudta jegyezni a tábla szövegét: „Jesus pro vita / Stat Crucifixusita / Pro Nostra vita / Christus Dulcissima Vita”

¹³⁶ A Passió (ún. Krucsay)-oltárt 1731-ben építették Krucsay János szabolcsi földesúr, táblabíró és felesége, Pogány Borbála adományából.

(Lugosi), az újabb (Szilárdfy 1986.) 1747-re datálja. Hogger János föltételezhetően egy eddig ismeretlen grafikai előképet követett a kép megfestésénél.

Az oltárképen kilenc bibliai alak veszi körül Krisztus vérforrását, akik mindannyian, mint megtértek, közvetlen kapcsolatba hozhatók Krisztus bűnbocsátó áldozati vérével. A kép előterében balra Szent Péter térdepel, kulcsot tartó balkezét a kút talapzatára helyezve, jobbjában pohár helyett kagylót tart a medence oldalán lévő kifolyónyíláshoz, hogy felfogja benne Krisztus véréét. Az apostol mögött látható alak a szentvérrrel éppen szomját csillapítja. Attribútum híján Szilárdfy Zoltán Zakeus alakját – a „publikánsok fejedelmét” – föltételezi benne. E fölött az alak fölött Szent Longinus a római százados páncélos, lándzsás alakja tűnik föl. A kép jobb oldalán a megfeszítettel szemben Mária Magdolna térdelő alakját láthatjuk, amint éppen iszik Krisztus véreből. Mária alakja mögött az uralkodói díszben pompázó, hárfáját kezében tartó Dávid király jelenik meg. Dávid király mögött az összülök, Ádám és Éva alakjai látszanak. Balra mögöttük áll a jobb lator Szent Dizmász, amint egyik kezével Jézusra mutat, a másikkal attribútumát, az ácsolatlan dorong keresztet tartja. A medence mögött Pál apostol látható, jobb kezét kivégzése eszközén, a palloson nyugtatja.

A bűnbánó szentek tudatos elrendezésű kompozícióban szerepelnek a képen. Az üdvözítőt körülvevő megtért bűnösök együttese a barokk festészet jellegzetes ikonográfiai típusai közé tartozik. Az egész oltár nevé a purgatóriumban szenvedő lelkek ábrázolásáról kapta. Tizenhárom emberi fej, illetve alak jelenik meg a lángokban. A lángok közül az egyik központi alak kitárt karral Szent Péter felé fordul, tőle várva Krisztus véréét.

Az oltárképről Szilárdfy Zoltán írt alapos ikonográfiai tanulmányt. Az alábbiakban az ő eredményeit foglalom össze.¹³⁷ A képen a három téma – az öt sebből vérző Krisztus mint az üdvösség forrása, a megtérés bibliai szentjei, a megváltásra áhítozó szenvedő lelkek – egyetlen kompozícióban történő együttes ábrázolása indokolja az ikonográfiai vizsgálatokat.

Krisztus vérének középkori tisztelete a passió-kultusz megnyilvánulása volt. A XIII. század óta számos eucharisztikus szentvér-ereklyéről van tudomásunk Európa szerte. Magyarországon ez a kultusz a XIV–XV. században teljesedett ki. A középkorban a Krisztus sebeiből patakzó vér az üdvösség kútforrását jelentette. Egy XVI. századi portugál táblaképen a kútkáva fölirata pontosan megnevezi a témát: *Fons Vitae Fons Misericordiae* (Az Élet Forrása az Irgalom Forrása). Középkori hazai emlékanyagunkban nem találunk példát erre az ábrázolási típusra. A népi imádságokban azonban feltűnik ez a motívum. Képünk közvetlen forrása lehetett a középkori Szegednek egy szentvér-ereklyéje, amelyet talán a ferencesek Szent Erzsébet templomában őrizhettek. A szentvér tisztelet még a középkor után is tovább élő szokás lehetett, így közvetlenül is hathatott az oltárképre.

A festményt valószínűleg az 1739-es pestisjárvány hatására rendelték meg. A feszület és a szentek jelenléte is erre enged következtetni. Az oltárnak már elhelyezésében is megnyilvánul különleges szerepe. Bálint Sándor szerint egy sajátos középkori hagyomány őrződött meg abban, hogy az oltár mintegy a templom tornácában – az orgonakarzat alatt, a bal (evangéliumi) oldalon – áll. A gyöngyösi ferences templomban hasonló program figyelhető meg. Azzal a különbséggel, hogy ott a Tisztítóhelyen szenvedő lelkeknek külön

¹³⁷ SZILÁRDFY ZOLTÁN 1986. 357–376. p.

kápolnája van, melyet a homlokzati torony alatt, a templomhomlokzat déli oldalán helyeztek el.¹³⁸ A pesti ferences templomban szintén az egyik, orgonakarzat alatti kápolnába Purgatórium oltárt állítottak.

Fekete Mária - oltár

Az oltárkép Morvai András szegedi festő műve, 1740 körül készült. A festmény előképe a Czenstochovai Mária kegykép. A ferencesek fölkarolták a kegykép kultuszának terjesztését. Egy sor ferences templomban virágzott a kultusz: így Szeged mellett Simontornyán, Baján, Jászberényben, Szabadkán. A kegykép tiszteletének a terjesztésén már a középkorban a pálos rend buzgólkodott.¹³⁹

A képet legendája szerint Szent Lukács evangélista festette annak az asztalnak a lapjára melyen Mária Názáreti házában dolgozott. A hagyomány arról is tudni vél, hogy Mária arcát angyalok festették amíg Lukács evangélista elszunnyadt. A képet Szent Ilona a Szent Kereszttel együtt találta meg, és Konstantinápolyba szállította. A képrombolás ideje alatt csudálatos módon megmaradt a festmény. Niképhorosz bizánci császár később Nagy Károlynak ajándékozta, aki orosz hűbéresének Leó fejedelemnek adta tovább, ő pedig Belz várában őriztette a festményt. Innen került Nagy Lajos király idejében Czenstochovába.

Ez a kultusz szintén a ferencesek pártfogásával a török fölszabadító háborúk idején bontakozott ki nagymértékben. Ennek egy történelmi esemény is elősegítője volt. Mielőtt Sobieski János lengyel király Bécs segítségére indult, hadával elzárándokolt a „lengyel Jeruzsálembé”, Czenstochovára. Miután gyónt és a Mária kép előtt imádkozott, seregét a czenstochovai Szűz oltalmába ajánlotta, pajzsára pedig a kegykép másolatát vésette.

A kegykép jellegzetes sötét árnyalata és tónusa illetve a szerecsennek is nevezett török között a magyar nép valamilyen összefüggést érzett (Bálint S.). Mint a pálosok patrónájának, majd minden pálos templomban megtalálható ábrázolása. A legkorábbi magyarországi másolata a képnek a sopronbánfalvi Szent Wolfgang kápolna Mária kegyképe. Valószínűleg ez a kép már a XVI. században a helyi pálosok tulajdonában volt.¹⁴⁰

¹³⁸ A Kálvária fából készült szoborcsoportja klasszicista stílusban készült 1800 körül. A kereszt alatt Mária, Szent János és Magdolna csoportja látható. Az öt purgatóriumban égő lélek csoportját az antependiumon helyezte el az ismeretlen mester.

¹³⁹ Ezt a Hodegetria-típusú Istenanya képet a hagyomány szerint Opoli László, I. Lajos király nádora ajándékozta az általa alapított czenstochovai Jasna Gorán épült pálos kolostor számára, nagyjából az alapítást követő években (1384). A kép eredetére nézve keveset tudunk. Az alapító talán Ruténiából vagy a halicsi Belz várából hozta a festményt. De nem zárható ki, hogy a kép mestere itáliai eredetű, talán Simone Martini köréből került ki, s így a magyar Anjouk közvetítésével került mai helyére. Sőt a lengyel kutatók állítása szerint a tábla eredetileg olyan fémborítást viselt, mint az acheniek vagy a mariazelli kép. A hazai kutatás egyre inkább elutasítja a kép magyarországi kapcsolatainak lehetőségét.

MAROSI ERNŐ (szerk.) 1987. 493–494. p. További irodalom: SNIEZYNSKA-STOLOT, E. 1973., RÓZANÓW, Z. 1974. 165.

¹⁴⁰ SZILÁRDFY ZOLTÁN 1991. 31–32. p.

A szerezcsen Mária tisztelete tulajdonképpen az Énekek énekében gyökerezik: „Nigra sum, sed formosa...” (I.4).¹⁴¹ A szegedi Mária kép – a legtöbb magyarországi másolattól eltérően – csak távolról, ikonográfiai típusában, kompozíciójában követi a czenstochovai festményt. Mária fölött, a háttérben baldachin látható, az alakok is nyújtottabbak, mint az eredeti képen. Elképzelhető, hogy a szegedi kép festője valamilyen a korszakban népszerű metszetet használt mintául.

Szószték

A szószték a főoltárral egy időben készült. A szakirodalom egyöntetűen megegyezik abban, hogy a szószték eredeti terve és szobrai Graf Antal munkája 1714-ből. Lugosi szerint 1722-ben faragta az első szobrokat Graf.¹⁴² 1781-ben a nagy átalakítási munkákkal egy időben megújították a szósztéket is. Rascher Ferenc pesti festő végezte az átfestést. A külső oldalon, ekkor elhelyezett szobrok alkotóját nem ismerjük.

A szószték mellvédjének fölülnézeti profilja a nyolcszög öt oldalával záródik. Ennek megfelelően külső oldalán öt szoborfülkét helyeztek el. A fülkéket egymástól aranyozott, csavart oszlopok választják el. A két-két oldalsó fülkében az evangélisták szobrait faragta ki az ismeretlen művész. A középső, központi fülkében Krisztus alakja látható. A fülkék felső záródásában aranyozott kagyló motívumot helyeztek el. A kecskeméti piaristák 1747-ben Pirigyén készült szósztékének mellvédje bizonyos elemeiben rokon megoldást mutat a szegedi szósztékkal. A kagylóval záródó, íves szoborfülkéket itt is csavart oszlopok választják el egymástól, bár a szobrok jóval zömökebbek, mint Szegeden.

A baldachinnal díszített hangvetőn négy angyal alakja látható a hit (kereszt), remény (horog), szeretet (szív) és igazság (mérleg) jelképeivel. Mögöttük látható a Frigyszekrény sátra, benne a Tízparancsolat tábláival. A puttók felett, a sátor előtt a Szentlélek galambja jelenik meg. A sátor felett, a szószték tetején Szent Mihály arkangyal szobor alakja látható, amint legyőzi a Sátánt. A sümegi ferences templom szósztékének hangvetőjén Szent Mihály alakja hasonló megoldásban jelenik meg. Bár a sümegi szószték már erőteljes rokokó reminiscenciákat mutat.

Sekrestyeszekrény

A sekrestyeszekrény Makay Ferenc csanádi, később nagyváradi kanonok adományából készült. A barokk, tölgyfából készült, faragott szekrény alsó részén 7x3 fekvő, előlapján profilált fiókot tartalmaz. A szekrény alsó részét pogácsa lábak tartják. A felső részt – melyben a miséhez szükséges felszereléseket tartották – hat csavart és hat sima oszlop tagolja. A szekrény felső részén párkányzatot képeztek ki, melyet urnákkal és urnaszerű faragványokkal díszítettek. A középső, és a két szélső rész a barokk épületek rizalitjaihoz hasonlóan előreugrik. A középső két oszloppal díszített kehelyfülkét áttört, barokk oromzattal ékesítették. Az oromzat alatti két íves záródású ajtószárnyat a XVIII. századból származó szentképek díszítik.

¹⁴¹ BALINT S. 1944. 36–42. p.

¹⁴² LUGOSI D. 1932. 51. p.

A szekrény középső részének szárnyain a Synagóga és az Ecclesia, a barokk ikonográfia szerint elterjedt megjelenítései láthatók. A szignó szerint a képeket Falusi Zsigmond festette. A szekrény két szárnyának ajtóin elhelyezett kisebb képeket a hagyomány Hogger János műveinek tartja. Mindkét szárnyon öt-öt ajtót helyeztek el, közvetlen alattuk hosszúkács, nem túl magas fiókkal. Az ajtószárnyak festményei szoros tematikai összefüggésben vannak a templom egykori oltáraival. Az oltárok felszereléseit e kis szekrényekben tárolták. A szekrény jobb szárnyának a képei kívülről befelé haladva a következők: Purgatórium oltár, Nepomuki Szent János, Páduai Szent Antal, Assisi Szent Ferenc, Szent Anna oltár. A bal szárny képei kívülről befelé haladva: Piéta oltár, Szent József, Angyali üdvözlés (Gyümölcsoltó Boldogasszony), Szent Vendel, Czenstochovai Mária. Gyümölcsoltó Boldogasszony oltár ma nincs a templomban. A bútor szárnyainak képei az adatok tanúsága szerint 1775–77 előtt készülhetett, hiszen ekkor készült a Szentkereszt oltár, amelynek képe a szekrényen még nem kapott helyet.

A Historia Domus bizonyossága szerint a templom berendezéseinek faragója Graf Antal ferences fráter. Brestyánszky Ilona azt írja, hogy feltehetőleg az ő alkotása az 1764-ben készült sekrestyeszekrény.¹⁴³ Aggházy Mária a magyarországi barokk szobrászatot összefoglaló szintézisében ugyancsak Graf Antalnak tulajdonítja a sekrestyeszekrényt. Bálint Sándor viszont Oszler Liboriusnak, vagy műhelye munkájának tulajdonítja a szerzőséget.¹⁴⁴ A kutatás rámutatott, hogy a sekrestyeszekrény hasonlóságot mutat a szécsényi ferences templom sekrestyeszekrényével.¹⁴⁵

A szerkezeti hasonlóságok tagadhatatlanok, ugyanakkor a részletképzésben jelentős eltérések figyelhetők meg. A fő hasonlóság abban áll, hogy mindkét szekrény központi, tabernákulumszerű részét két oldalról öt-öt ajtós szárnyrész kíséri, illetőleg az alsó részen három egymás feletti sorban helyezkednek el a fiókok. De már itt eltérés mutatkozik a fiókok számában, hiszen Szécsényben csak tizenkét fiók van, s a középső rész alatt ott nem fiókok, hanem két ajtószárny kapott helyet. Szécsényben szintén hiányzik a szegedi szekrény oldalait lezáró egy-egy karcsú kis szekrény. Ezenkívül is számtalan kisebb-nagyobb különbséget fedezhetünk fel a két bútor között. Összefoglalva a szécsényi szekrény kiképzése jóval egyszerűbb, puritánabb mint a szegedié, mestere sokkal kevesebb díszítményt alkalmazott.

A szécsényi szekrény datálása körül a szakirodalomban bizonytalanság van. Az 1955-ben kiadott Nógrád megye műemlékei című topográfiában 1735 körülre teszik a szekrény elkészültének évét.¹⁴⁶ Brestyánszky Ilona mint láthattuk 1774-et ismeri a szekrény készülési évének. Stíluskritikai alapon a korábbi időpont látszik valószínűbbnek. Így elképzelhető, hogy a szegedi szekrény készítője ismerte a szécsényi szekrényt, és annak tanúságait felhasználta munkája során.

¹⁴³ P. BRESTYÁNSZKY ILONA 1970. 88. p.

¹⁴⁴ BÁLINT S. 1983. 99. p.

¹⁴⁵ A szécsényi ferences templom sekrestyeszekrényét Brestyánszky Ilona szerint 1774-ben Oszler Liborius ferences barát készítette. Nem csak felépítésében, de tagolásában is azonos a szegedi szekrényével. Irodalom: Patay P.: Szécsény műemlékei. Budapest, 1965.

¹⁴⁶ BARANYAI BÉLÁNÉ et. al. 1954. 377. p.

IRODALOM

AGGHÁZY MÁRIA 1959

A barokk szobrászat Magyarországon I–III. Budapest

D'ANCONA, M. L. 1957

The Iconography of the Immaculata Conception in the Middle Ages and Early Renaissance.
New York

BALOGH, A. F. 1876

Beatissime virgo Maria mater dei, qua regina et Patrona Hungariorum. Agriae

BARANYAI BÉLÁNÉ et. al. 1954

Szécsény. In: *Nógrád megye műemlékei* DERCSÉNYI DEZSÓ (szerk.). Budapest (Magyarország Műemléki Topográfiaja III.) 370–396.

BARANYAI BÉLÁNÉ 1960

A nyírbátori minorita templom berendezése. (Adalékok a felvidéki barokk faszobrászathoz). In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1960. 3. sz. 196–229.

BARANYAI BÉLÁNÉ 1975

Mesterek és műhelyek az északkelet magyarországi barokk szobrászatban. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok* GALAVICS GÉZA (szerk.). Budapest, 313–451.

BÁLINT SÁNDOR 1942

A Szeged-alsóvárosi templom kegyképe. In: *Délvidéki Szemle*, 6. sz. 233–236.

BÁLINT SÁNDOR 1943 (a)

A Napbaöltözött Asszony. In: *Magyarságtudomány*, október. 436–442.

BÁLINT SÁNDOR 1943 (b)

Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből. Budapest

BÁLINT SÁNDOR 1964

A szegedi franciskánusok könyvtárának XVI. századi állománya. In: *Magyar Könyvszemle*, 134–141.

BÁLINT SÁNDOR 1966

A Szeged-alsóvárosi templom. Budapest. (Műemlékeink).

BÁLINT SÁNDOR 1975

Szeged reneszánsz kori műveltsége. Budapest. (Humanizmus és reformáció 5.)

BÁLINT SÁNDOR 1977

Ünnepi kalendárium I–II. Budapest

BÁLINT SÁNDOR 1983

Szeged-Alsóváros. Templom és társadalom. Budapest

BÁLINT SÁNDOR – BARNA GÁBOR 1994

Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Budapest

BÍRÓ MÁRTON 1756

Angyali társaságnak szövetsége... Kolozsvárott

BLAZOVICH LÁSZLÓ (szerk.) 1993

Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó

P. BRESTYÁNSZKY ILONA 1970

Csongrád megye iparművészeti kincsei. In: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1970/ 2.*

- BURGER, L. 1937
Die Himmelskönigin der Apokalypse in der Kunst des Mittelalters. Berlin
- CSEPREGI IMRE 1937
A makói Szent István-plébániatemplomban őrzött Havi Boldogasszony-kép. Makó. (A csanád-vármegyei történelmi és régészeti társulat kiadványa III.)
- CSÉFALVAY PÁL (szerk.) 1993
Christian Museum Esztergom. Budapest
- DERCSÉNYI DEZSŐ (szerk.) 1954
Nógrád megye műemlékei. Budapest (Magyarország Műemléki Topográfiája III.)
- ESTERHÁZY PÁL 1690
Az egész világon levő csudálatos Boldogságos Szűz Képeinek Röviden föltett eredeti. Nagyszombat.
 Reprint. Budapest (Bibliotheca Hungarica Antiqua XXX.)
- ÉRDÚJHELYI M. 1899
A kalocsai érsekség a renaissance korban. Zenta
- GARAS KLÁRA 1955
Magyarországi festészet a XVIII. században. Budapest
- GROTE, L. 1970
Albert Dürer. Die Apokalypse. München
- HEKLER ANTAL 1935
A magyarországi barokk szobrászat európai helyzete. Budapest. (Értekezések a történeti tudományok köréből XXV. 5.)
- HENZE, C. 1948
Lukas der Muttergottesmaler. Löwen
- HOMOLKA, JAROMÍR 1973
Majster Pavol z Levoce. Bratislava
- IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLYI DEZSŐ 1873
Hazai okmánytár V. Győr
- IVÁNKOVITS JÁNOS 1884
A szegedi Alsóvárosi templom története. Szeged
- JORDÁNSZKY ELEK 1836
Magyar Országban's az ahoz tartozó részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelmi Képeinek rövid leírása. Pozsony
- JUHÁSZ KÁLMÁN – LOTZ ANTAL 1991
Szerzetesek a Csanádi egyházmegyében a középkorban. In: *Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből 18.* Szeged
- JULIAN KÁLMÁN 1926
Hajdani monostorok a Csanádi egyházmegyében. Budapest
- KARÁCSONYI JÁNOS 1923/24
Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig I-II. Budapest
- KATONA LAJOS 1905
A Kedd Asszonya. In: *Ethnographia*, 1–16.
- KERNY TERÉZIA 1995
 „Páduai Szent Antal híres csodák által...”. Adalékok Páduai Szent Antal XVII–XVIII. századi magyarországi tiszteletéhez. In: *Új Művészet*, 1995. 11–12. sz. 4–7; 94.

LAJTA EDIT 1954

A „Nagy Szent Család” ikonográfiájához. A későközépkori művészet elvilágiasodásának tipikus példája. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1954. 4. sz. 34–48.

LAZAREV, VIKTOR 1979

Tanulmányok az Istenanya ikonográfiájához. In: *Bizánci festészet*. Budapest, 111–134.

LEVÁRDY FERENC 1988

Szeged-Alsóvárosi templom. Budapest, (Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára 44. sz.)

LÉSTYÁN FERENC 1996

Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai I–II. Kolozsvár

LONGNON, JEAN – CAZELLES, RAYMOND 1969

Les Très Riches Heures du Duc de Berry. London (reprint Hong Kong, 1993.)

LUGOSI DÖME 1932

A Szeged–alsóvárosi templom és kolostor kincsei. Szeged

LUGOSI DÖME 1936

Egyházi műemlékek Szegeden. Szegedi Friss Újság, 307. sz

LUKÁCS ZSUZSA 1989

Az alsóvárosi templom és kolostor kutatása (1984–88). In: *Szeged*, 2. sz. 38–40.

LUKÁCS ZSUZSA – SZÓNOKY MIKLÓS – HADNAGY ÁRPÁD 1993

A Szeged-alsóvárosi ferences kolostor kőfaragványairól. In: *Tanulmányok Horler Miklós 70. születésnapjára.* (Művészettörténet – Műemlékvédelem IV.), 155–170.

MAGYAR, ARNOLD 1971

Die ungarischen Reformstatuten des Fabian Igali aus dem Jahre 1454. Vorgeshichte und Auswirkungen der Statuten. *Archivum Franciscanum Historicum.* 71–122.

MAROSI ERNŐ (szerk.) 1987

Magyarországi Művészet 1300–1470 körül. Budapest

MÁTÉ ZSOLT 1989

Szeged XVI. századi helyrajza. In: *Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből*, 14.sz. Szeged, 5–75.

MIKLÓS PÁL (szerk.) 1981.

Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményei. Budapest

MIKÓ ÁRPÁD – TAKÁCS IMRE (szerk.) 1994

Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest.

MOJZER MIKLÓS (szerk.) 1984

A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei. Budapest

NAGY BÉNI 1913

A mariánus ferencesek a XVI. század első felében. In: *Katholikus Szemle*, 369–388; 531–539.

NAGY ZOLTÁN 1944a

A ferencesek Szeged-alsóvárosi temploma. In: *Magyar Építőművészet*, április (4.sz.), 89–93.

NAGY ZOLTÁN 1944b

János barát és Kőfaragó György – Mátyás király és Báthori István erdélyi vajda építészeti. 2. In: *Szépművészet*, 1944. 7.sz. 217–229.

NAGY ZOLTÁN – PAPP IMRE 1960

Szeged. Budapest, (Városképek – Műemlékek).

- NEUMÜLLER, W. 1972
Speculum Humanae Salvationis. Vollständige Facsimile Ausgabe des codex cremifanensis 243 des Benediktinerstifts Kremsmünster. Graz
- NEUSS, F. W. 1932
Die ikonographischen Wurzeln von Dürers Apokalypse. In: Volkstum und Kulturpolitik. Festschrift für Georg Schreiber. Köln, 185–197.
- N. N. 1904
Egy szegedi festő emléke a XVI. századból. In: *Művészet*, 3. sz. 220.
- ORDINÁNSZ KONSTANTIN 1831
A Libanon havasai alatt illatozó titkos értelmű rózsza azon Szeged város templomában Segítő Boldogasszonynak nevezett kegyelmes képnek történeti leírása. Szeged
- PADÁNYI BÍRÓ MÁRTON 1763
Rövid summája Szent Wendelius confessor életének, melyet egy nagy rendű s egyházi főhivatalú authornak üdvösséges munkájából kiszedvén, annak újabb ki-nyomatásával ezen nagy csudájú szentnek tisztelére édesget mindeneket. Nyilván való szent segedelemért háláadó egy alázatos tisztelője Szent Wendelynek: kiben és a több szenteiben a mennyei fölség dicsőjtsékek. Kassa
- PATAKY DÉNES 1951
A magyar rézmetszés története. A XVI. századtól 1850-ig. Budapest
- PÉTER LÁSZLÓ 1991
A szegedi ferencesek. Szeged
- POSZLER GYÖRGYI 1994 (a)
Mária a gyermek Jézussal. In: *Pannonia Regia.* MIKÓ – TAKÁCS (szerk.) Budapest, 498–499.
- POSZLER GYÖRGYI 1994 (b)
Mária a gyermek Jézussal. In: *Pannonia Regia.* MIKÓ – TAKÁCS (szerk.) Budapest, 499–500.
- RADOCSEY DÉNES 1953
Elfelejtett és elveszett középkori magyarországi táblaképek. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1–2. sz. 91–99.
- RADOCSEY DÉNES 1955
A középkori Magyarország táblaképei. Budapest
- RADOS JENŐ 1938
Magyar oltárok. Budapest
- RADÓ POLIKÁRP O. S. B. 1944
Nyomatott liturgikus könyveink kézirásos bejegyzései. Budapest
- REIZNER JÁNOS 1899/1900
Szeged története I–IV. Szeged
- ROZANÓW, Z. 1974
Analisa dotychczasowego stanu badan artystyczno – formalnych nad obrazem Matki Boskiej Czestochowskiej. Rocznik Historii Sztuki X.
- SCHMIDT, H. F. 1939
Dürers Apokalypse und die Strassburger Bibel von 1485. In: *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft*, 6. 261–266.
- CS. SEBESTYÉN KÁROLY 1938
Szeged középkori templomai. Szeged
- SNIEZYNSKA – STOLOT, E. 1973
Geneza, styl i historia obrazu Matki Boskiej Czestochowskiej. Folia Historiae Artium 9. 5.

SOÓS FERENC 1988

Újlaki Miklós dénárjai. In: *Az Érem*, 2. sz. 17.

SOÓS FERENC 1995

Patrona Hungariae a magyar pénzeken. In: *Éremtani Lapok*, 34. sz. 3.

SOÓS FERENC 1998

A magyar fémpénzek feliratai és címerai. Budapest

SZABÓ KÁROLY (szerk.) 1872

Székelv Oklevéltár I. (1211–1519). Kolozsvár

SZEGEDI A. KILIT 1862

A szeged–alsóvárosi fejedelmi templom és kolostor történelmi vázlata. Szeged

SZIGETI KILIÁN 1982

Régi magyar orgonák. Szeged. Budapest

SZILÁGYI ANDRÁS 1981

Középkori miseruhák. In: *Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményei.* MIKLÓS PÁL (szerk.) Budapest, 329–351.

SZILÁDY ÁRON – SZILÁGYI SÁNDOR 1861

Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Pest

SZILÁDY ÁRON 1880

Temesvári Pelbárt élete és munkái. Budapest

SZILÁRDFY ZOLTÁN 1984

Barokk szentképek Magyarországon. Budapest

SZILÁRDFY ZOLTÁN 1986

A Szeged–alsóvárosi templom Purgatórium-oltárának ikonográfiája. In: *„Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből.* Budapest, 357–376.

SZILÁRDFY ZOLTÁN 1991

A czestochowai Fekete Mária ábrázolásai és tisztelete Magyarországon. In: *Honismeret* 4. sz. 31–32.

SZILÁRDFY ZOLTÁN 1993

Magyar vonatkozások Nepomuki Szent János kultuszában és ikonográfiájában. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 3–4. sz. 203–213.

SZILÁRDFY ZOLTÁN 1994

A Magyarországi kegyképek és szobrok tipológiája és jelentése. Budapest

SZILÁRDFY ZOLTÁN 1995

Lignum Crucis – Arbor Vitae. A szegedi Havi Boldogasszony-templom Pieta-oltárának ikonográfiája. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 3–4. sz. 280–283.

SZÖLLŐSSY ÁGNES 1991

A napba öltözött asszony. Adalékok egy képtípus kialakulásának előzményeihez. In: *Honismeret*, 4. sz. 17–20.

TAMÁS PÉTER 1948

Telek József élete és művei. Budapest

THIEME – BECKER 1924

Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler. XVII. 310.

TILKOVSKY, VOJTECH 1961

Pál mesterről és a lőcsei főoltár keletkezéséről. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 2–4. sz. 175–186.

TÓTH FERENC 1993

Egyházak, oktatás, kultúra. In: *Makó története a kezdetektől 1849-ig.* BLAZOVICH LÁSZLÓ (szerk.) Makó, 579–646.

DR. TÓTH K. JÁNOS 1988

Római virágszedés. Wien

TÖRÖK GYÖNGYI 1993

Master of the Szmeccsány High Altar. Altarpiece of the Virgin from Felka. In: *Christian Museum Esztergom.* CSÉFALVAY PÁL (szerk.) Budapest, 177.

TROGMAYER OTTÓ 1992

Plathea Sancti Petri. Egy tévhit cáfolatának dokumentumai. In: *Szeged*, 6. sz. 17.

TÜSKÉS G. – KNAPP É. 1992

Vallásos társulatok Magyarországon a XVII–XVIII. században. In: *Néprajzi Látóhatár* I. 3–4. sz.

URBANUS, F. 1759

Historia seu compendiosa descriptio provinciae Hungariae ordinis Minorum S. P. Francisci strictioris observantiae. Cassoviae

VANYÓ TIHAMÉR 1971

Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649–1673. In: *Levéltári Közlemények*, 2. sz. 323–327.

VARIJÚ ELEMÉR 1901

A gyulafejevári Batthyány-könyvtár. In: *Magyar Könyvszemle*, 8. befejező közlemény: 256–279.

VEITNER, E. M. 1958/59

„*Mulier amicta sole*” und „*Mater Salvatoris*”. *Münchener Jahrbuch der Bildenden Kunst* IX/X.

WODITSCHKA, P. K., S. J. 1931

Ein Heiligthum die Mater Ter Admirabilis in der Kongregations Kapelle zu Kalksberg. Wien

ZENTAI LORÁND 1988

Dürer Apokalipszis. In: *Dürer Apokalipszis.* Budapest

The Baroque Furniture of the Franciscan Church in Szeged-Alsóváros

Robert Nátyi

This study elaborates the data concerning of the history of Church's baroque furniture. The entitle of the Church is "Santa Maria ad Nives". On the other hand the highaltar portrays "Mulier amicta sole".

One chapter of the study attempts to interpret this peculiar difference. Besides the two mentioned iconographyc types of Mary this study makes an effort to clear up the spreading and culthistorical regards of this cult in Hungary.

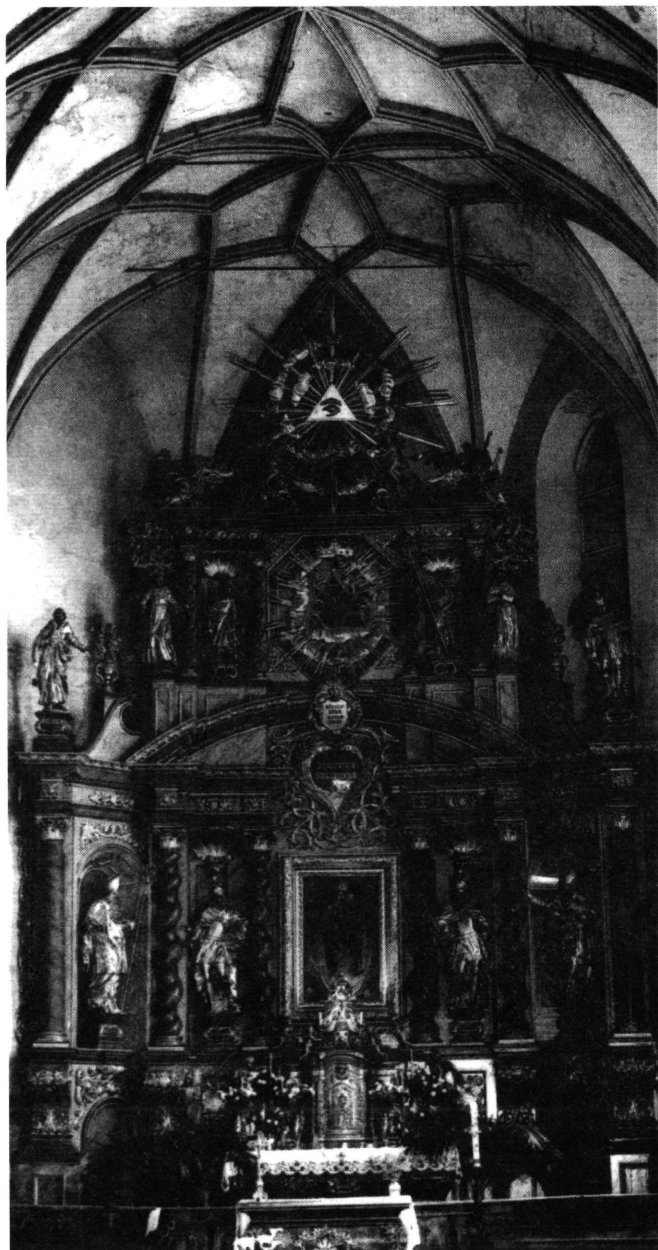
This study also concern with the historical and iconographical describing of the ten side-altars. Two of them are differ from the usual iconographical types. They are the Purgatory-Altar, and the Holy Cross-Altar.

A templom homlokzata a főbejárat felől

A templom belseje a főoltárral

Főoltár

A főoltár kegyképe

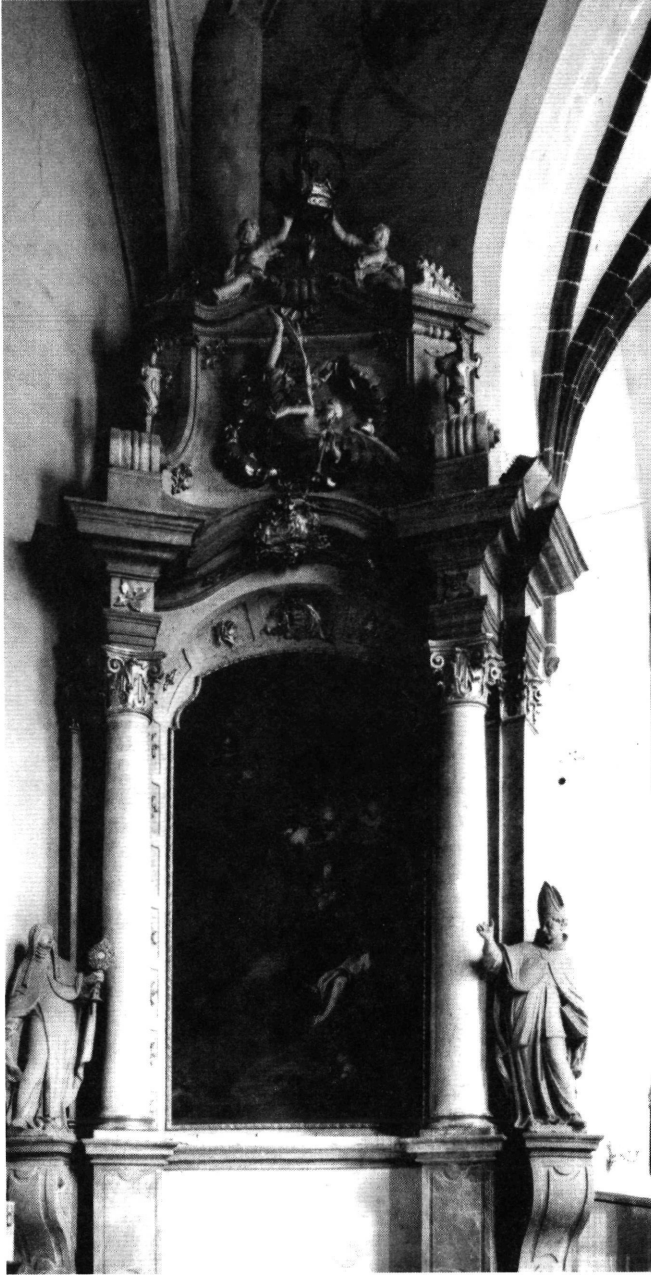

Római Sta. Maria Maggiore templom kegyképe

Makói Havasboldogasszony kegykép

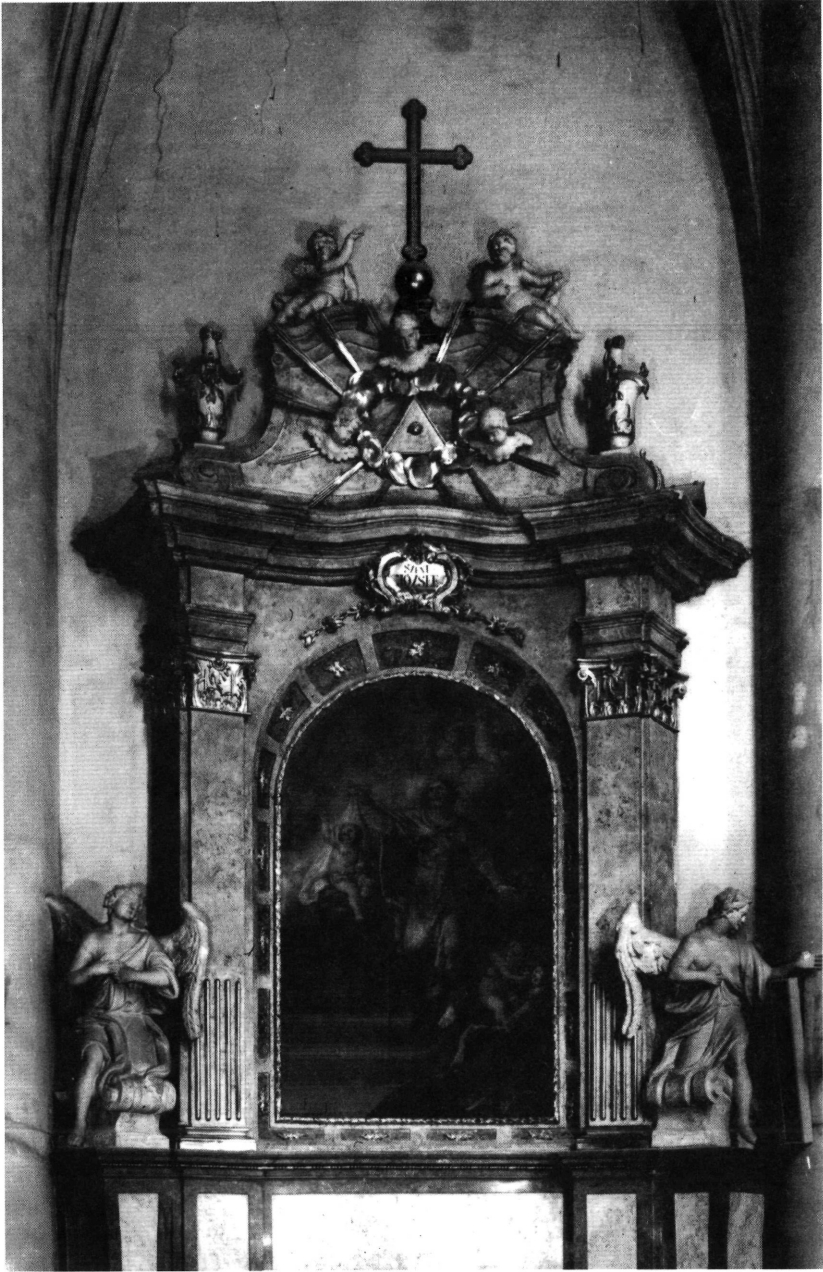

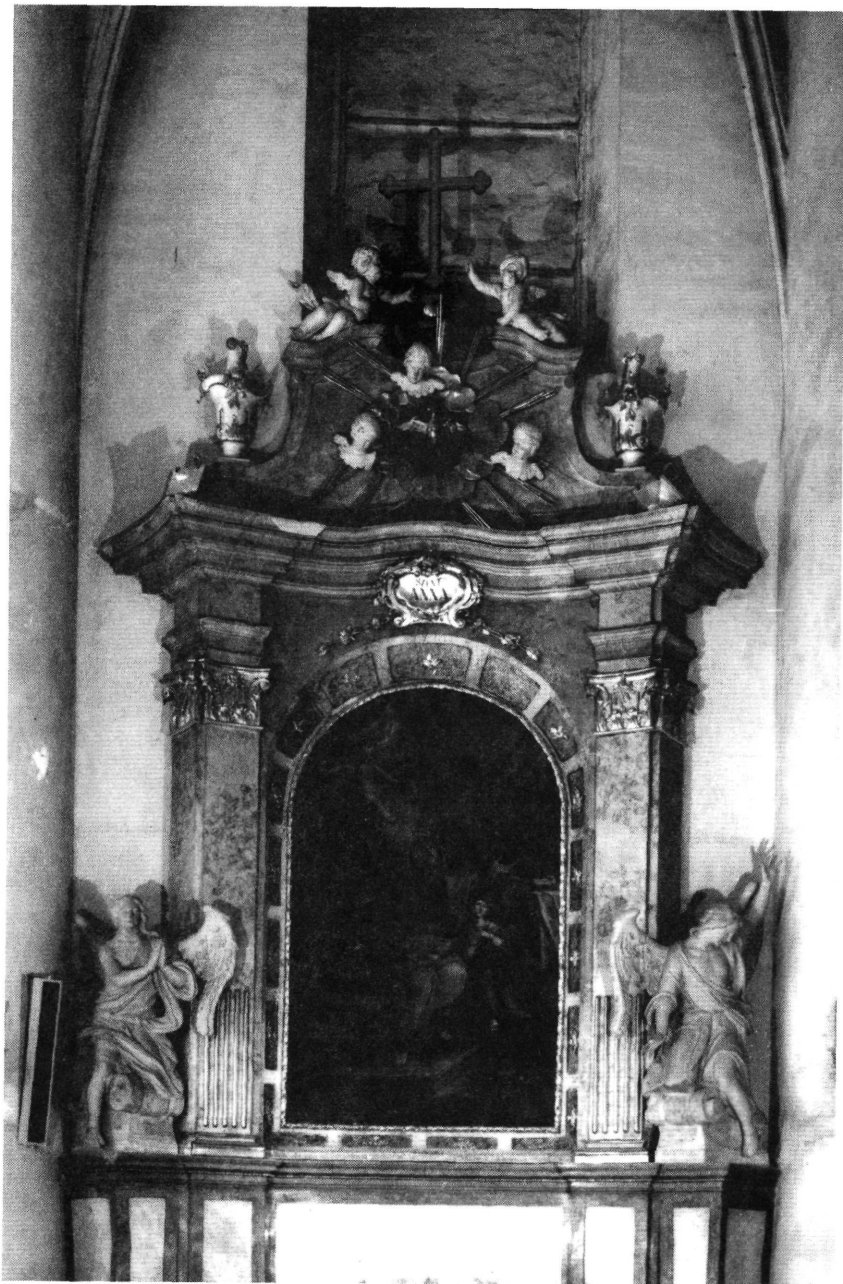
Pádui Szent Antal-oltár

Szent Ferenc-oltár

Szent József-oltár

Szent Anna-oltár

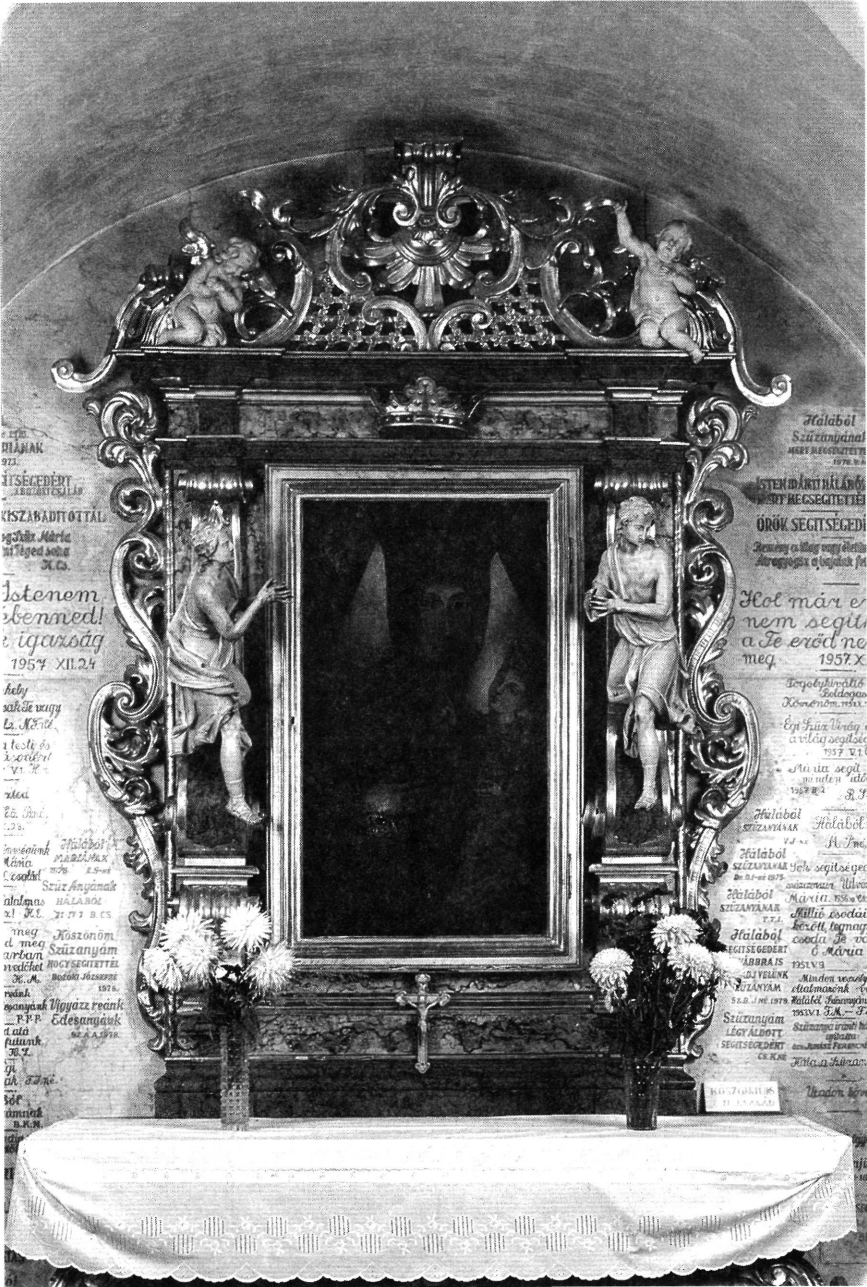
Piéta-oltár

Keresztrefeszítés-oltár

Purgatórium-oltár

Fekete Mária-oltár (1740 k.)

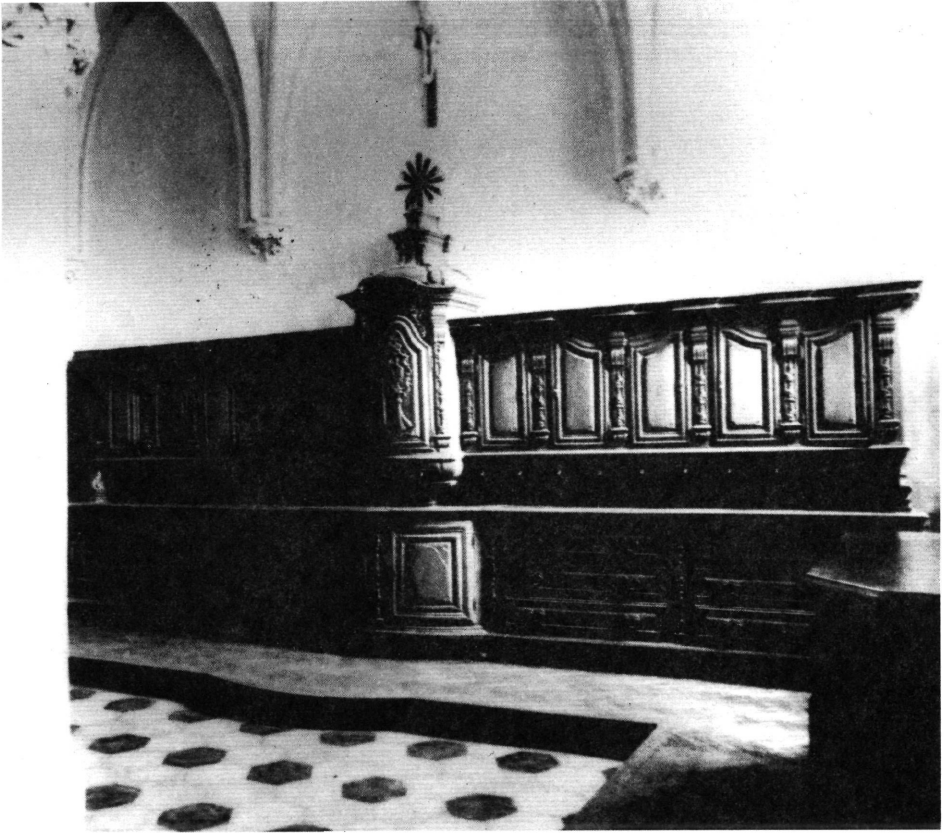

Szószék (1714)

Sekrestyeszekrény

Szécsényi sekrestyészekrény (XVIII. század első fele)

A Szegedi Híradó szerkesztősegei, kiadóhivatalai és nyomdái (1859–1925)

T. KNOTIK MÁRTA
(Móra Ferenc Múzeum, Szeged)

Az újságírás nagy múltra tekint vissza Szegeden. A város első, huzamosabb ideig megjelenő újságjának, a Szegedi Híradónak első száma 1859. tavaszutó elsején jelent meg. A hírlap szerkesztősege, kiadóhivatala és a nyomda helye gyakran változott, amit a fejcím és az impresszum,¹ is tükröz. Ennek alapján állítottuk össze és kísérjük nyomon vándorlásukat, kibővítve a közérdekű rovatokban talált híradásokkal. Útjukat² a Somogyi-könyvtár, a Csongrád Megyei Levéltár és a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményeinek felhasználásával követjük. Az épületek Víz előtti városrész-sorszámozását *-gal jelöltük, helyüket a mai utca-házaszámozással oldottuk föl.

Szerkesztősegek:

1. 1859. tavaszutó (május)1. – 1860. tavaszutó 3.

„Szerkesztői iroda: tanodautca Lemle-féle ház 359. sz.”

*Palánk 359. = Dóm tér 3., helyén ma a Somogyi-könyvtár épületének egy része áll. Az egyemeletes házat Lemle János³ kalaposmester 1857-ben építtette Kováts István⁴ építómesterrel, aki visszaemlékezésében ír róla: „Ekkor jött a király először Szegedre (...). Ekkor építettem az Oskola utcában Lemle János emeletes házát.” Az épület az 1879-i árvízet⁵ Lemle János özvegye tulajdonában élte túl.

2. 1860. tavaszutó (május) 10. – 1861. tavaszelő (március) 21.

„Szerkesztői iroda: Szentháromságutca, Geiszlerféle ház, 872. sz.”

*Palánk 872. = Szentháromság u. 11. Geiszler-féle ház.⁶ Az épület az 1879-i árvízben elpusztult, ekkor a károsultak között Geiszler János szappanos gyertyamártót házbirtokosként tartották nyilván.

1861. tavaszelő 28. – 1861. április 18-ig a szerkesztői iroda nem szerepel az impresszumban.

¹ Ezeknek a dátumait használjuk az időpontok jelölésénél.

² Az utcákkal kapcsolatban lásd. PÉTER LÁSZLÓ: Szeged utcanevei Szeged, 1974.

³ HABERMANN GUSZTÁV: Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez Szeged, 1992. 174. (továbbiakban HABERMANN 1992.).

⁴ KOVÁTS ISTVÁN: Egy szegény pórfiú önéletrajza Bp. 1981. 360.

⁵ Szegedi levéltár: Árvízi összeírások.

⁶ Szegedi Híradó (továbbiakban SZH) 1861. jún. 22, júl. 10. hirdetések.

3. 1861. április 21. – 1861. augusztus 17.

„Szerkesztői iroda: Buzatér, Sziráky-ház, első emelet.”

*Palánk 1493/441m. = Kelemen u. 2. Somogyi u. sarok, ma műemlék jellegű épület. A házat Sziráky József kékesmester 1860-ban építtette a Búza tér és Színkör utca sarkán. Az építkezéshez február huszonnyolcadikán kérte telke vonalának kijelölését.⁷ A ház terveit nem ismerjük, Török László szerint⁸ Kováts István műve. Az egyemeletes házat 1868 tavaszán vásárolta meg Scheinberger Antal bórkereskedő, aki a Színház utcai oldalon „azon irányban és magasságban, melyben az emeletes épület van”, a kaputól jobbra a telek végéig még három tengelyt épített házzá.⁹

Szerkesztői iroda helyett május huszonkilencedikétől szerkesztői lakás szerepel az impresszumban. Föltehetően azért, mert Szabó Mihály,¹⁰ a lap új felelős szerkesztője a helyiségben lakott. Szabó 1861. április huszonegyedikén üdvözölte a lap olvasóit: „A Szegedi Híradó érdemes kiadója elvonult foglalkozásom közepett engem tisztelt meg bizalmasan a megürült szerkesztői állomással.”

4. 1861. augusztus 21. – 1862. december 20.

„Szerkesztői lakás: Széchenyi tér Pfann-ház első emelet.”

*Palánk 10. = Horváth Mihály u. 1. és Arany János u. sarok, az egyemeletes épület még ma is áll. 1847-ben Pfann József háza.¹¹ A szitásmester házat 1848-ban „Pfon sitás Ujház” megjelöléssel sorolták föl.¹² 1861 elején, házába „kerestetik egy becsületes számadó itczés korcsmáros kevés családdal.”¹³ A Vízkor idősb Pfann József tulajdona.

A szerkesztőség helyének megváltozása összefüggött Szabó Mihály szerkesztő, okleveles mérnök házasságával. 1861. augusztus tizenötödikén feleségül vette Pfann Júliát, Pfann József és Horváth Anna gyermekét és feleségéhez költözött; novemberben a „képezde megürült tanári állomására” Szabó Mihályt nevezték ki.¹⁴ Itt született első gyermekük Ilka Anna Hermin 1862. június tizenkilencedikén.¹⁵ Október elsején itt nyitotta meg „gazdagon felszerelt üvegkereskedését” ifj. Pfann József európai útjáról hazatérve.¹⁶

1862. december huszadikán Szabó Mihály a következő szerkesztői nyilatkozattal köszönt el a lap hasábjain: „Szerkesztői kötelezettségem mult hó végével megszűnván, e hó folytán a szerkesztőséget csak utódom hiánya miatt vivém. Jelenleg azonban a lap kiadó tulajdonosa hajlandónak nyilatkozván a lap iránti felelősséget magára vállalni, a Szegedi Híradó t. olvasóitól (...) búcsút veszek.”

⁷ Szegedi levéltár: Tanácsi iratok 4058/860.

⁸ TÖRÖK LÁSZLÓ: A szegedi eklektika. MFMÉ 1964–65.

⁹ Szegedi levéltár: Szépművészeti Bizottmányi iratok 15/868. SZH 1868. júl. 26. hirdetések.

¹⁰ HABERMANN 1992. 257.

¹¹ Szegedi levéltár: Tanácsi iratok 4288/847. HABERMANN im: 219.

¹² Szegedi levéltár: Nemzetőrségi iratok 1848–1849.

¹³ SZH 1861. téli (január) 27. hirdetések.

¹⁴ Belvárosi róm. kath. esketési anyakönyv és SZH 1861. aug. 17, nov. 13. Helybeli ujdonságok.

¹⁵ Belvárosi róm. kath. keresztelési anyakönyv.

¹⁶ SZH 1862. okt. 8. Helybeli ujdonságok.

5. 1862. december 31. – 1863. november 11.

„Szerkesztési iroda: Oroszlán-utca Ivánkovits-ház.”

*Palánk 260. = Oroszlán utca 8., (majd Tömörkény u.) megközelítően a mai „Palánk 3.” egy részének helyén állt. Özv. Ivánkovits Istvánné Horváth Amália Mária háza.¹⁷ Itt folytatta apja üveges mesterségét Ivánkovits Károly; 1863 őszén a ház eladó,¹⁸ „a legparatosabb helyen, melyben több célszerű és jó karban levő lakások léteznek; jó kuttal, egy zuhany fürdővel, 3 szép pincével”. A ház az 1879-i árvizet Seifmann Mór tulajdonában élte túl.

6. 1863. november 14. – 1864. január 9.

„Szerkesztési iroda: Buzatér, Mayer-ház.”

*Palánk 306. = Somogyi u. 13. Kelemen u. sarok, az épület ma műemlék, benne a Móra Ferenc Múzeum történeti osztály van. Mayer Ferdinánd vaskereskedő;¹⁹ a Kereszt, a Nádor és a Színház utca találkozásánál építtette föl házát 1857-ben. Kováts István építőmester írta róla²⁰ visszaemlékezésében: a ház építését 1856 „június végével kezdettem meg. Mayer házához a terveket Gerstler Károly pesti műépítész készítette.” Az épületet 1861-ben Hoffer Károly a Színház utcai oldalon a telekhatárig két helyiséggel bővítette.²¹ 1863-tól itt bérelt néhány helyiséget a Belvárosi Kaszinó. A házat 1868-ban már „fekete ház” néven említette a Híradó.²² Az 1879-i árvizet Mayer Ferdinánd tulajdonában élte túl.

A szerkesztőség ide költözését a november 11-i szám Helybeli újdonságok rovatában jelezték: „A szerkesztőségi szállás a Mayer házba (hol a kaszinó helyisége is van) tétetett át, hová ezután a lap ügyébe vágó mindennemű kézirat intézendő.”

7. 1864. január 13. – 1865. szeptember 17.

„Szerkesztési iroda: Egyháztér, 367. sz.”

*Palánk 367. = Dóm tér 6., megközelítően helyére épült a püspöki palotának hittudományi főiskola része. Az emeletes ház építésére Nagy Pál 1848. április huszonkettedikén kapott engedélyt; 1849-ben Nagy Pál „újonnan épített” háza.²³ 1860 végéig itt volt a „cs. kir. rendőrbiztoság,”²⁴ majd 1875-től a távirda.²⁵ A Vízkor Nagy Pál örökösének tulajdona.

A szerkesztőség helyváltozását január tizenharmadikán a Helybeli újdonságok rovatban is jelezték: „A szerkesztőségi iroda az egyháztérre 367-ik számú házba tétetett át, hova ezután minden kézirat utasítandó.”

¹⁷ SZH 1862. febr. 12. hirdetések.

¹⁸ SZH 1863. jún. 17, okt. 17. hirdetések. Lásd még TKM: Ivánkovits Károly porcelán festészeti mintakönyve. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1997. Szeged, 1998. 255–259.

¹⁹ HABERMANN 1992. 187.

²⁰ KOVÁTS I. im: 358.

²¹ Szegedi levéltár: Szépitő Bizottmányi iratok 67/861.

²² SZH 1868. okt. 18. Hirdetések.

²³ Szegedi levéltár: Tanácsi iratok 2034/848, Szépitő Bizottmányi iratok 4/848, 11,26/849.

²⁴ SZH 1860. télelő (december) 23. hirdetések.

²⁵ Szegedi levéltár: Tervtár 2178/874. SZH 1875. febr. 24, máj. 9. hirdetések.

8. 1865. szeptember 21. – 1866. április 30.

„Szerkesztési iroda: Buzatér, 808. sz.”

*Palánk 808. = Dugonics tér, a város újjáépítésekor helyére a Tisza Lajos körút és a Szabadkai sugárút torkolata került. Özv. Tukacs Imréné Czimeg Julianna két részből összeépült házának egyike 1857-ben leégett. Helyére az özvegy 1858-ban építtette.²⁶ 1872-ben Tukacs Ferdinánd tulajdona,²⁷ a Vízkor Tukacs Ferdinánd bormérő háza erősen megromlódott. Több árvízi fénykép megörökítette, ezeken az egységes párkány magasság ellenére a cserepezés árnyalat-különbsége mutatja az összeépítés helyét.

9. 1866. május 1. – 1866. november 8.

„Szerkesztési iroda: Ötpacsirta utca Terestyényi ház emeletében.”

*Palánk 256. = Oroszlán utca 16., helyén nyitották ki a Bajza utcát. A ház építésére az „5 pacsirta utcában” 1859-ben kapott engedélyt Terestyényi György szabómester.²⁸ A Fekete házhoz hasonló, kisebb méretű, 4 szobás, egyemeletes épület volt, az építette, aki a Fekete házat: Kováts István építőmester. Czímer írja róla 1929-ben: „Az Oroszlán-utcában Ivánkovits üveges emeletes házát magyar stílusban építette, a homlokzaton Hunyadi, Zrínyi és Rákóczi kalpagos és sisakos mellszobrát állította nemzeti díszítőtényező gyanánt.” (A díszítményekről föltételezhető, hogy jóval később, Ivánkovits idejében kerültek a házra és talán az ő műhelyéből valók. A házat 1868 nyarán vásárolta meg Ivánkovits Károly üvegesmester,³⁰ aki 1876-ban itt hirdette „első szegedi porcellán, kőedény- és üvegfestő és aranyozó gyárát.”³¹) A Vizet Ivánkovits Károly tulajdonában élte túl; bejárata volt a Nádor u. 6. szám alatt is, ahol a Palatinus vagy Nádorhoz című vendéglő létezett.³²

A szerkesztőség költözését az április huszonkilencediki szám Helybeli ujdonságok rovatában jelezték: „A szerkesztőségi szállás és iroda f. hó 1-jétől kezdve, az ötpacsirta-utcában lévő 256. számú Terescsényi házba tétetik át, hová ezentul minden, a lap szellemi részét illető küldemény intézendő.”

10. 1866. november 11. – 1868. június 28.

„Szerkesztési iroda: Tanoda-utca, Vadász-ház I. emeletében.”

*Palánk 281. = Oskola u. 13., ma műemlék jellegű épület. „1810-ben épült a Béró

²⁶ Szegedi levéltár: Tanácsí iratok 5587/858.

²⁷ Szegedi levéltár: Tervtár 7708/872.

²⁸ Szegedi levéltár: Tanácsí ülési jegyzékek 12186, 13149/859. SZH 1859. őszhó (október) 23. Szegedi tárogató, 1860. nyárutó (augusztus) 5, őszelő (szeptember) 6. HABERMANN 1992. 277.

²⁹ CZÍMER KÁROLY: A Szeged-belvárosi kaszinó százéves története (1829–1929) Szeged, 1929. 203.

³⁰ SZH 1868. aug. 9. Helybeli ujdonságok. HABERMANN 1992. 122. Lásd még TKM: Ivánkovits Károly porcelán festészeti mintakönyve. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1997. Szeged, 1998. 255–259.

³¹ SZH 1876. júl. 12. hirdetések.

³² SZH 1872. ápr. 21. Helybeli ujdonságok, 1875. máj. 12. hirdetések, máj. 16. Helybeli ujdonságok.

András-féle kétemeletes ház”, írta Reizner János.³³ 1848-ban özv. Béróné háza, leánya Jozefa Regina 1847-ben nőül ment Vadász Manó³⁴ ügyvédhez. Ezért az épületet az 1850-es évektől Vadász-ház néven emlegették. 1858-tól itt születtek Burger Zsigmond „bibliopola” és Stróbl Magdolna gyermekei,³⁵ és itt volt könyvkereskedésük, majd 1865 májusában ide költöztették nyomdájukat is (lásd. nyomdák 2.). Ekkor a könyvkereskedés melletti helyiség Pollak Cz. Adolf ékszerész üzlete.³⁶ 1870-től ismét e házban volt a szerkesztőség (lásd. szerkesztőségek 12.).

11. 1868. július 2. – 1870. január 14.

„Szerkesztőségi iroda, hová a lap szellemi részét illető közlemények küldendők: iskolautca, Csiszár-ház, 2-ik emelet.”

*Palánk 274–276. = Somogyi u. 7. Oskola u. sarok, ma műemlék, a Magyar Tudományos Akadémia szegedi székháza. A kétemeletes házat Csiszár János hídbérlő és fakereskedő 1866–67-ben építtette; az építési engedélyt a három telekre egy tagban kérte.³⁷ 1868 májusában nyílt meg benne a Wagner szálló, május közepén Nagy Sándor (aki július másodikától a Szegedi Híradó főmunkatársa, majd 1869. július elsejétől felelős szerkesztője) ügyvédi irodáját³⁸ a „Csiszár ház 2-ik emelet a lépcsőtől jobbra a Szabadelvű kör irodai helyiségébe” helyezte. Ezzel lehetett összefüggésben a szerkesztőség ide költözése. Az épület a Vízet özv. Csiszár Jánosné tulajdonában élte túl.

12. 1870. január 16. – 1873. április 27.

„Szerkesztőségi iroda, hová a lap szellemi részét illető közlemények küldendők: iskola- utca, Vadász- ház 1-ső emelet.” (1872. aug. 9-től „iskola-utca, 281. számú ház”)

*Palánk 281. = Oskola u. 13, ma műemlék jellegű épület, benne – a 15. számú ház földszinti helyiségével összenyitva – az „Alabárdos” étterem foglal helyet. Ismét a Vadász-házba költöztek (lásd. szerkesztőségek 10.). Az épületet 1872-ben vásárolhatta meg Traub Bernát, amikor az impresszumból elhagyták a Vadász-ház megjelölést. Az 1870-ben megvásárolt könyvkereskedést 1872 februárjában Burger és Dörner a szemközti házba helyezte át, ahová portálját is magával vitte.³⁹ Helyére ekkor költözhetett a szomszéd házból Traub üzlete. Már ez az állapot látható Letzter L. 1872-i fényképén, ahol az Oskola utca bal oldalán a „Burger és Dörner” portál a Fischer-házon látható. Az utca jobb oldalán, a Vadász-házon pedig a „Burger Zsigmond” nyomda, a „Traub B.” és a „Pollák Adolf” cégfőiratok olvashatók. A ház a Vízet Traub és társa tulajdonában élte túl.

³³ REIZNER JÁNOS: Szeged története III. k. Szeged, 1900. 413.

³⁴ Szegedi levéltár: Nemzetőrségi iratok 1848-1849. HABERMANN 1992. 28, 289.

³⁵ Belvárosi róm. kath. születési anyakönyv: 1858. máj. 6, 1863. máj. 6, 1864. nov. 22, 1868. aug. 1.

³⁶ SZH 1865. dec. 17, 1879. febr. 23. hirdetések.

³⁷ Szegedi levéltár: Tanácsi iratok: 2309/866, SZH 1866. máj. 6. Helybeli ujdonságok. HABERMANN 1992. 47.

³⁸ SZH 1868. máj. 10, 14. HABERMANN 1992. 201,

³⁹ SZH 1870. jún. 5. Helybeli ujdonságok, 1872. febr. 4. hirdetések.

13. 1873. április 30. – 1883. május 23.

„Szerkesztőségi iroda, hol a lap szellemi részét illető ügyekben értekezhetni, Széchenyi-tér 209. sz., földszint, az udvarban balra, 1. ajtó.” (1874. márc. 29-től Klauzál tér 209.)

*Palánk 209. = Oroszlán és Kelemen u. 7. sarok, helyének egy részén nyitották ki a Kelemen utcát. A Széchenyi téri „Három király” házat már 1837-ben⁴⁰ évvel a névvel jelölték. Az Ötpacsirta utcába nyúló alacsony épületben 1864-ben a „Három királyhoz címzett vendéglő” volt,⁴¹ 1866-ban Eisenstädter Lajos tulajdona.⁴² 1872-ben megszűnt a vendéglő, a szálloda. Burger ekkor vásárolhatta meg a házat, és engedélyt kért boltajtók nyitására, a szomszéd házzal határos falhoz nyomdai épületre, a vendéglő ebédlőjének bolttá alakítására.⁴³ Az átalakított épületbe költözött a Burger nyomda és a szerkesztőség.⁴⁴ 1874 májusában megnyitotta „író- és rajzszerkeszkedését”. A hónap végén Burger Zsigmond meghalt, a házat ettől kezdve „Burger Zsigmond özvegye ház” néven emlegették,⁴⁵ a Vízkar mégis csak károsulként jegyezték föl, tulajdonosnak pedig a Szeged-Csongrádi Takarékpénztárt. 1882-től változatlanul Burger-ház.

A szerkesztőség ide költözését előre jelezték az április tizenegyedik hirtetésben, majd tizennyolcadikán a „Helybeli ujdonságok” rovatban. „E lapok kiadója nyomdai üzletével még e hó folytán új s e célra kitűnően berendezett helyiségébe, a volt 3 király vendéglő épületébe költözik. A már is megkezdődött hurcolkodás nehézségeit természetesen lapunk is megérzi; annak összeállítását illetőleg tehát e néhány napra olvasóink szíves elnézését kérjük.” A harmincadiki Helybeli ujdonságok rovatban közölték, hogy a „Szerkesztőségi iroda: a kapubejárat alatt balra az 1-ső ajtó”.

Erre a szerkesztőségre emlékeztek vissza az 1883. május huszonharmadiki Helybeli ujdonságok rovatban Tudnivaló címmel, amikor átmenetileg a Kis prófétába tették át székhelyüket. „Ki csak egyszer is megfordult eddigi szerkesztőségi irodánkban, az tudhatja, hogy miért öröm nekünk ez a válás tőle, (...). Hej! De sokszor elszavaltuk dicsőült Arany Jánosunkkal benne: Se nem szoba, se nem bolt, / Csizmadia-műhely volt (...).

No de ne bántsuk szegényt; ő nem tehet róla, hogy 12 évig szülte (...) a Szegedi Híradót. Most már haldoklik.”

Ugyanerre a szerkesztőségre emlékezett vissza Liptai Károly 1889. máj. 2-án megjelent Az új fészekben című írásában, amikor végső helyükre (Tisza Lajos körút 71.) költöztek. „Deák voltam (...). Beléptem és körülnéztem. Pipafüsttől barnult pókhálós falak között, szűk szobácska közepén egy négylapu óriáslábu írőasztal körül négy úr ült. Olyan magas széken ültek, hogy valóságos bravur volt azokat megmászni. (...) fent ültek a szédítő magasságban. Az egyik Gárdonyi Géza volt, a másik Don Dugo (magyarul: Lévai Béla), (...) olyan magasán ült mint Gárdonyi, a pipája mégis leért a földre. Ami pedig a szerkesztőségi helyéséget magát illeti, hát ez minden nyomoruságos egyszerűsége

⁴⁰ Szegedi levéltár. Tanácsi iratok: 2043/837.

⁴¹ SZH 1864. ápr. 20. Helybeli ujdonságok.

⁴² Szegedi levéltár: Tanácsi iratok 4064/866.

⁴³ SZH 1872. okt. 23, nov. 22. hirdetések. Szegedi levéltár: Tervtár 8594/872.

⁴⁴ SZH 1873. ápr. 11. Helybeli ujdonságok, ápr. 18. hirdetések.

⁴⁵ SZH 1874. máj. 3. hirdetések, jún. 3. Helybeli ujdonságok, szept. 20, okt. 7. hirdetések.

*dacára megtetszett nekem. Lehetett már akkor is valami bohém bennem és ezért tetszett meg nekem az a rendetlenség az a sok pókháló, pipafüst, hegyi íróasztal, szóval a hangulat.*⁴⁶

14. 1883. május 24. – 1883. november 29.

„Szerkesztőségi iroda: hol a lap szellemi részét illető ügyekben értekezhetni, Kölcsey-utca, a volt 'Kis Próféta' helyiségében.”

*Palánk 348. = Kölcsey u. 6. Kárász u. sarok. Az épület mai formáját 1896 körül érte el. A ház 1838-ban Fischer Mihályé, 1863-ban Molnár-féle ház, négy „gabonás pincebolttal”, 1865-ben „Schäfferné-ház”.⁴⁷ 1869 tavaszán már Hosszú Nándor bormérő tulajdona, május elején új sörcsarnokot nyitott benne Ferencsevics György vendéglős.⁴⁸ A házat 1878-ban Ferencsevics György „megvásárolta, hogy a helyiséget tetszése szerint alakíthassa át”.⁴⁹ 1879 őszén a Próféta toldalékát, – melyet Ferencsevics a kaputól jobbra, e célra építtetett – „Fiók-próféta” néven nyitotta meg, ami „sör és borivó meg olcsó étkezőhelynek” szolgált.⁵⁰

A szerkesztőség helyének változását az 1883. május huszonharmadiki szám „Helybeli ujdonságok” rovatában Tudnivaló címmel tették közzé: „szerkesztőségi irodánkat a mai szent napon a Próféta vendéglő kis melléképületébe, az u. n. Kis Prófétába tettük át. Nehogy pedig valaki azzal gyanúsítson bennünket, hogy örömiünk onnan ered, mert a Prófétába, a sör és egyéb hűsítő italok tövébe költözünk; nem, ez csak hátrányunkra van, a mennyiben jönnek a nyári meleg napok, a mikor tudvalevőleg a forróság gyakorta okoz szomjúságot, s közvetlen közelben lévén az oltogató szer, előreláthatólag többször vesszük azt majd igénybe, mint vennénk máskülönben, s így csak költségünk szaporodik előre nem látott kiadásokkal. Hanem örülünk (...) áldjuk a rekonstrukció nagyratörő szellemét, a mely rombol és teremt s a mely a mi volt szerkesztőségi rokkant tákoldánk (...) helyére is palotát fog emelni, a melyben majd ősszel a Szeg. Hir. Szerkesztősége is végre-valahára megtalálja a maga illető helyét, - ez a mostani elhelyezkedés csak átmenetül szolgálván”.

15. 1883. november 30. – 1888. május 20.

„Szerkesztőségi iroda: hol a lap szellemi részét illető ügyekben értekezhetni, színház-utca, Burger házban létezik”. (1887. aug. 28-tól „... Szegeden, Kelemen-utca, volt Burger-ház”.)

Kelemen u. 7. Oroszlán u. sarok, az egyemeletes eklektikus lakóház ma városképi

⁴⁶ Liptai Károly 1879–1894-ig, majd 1895–1899-ig belmunkatárs; Gárdonyi Géza, Lévay Béla szintén belső munkatársak voltak a Szegedi Híradónál. KULINYI ZSIGMOND: Szeged új kora. Szeged, 1901. 441.

⁴⁷ Szegedi levéltár: Tanácsi iratok 382/838. SZH 1863. márc. 7, 1865. máj. 7. hirdetések.

⁴⁸ Szegedi levéltár: Szépitő Bizottmányi iratok 5, 32/869. SZH 1869. máj. 9. hirdetések. HABERMANN 1992. 81.

⁴⁹ SZH 1878. szept. 25, nov. 1. Helybeli ujdonságok.

⁵⁰ SZH 1879. szept. 3. Ujdonságok és hirdetések. SZH 1879. szept. 6. Helybeli ujdonságok és hirdetések.

jelentőségű épület. A régi Burger-ház (lásd. szerkesztőségek 13.) egy részének helyén jelölték ki a Színház utca folytatását, így tulajdonuk saroktelekké vált. Az új teleknek az utcavonalára nyújtottak be építési kérelmet 1883. május harmadikán Burger Gusztáv, és mint kiskorú gyermekeinek gyámja özv. Burger Zsigmondné. Az egyemeletes épületre május ötödikén adtak építési engedélyt, mely Szeiller Henrik műépítész, százegyedik tervezése volt a város újjáépítése során.⁵¹ A régi ház lerombolásával nyitották meg a Klauzál térre kimenő új Színház utcát.⁵² November harmincadikán a szerkesztőség az új Burger-házba költözött vissza. 1884 elején az épület Színház utcai részén még több bolt-helyiség kiadó.⁵³ 1886-ban a ház dr. Pollák Lajos ügyvéd és neje tulajdona.⁵⁴

A szerkesztőségnek a helyisége, ami a kiadóhivatal melletti bolthelyiség volt, 1888. április elejétől kiadó.⁵⁵

16. 1888. május 23. – 1890. április 15.

„Szerkesztőségi iroda: Szegeden, Somogyi utca 22. sz. a. házban, hol a lap szellemi részét illető ügyekben értekezhetni”.

Somogyi u. 22. = Somogyi u. 17. (*P. 1503/441m.), az épület ma is áll, neogót stílusú homlokzatát érdemes lenne visszaállítani Letzter fényképe alapján. A házat Pacher W Rudolf vásáros 1862-ben építtette, az iratokból arra következtetni, hogy Arleth Ferenc műve.⁵⁶ (Czimer Károly szerint *„a fekete ház után Kovács István állította össze”* a ház tervét,⁵⁷ bár erről Kovács István nem tesz említést önéletrajzában). 1870 nyarán már itt volt a *„szegedi hitel- és zálogintézet”* helyisége,⁵⁸ hatalmas cégtáblája látható Letzter 1872-ben készített sorozatának fényképén. 1873. május tizenegyedikén a Helybeli ujdonságok rovat adta hírül a *„nagy csapást”*, az intézet tönkrement. A ház a Vízet Eisler Fülöp tulajdonában élte túl. 1879 nyarán a *„nedves falak és pincze-helyiségek kiszáradását”* vállaló cég szegedi képviselőjét *„Pick Márkus úr”* itt hirdette.⁵⁹ 1882 májusában már Wolf-ház.⁶⁰

A szerkesztőség áthelyezését 1888. május huszadikán a Helybeli ujdonságok rovatban jelezték: *„Lapunk kiadóhivatala és szerkesztősége a mai naptól fogva Somogyi-utca 20-ik sz. a. házba, Scheinberger és Popper urak üzlete mellé helyeztetett át”.* Május huszonharmadikától az impresszumban a házszám 22, 1889. január huszonharmadikától 23, majd ismét 22 egészen 1890. április tizenötödikéig. (A házszám bizonytalanság abból eredt,

⁵¹ Szegedi levéltár: Tervtár 4148/883. SZH 1883. máj. 5. Helybeli ujdonságok és Építkezések, aug. 8. Helybeli ujdonságok.

⁵² SZH 1883. aug. 25, okt. 25. Helybeli ujdonságok. SZN 1883. okt. 30. Ujdonságok.

⁵³ SZH 1884. febr. 22. hirdetések.

⁵⁴ Szegedi levéltár: 1942/886.

⁵⁵ SZH 1885. szept. 13. Helybeli ujdonságok, 1888. ápr. 5. hirdetések.

⁵⁶ Szegedi levéltár: Tanácsi iratok 6103/863.

⁵⁷ CZIMER KÁROLY DR. A fekete ház. Halálra ítélt szegedi műemlék. Budapesti Hírlap 1927. ápr. 17. U. ö. A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története (1829–1929). Szeged, 1929. 203.

⁵⁸ SZH 1870. aug. 7, nov. 6, 1872. ápr. 19. hirdetések.

⁵⁹ SZH 1879. jún. 20, 1880. márc. 28. hirdetések.

⁶⁰ SZN 1882. máj. 2, SZH máj. 7. hirdetések.

hogy az utca páros oldala a 20. számmal végződött, majd a páros számsor a páratlan oldalon folytatódott. Scheinberger és Popper üzlete a 21. számú házban volt, így a mellette álló Eisler ill. Wolf-házhoz hol 22-nek, hol 23-nak írták a címtárakban is.)

17. 1890. április 16. – 1890. június 3.

„Szerkesztőségi iroda: Szegeden, Kárász-utca 7. sz. a. házban.”

Kárász u. 7. (*P. 313.), a ház mai formáját 1908-ban nyerte el.⁶¹ 1848-ban Janiki Dániel háza,⁶² 1860-ban néhai Janiki Dániel csödtömegéhez tartozott.⁶³ A Vízet Janiki István tulajdonában élte túl. 1907-ben már Politzer Leó tulajdona.⁶⁴

18. 1890. június 4. – 1890. október 30.

„Szerkesztőségi iroda: Szegeden, Klauzál tér, Kárász-féle házban, hol a lap szellemi részét illető ügyekben értekezhetni”. Jún 7-től „Klauzál-tér, Kárász-ház I. emelet, hová a lap szellemi részét illető minden közlemény intézendő.”

Klauzál tér 5. Kárász utca sarok (*P. 205.), az épület ma műemlék. A ház építésére 1843-ban kért engedélyt Kárász Benjámín alispán, emeletes háza, régi földszintes lakóházának helyére 1845-ben épült,⁶⁵ tervezőjét nem ismerjük. 1849-ben itt lakott Kossuth Lajos és erkélyéről mondta el utolsó magyarországi beszédét. Földszinti helyiségeit kereskedők bérelték. A házat 1874-ben Kárász Géza örökölte,⁶⁶ a Vízet is az ő tulajdonában élte túl. Az épületet 1900-ban megvásárolta Wagner Gusztáv.⁶⁷

A szerkesztőség helyváltozását: Klauzál tér, Kárász-ház, 1890. június negyedikén „Tudomásul” cím alatt és hatodikán a hirdetésekben is közölték.

19. 1890. október 31. – 1896. augusztus 22.

„Szerkesztői iroda: Tisza Lajos-körút 71. sz. Reitzer-féle ház, földszint, hová a lap szellemi részét illető minden közlemény intézendő.” (A következő számtól „73. sz.”; 1895. febr. 25-től elmarad a Reitzer-ház, és bővül: „Telefon-szám 102.”-vel.)

Tisza Lajos-körút 71. = 75. Dugonics tér sarka (*P. 449.). A kétemeletes ház építésére Reitzer Adolf bankigazgató 1880-ban kért engedélyt, a tervet Lederer Gusztáv és társa készítette.⁶⁸

A szerkesztőség költözését 1890. október harmincegyedikén a Hírek rovatban is közölték: „A Szegedi Híradó szerkesztősége mától fogva a Tisza-Lajos körút 7. sz. (Reitzer-féle) ház földszintjén van.” (Nyomdahiba, hogy a hetes mellől hiányzik az egyes.)

⁶¹ Szegedi levéltár: Építési törzskönyv.

⁶² Szegedi levéltár: Nemzetőrségi iratok 1848–1849.

⁶³ SZH 1860. tavaszutó (május) 17. HABERMANN 1992. 124.

⁶⁴ SZN 1907. ápr. 20. Ujdonságok.

⁶⁵ Szegedi levéltár: Tanácsi iratok 1529/844. HABERMANN 1992. 135–136.

⁶⁶ SZH 1874. szept. 6. Helybeli ujdonságok.

⁶⁷ SZH 1900. nov. 4. Az utolsó Kárász vagyon.

⁶⁸ SZH 1880. jún. 24. Helybeli ujdonságok. HABERMANN 1992. 232.

20. 1896. augusztus 23. – 1896. november 1.

„Szerkesztői iroda: Széchenyi tér 17-ik szám I. emelet, 9-ik ajtó, hova a lap szellemi részét illető minden közlemények intézendők.”

Széchenyi tér 17., Klauzál tér 1. (*P. 1524/208m.), az épület ma műemlék. A Széchenyi, a Klauzál tér és a Kelemen utca határolta telket a várostól Zsótér Andor hajósgazda és gabonakereskedő vásárolta meg. 1873-ban épült föl a kétemeletes, eredetileg szállodának szánt épület, az új Zsótér-ház.⁶⁹ 1874-ben nyílt meg benne a Klauzál téri oldalon cukrászda, 1875-ben első emeletére a Lloyd társulat költözött.⁷⁰ 1876-ban a Letzter sorozat fényképén a Széchenyi téri oldalon Mayer Ferdinánd vasboltja volt. A Vízkor is Zsótér Andor tulajdona. 1879–1883-ig itt volt a várost újjáépítő királyi biztosság székhelye.⁷¹ 1890-től Wagner Ferenc Antal⁷² és felesége Kuncz Jozefin tulajdona.

A szerkesztőség költözéséről 1896. november harmadikán számoltak be a Hírek rovatban Hurcolkodás címmel: „Négyszer egy esztendőben vonulnak végig utcáinkon azok a tűzhely szállító bárkák, amelyeknek egyikére mi is rásegítettük a mi tekintetes szerkesztőségünket, mert hát kivonultunk a Wagner-ház beli ideiglenes palotánkból a Mayer-ház legelső emeletére, vagyis visavijai lettünk önmagunknak.”

21. 1896. november 3. – 1899. május.1.

„Szerkesztői iroda: Kelemen-utca 11-ik számú új Mayer-féle ház első emeletén. Telefon-szám 102.” (Nov. 10-től apróbb szövegváltoztatással.)

Kelemen u. 11., Híd u., Victor Hugó u. (*P. 211/A), az épület ma összevont városképi jelentőségű. A telekre Mayer Ferdinánd vaskereskedő kért és kapott építési engedélyt 1880 tavaszán. A ház föltehetően Gregersen tervei alapján épült föl, a terveket nem ismerjük. Novemberben adtak rá lakhatási engedélyt,⁷³ a kétemeletes ház földszinti helyiségeiben üzletek nyíltak: Pocsátkó, Gunst, Holtzer stb.⁷⁴ 1882-ben nyitott „Endrényi L. és Társa könyv-, zenemű-, papír- és rajzkereskedést” az új Mayer-házban, az Aradi (Victor Hugo) utca felől.⁷⁵ (Lásd. kiadóhivatalok 5.) A házon 1895-ben kezdődtek üzletportál építések: Fried Károly aranyművesé, majd Endrényi Imréé.⁷⁶

A szerkesztőség helyváltoztatását a november harmadiki számban két helyen is közölték: „A Szegedi Híradó szerkesztősége elfoglalta új és állandó lakhelyét. Mint előre jeleztük a szerkesztőség november elsején a Kelemen-utcai 11-ik számú új Mayer-féle ház első emeletére költözött.” A Hírek rovatban: „Hurcolkodás” címmel írtak róla,

⁶⁹ Szegedi levéltár: Tanácsi mutatókönyv 3669/873. SZH 1873. márc. 2., okt. 29. Helybeli ujdonságok. HABERMANN 1992. 312.

⁷⁰ SZH 1874. aug. 26., nov. 4., 1875. márc. 19. Helybeli ujdonságok.

⁷¹ FARKAS ANTAL: Szegedi kalauz 1880. 3.

⁷² HABERMANN 1992. 290.

⁷³ Szegedi Levéltár: Tervtár 1396/880. SZH 1880. márc. 14., ápr. 2. Helybeli ujdonságok, SZN ápr. 22. Ujdongások. HABERMANN 1992. 187.

⁷⁴ SZN 1880. nov. 25., SZH dec. 22., SZN 1881. márc. 29. hirdetések.

⁷⁵ SZN 1882. jún. 7. hirdetések.

⁷⁶ Szegedi levéltár: Tervtár 6647/895, 11673, 12822/898.

„kivonultunk a Wagner-ház beli ideiglenes palotánkból a Mayer-ház legelső emeletére, vagyis visavijai lettünk önmagunknak.”

22. 1899. május 2. – 1925. szeptember 4.

„Szerkesztői iroda: Tisza Lajos-körút 71. sz., hova a lap szellemi részét illető minden közlemények intézendők. Telefon-szám 102.”

Tisza Lajos körút 71. = 75., ismét a Reitzer-házba költöztek (lásd. szerkesztőségek 19.).

A szerkesztőség helyének megváltozásáról a május második számában Az új fészekben címmel írt székfoglalót Liptai Károly, aki az új műhelybe lépve idézte föl emlékeit: „mikor magam is újságolvasó voltam, egészen másnak képzeltem el a szerkesztőségeket. (...) másnak is láttam én a Szegedi Híradó régi szerkesztőségét, amikor először léptem be oda.” (Lásd. szerkesztőségek 13.) Új helyükön – Liptai szerint – más a hangulat: „Itt kényelem, tisztaság, légszuszívó és egyéb modern dolgok vannak, hanem hangulatot csinálni kell kinek-kinek magának. Ma még olyan itt a hangulat, mint a bálteremben, vagyis: frakkos, uras. Biztosra veszem, hogy áldozatkész kiadónk jóvoltából és a termék óriás voltára való tekintettel a legközelebbi farsang báljai egygyel, a Szegedi Híradó házbáljaival fognak szaporodni. Ez a bál mindenkor február 30-án lesz.”

1910. december huszonötödől,

„Szerkesztőség: Tisza Lajos-körút 71. Telefon: 102.”

1917. július elsején Olvasóinkhoz címmel fordultak a közönséghez: „Négy hét előtt elnézést kértünk, amiért nyomdai nehézségek folytán lapunk szűkebb terjedelemre voltunk kénytelenek összeszorítani, most pedig még ennél sokkal súlyosabb bejelentést kell tennünk. (...) ma ott tartunk, hogy egyáltalán nem vagyunk képesek a Szegedi Híradót előállítani”. A rendkívüli viszonyokat átmenetinek hitték, az újság azonban három évig nem jelent meg.

A lap 1921. július harmincegyedikén indult újra, „Zászlóbontás” címmel dr. Krämer Tamás főszerkesztő írt egész oldalas beköszöntőt „az újra életre támasztott Szegedi Híradó hasábjain.”

1923. február huszadikától,

„Szerkesztőség és kiadóhivatal: Tisza Lajos-körút 71. Telefon 102. Fiókkiadóhivatal: Kelemen-u. 7., Endrényi könyvkereskedés. Tel. 107.”

Július elsején azonban elköszönt olvasóitól „nemes Endrényi Imre”: „Bucszavamat intézem ma a Szegedi Híradó minden olvasójához; bucsuszavamat küldöm mindazokhoz, akik közelkapcsolódtak hozzám és lapjaimhoz az utóbbi nehézévek viszontagságai alatt. Ez az újság, amely hosszú évek hallgatása után ismét életre támadt vezetésem alatt, a nemzeti és keresztény irányzatnak érdeknélküli harcosa volt s mint ilyen azon az egyenes közéletű haladt, amelyet nemrég fedeztek fel a haladó politikusok. Most midőn a harcterek testi fájdalmainak újboli szerencsétlen kiújulása meg követeli tőlem a lelki megnyugvást, s e miatt egyelőre a politika és a közélet teréről kényszerülve vagyok visszavonulni; utódomnak megmutatom azt a mesgyét, amelyen haladt eddig a Szegedi Híradó. Fáj a bucsu, a megválás s megkétszerezi ezt az a fájdalmas érzés, az amely azt váltja ki belőlem, hogy ez a félszázadosnál is öregebb Híradó születése óta családi nevünkkel jelent meg; de megnyugtat az a tudat, hogy az Endrényi Imrék megtettek

mindent, amit tollal és karddal a fejlődésért, a magyarok hazájának naggyátételéért emberileg tenni lehetett. Ezzel a megnyugtató tudattal teszek most pontot szavaim után, azzal a reménnyel, hogy megértett mindenki, akihez eddigelé szavaimat intéztem. A Szegedi Híradó gazdát cserél s megindul egy új folyamat, új emberrel a vezető helyen, – a távozó kendőt lobogtat s ebben a lobogtatásban nemcsak bucsu van, hanem ígéret is arra, – ha a Haza kívánja – még találkozunk! Szeged, 1923. június 30-án.” A lap azonban csak 1924. szeptember huszonhetedikén indult újra.

1924. szeptember huszonhetedikétől,

„Szerkesztőség és kiadóhivatal: Tisza Lajos körút 71. szám – telefon 8-95.”

Ezen a napon „64-ik évfolyam” címmel közölték: *„A Szegedi Híradó ma este egész váratlanul ismét a közönség elé bukkan. Nem az öreg ember lomhaságával, hanem filigrán ifjává változva, hogy elkísérje a szegedi publikumot a színházba, mozikba és ott felvonásközökben elmondja röviden mindazt, ami Szegeden és a nagyvilágban a Friss Hírek megjelenése óta történt.*

Reméljük, hogy a szegedi publikum megszereti ezt az új Szegedi Híradót, amely igazán csekély áldozatért a kezébe szegődik minden újságolvasónak.”

1925. szeptember 4-én, pénteken pedig bejelentették: *„A Szegedi Híradó a mai napon beszüneti megjelenését. Holnap délután a Szegedi Napló előkészületei miatt nem adunk újságot, ellenben szombaton délután kézbesíteni fogjuk előfizetőinknek a Szegedi Napló hatalmas első számát, mely képekkel illusztrálva jelenik meg.”*

Kiadóhivatalok:

1. 1859. tavaszutó (május) 1. – 1873. április 30.

„Kiadóhivatal Burger Zsigmond könyvkereskedése.”

A könyvkereskedés helyére csak a Szegedi Híradó 1865. május 11-i hirdetésében utal nyomdájával kapcsolatban: *„az iskola-utcában álló Vadász-féle ház első emeletébe helyeztetett át, ugyanabba, hol könyvkereskedésem számos év óta létezik.”* *Palánk 281. = Oskola u. 13. (Lásd. szerkesztőségek 10.)

1870. június huszonnegyedtől,

„Kiadóhivatal Burger Zsigmond könyvnyomdájában.”

Az épületen belüli helyiség változtatást az indokolta, hogy *„könyv-, és szépműáru kereskedését Burger József és Dörner Ferenc”* júniusban megvásárolta. A cégváltást a hó végén hirdetésben közölte: *„könyv-, szépmű-, író- és rajzkereskedésemet unokaöcsém Burger József és ennek sógora Dörner Ferencnek (...) eladtam.”* Ezért kerülhetett a kiadóhivatal a ház emeletén lévő nyomdába.⁷⁷

2. 1873. május 2. – 1888. május 20.

„Kiadóhivatal Burger Zsigmond könyvnyomdájának főlvételi irodája.” (1874. jún. 5-

⁷⁷ SZH 1870. jún. 5. Helybeli újdonságok, jún. 29. hirdetések.

től Burger Zsigmond özvegye könyvnyomdájának főlvételi irodája.)

*Palánk 209. = Kelemen u. 7. (Lásd. szerkesztőségek 13, 15.)

A kiadóhivatal költözését április harmincadikán a Helybeli ujdonságok rovatban tették közzé, a szerkesztőségi iroda „a kiadóhivatallal s kiadónk nyomdai üzletével együtt, a volt 3 király vendéglő átalakított épületébe helyeztetvén át (...) kiadóhivatal nyomdai főlvételi iroda: a kaputól jobbra, utcai bejárattal.”

1875. január elsejétől,

„Kiadóhivatal: Burger Zsigmond özvegye könyv- és könyomdája, papír- és írószerkereskedése.”

1879. április tizennyolcadikától,

„Kiadóhivatal: Burger Gusztáv könyv és könyomdája, könyvkötészete, papírraktára.”
(1882. máj. 2-től papírraktára és vonalzó intézete, okt. 10-től Burger Gusztáv és társa...)

1885. augusztus huszonkilencedikétől,

„Kiadóhivatal: Burger Gusztáv könyv- és hírlapkiadóhivatala (ideiglenesen a Szeg. Hir. Szerkesztőségében, Burger-féle ház).”

A kiadóhivatal helyiségének változtatását a Szegedi Híradó augusztus huszonkilencediki számának Helybeli ujdonságok rovatában is jelezték: „Lapunk kiadóhivatala cégváltás miatt a jelenlegi helyiségből más helyiségbe költözik; ideiglenesen azonban a mai naptól fogva rövid ideig lapunk szerkesztőségében (Kelemen utca, Burger-féle ház) lesz elhelyezve”. Majd augusztus harmincadikán a hirdetésekben Értesítés címszóval: „a Szegedi Híradó kiadóhivatala más helyiségbe költözik, azonban rövid ideig a lap szerkesztőségében (Kelemen utca Burger-féle ház) van elhelyezve.” Szeptember tizenharmadikán pedig a Helybeli ujdonságok rovatban: „Tisztelettel tudatjuk (...), hogy kiadóhivatalunk irodája Kelemen-utca Burger-féle házban, a szerk. iroda mellett lévő bolihelyiségben helyzetetett el”.

1885. szeptember tizenötödikétől,

„Kiadóhivatal: Burger Gusztáv könyv- és hírlapkiadóhivatala Kelemen-utca, Burger-féle ház.”

1887. augusztus huszonnyolcadikától,

„Kiadóhivatal Burger Gusztáv könyv- és hírlapkiadóhivatala Szegeden, Kelemen-utca, volt Burger-ház.”

Az új háztulajdonos, dr. Pollák Lajos 1888. április ötödikén hirdette, hogy „Kelemen-utcai házában eddig a Szegedi Híradó kiadóhivatala és szerkesztősége által birt 2 bolt a mellékhelyiségekkel együtt bérbeadandó.”

3. 1888. május 23. – 1890. március 13.

„Kiadóhivatal Burger Gusztáv könyv- és hírlapkiadóhivatala Szegeden, Somogyi-utca 22. sz. a. házban.”

Somogyi u. 22. = 17. (*Palánk 1503/441m., lásd. szerkesztőségek 16., a házszám bizonytalanságra is.)

A kiadóhivatal költözését már május huszadikán előrejelezték hirdetésekben és a Helybeli újdonságok rovatban: „*Lapunk kiadóhivatala és szerkesztősége a mai naptól fogva a Somogyi u. 20. sz. a. házba, Scheinberger és Popper urak üzlete mellé helyeztetett át.*”

4. 1890. március 14. – 1890. június 3.

„*Kiadóhivatal: Várnai L. könyvkereskedésében Szegeden Kárász-u. saját ház.*”

Kárász u. 9. (*Palánk 314.), az épület megváltozott földszinttel ma műemlék. A házat 1869-ben Keménczi Adalbert vaskereskedő építtette.⁷⁸ A homlokzat jól látszik az 1872-i, az 1876-i Letzter sorozat fényképein és az árvízi fényképeken, hatalmas Keménczi Adalbert főlirattal. A Vízkor is az ő háza. 1890-ben már Várnai Lipót és neje Gelberger Janka tulajdona.

A kiadóhivatal költöztetését március tizenharmadikán a Napi hírek rovatban közölték: „*Változások a Szegedi Híradó kiadóhivatalában. A mai naptól kezdve a Szegedi Híradó kiadóhivatalát illető ügyek, előfizetések, hirdetési díjak, reklamációk Várnai L. könyvkereskedésébe küldendők.*” Ugyanezen lapszám egész oldalas hirdetéséből pontosan tudni, hogy a kiadóhivatal „*Várnai L. könyvkereskedésébe Kárász u 9. szám tétetett át.*”

5. 1890. június 4. – 1910. december 24.

„*Kiadóhivatal: Endrényi testvérek könyvkereskedésében Szegeden, aradi-utca, Mayer-féle új ház.*” (Június 7-től az utcát és a ház nevét elhagyták.)

Új Mayer-ház, Kelemen u. 11. (*Palánk 211/A, lásd. szerkesztőségek 21. és nyomdák 5.)

A kiadóhivatal költözését június negyedikén Tudomásul cím alatt, június hatodikán pedig a hirdetésekben is közzétették. Utóbbi szövegében még pontosabb a hely megjelölése: „*Endrényi testvérek könyvkereskedésében, Kelemen- és Aradi-útcák sarkán.*”

1891. július tizenharmadikától,

„*Kiadóhivatal: Endrényi Imre könyvkereskedése Szegeden.*” (1897. dec. 31-től „...*Telefon-szám 107.*”)

A könyvkereskedés helye változatlanul az „*Európa szálloda átellenében*” volt.⁷⁹

A cégváltást a július tizenkettediki Hírek rovatban tették közzé: „*Az Endrényi testvérek jóhírű, régi kereskedő czégében a teljesen barátságos uton végbement elválakozás folytán azon változás állott be: hogy míg a könyvnyomda és könyvkötészet az Endrényi Lajos tulajdona marad, addig a könyvkereskedés és a Szegedi Híradó kiadói és tulajdonjoga ezentúl kizárólag Endrényi Imrét illeti.*”

6. 1910. december 25. – 1917. július 1.

„*Kiadóhivatal: Kelemen-utca 7. szám. Telefon: 107.*”

A kiadóhivatal helye ismét a volt Burger-ház (lásd. szerkesztőségek 13, 15. és kiadóhivatalok 2.). Endrényi Imre előző évben helyezte ide „*papír-áruházát*”.⁸⁰

⁷⁸ Szegedi levéltár: Tanácsí jegyzőkönyv mutató 1163/869, Szépitő bizottmányi iratok 10/869.

⁷⁹ SZH 1894. szept. 1. Nyilttér.

⁸⁰ SZH 1909. jan. 14. hirdetések.

1917. július elsején „Olvasóinkhoz” címmel bejelentették: „*ma ott tartunk, hogy egyáltalán nem vagyunk képesek a Szegedi Híradót előállítani.*” A rendkívüli viszonyokat átmenetinek hitték, az újság azonban három évig szünetelt.

A lap csak 1921. július harmincegyedikén indult újra, ahol „Zászlóbontás” címmel dr. Krámer Tamás főszerkesztő írt beköszöntőt.

7. 1921. július 31. – 1925. szeptember 4.

„*Kiadóhivatal: Tisza Lajos- körút 71. Telefonszám 102.*”

Július harmincegyedikén indult újra a Szegedi Híradó. (Lásd. szerkesztőségek 19, 22, nyomdák 5.)

1923. február huszadikától,

„*Szerkesztőség és kiadóhivatal: Tisza Lajos-körút 71. Telefon 102. Fiókiadóhivatal: Kelemen-u. 7., Endrényi könyvkereskedés. Tel. 107.*”

A fiók-kiadóhivatal helye a volt Burger-ház. (Lásd. szerkesztőségek 13, 15. és kiadóhivatalok 2, 6.)

1923. július elsején a lap tulajdonosa „nemes Endrényi Imre” elkészített olvasóitól (lásd. szerkesztőségek 22.). Az újság azonban csak 1924. szeptember 27-én jelent meg ismét.

1924. szeptember huszonhetedikétől,

„*Szerkesztőség és kiadóhivatal: Tisza Lajos körút 71. szám - telefon 8-95.*”

A szeptember huszonhetedik számban „64-ik évfolyam” címmel közölték az újraindulást az újság esti megjelenésével. 1925. szeptember negyedikén, pénteken pedig bejelentették a Szegedi Híradó megszűnését (lásd. szerkesztőségek 22.).

Nyomdák:

1. 1859. tavaszutó (május) 1. – 1865. május 7.

„*Nyomatott a kiadó-tulajdonos Burger Zsigmond könyvnyomdájában.*”

A nyomda pontos helyét nem sikerült megtalálnunk. Az irodalom úgy tartja, hogy Burger Zsigmond 1857-ben vette meg a Grünnt nyomdát, ami a Széchenyi téri Grünnházban (*Palánk 151. = Széchenyi tér 13.), majd az Oroszlán utcában volt.⁸¹

2. 1865. május 11. – 1873. április 29.

„*Nyomatott a kiadó-tulajdonos Burger Zsigmond könyvnyomdájában Szegeden.*” (Majd a tartalmat nem érintő, apróbb megfogalmazásbeli különbségekkel.)

A nyomda költözését az 1865. május hetedik szám Helybeli ujdonságok rovatában jelezték először: „*Burger Zsigmond könyv- és nyomdája e héten már a Vadász-ház első emeletébe fog áthelyeztetni.*” Majd május tizenegyedikén a hirdetésekben közölték a helyváltoztatást: „*Jól fölszerelt könyv- és nyomdám, melyből köztudomás szerint*

⁸¹ BÁTAYAI JENŐ: Régi szegedi nyomdák. Szeged, 1984. 12.

minden e szakmába vágó munkák tiszta és izletes kiállítással kerülnek ki, az iskola-utcában álló Vadász-féle ház első emeletébe helyeztetett át, ugyanabba, hol könyvkereskedésem számos év óta létezik". (Lásd. szerkesztőségek 10, 12. és kiadóhivatalok 1.)

3. 1873. április 30. – 1887. augusztus 27.

„Nyomatott a kiadótulajdonos Burger Zsigmond könyvnyomdájában.”

A nyomda költöztetését már 1873. április tizenegyedikén a hirdetésekben jelezték: „könyv és könyvnyomdám még e hóban a három királyhoz címzett volt szálloda átalakított épületébe fog áthelyeztetni.” Április tizennyolcadikán a Helybeli újdonságok rovat foglalkozott a témával: „E lapok kiadója nyomdai üzletével még e hó folytán új s e célra kitűnően berendezett helyiségbe, a volt 3 király vendéglő épületébe költözik. A már is megkezdődött hurcolkodás nehézségeit természetesen lapunk is megérzi.” (Lásd. szerkesztőségek 13, 15. és kiadóhivatalok 2, 6, 8.)

Április huszadikán Vándorlási mozgalmak a nyomdában címmel Lévy Ferenc írt Vasárnapi tárcát. „Ha nyájas olvasóm emlékezel még iskoláskorodból a világhistóriára, bizonyosan eszedben van az, amit a népvándorlásról olvastál. Ez esetben fogalmad lehet ama iszonyu mozgalomról, mely pár nap óta foly azon körben, hol én e tárcákat irogatom.

Hajdan, ha a népvándorlásnak híre érkezett, sietett a barbár horda utjából elcihelődni mindenki (...), a könyvnyomda hurcolkodása azonban egészen más, sokkal veszélyesebb természetű. Ez elől hiába esik minden menekvés i gyekezetünk; maradnunk kell a zürzavar közepett; itt folyik le orrunk előtt az egész mozgalmas processus s nekünk flegmatice kell venni a dolgot és skribálni egészen addig, míg a hordár föl nem szólít, hogy adja ide az úr azt a pennát és kalamárist; hadd viszem el azt is a másik házhoz!

Idő kell ám ahoz, míg egy nyomdának valamennyi accesszóriumát kimozdítják helyéből és új alkalmas helyet találnak számára; pedig lábra kell itt kelnie minden létező és való dolognak, a gépsajtótól kezdve le a kis punktumig.

Kezdjük először is a padláson (...), két évtized históriája, a nyelvészet és bölcsészet termékeinek kiadványai nem igen férnek föl egypár fakó szekerre.

Menjünk a papírraktárba (...). Látnivaló, hogy a nyomda papírraktára mily roppant befolyással van az emberiség jövő sorsára; azért a magaziumot a világért sem hagyhatjuk itt ebadóba.

De ez még mind ugyszólván semmi. Akkor kezdődik csak a dolog vastagabb vége, midőn a betűk hadserege kezdi el a masirozást vagy kétezer öreg 'A' vezérlete alatt. A szedőfiókokból a trombitaszóra kikel valamennyi betű, cifránál-cifrább uniformisban, lovagsarkantyúval, kacskaringós tollu kalappal. A pohos 'D'-k nehézkesen dökögnek az agártermetű 'J'-k előtt, míg ezeket egész légiója követi a löcslábu 'X'-eknek; az egész menetet a kételyt nem ismerő rövid 'punktum'-ok zászlaja rekeszti be. (...) Csak ezután kerül még a sor a betű-szekerényekre, melyeket (...) itt 6-8 tagbaszakadt napszamos hordja ki az ajtón.

A gépsajtók fontos kiegészítő részét képezik a nyomdának. (...) a gépsajtó még azon tulajdonsággal is dicsekedhetik, hogy ember legyen az a 12 ökör, aki az iskola-utcából az ötpacsirtáig elvinni képes.

Háttra van még ott az emeleten egy egész 'kőbánya', mely szintén átszállításra vár, mint a könyvnyomda fölszerelvénye; azután (...) vagy félmérföldnyi festék; kilencven akó

tinta, réztoll (...). Végül hátra vannak és elszállítandók lovonatu vaspályán a szedők, gépészek, metszők, kerékhajtók, csomagolók, lapkihordók – a tekintetes szerkesztőség – és bátor vagyok hinni, hogy jó magamat sem fognak itt hagyni.” A tárcsa írója hosszú időn keresztül állandó főmunkatársa volt a Szegedi Híradónak.⁸²

Az április harmincadiki számban két helyen is közölték az átköltözés tényét. A Helybeli újdonságok rovatban, hogy „a mai napról kezdve ide (Széchenyi tér 109. sz.) forduljanak vagy intézzék megkereséseiket” (a szám nyomdai elírás 209 helyett). A hirdetésekben többek között az szerepel, hogy „a kor színvonalán álló terjedelmes nyomdai üzlettem évről-évre a legújabb betűnemekkel gyarapítottat s készítményei a nagy városok legkitűnőbb nyomdáinak munkáival bátran versenyezhetnek.”

1874. június ötödikétől,

„Nyomatott a kiadótulajdonos Burger Zsigmond özvegye könyvnyomdájában Szegeden.”

1881. január elsejétől,

„Nyomatott a kiadótulajdonos Burger Gusztáv könyv- és könyomdájában.” (1882. okt. 10-től „...Burger Gusztáv és társa”.)

1885. augusztus huszonkilencedikétől,

„Nyomatott Engel Adolf (ezelőtt Burger) könyv- és könyomdai műintézetében.”

4. 1887. augusztus 28. – 1890. június 6.

„Nyomatott Várnai L. könyvnyomdájában.”

A nyomda helye a Kárász utca 9. szám alatt volt.⁸³ (Lásd. kiadóhivatalok 4.)

5. 1890. június 7. – 1925. szeptember 4.

„Nyomatott a kiadótulajdonos Endrényi Testvérek könyvnyomdájában.”

A nyomda helyére vonatkozóan nem sikerült adatot találnunk, az 1891. július tizenkettediki hirdetésből arra következtethetünk, hogy talán nem a Tisza Lajos körút 71. szám alatt volt.

1891. július tizenkettedikétől,

„Nyomatott Endrényi Lajos könyvnyomdájában.”

A cégváltozást a július tizenkettediki Hírek rovatban tették közzé: „Az Endrényi testvérek jóhírű, régi kereskedő czégében a teljesen barátságos uton végbement elválakozás folytán azon változás állott be: hogy míg a könyvnyomda és könyvkötészet az Endrényi Lajos tulajdona marad, addig a könyvkereskedés és a Szegedi Híradó kiadói és tulajdonjoga ezentúl kizárólag Endrényi Imrét illeti. Ez a cégváltozás lapunk technikai kiállítás, adminisztrációja tekintetében semminemű változást nem von maga után.”

⁸² KULINYI im. 441.

⁸³ Címtár 1896. 132.

Ebben a számban megjelent hirdetésében azt közli, hogy „Endrényi Lajos könyvnyomdáját és könyvkötő üzletét Tisza L.- körút 71. sz. a. helyezte át.” (Lásd. szerkesztőségek 19, 22.)

1893. január elsejétől,

„Nyomatott a kiadótulajdonos Endrényi Imre könyvnyomdájában.” (1895. szept. 7-től a könyvnyomda szó elmarad, 1911. jún. időnként megjelenik: „körforgógépén”.)

Az 1908. április huszonharmadiki hirdetésekéből értesülünk arról, hogy „Tisza Lajos-körút 71. sz. a. egy vagy több irodahelyiségnek is alkalmas üzlethelyiség, (jelenleg Endrényi Imre könyvnyomdájának helyisége) (...) augusztus hó 1-re bérbé adandó.”

1917. július elsején „Olvasóinkhoz” címmel fordultak a közönséghez: „Rövid néhány hét alatt immár másodszor fordulunk ezen a helyen olvasóinkhoz. Négy hét előtt elnézést kértünk, amiért nyomdai nehézségek folytán lapunk szűkebb terjedelemre voltunk kénytelenek összeszorítani, most pedig még ennél sokkal súlyosabb bejelentést kell tennünk. Törekvésünk arra irányult, hogy nyomdászokat toborozunk, nem járt eredménnyel és ma ott tartunk, hogy egyáltalán nem vagyunk képesek a Szegedi Híradót előállítani.

Nyomdánk, amely szerződéses szállítója az államvasutaknak, postakincstárnak és a városnak, nem képes a legsürgősebb megrendeléseket sem idejekorán szállítani és nehogy ebből súlyos bonyodalmak származzanak, kénytelenek vagyunk minden rendelkezésre álló munkaerőt ezek elkészítésére fordítani.

Nehéz szívvel határoztuk el magunkat erre a nagyon is szokatlan lépésre, de a rendkívüli viszonyok átmenetileg a legszokatlanabb megoldást is indokolják. Mi bizton reméljük, hogy nem sokáig leszünk tétlenségre kárhóztatva és néhány hét vagy hónap leforgása múltán ujult erővel szegődhetünk a köz szolgálatába. (...) A Szegedi Híradó szerkesztősége és kiadóhivatala.”

A remények ellenére a lap három évig szünetelt, csak 1921. július harmincegyedikén indult újra. Ekkor „Zászlóbontás” cím alatt a főszerkesztő írt beköszöntőt.

1921. július harmincegyedikétől,

„Nyomatott Endrényi Imre hírlapkiadó- és nyomdavállalatánál.”

Ekkor indult újra a Szegedi Híradó (Lásd. szerkesztőségek 19, 22. és kiadóhivatalok 7.).

1923. július elsején a laptulajdonos „nemes Endrényi Imre” elköszönt olvasóitól (lásd. szerkesztőségek 22.). Az újság azonban csak 1924. szeptember huszonhetedikén jelent meg ismét.

1924. szeptember huszonhetedikétől,

„Nyomatott: Hírlapkiadó- és Nyomdavállalat R.-T.-nál Szeged.”

A szeptember huszonhetedik számában „64-ik évfolyam” címmel közölték az újra-indulást, az újság esti megjelenésével. 1925. szeptember negyedikén, pénteken pedig bejelentették a Szegedi Híradó megszűnését (lásd. szerkesztőségek 22.).

Redactions of the Szeged Herald, its publishers and presses

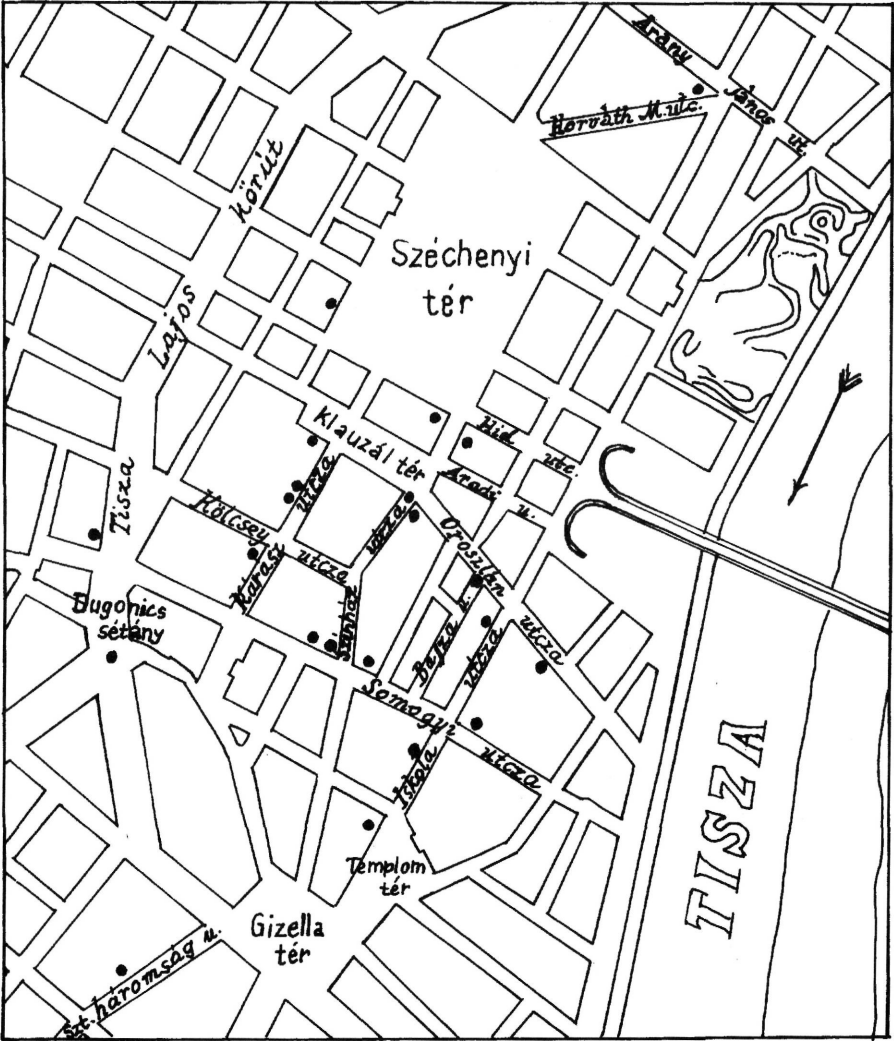
Márta T. Knotik

Journalism in Szeged has had a long tradition. The first issue of the first daily of the city that was published for a longer period of time was issued on May 1, 1859.

The redactions of the paper, its publishers and presses often changed their headquarters. The author follows their moving from one place to another mainly on the basis of the changes in the header and the imprint, complemented later on with the news appearing in the public notices section. The author also uses related material found in Somogyi Library, the Archive, and the Museum.

The dates of changes in locations correspond to the time indicated on the header. Each location is documented along with the exact header texts in which the serial numbers of the houses of various city districts before the Great Flood in 1879 are denoted by an asterisk and their location is identified using the present street numbering. Then a brief description of the history of the buildings is provided, followed by news concerning the circumstances of moving.

The overview makes clear when and where the redaction of the Szeged Herald moved, altogether on 22 occasions, while the publishers moved 7 times and the press moved 5 times. Orientation is facilitated by the black dots inserted in portions of the map of 1879 where the buildings used to be.

A Szegedi Híradó helyiségei

Tömörkény szülei

PÉTER LÁSZLÓ

(József Attila Tudományegyetem, Szeged)

Az író születésének századik évfordulójára megjelent emlékkönyvben közöltük először családfáját.¹ Azóta számos új adattal tehetjük pontosabbá.

Az apai ág

Kötetben máig nem szereplő írásában Tömörkény ezt írta: „Öregapám idevaló polgár volt, de nem tudott magyarul, ellenben kedvesapám Dom Miguel-katona volt negyvennyolcban.”² Ez a fogalmazás megtévesztő: Kispéter Andrást félre is vezette. Ezt olvasta ki belőle: „Nem tudjuk, a Steingabnerek mikor jöttek Szegedre; az író visszaemlékezése arról tanúskodik, hogy már nagyapja bevándorolt.”³ Az író ugyanis itt összemosta édesapját és az anyai nagyapját. *Öregapámon* nem apai nagyapját, Ferdinand Steingabnert értette, hanem anyai nagyapját, Ströbl Ignácot (1796–1868).⁴ Az apai nagyapa nem jutott el Szegedre, hiszen fia – Tömörkény édesapja – még az alsó-ausztriai, stájerországi Hörsersdorfban született 1825. augusztus 29-én.

Rejtvényt adott föl a *kedvesapám* kifejezéssel is. A *Szegedi szótár* nem ismeri ezt a szót, pedig Szőregen magam is hallottam *kedvesanyám* változatát az ‘édesanyám’ szinonímjaként. Ezt az *Új magyar tájszótár* is ebben a jelentésben ismeri Nagyszalontáról, míg a *kedvesapámat* ‘az após megnevezéseként és megszólításaként főleg a fiatalabb menyek részéről’ Hajdúnánásról közli. Ez azonban itt nem jöhet szóba, hiszen Tömörkény apósa, *Kiss Palcsi* a szabadságharc idején csupán 13–14 éves volt. Az utalás tehát csak az édesapjára vonatkozhat. Sajnos, nem tudjuk, hogy Josef Steingabner – Szegeden már Steingassner József – mikor jött Szegedre, mint ahogyan semmi többet nem tudunk arról, mi szerepe volt az 1848–49-i szabadságharcban, a Dom Miguel braganzai hercegről, osztrák ezredestől elnevezett, de a magyar ügy mellé álló 7. huszárezredben. Erről az érdeméről az alább hivatkozott iratok, amelyek emberi erényeiről tanúskodnak, még elveszett mellékleteikben sem igen szólhattak, hiszen az önkényuralom korában nem lehetett dicsekedni azzal, hogy egy osztrák születésű férfiú a magyar szabadságharcban vitézkedett.

¹ Emlékkönyv Tömörkény István születésének centenáriuma. Szerk. KOVÁCS SÁNDOR IVÁN, PÉTER LÁSZLÓ. Szeged, 1966. 28.

² TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Erre mifelénk. Szegedi Napló, 1903. december 22.

³ KISPÉTER ANDRÁS: Tömörkény István. Bp., 1964. 13.

⁴ HABERMANN GUSZTÁV: Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez. Szeged, 1992. 251.

Steingassner József neve Szegeden először a városi tanácsi jegyzőkönyvben 1851. március 14-én a 2294. napirendi pontban tűnik föl: „Heszler Josef tanácsnok [folyó évi] f. é. 2226. tan[ácsi] számon lakosításért biztosíttatni esedezett Steingaszner József körülményeiről jelentést tesz.” Fönnmaradt Heszler József (1793–1857) jelentése:

„A Tekintetes Tanácsnak ./. alatti kiküldetése nyomán hazájából elbocsájtatása esetében az itteni lakosságról biztosíttatni könyörgött Steingaszner József itt helyben szolgáló pinczérnek körülményei vizsgálatjával meg bizva lévén, a’ Tekintetes Tanácsnak engedelmesen jelentem: hogy a’ folyamodó 2 ./. alatti keresztlevele szerint Ausztriában Hörsersdorfban született; a 3 ./. 4 ./. 5 ./. és 6 ./. alatti bizonyítványok szerint pedig számos évekig Pesten és itt helyben pinczéri minőségben szolgálván, a’ legjobb tulajdonságokról dicsértetik. Továbbá 7 ./. alatt az Ausztriában létező prisdorfi Cs.[ászári] kir.[ályi] kerületi kapitányságnak hivatalos tudósítása folytán a’ Hörsersdorfi polgármesteri tisztség arrol értesíteték: hogy Steingaszner Józsefnek hazájából elbocsájtatása előbb nem tárgyalathatik[,] míglén a’ lakosításról nem biztosítandja. Melly körülményekben a’ folyamodot kérése elnyerése végett a’ Tekintetes Tanácsnak felajánlani bátorokodom. – Szegeden Május 12^{én} 1851.

Heszler Josef tanácsnok”⁵

A tanácsjegyzőkönyv jobb oldalán olvasható határozat szó szerint megegyezik Heszler imént idézett jelentésének hátlapján – más kéztől, minden bizonnyal Szávits Mihály főjegyzőtől származó – határozattal:

„Miatán ezen jelentésből kitűnnék[,] hogy Ausztriai Hörsersdorfi születésű folyamodo Steingaszner Josef pinczér a 3 ./. 4./ 5 ./. és 6 ./. alatti bizonyítványok szerint számos évekig részint Pesten, részint helyben mint pinczér szolgálván jozan, jámbor maga viseletéről és becsületes jelleméről dicsértetik; annálfogva részére azon esetre, ha hazájából elbocsájtatását kellőképp elő mutatandja, fent érintett jeles tulajdonságainál fogva biztosíttatik. – Szeged 851^{ik} évi május 14^{én} tartott Tanács ülésből.” A bürokratikus fogalmazás értelme: megígérték Steingassner Józsefnek, hogy ha megszerzi szülőfalujától az elbocsátólevelet, Szegeden megtelepülhet.

Sajnos, a hivatkozott mellékletek, amelyekből Steingassner József addigi pályájára következtethetnénk, nincsenek meg a levéltárban; alkalmasint időközben kiselejtezték őket.

1848 előtt a *polgárjog* nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy a betelepülő ipari vagy kereskedelmi tevékenységet folytathasson.⁶ Számos más előnnyel is járt: a tettenérés esetét kivéve nem lehetett letartóztatni; még magánjogi követelések ügyében is csak saját bírója ítéltethet fölötte. „A szegedi polgár az országban bármerre szabadon utazhatott, s polgárlevelének felmutatása mellett semmiféle vámot nem fizetett, ép[p] úgy, mint a nemes ember. Azért becses és óhajtott jog volt a polgárság elnyerése.”⁷ Az 1848-i

⁵ Fénymásolatát Lengyel András bocsátotta rendelkezésemre a Móra Ferenc Múzeum irodalmi osztályának Csongor Győzötől származó anyagából.

⁶ REIZNER JÁNOS: Szeged története. Szeged, 1900. 3: 107.

⁷ Uo.

forradalom ezt a feudális jogot eltörölte. Szegeden az utolsó *polgárosítások* 1848. április 27-én történtek.⁸ Ezért érdekes, hogy ez a jogszokás Szegeden még 1852-ben is élt, még ha *lakosításnak* nevezték is. Korábban a *lakosítás*, tehát a városban való megtelepedés engedélyezése, az első lépcsőfok volt; ezt követhette a *polgárosítás*. Most – a további várostörténeti kutatás fõadata tisztázni, meddig – a *lakosítás* töltötte be a polgárosítás szerepét.

A *lakosítás* hosszadalmas folyamat eredménye volt. Idõbe telt, míg Steingassner József megszerezte szülfalujából az elbocsátólevelet. Az 1852. február 16-i 739/781. tételben olvassuk: „Steingassner József hazájától nyert elbocsátó levelet elõmutatván [múlt évi] m. é. 2294/2495-ik sz. a. határozatban nyert biztosítás nyomán magát a város lakosai közé felvételét kéri.” A határozat most így szól: „Ezen folyamodás a község rendezése iránt kibocsátott utasítás értelmében hozandó határozat végett a községtanácschoz által tétetik.”

1852. április 5-én 1744. sz. alatt Steingassner Józsefnek még mindig meg kellett ismételnie kérelmét: „Steingassner József lakosításért folyamodott – elbocsátó levelét múlt évi 2294/2495-ik szám alatti határozat nyomán elõmutatván – miután ez esetben, azon határozat értelménél fogva a’ lakosításra biztosított volna – kéri ennek nyomán magát meglakosíttatni.” A határozat azonban most már arról szól, hogy a Város befogadta:

„Mihez képest folyamodó Steingassner József a’ kórház részére általa önkényesen [értsd: önkéntesen] ajánlott pengõi 2 forintoknak lefizetése mellett, ezennel meglakosíttatik; az érintett öszveg beszerzése ‘s illetõ helyére leendő szolgáltatása nyugtatónyos jelentést adandó Heszler József tanácsnokra bizattatván.”

Május 4-én a jegyzõkönyv 2525. tétele szerint Heszler József a „meglakosított” Steingassner Józseftõl „beszerzett pengõi 2 forintoknak a’ kórház tárába tett beszoigáltatásáról nyugtatónyos jelentést teszen”. Itt is van határozat: „Meghagyatik Wimmer Sebestyén kórházi felügyelõnek, hogy az által vett érintett 2 pengõ forintokat számadásában illetõ helyén bevételi rovólatba [így!] iktassa.”⁹

Még ugyanebben az évben, július 24-én 3914. szám alatt ismét elõfordul a tanácsjegyzõkönyvben Steingassner József neve. Ezúttal panasszal fordult a helybeli császári és királyi városi katonai parancsnoksághoz, s ez tette át ügyét a tanácschoz. A szük szavú szövegbõl csak az derül ki, hogy bizonyos Schortsan cs. kir. Vilmos-ezredbeli kapitányt panaszolt be. A határozat: „Ezen megkeresés, a’ hozzá csatolt iratokkal együtt, a’ Járásbírósághoz áttétetik.” Az ügy további sorsáról itt nincs adat.

Két év múlva, 1854. március 20-án Steingassner József – immár nem pincérként, hanem vendéglõsként – német nyelvû beadvánnyal fordult „a tekintetes császári-királyi hatósághoz”. A megszólítás: „Löblicher Kaiser-Königlicher Comitats Verstand.” A 150/1854. sz. alatt iktatott irat mellett ott a 2667/1854. sz. magyar kivonat is:

⁸ REIZNER: i. m. 109.

⁹ A 2 pengõ forint nem volt sok, de nem is kevés. Akkoriban egy tanító évi fizetése 130 pengõ forint volt. (Vö. FRANK TIBOR: Egy emigráns alakváltozásai. Bp., 1985. 72.)

„Steingassner József a' 3 Királyhoz címzett vendéglő haszonbérője folyamodik, hogy a' bérkocsisok 's társasági kocsisok azon visszaélése, mely szerint a' vasúton jövő vendégeket kizárólag csak a' Fekete Sas és 7 választó vendéglőkbe szállítják stb. megszüntetessék, s nékie engedély adassék 2 társasági kocsi felállítására.”

Társasági kocsin társaskocsi, azaz *omnibusz* értendő. A helyi közlekedésre vonatkozó első adatunk az 1853. október 16-i tanácsülés 154. sz. határozata. Ebben a Város 12 hintó és 4 omnibusz munkába állítására adott engedélyt.¹⁰

A határozat: „Ezen folyamodvány oly utasítással, hogy a' bér- és társasági kocsisoknak itt bepanaszolt visszaéléseit az e' részben tartandó vizsgálat és tapasztalandók alapján azonnal megszüntesse, 's ugyan azoknak rendes állomási helyeket jeleljen ki, és azokat ezen kijelelendő állomási helyek pontos megtartására kötelezze – másrésről pedig: hogy a' folyamodó által felállítani kívánt két társasági kocsik iránt véleményt adjon a' Szegedi polgármesteri hivatalhoz, hova hamarébbi visszavárás mellett eredetben által tétetik. Szeged, márc. 22.”

A tanácsi jegyzőkönyv március 24-én 2136. sz. alatt röviden megismétli a panaszt, s így határoz: „Melly rendelet – az abban meghagyottak iránti vizsgálat eszközlése végett, az eredményről jelentést adandó Farkas János tanácsnoknak kiadatik.”

Csaknem fél év telik el, mire Wöber György (1809–1869) polgármester 1854. augusztus 11-én 4259/1854. sz. alatt válaszol a császári-királyi megyei hatóságnak Steingassner János [!] „helybeli három király című vendéglősnek [így!] a kebelbeli bér[-] és társasági kocsik tulajdonosai ellen” emelt panasz ügyében. A bepanaszolt omnibusztartók, név szerint Burger Antal és Kukovecz György, tagadták Steingassner József vádját. „Utasítottak, hogy a jövőben egy omnibusz álljon Zseravitz Mihály [háza] és [az] öreg Kárász házak közt, három pedig a városháza és a mézsárszék közt, miután azon oldalba[n] több vendégfogadók léteznek.” Ebbe Steingassner József is belenyugodott, és „azon óhajástól, hogy szinte [szintén] ő is két társaság[i] kocsikat tartasson, önként elállott...”

A polgármester levelének köszönhetjük, hogy a szegedi „tömegközlekedés” kezdeteiről az eddigieknél pontosabb adatokhoz jutottunk. Beszámolt ugyanis arról, hogy akkor 12 bérkocsi és 4 omnibusz szolgálta a mai Rendező pályaudvar helyén levő vasútállomás és a belváros közötti forgalmat. Föl is sorolta a tulajdonosokat: két-két bérkocsija volt Molnár Antalnak és Gloszauer Jánosnak, egy-egy Ausländer N.-nek (ez lehet Náthán is, Náci [Ignác] is), Habi Pálnak, Szabó Jánosnak, Szemerédi Jánosnak, Nagy Albertnak, Katona Imrének, Szabó Antalnak és Rózsa Mihálynak. Az omnibuszok közül kettőnek Burger Antal, kettőnek Kukovecz György volt a tulajdonosa. A „használati árak”, azaz a viteldíjak a társaskocsikban „nyomatott íven belsőleg felragasztva vannak”. Az omnibuszok helye a sétatéri sarkon van.

Bizonyára nem véletlenül írta el Wöber György Steingassner Józsefet Jánosnak. E néven is működött akkoriban vendéglős, mégpedig nem akárhol, hanem Pesten. Kétségtelenül rokonok lehetek Józseffel, de hogy milyen rokoni kapcsolatban állottak

¹⁰ TERHES SÁNDOR: Omnibusztól trolibuszig. Szeged. 1979. 5.

– testvérek lehettek? – nem tudjuk; Tömörkény sohasem említi. De híre-neve Szegedre is eljutott. A Szegedi Híradó 1859. télelő [december] 11-én közli az alábbi keretes hirdetést:

„*Hirdetmény.* Alól jegyzett tisztelettel jelenti a [tisztelt cím] t. c. közönségnek, hogy az ismeretes

*szálloda a magyar királyhoz
Pesten a színháztéren¹¹*

jelenleg utazók fölvételére zárva van; minthogy ezen épület egész terjedelmében, belső részeiben úgy, mint külsőleg télen át megújíttatni, minden hiány mellőtetni [így!] fog, és a legcélszerűbb javításoknak van alávetve.

Mint bérlő biztosítom a nagyérdemű helybeli és különösen a t. c. utazó közönséget, hogy a nevezett szálloda ízléses és kényelmes fölszerelésében semminemű költséget nem kímélendek, úgy, hogy az minden méltányos igényeknek megfelelően képes legyen.

Az építkezés bevégezte s teljes fölszerelése után *isméti megnyitását* kellőleg közhírré tenni el nem mulasztandom.

Pest, december hóban 1859.

Steingassner János szállodabérlő”

S valóban, áprilisban, a Szegedi Híradó 1860. tavasz hó 29-i számában ismét ezt a keretes hirdetést olvashatjuk:

„Aluljegyzett tisztelettel jelentem, hogy a

*„Magyar király”hoz
címezett
szálloda*

Pesten a színháztéren,

úgy *belül*, mint *kívülről megújíttatott*, s minden előbbi hiányok teljes eltávolításával *újra szerveztetett*, s f. évi ápril 24-én a t. c. utazók fölvételére *megnyitott*.

Minden igazságos és korszerű igénynek megfelelni törekedtem, s támaszkodva e szállodának legkedvezőbb fekvésére a város közepében – minden további földícsérését fölöslegesnek tartok – és szíves figyelem[ért] s részvét[el]ért esedezem.

Steingassner János, bérlő”.

A Magyarország 1861. február 6-i számában képes hirdetés ajánlja a közönség figyelmébe Steingassner Jánosnak a Magyar Királyhoz címzett vendégfogadóját.

Visszatérve Steingassner Józsefhez, ismeretes, hogy Tömörkény István születésekor, tehát 1866-ban, édesapja már nem Szegeden, hanem Cegléden a restit, a vasútállomási vendéglőt bérelte. „Édesapám – írta Tömörkény egyetlen, rövid önéletrajzában – abban az időben pár évig bérben bírta az osztrák államvasút-társaságtól a ceglédi vasúti vendéglőt, így esett meg, hogy a szegedi születésű többi öt testvéreimmel szemben nem a szűkebb

¹¹ A mai Vörösmarty téren.

haza homokján láttam meg a napvilágot.”¹² Így folytatta: „bár Cegléden születtem az anyakönyv szerint, de sohasem voltam bent a városban. A vasúti állomás igen messze esett a várostól (a mostani ceglédi állomás azóta már a harmadik), hatvanhat karácsonyán irgalmatlan nagy hideg lévén, nem vittek be a városba keresztelni, hanem kihozatták a papot a vasútra. Két év múlva hazakövetkeztünk onnan, s azóta nem állván módomban Ceglédre ellátogatni, azzal a zavaros ténnyel kezdődik ez az egész élet, hogy még sohasem voltam abban a városban, amelyben – a keresztlevél szerint – születtem.”

1868-ban tehát Steingassner József visszatért családjával Szegedre. „A hetvenes évek végén már Makón vagyunk, apám ott nagyvendéglős, én a református kis gimnázium tanulója.”¹³ 1877-től Steingassner József Makón az 1870 körül épült, ma is álló Koronát bérelte a csanádi püspökségtől.¹⁴

A *Víz*, a szegedi nagy árvíz után, 1880-ban ismét visszatért Szegedre. Ekkor lett az Arany Oroszlán *tulajdonosa*. Nyilván feleségének örökségékeppen került sógorától, Ströbl Józseftől az ő kezére a nagy múltú kávéház és vendéglő.¹⁵

Ámde nem sokáig élvezhette tulajdonát: élete delén elhunyt. A Szegedi Napló 1883. december 4-i nekrológja így szól:

„*Halálozás.* A városunkban általánosan tisztelt Steingassner családot súlyos csapás érte. A család feje, Steingassner József, az Oroszlán kávéház s vendéglő tulajdonosa tegnap délután elhunyt 58 éves korában. A derék férfiú halála nagy részvétet keltett azoknál, akik ismerték, s temetésén, mely ma délután 4 órakor ment végbe, méltó kifejezést nyert a részvét. Béke poraira.”

Az anyai ág

Tömörkény azt írta, hogy öregapja, Ströbl Ignác, „idevaló polgár volt”. Minden viszonylagos: az ő számára, kivált amikor ezt írta, 1903-ban, a 18. század végén született nagyapa, különösen édesapjához képest, régi szegedinek hatott. Holott ő sem itt született, hanem ugyancsak Alsó-Ausztriában, Siebenhirtenben. Hódmezővásárhelyen is bérelt vendéglőt.¹⁶ 1825 körül kötött házasságot Fischer Annával (?–1875). Házasságukból Erzsébet, József, Ferenc, Borbála, Mária, Jusztina és Magdolna született. Az 1840-es évektől övé volt az Arany Oroszlán. Tömörkény írta ugyancsak 1903-ban: „Már hogy festve aranyból, kék mezőben, s részben a nagyobb igazság, részben a piktori munka helyes megítélése céljából alá is volt írva, hogy: *Az arany Oroszlányhoz. Zum goldenen*

¹² Az *Érdekes Újság* dekameronja. Bp., 1913. 2:293. – Érdekes, hogy Tömörkény figyelmen kívül hagyta a bizonyára csecsemőként elhunyt legidősebb fiút, Gyulát és a másfél éves korában elhunyt testvérénjét, a szintén Cegléden született Etelt. Lehetséges, hogy nem is tudott róluk?

¹³ Uo. 294.

¹⁴ PÉTER LÁSZLÓ: Makón. = P. L.: Tömörkény világa. Bp., 1997. 20.

¹⁵ PÉTER LÁSZLÓ: Régi szegedi kávéházak. = P. L.: A szerette Város. Bp., 1986. 57.

¹⁶ SZEREMLEI SÁMUEL: Hódmezővásárhely története. Hódmezővásárhely, 1913. 5: 1124. – Ez az adat 1850-ből való, de azonos nevű fiának születési helyéből, évéből következtetve, Ströbl Ignác már 1838-ban Vásárhelyen működött.

Löwe. Jártá még ekkor a német címezés is, mert negyvennyolc előtt történt ez, amikor öregapámé volt ez a ház, aki kávéházat meg vendéglőt tartott benne.”¹⁷ Az „öreg sarki ház” a 19. század elején Götz János halászgazda, *nagyfisér* lakóházának épült. Ezért látható ma is a ház sarkán elhelyezett kőből faragott hajóorr.¹⁸ A reformkorban, 1841 és 1849 közt itt volt a Belvárosi Kaszinó.¹⁹ „Nagy öreg akácok álltak az udvarában, ugyan ott vannak még ma is. Belső üveges folyosóját az örökös kávéillat lengte körül, hol a kávéskonyhából, hol az udvarból származva. Nem csak akkor, de még sokkal azután, a hetvenes években is, aki kávé a főztjére valamit adott, maga pörkölte a kávé szabad vastűzhelyen az udvaron, és annak megállapítását, hogy elegendően pörkölt-e már a kávébab, másra nem bízta volna.”

Tömörkény emlékei nyilván már a hetvenes évekből származtak. Csak szüleinek elbeszéléséből idézhette föl az öreg sarki ház „nagy napjait”, 1849 júliusát, amikor az országgyűlés Szegeden ülésezett, és a képviselők „három szakaszra oszolva”, három váltásban, mert csak így fértek el, az Oroszlánban ebédeltek.²⁰ Ströbl Ignác 1849-ben szükségpénzt adott ki. Szintén Tömörkény írta: „Mert nagy volt a forgalom, rettentő járta a papirosból nyomott nagy pénz, de váltópénz nemigen akadt. Nem lehetett visszaadni a nagy bankókból. Mint ahogy másutt sokfelé csinálták községek is, magánosok is, öregapó szintén nyomtatott apró papírpénzeket, s azokkal fizetett. Csak olyan járópénz volt az a városban, akár az álladalomé. De az idők folyamán nyomuk veszett. Gyerekkoromban még hanyódtott belőlük régi könyvekben egy-egy itt-ott, némelyik piros, másik kék, mindannyin rajta az oroszlánkép. Ha volna belőlük, ritkaságszámba mennének, mert ma már ezek a szükségpénzek is annyira ritkák, hogy derűre-borúra hamisítják is őket.”²¹

Cserzy szerint: „A régi Oroszlán (kurtán csak így nevezték) híres kávéház volt. Körülbelül két évtized társadalmi középpontja az öreg Szegednek.”²² Ő is az 1840 és 1860 közötti évekre gondolhatott.

Vásárhelyen született Ströbl Ignác fia, Ströbl József (1838–1887), Tömörkény nagybátyja. Ströbl Ignác 1860-ban adta át fiának az Oroszlán vezetését.²³ Ströbl József

¹⁷ TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Öreg sarki ház. = T. I.: Munkák és napok a Tisza partján. Szerk. PÉTER LÁSZLÓ. Bp., 1963. 285.

¹⁸ BÁLINT SÁNDOR: Az Aranyoroszlán és a Kecsketrafik. = B. S.: A hagyomány szolgálatában. Bp., 1981. 148.

¹⁹ CZÍMER KÁROLY: A Szeged-Belvárosi Kaszinó története (1829–1929). Szeged, 1929. 29.

²⁰ TÖMÖRKÉNY: i. m. 289. – Az Oroszlánt, a későbbi *Kecsketrafikot*, 1964 februárjában bontották le. Amikor a 18. századi műemléket, a Török házat, és Tömörkény Oroszlán utcai lakóházát is. Vö. PÉTER LÁSZLÓ: A Török ház tanulságai. = P. L.: Szegedi örökség. Bp., 1983. 97–102. – BÁLINT SÁNDOR: i. h.

²¹ TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Munkák és napok a Tisza partján, 289. – A szegedi negyvenkilences papírpénz. Szegedi Napló, 1912. okt. 23. (Az 1072. számú akkor került a múzeumba.) – A szegedi szükségpénzek őse. Szegedi Napló, 1919. aug. 7. (Az akkori szükségpénzek „ihletésére” egy olvasó küldött be egyet a szerkesztőségbe.) A 6 krajcáros *Utalvány* hasonmását közli Nagy Ádám (Az 1848–49-es magyar szabadságharc pénzei. Szeged [A város folyóirata], 1998. október, 18.).

²² CSERZY MIHÁLY: Az öreg Szeged. Szeged, 1922. 6, 7, 9, 12, 39, 65, 66.

²³ HABERMANN: i. m. 251.

1866-ban Vedres István unokáját, Vedres Klementinát²⁴ vette feleségül. Tagja volt a városi köztörvényhatósági bizottságnak, ahogy akkor az önkormányzati testületet nevezték. A szegedi pincéregyesület kevéssel halála előtt, 1886-ban örökös tiszteletbeli elnökévé választotta.²⁵

A hetvenes évek elején átköltözött a Klauzál térre, Vedres István házának helyére. 1879 januárjában 10 995 forint erejéig bepörölte a várost, amiért házát életveszélyre hivatkozva 1876-ban lebontatta. A Víz után, 1882-ben épült föl új, a Klauzál tér 4. számú, ma is álló háza. Megint Cserzyt idézem: „Ezt a kávéházat Ströbl József (akit becézve *Pepi bácsinak* neveztek) az árvíz után hozta át ide, fölépítvén a díszes nagy házat (akkor még „palotát”), amelynek alsó keleti helyiségeit kávéház céljaira rendezte be. Ströbl-kávéház volt a neve, később lett Belvárosi kávéház.” 1911-től volt Belvárosi kávéház, 1923-tól EMKE.²⁶

Ezért adhatta át Ströbl József az Oroszlánt a Makóról visszaköltöző sógorának, Steingassner Józsefnek.

A régi gyászjelentések forrásértékét növeli, hogy a halálozási adatokon kívül a rokonságról is tájékoztatnak. Ströbl József is jól mutatja, hogy Tömörkény István rokonsága mennyire kiterjedt; mennyire összeszövődött más neves szegedi családokkal. Ströbl Józseféből is sok érdekes derül ki. Három lánya volt: Mária, Margit és Flóra. Ekkor még mindhárman lányok. 1888-ban Mária férjhez ment Gaál Endre (1861–1934) városi kulturális tanácsnokhoz. (Ezt a tisztséget páratlanul hosszú ideig, 1899-től 1928-ig töltötte be! E minőségében szerepe lehetett abban, hogy Tömörkény 1899-ben a Somogyi-könyvtárba került.) 1897-ben Margitot Kiss Ferenc (1860–1952) erdőmester, „a szegedi erdők atyja” vette feleségül. 1900-ban Flórát Kouff Róbert közös hadseregbeli százados vezette oltárhoz. Násznagyai a sógorok voltak: Gaál Endre és Kiss Ferenc. Ströbl József *napa*, azaz anyósa özvegy Vedres Jánosné Palásthy Erzsébet.²⁷ Sógornői: Kovács Ödönné Vedres Ilka, Vedres Istvánné Preiszler Irén, Ströbl Ferencné Probst Mari. Sógorai: Vedres István, Vedres János, Mjk Lipót, Hutter József. Testvérei: Ströbl Elíz, Ströbl Borbála, özvegy Burger Zsigmondné Ströbl Magdolna, özvegy Steingassner Józsefné Ströbl Mari [így!], Ströbl Ferenc, Hutter Józsefné Ströbl Juszta, Mjk Lipótné Ströbl Katalin.²⁸

Tömörkény édesanyja, Ströbl Mária 1826. október 25-én született. Keveset tudunk róla. Tömörkény éppen az Oroszlánnal kapcsolatban beszélte el, hogy édesanyjának emlékezése szerint 1849-ben Petőfit vélte látni a júliusi napokban, amikor az országgyűlés és a kormány Szegeden volt, s a politikusok meg az írók ott étkeztek az öreg sarkai házban.²⁹

²⁴ PÉTER LÁSZLÓ: Mindörökké Szeged, 60.

²⁵ Szegedi Napló, 1886. júl. 11.

²⁶ PÉTER LÁSZLÓ: A szerette Város, 61.

²⁷ Vö. PÉTER LÁSZLÓ: A Palásthy- eset. = P. L.: Mindörökké Szeged. Bp., 1997. 62.

²⁸ Szegedi Napló, 1888. jún. 8.

²⁹ PÉTER LÁSZLÓ: Szegedi sereg számla. Szeged, 1999. 134–135.

Steingassner Józseffel 1852. április 14-én kötött házasságot. Most már tudjuk, hogy ez bizonyára összefüggött azzal, hogy Steingassner József pár nappal előbb, április 5-én kapott Szegeden *lakosítást*.

Hozományul Ströbl Ignác 225 holdas birtok és major *bérletét* adta lányának.³⁰ Tömörkény idézett önéletrajzában úgy emlékezett, mintha ez *tulajdonuk* lett volna: „Ősztől nyár elejéig a gyerekek az iskolákban teltek el, a nyáridő a balástyai birtokon, jó nagy darab föld volt; ha most meg volna, nem volnék keze-lába senkinek.” Steingassner József és Ströbl Mária házasságából hat fiú (Gyula, József, Emil, Béla, Zsigmond Ferenc és István) és két leány, Etel és Mária született.

Édesanyjáról még annyit sem írt Tömörkény, mint az apjáról. Legtöbbet róla is a gyászjelentésből tudunk meg. Tíz évvel élte túl a férjét. A Szegedi Napló 1893. április 30-án írta:

„*Halálozás.* Egy női erényekben gazdag matróna halálának hírével közli velünk az alábbi gyászlap. Özv. Steingassner Józsefné, szül. Ströbl Mária asszony hunyt el f. hó 28-án 65 éves korában a közeli Sövényházán, ahol egyik fiánál tartózkodott. Az elhunyt érdemes matrónában lapunk jeles munkatársa, Tömörkény István, forrón szeretett édesanyját gyászolja. A nagy körben mély részvétet keltő halálesetet a következő gyászjelentés tudatja:

Steingassner József, Emil, Mari, Béla, Zsigmond, István fájdalomtelt szívvel jelentik a felejthetetlen jó édesanyjuk, Ströbl Mária özv. Steingassner Józsefné rövid szenvedés után, életének 65. évében, folyó hó 28-án Sövényházán történt gyászos elhunytát.

A boldogultnak hült teteme folyó hó 30-án, vasárnap délután 4 órakor fog a belvárosi sírkertben a róm. kat. szertartás szerint beszenteltetni és ugyanott örök nyugalomra tétetni. Az engesztelő szentmise-áldozat május hó 1-én délelőtt 10 órakor fog a belvárosi szentegyházban az egek Urának bemutatni. Áldás és béke kísérelje porait. Szeged, 1893. április 28-án. A fentiekén kívül gyászolják testvérei: Ströbl Elíz, Ströbl Magdolna özv. Burger Zsigmondné, Ströbl Katalin férjezett Mjk Lipót, Ströbl Jusztin, férjezett Hutter Józsefné, Ströbl Ferenc és neje, szül. Probst Mária. Menyei: Bezuk Róza, Poller Matild, Fácskay Róza és számos rokonai.”

A temetésről is beszámolt a Napló május 2-án:

„*Temetés.* Vasárnap helyezték örök nyugalomra a belvárosi sírkertben özv. Steingassner Józsefnét, Tömörkény István íróársunk szeretett édesanyját, akinek halála nemcsak Szegeden, hanem Makón is, amely városnak lakosa volt, mély, őszinte részvétet keltett. A sokak által megsiratott derék matróna holttestét Sövényházáról, ahol a fiának látogatása közben érte el hirtelen a halál, gyermekei kegyeletesen Szegedre szállították, és délután 4 órakor temették el.”

Valószínűleg Steingassner Emil (1858–1913) vendége volt Sövényházán az édesanyja: ő volt a Pallaviciniek tisztartója, *Stein kasznár*, ahogy a népetimológia szerint nevezték az uradalom cselédei.

³⁰ PÉTER LÁSZLÓ: Tömörkény Balástyán. = P. L.: Tömörkény világa, 16–19.

The Parents of Tömörkény

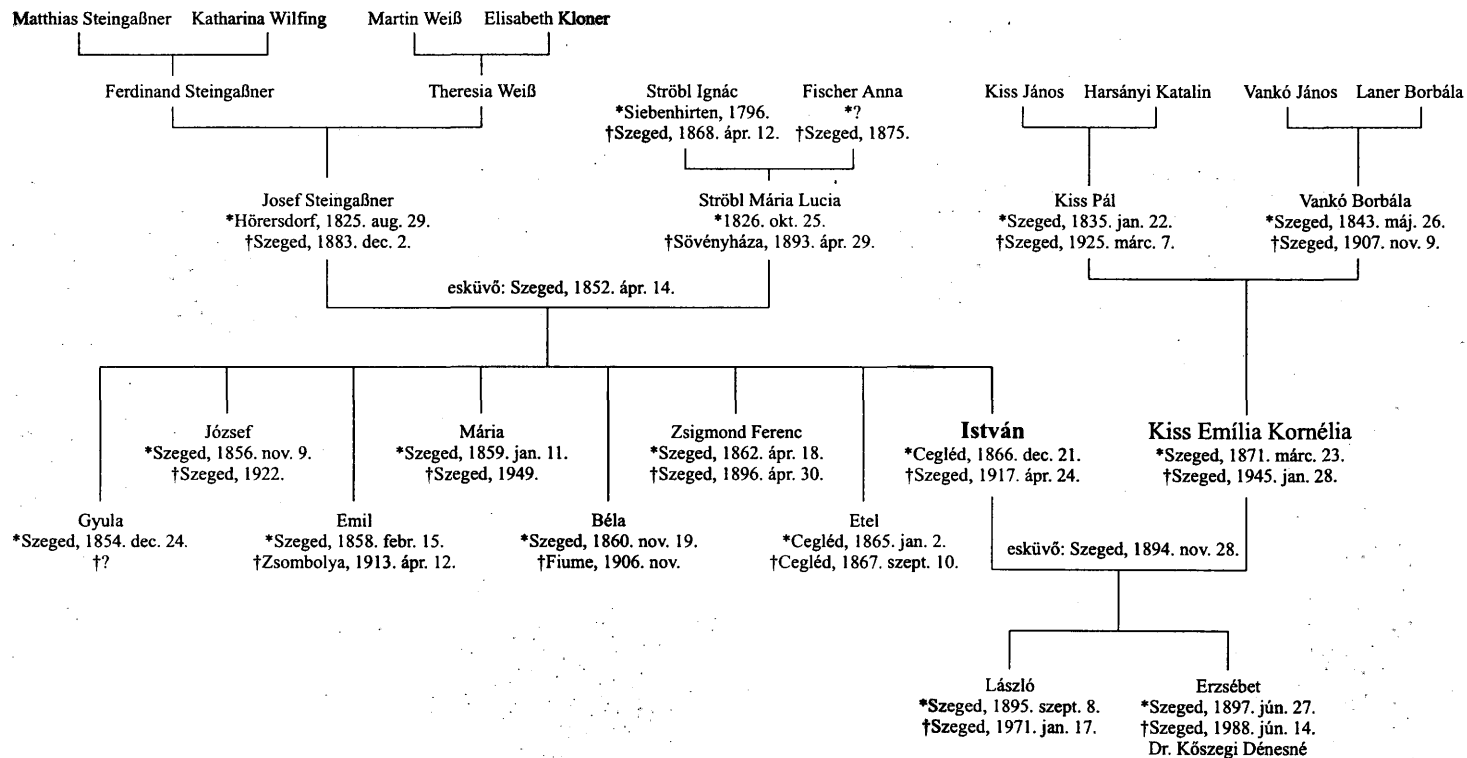
László Péter

The parents of István Tömörkény (1866–1917) originated on both sides from Styria, Lower-Austria. The maternal and paternal sides as well, were members of keeper of restaurant families. His maternal side came to Szeged first, still in the beginning of the 19th century. Ignác Ströbl, his grandfather rented a restaurant in Hódmezővásárhely, as well as the historic café 'Arany Oroszlán' (Golden Lion) in Szeged, from the 1840s. Later he got the ownership of the 'Arany Oroszlán'. His daughter Mária Ströbl got married by József Steingassner in 1852. István Steingassner was born from their marriage, and was officially called István Tömörkény from 1895.

Nothing is known of his paternal grandfather, Ferdinand Steingassner. Only his son Josef came to Hungary: in 1848–49 he served in the hussar regiment 'Don Miguel', fighting for the freedom of Hungary. Afterwards, he became a citizen of Szeged Town on the 5th of April 1852, and married Mária Ströbl on 14th of April. Soon he rented the restaurant 'Három Király' (Three Kings). In 1866, when his son István was born, he rented the restaurant at the railway station of Cegléd. From 1877 he rented the 'Korona' (Crown) in Makó. After the Great Flood of Szeged (1879) he returned to the town and took over the 'Arany Oroszlán' from his brother-in-law József Ströbl in 1880 – obviously as a legacy of his wife. He could enjoy his property for three years only: he died in the prime of his life in 1883.

The family of Tömörkény was extended on both sides, and these branches were intermarried with the most notable, historic families of Szeged (Vedres, Palásthy, Burger, Hutter, etc.). One of Tömörkény's aunts was married to Ferenc Kiss, the 'father of the Szeged forest'; another aunt was married to Endre Gál, the Town-Councillor of Culture. The latter might played a primary role that István Tömörkény, the writer came to work at Somogyi-Library in 1899.

Tömörkény családfája

Tömörkény István hatvannyolc levele

LENGYEL ANDRÁS
(Móra Ferenc Múzeum, Szeged)

Az írók levelezése – kivált az általuk írt „saját” levél – elsőrangú irodalom- és művelődéstörténeti forrás. Egyaránt hasznosíthatja az életrajzi kutatás, s az író beállítódását, szellemi fejlődését tanulmányozó irodalom- és művelődéstörténész. A levelek, olykor, bár egyáltalán nem minden esetben maguk is művek – vagy ilyenek előzményei, előmunkálati dokumentumai. Vagy, ha nem, akkor az életmű kontextusát magyarázzák, teszik láthatóvá. Természetesen a levelezések különfélék, vannak nagy és termékeny levelezők, és vannak, akik csak ritkán leveleznek. Az egyes életművek ilyen – mennyiségi – különbségei persze beleszólnak a földolgozás lehetséges irányába is. Nyilvánvaló, hogy a nagy mennyiségű levéltömeg több s finomabb elemzést tesz lehetővé, mint a gyér termés. De a kisebb mennyiség sem lebecsülendő, sőt – paradox mód – a ritkaság akár még becsesebbé is teheti az ilyen forrásanyagot. A ritka megnyilatkozás ugyanis többnyire rejtőzködő alkat sajátja, s így a szerényebb terjedelmű anyag óhatatlanul egy rejtettebb, nehezen megismerhető emberi világba enged – többnyire majdnem egyedüli bepillantást.

Minden jel szerint ez utóbbi típusba tartozik Tömörkény István is. Meghökkenítő, de tény: több mint nyolc évtizeddel halála (1917) után levelei közül még kéttucatnyi sincs közzétéve. (Apró Ferenc 8, Péter László 3, Ficzy Dénes 4 levelet publikált.) Ez, persze, látszólag érthető. Első életrajzírója, Juhász Gyula rejtőzködő személyiségnek láttatta, s a latin szöveget idézte vele kapcsolatban: „Ki jól rejtezik, jól él.” Legutóbbi értelmezője, Péter László pedig, talán szándéktalanul is ezt a vélekedést igazolta, amikor úgy vélte, Tömörkény nem volt nagy levéltíró, s a „kevésből is kevés levele” maradt fenn. Mindkét véleményben sok igazság van, botorság volna tagadni. Tömörkény semmiképpen nem volt kitérő, magamutogató alkat; személyessége – amelyre azért itt sem árt föl hívni a figyelmet – rejtett, áttételes módon nyilatkozott csak meg. Rejtőzködése s a levelezéstől való elzárkózása mégis némileg eltűzött: élete körülményei, hivatali beosztásai eleve rákényszerítették, hogy – ha nem is oly gyakorisággal és bőséggel, mint ifjabb kollégája, Móra Ferenc – több-kevesebb rendszerességgel levelezzon. Írásos üzenetváltásainak kiterjedését, persze, egyelőre csak sejteni lehet: a mennyiség, ha módszeresen törekszünk az összegyűjtésükre, napról napra növekedhet. Ám úgy vélem, már ma is összegyűjthető 200-250 levele. S egy nem túl vastag, de informatív kötet kitelik belőlük.

Most, gyűjtéséből, csak hatvannyolc darabot mutatok be. E közlés nem valamit „reprezentáló” válogatás, vagy a javát kiszemelgető „mutatvány”: magán viseli a kutatás természetes esetlegességeit. Érdekes és kevésbé „érdekes” levél egyaránt található közöttük. Magam sem hittem ugyanis, hogy viszonylag sok levél összeszedhető, s így nem kötetben gondolkodtam, hanem csupán „adalékok” szolgáltatásában láttam feladatomat. Három, általam jobban ismert gyűjtemény: a szegedi múzeum irodalomtörténeti gyűjteménye, a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Csongrád Megyei Levéltár egyik fondjának (Dugonics Társaság iratai) Tömörkény-anyagát közlöm. Megpótolva egy-két magánkézben lévő levéllel. Az egész anyagot, ha a körülmények lehetővé teszik, külön kötetben lesz

érdemes megjelentetni.

A levélíró Tömörkény portréjának megrajzolását ez a néhány előzetes mondat nem végezheti el. Itt csak annyit jegyek meg, hogy a levelek érdekességi és fontossági foka különböző. Bizonyos dokumentumgyűjtemények összetartozásának fönntartása végett kevésbé „érdekes”, sőt kimondottan problémás – filológiai nehézségeket okozó – leveleket sem hagytam el. Ez utóbbiakat már csak azért is közlöm, mert előfordulhat, hogy az e közlésben megoldatlanul maradt kronológiai s egyéb problémákat más kutatók különösebb erőfeszítés nélkül, könnyen tisztázni tudják – s így az előbb-utóbb elkészülő levélkötet már számolhat ezekkel a kiegészítésekkel. A közlés ilyen módja mellett döntött az is, hogy meggyőződésem szerint az egyes levelek nem önmagukban, hanem együtt, mint egy sorozat részei igazán beszédesek. A levelezés: szeriális forrás, s csak ilyenként értelmezhető helyesen.

A levelek leírásakor a három lelhely rövidítése a következő:

MFM Ir.tört.gyűjt. = Móra Ferenc Múzeum (Szeged), Irodalomtörténeti gyűjtemény

MIM = Magyar Irodalmi Múzeum (Bp.)

CsML = Csongrád Megyei Levéltár (Szeged)

Levelek

1

Lázár Györgynek

Nagyságos Elnök Úr. Szerencsémnek tartom teljes tisztelettel értesíthetni Nagyságodat, hogy az évkönyvbe való dolgozatomat a jelzett határnapiig beküldöm.

Öszinte tisztelője

Szeged, júl 28. 93

Tömörkény István

Autográf, postai levelezőlapon. Jelzete: magántulajdonban. A levelezőlap címzése: *Nagyságos / Dr Lázár György úrnak, / a Dugonics Társaság elnökének / Szegeden.*

A címzett, Lázár György (1851–1915) polgármester-helyettes, megalakulásától a Dugonics Társaság elnöke; utóbb több alkalommal országgyűlési képviselő, ill. Szeged polgármestere. Ady „szeretnivaló literary gentleman”-nek nevezte, Tömörkény cikket írt róla: *Emlékek a tanyáról.* = A Dugonics-Társaság Lázár-émlékünnepe. Szeged, 1916. 41–52.

évkönyvbe: a Dugonics Társaság évkönyvébe. – *dolgozatomat:* Ferkó. = A Dugonics Társaság könyvei. Évkönyv 1893. Szerk. BÉKEFI ANTAL. Szeged, 1894. 129–139. – *a jelzett határnapiig:* a kézirat leadására megszabott határidőt nem ismerjük.

2

Lázár Györgynek

Nagyságos elnök Úr.

A május hó 31-én kelt b. levelére válaszólag van szerencsém tudatni, hogy a Társaság Évkönyvébe novellát írok, de a tárgyát ezúttal bővebben még nem tudom

meghatározni.

Teljes tisztelettel

Szeged, 95 június 16.

Nagyságodnak
kész szolgálja
Tömörkény István

Autográf, postai levelezőlap. Jelzete: magántulajdonban. A levelezőlap címzése: *Nagyságos / Dr. Lázár György úrnak. / a Dugonics Társaság elnökének / Szegeden.*

A címzetről ld. az előző levél jegyzetét.

b. levelére: Lázár György levelét nem ismerjük. – *novellát írok:* elkészült; címe: *A ravasz Kabók*. = A Dugonics-Társaság könyvei. Évkönyv 1895. Szerk. BÉKEFI ANTAL. Szeged, 1896. 125–137.

2/a

Lázár Györgynek

Zákány, 6/X 97

Igen tisztelt elnök úr.

Szíves levelére válaszolva jelentem, hogy nem tudom, mit és mikor fogok fölolvadni. Mindenkor rendelkezésükre állok, azt azonban nem tehetem meg, hogy esetleg egy ma készen levő dolgomat januárra besavanyítsam. Egyébként amikor Elnök úr parancsolja, mindig lesz dolgom, amit felolvassak.

Teljes tisztelettel nagyságod igaz híve

Tömörkény István

Autográf, levelezőlap. Jelzete: CsML Dugonics Társaság iratai. Címzése: *Nagyságos / Lázár György dr. királyi tanácsos / h. polgármester úrnak / Szegeden.*

A címzetről ld. az 1. sz. levél jegyzetét.

levelére: Lázár György levele nem maradt fenn; a Dugonics Társaság nevében kérte föl Tömörkényt fölolvadás tartására. – *mit és mikor fogok fölolvadni:* Tömörkény *Vasárnap a tanyán c.* „rajzával” szerepelt a társaság fölolvadásülésén. (Vö. A DT ötven éve, 40.)

3

Jakab Ödönnek

Kedves Barátom.

Feleségem is, én is, kettesben köszönjük a szép könyvet, amivel bennünket megörvendezettél.

A könyv ismertetése a Szegedi Naplóban kívánságod szerint történt, már a múlt vasárnapi, december 10-iki szám irodalmi rovatában jelent meg róla külön cikkben bírálat, jobban mondva elismerés.

Erről hát nem feledkeztem meg, de a lap elküldéséről igen. (:Hiába, nem tökéletes az ember:) Csak most jut eszembe, hogy ezt elfeledtem s kérem érte az engedelmet. Holnap reggel sietek küldetni (Ma vasárnap délután van.)

Egészség dolgában kissé kurtán álltunk, kis lányunk torokbajos volt, de veszélyes

jelleg nélkül; most már lábbadozik. Az orvos nem mondja ragályosnak a bajt, de előbb még nem akartam levelet küldeni, sőt ezt is lelocsoltam karbolla.

Hogy mikor jutok fel, nem igen tudom. Talán a jövő hónapban, amikor a múzeumban lesz dolgom Horváth Gézánál bogarak s egyéb férgek irányában. Kedves feleséged kezeit csókolva, családotod üdvözölve

Szegeden, 1899. decz. 17.

hasznos munkát és jó egészséget kíván
szerető barátod
Tömörkény István

Autográf; jelzete: MIM Kézirattár, V.4325/71/24

A címzett, Jakab Ödön (1854–1931) költő, az un. nép-nemzeti irány középszerű, de saját köreiben jól ismert termékeny képviselője; számos könyv szerzője. A szegediek közül utóbb jó kapcsolatot tartott fenn Móra Ferencsel is.

Feleségem: Kiss Emma (1871–1945), a neves szegedi vendéglős, Kiss Palcsi (1845–1925) lánya. *Nekrológja:* [Sz. Szigethy Vilmos] (-b): *Tömörkényné*. Délmagyarország, 1945. febr. 6. – *a szép könyvet:* Jakab Ödön: *Szilágyi és Hajmási*. Bp. 1899. – *A könyv ismertetése:* Szilágyi és Hajmási. Jakab Ödön költői beszélye. Szegedi Napló, 1899. dec. 10. 13. Az ismertetést, stílusa tanúsága szerint, nem Tömörkény írta. – *kis lányunk:* Tömörkény Erzsébet (1897–1988), utóbb dr. Kőszegi Dénes felesége; ekkor alig múlt két éves. – *karbolla:* karbolsav vizes oldatával; kezdetleges fertőtlenítőszer. – *mikor jutok fel:* tudniillik Budapestre. – *a múzeumban:* a Magyar Nemzeti Múzeumban, amely az országos múzeumi központ szerepét is betöltötte. Tömörkény hivatalos minőségben ment volna föl Pestre, mint a szegedi múzeum újdonsült munkatársa. (Hivatali esküjét akkor még alig pár hónapja tette le. Vö. *Az új segédkönyvtárnok esküje*. Szegedi Híradó, 1899. szept. 22. 3.) – *Horváth Géza:* (1847–1937) zoológus, akadémikus, 1896-tól a Nemzeti Múzeum állattárának igazgatójára.

4

Szily Kálmánnak

Méltóságos uram.

A címző-jegyzéket megkaptam és köszönöm szépen, hogy keze írásával a könyvet értékesebbé tenni szíveskedett.

Még nem volt alkalmam tüzetesebben foglalkozni vele, de már azért beleírtam valami háromszáz körül való olyan szavat, ami eddig nem volt benne. Úgy gondolom, hogy egy pár ezret össze bírok szedni. Mert a mindennap használatos szavakból is sok hiányzik. A hiány különösen nagy a gazdasági életben használni szokott szavaknál, a madár- és rovarvilág népies elnevezéseinél.

Hogy ez utóbbiak lehetőleg teljesen összegyűjtessenek, igen alkalmas volna, ha méltóságos uram a címző-jegyzék egy-egy példányát az alábbi címekre megküldetné:

Steingassner József
uradalmi ispán
Károlymajor
U.p. Csongrád-Sándorfalva
verbói Szluha Imre
uradalmi ispán
Percsóra.

U.p. Mindszent.

E két pusztai úr most a téli időben nagyon ráérne erre a munkára és igen szívesen működnek közre.

A szavak összeszedése, illetve fölküldésénél nem tudom, megvárjam-e, míg mind egybegyűl s akkor küldjem fel vagy küldhetem-e akkor is, ha már együtt van 6-7 száz darab.

Méltóságos uramnak hasznos munkát és jó egészséget kíván őszinte
tisztelője

Szegeden, 1899. decz. 26-án

Tömörkény István

Autográf; jelzete: MIM Kézirattár, V. 2638. A kéziratári katalógus címettként Szinnye Józsefet tartja nyilván, de ez tévedés; a levél címzettje Szily Kálmán (1838–1924) fizikus, majd nyelvész. Az a címszó-jegyzék ugyanis, amelyet a címzett küldött Tömörkénynek, megmaradt a szegedi múzeumban: *Címszó-jegyzék. Előkészületül a Magyar Nyelv Szótára új kiadásához. Készítette és kézirat gyanánt kinyomtatta a Magyar Tudományos Akadémia szótári bizottsága.* Bp. 1899. Az ebben bevezetésként közreadott *Tájékoztató-t* Szily írta (III-VII.), s ő írta bele a Tömörkénynek szóló ajánlást is: *Tömörkény Istvánnak / tisztelettel / küldi és közreműködését / kéri 1899. XII. 21 / Szily Kálmán.* Tömörkény levele kétségkívül e fölkerésre válaszol.

már (...) beírtam: a címszó-jegyzékben a nyomtatott címszó-listát üresen hagyott lapok tagolják, hogy az üresen hagyott oldalakba beírhatók legyenek a pótlások, kiegészítések. – *pár ezret össze bírok szedni:* Löw Immanuel és Juhász Gyula szerint Tömörkény kb. 3000 „elkönyveletlen” szót gyűjtött; fölküldött anyagát az MTA Könyvtára kéziratára őrzi, gyűjtését a *Szegedi szótár* (1957) anyagához Bálint Sándor is fölhasználta. Vö. PÉTER LÁSZLÓ: *Tömörkény világa.* Bp. 1997. 109., vö. még: 151. A gyűjtésnek megmaradt a címszó-jegyzékbe bejegyzett nyers változata is. – *Steingassner József:* (1856–1922), Tömörkény bátyja, különböző uradalmakban tisztartóként dolgozott. Vö. PÉTER LÁSZLÓ előbb idézett könyvében: 27. – *verbói Szluha Imre:* Tömörkénynek múzeumi kapcsolata volt vele, Szluha a néprajzi gyűjtésben segített az írónak.

5

Reizner Jánosnak

Igen tisztelt igazgató úr!

Még kora reggel kihívtam a doktort, de valami operáció miatt csak délben jöhetett s így délelőttre nem tudtam bejelenteni, hogy voltaképpen mi van velem.

Most már tudom. A doktor azt mondja róla, hogy „óriási, nem embernek való hülés”, amelynél fogva már a tudóm is fütyürész. Lefekvést rendelt, azután salicylratvan és codein porokat, külön kenőcsöt az orromnak, külön a szememnek – csakugyan jó, hogy sertésvészt és tenyészbenaságot nem fődözött föl rajtam, mert már így is át kellett hozni a fél patikát.

Nem tudom most már, meddig tart így ez a regényes életmód porok és kenőcsök között, a doktor, gondolom, eljön holnap is s majd megmondja.

Teljes tisztelettel vagyok
kész szolgálója

Szegeden, 1900. nov. 16.

Tömörkény István

Autográf, jelzete: MFM Ir.gyűjt. 58.10.

A címzett, Reizner János (1847–1904) ügyvéd, Szeged al-, majd főjegyzője (1872–75, 1875–82), megalakításától (1881) a Somogyi-könyvtárnak (majd a könyvtáron belül megszerveződő városi múzeumnak is) az igazgatója; ekkor Tömörkény hivatali főnöke. Elsősorban helytörténeti munkássága jelentős, egyebek közt megírta Szeged történetét, a „Reizner”-t, ami ma is forgatott alapmű.

a doktort: nem tudjuk, ki volt Tömörkény orvosa; talán már ekkor is Kőhegyi Lajos (1853–1924) kezelte. – *salicylratvan:* a szalicilsav valamelyik származéka, pl. nátriumszalicilát, amely valóban por alakban került forgalomba, esetleg aszpirin, amely már ekkor is igen elterjedt gyógyszer volt. – *codein:* a morfin monometilétere, egyik alkaloidja az ópiumnak, hatása hasonló a morfinéhoz, de annál gyengébb. Főleg köhögési inger csillapítására használták.

6

Reizner Jánosnak

Igen tisztelt igazgató úr!

Csak ceruzával írhatok, a doktor határozottan megtiltotta az ágyból való fölkelést.

Köszönöm szíves érdeklődését a betegségem lefolyása iránt, a baj ma így áll: fölülről térdig már alig van olyan baj, amit betegségnek tarthatnék, de térden alul az összes ízületek fájnak s különösen mindkét lábszárcsont. A doktor belsőleg salicylt külsőleg háromféle kenőcsöt alkalmaz, a codeint, mert a köhögés s a tüdő megtámadtatása szerencsére igen gyorsan elmúlt, már abbahagyta.

Gyógyszernek különben ő maga is csak az ágybeli állandó s egyenletes meleget tartja, ez okból még a szobában való fönlételt is eltiltotta. Azzal fenyeget, hogy, ha nem tartom be a szabályt, ízületi csúzt kapok s fekhetek benne fél esztendeig. Mégis, úgy gondolom, csak pár nap kérdése már az egész s úgy remélem, a héten még egészséges leszek.

Nagyon sajnálom a kubikosoktól való elmaradásomat, de hát más mindentől is elmaraszt ez a baj. Pestre sem bírtam, mióta itthon vagyok, csak egy sort is dolgozni. Most kínlódom egy tárczán – plajbással (olyan is lesz az).

A fotográfiák pompásak, a szakállas Kozma talán kevésbé typus, de a másik három különösen alkalmas, legkivált Vecsernyés s a puha papirosú névtelen.

Szívésségét köszönve, vagyok tisztelettel

kész szolgája

Szeged, 1900. nov. 20.

Tömörkény István

Autográf, jelzete: MFM Ir.gyűjt. 58.9.

A címettről ld. az előző levél jegyzetét.

a kubikosoktól való elmaradásomat: November 8-án Szeged város jegyzője fölkerlte Reiznert, illetve a vezetése alatt dolgozó intézményt, hogy „a Tisza szobor elkészítéséhez szükséges néhány eredeti szegedi típusú kubikus fényképét sürgősen szerezze be, illetve azokról a kezeinél levő előleg terhére fényképet készíttessen s azokat dr. Lázár György úr kezéhez sürgősen juttassa el.” (Somogyi-könyvtár irattára.) Reizner, aki e munkában nyilván számított Tömörkényre, az író betegsége miatt végül egyedül intézkedett. Az elkészült képeket november 22-én küldte meg Lázárnak: „kubikusok – írta ekkor – mint magad is jól tudod, ilyenkor távol vannak és csak a fagy hajtja őket haza. Csak véletlenül akadtam egy keresztül utazó bandára, melyben szegediek és vidékiek

(Dorozsma, Szentivány) is voltak. Ezekből több tipikus alakot kiválasztottam. Némelyik megmozdult s így a felvétel nem sikerült, de ezeket újra előállítani nem lehet. A hibás felvételek közül is küldök egy jó alakot, egy igen jó fiatal alakot.” (Somogyi-könyvtár irattára; a vonatkozó adatokat Fári Irénnek köszönöm.) – *Pestre sem bírtam [...] egy sort is dolgozni*: Tömörkény ekkor a Pesti Hírlapnak volt rendszeres tárcaírója. – *a szakállas Kozma*: egyike azoknak a kubikusoknak, akiket Reizner lefényképeztetett Fadrusz János Tisza-szobrához. Közelebbit nem tudunk róla, de érdekes, hogy Tömörkény név szerint ismerte. – *Vecsernyés*: e képről is ugyanaz mondható, mint az előbbiről.

7

Pósa Lajosnak

Kedves Lajos barátom.

Az írás, amit Dankó temetésére nézve küldtetek a városhoz, már a hatóság előtt van s intézkedést is tett benne.

Röviden ide megírom neked, hogy miféle állásponton van a város s megkérek arra, hogy ilyen formán légy szíves irányítani a dolgokat abban az esetben, ha a szomorú eset csakugyan bekövetkezne. Ez álláspontok az alábbiak volnának:

1. A város temetteti el Pistát. Viseli a leszállítás költségét, az itthoni funebrálásét nemkülönb; gondoskodik arról, hogy itthon az eltakarítás kellő dísszel menjen s a város valamely főbb terén (Szabadság-szobor, Kossuth-szobor, esetleg Dugonics-szobor mellett) búcsúztatás történjék alkalmas és megfelelő módon.

2. A város viseli az odafent való koporsózás költségét is, ha az nem lessz túl magas. A vállalatok igencsak ki szokták zsarolni ilyen esetekben a felet, arról kellene hát intézkedni, hogy itt ne legyen túl magas költség.

3. Ha a Szegényt odafent valamely irodalmi társaság utolsó útjában ünnepélyesen kísérsi óhajtaná, vagy a ravatalozásnál kívánna különb kitüntetések tenni: az ezzel járó kiadásokat az illetők viseljék.

A város általán azt szeretné, ha a temetésnek a budapesti része, anyagiakban nem múltna felül egy, hasonló esetben szokásos temetés kiadásainak a mérvét s amennyiben az mégis túl menne ezen a határon: ennek költsége ne terhelje a közpénztárt.

Nehogy később e felől valamely zokszó essen.

Bizalmasan írom meg neked e pár sort és arra kérlek, hogy a netáni gyász eset alkalmával ehhez képest légy szíves intézkedni. Valamint a felől is, hogy a hullaszállítási engedély, amelyet az alispántól, nálatok a polgármestertől kell kikérni, rendben legyen. Erre ügyelni kell. Én már két esetben szállítottam haza vidéken elhalt családi halottat: mondhatom, hogy sok baj van vele a tiszteletreméltó közigazgatásnál.

Singer és Wolfneréknél bizonyára lesz valamely alkalmas üzleti eszű ember, aki a Pompes funé bres dolgát elintézi úgy, hogy az ne legyen drága.

Ha szükség lesz reá, a város részéről felmegy valaki lekísérsi a halottat. Esetleg én, vagy pedig valaki a szenátus tagjai közül.

Tisztelettel üdvözöl szerető
barátod

Szeged, 903, jan. 11.

Tömörkény István

Autográf, jelzete: magántulajdonban (Nagy Péter, Budapest).

A címzett, Pósa Lajos (1850–1914) költő, gyerekíró, korábban szegedi újságíró, Dankó Pistának szövegírója és barátja; Szegeddel a városból való elköltözése után is kiterjedt, jó kapcsolata maradt.

Az írás: Pósa Lajosnak Szeged városához küldött levelét nem ismerjük. – *Dankó temetésére nézve*: Dankó Pista (1858–1903), a magyar nótaszerzés már életében is legendás alakja ekkor haldoklott. A Szegedi Napló *Irodalmi hírek* című cikkében -csi 1903. jan. 8-án hírt adott „Dankó Pista életét emésztő nagy betegségéről”, s azt állította, hogy „haló-ágyán fekszik”. Tömörkény levelével egyidőben, 1903. jan. 11-én a lap újra hírt adott *Dankó Pista betegségéről*, majd ismételten visszatért erre. Jan. 14-én *Dankó Pista és az édes anyja* címmel adtak újabb beszámolót a nótaszerző állapotáról, megírva, hogy „holttestét napok óta brutális kegyetlenséggel dobálja a nyilvánosság”, ám „megtörtént vele a csoda, hogy haza hozták életében a holttestét”. Jan. 15-én Dankó Janovics Jenőhöz írott levelét tették közzé. A haldoklás azonban elhúzódott, Dankó 1903. márc. 29-én halt meg. A Szegedi Napló márc. 31-i beszámolójából tudjuk, hogy „Dankó halálának hírére Pósa tudatta először a szegediekkel. Tegnap délután egyszerre sürgönyözött Gaál Endre dr. kultúrtaácsnoknak és Tömörkény Istvánnak [...] Gaál a tanács utólagos jóváhagyásának reményében azonnal megkérte Tömörkényt, hogy a holttest hazaszállításának elintézése végett utazzon föl Budapestre.” „A búcsúbeszédet a szegedi írók és hírlapírók nevében Tömörkény István mondja.” Ugyancsak a Szegedi Napló március 31-i száma hozta *Dankó Pista* címmel Tömörkény nekrológiáját is. Ide tartozó mozzanat, hogy a szegedi író, Pósa Lajos és mások társaságában a Dankó halálát követő első halottak napján is ellátogatott a sírhoz. (vö. *Halottak napja*. Szegedi Napló, 1904. nov. 2. 1–2.) – *miféle állásponton van a város*: értesüléseit Tömörkény valószínűleg Gaál Endre kultúrtaácsnoktól szerezte, akivel (mint a fentiekből is kiderül) ez ügyben együttműködött. – *funerálás*: a gyászszertartását. – *odafent való koporsózás*: Dankó ekkor Budapesten lakott. – *Singer és Wolfneréknél*: a Singer és Wolfner könyvkiadó cég, amellyel Pósa is, Tömörkény is munkakapcsolatban állott. – *Pompes funéres*: gyászpompá.

8

Domokos Lászlónak

Kedves Laczi.

A segédkönyvtárosi állásért idehaza is nagy mozgolódás mutatkozik. Már t.i. arra az esetre, ha én előlépek, ami valószínű ugyan, de nem tekinthető holt bizonyosságnak.

Emerre pályázni óhajtanának Kisteleki, Cserzy, Móra, Szász Gyula tanító s talán még mások is. Könyvtárnoki praxisa egyedül Szásznak van, neki minősítése is van, amennyiben két ízben vett részt az e célra rendezett tanfolyamokon.

A dolog úgy áll eddig, hogy a közgyűlés választ, de a főfelügyelőség minősít. Ezt azonban talán módosítani fogják, mert némelyek a városi autonóm jogok sérelmét látják benne. Hát nem tudom mi lesz: kísérd figyelemmel a lapokat.

Nekem természetesen nagyon bajos bármely aspiránsról akár pro, akár contra nyilatkozni: végeredmény az, hogy aki jön, munkaképes ember legyen, aki nem ijed meg a heti 43 óras szolgálatától.

A közgyűlésen azt hiszem, Kistelekinek s Cserzynek lenne pártja, előbb azonban a minősítés kérdését kell eldönteni, mert ha a minősítés érvényben marad, akkor I helyen Szász áll, II helyen Szigethy, ha t.i. csakugyan folyamodna, amit csak úgy fülhegygyel hallottam.

Majd elválnak a dolgok.
Addig is üdvözlő barátod
Szeged, 904, febr 8.

Tömörkény

Autográf, jelzete: MFM Ir.gyűjt. 58.8.

A címzett, Domokos László (1882–1973) újságíró, a kolozsvári egyetem állam- és jogtudományi karának hallgatója; utóbb (1906) államtudományi doktor, a szegedi Pénzügyigazgatóság munkatársa (előbb végrehajtó, majd 1908–12: pénzügyi fogalmazó, 1914: segédtitkár, 1915-től pénzügyi titkár); 1914-től Budapesten élt. Szegedi éveiben, mint költő, a helyi irodalmi élet egyik ambiciózus fiatalja volt, Móra Ferenc baráti köréhez tartozott. (Vö. PÉTER LÁSZLÓ: Domokos László 1882–1973. Somogyi-könyvtári Műhely, 1982. 1. sz. 1–13.)

A *segédkönyvtárosi állásért*: Reizner János halálával (1904. jan. 19.) megüresedett a Somogyi-könyvtár igazgatói állása; Tömörkény ekkor már várható kinevezése esetén fölszabadult volna az ő segédkönyvtárosi státusza. Domokos Reizner János rokona volt, bejárt hozzá a könyvtárba, s mint ilyen, nem volt eleve esélytelen. – *Kisteleki*: Kisteleki Ede (1861–1931) költő, újságíró, a Szegedi Napló munkatársa. – *Cserzy*: Cserzy Mihály (1865–1925) borbélymester, író, *Homok* aláírású tárcáival a szegedi népies novella egyik országosan ismert és becsült képviselője. – *Móra*: Móra Ferenc (1875–1934) író, költő, újságíró, a Szegedi Napló munkatársa; a segédkönyvtárosi állást ő nyerte el, majd Tömörkény halála (1917) után ő lett a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum igazgatója. – *Szász Gyula*: (1864–1944), tanító, 1900 júniusától 1904-ig önkéntes, ingyenes múzeumi-könyvtári munkatárs, majd szerződéssel 1938 júniusáig az intézmény munkatársa. – *közgyűlés*: Szeged város közgyűlése; mivel a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum városi fönntartású intézmény volt, hatáskörébe tartozott az intézmény tisztviselőinek megválasztása és kinevezése is. – *a főfelügyelőség*: a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége; 1897-től állott fön, feladata volt az intézményhálózat szakmai egységének megteremtése és felügyelete. – *aspiránsról*: itt: pályázóról, jelölről. – *Szigethy*: Sz. Szigethy Vilmos (1877–1956) író, újságíró, 1903-tól a város levéltárosa; hosszabb ideig Móra Ferenc legjobb, legközelibb barátja. Mai szemmel elsősorban kései, visszaemlékező könyvei, tárcái jelentősek. – *Majd elválnak a dolgok*: az 1904. őszi pályázaton első helyen Mórát, másodikon Szász Gyulát, harmadikon Cserzyt jelölték. Domokos vereségét felekezeti okokra (katolikus-református rivalizálás) vezette vissza, érvelését azonban életrajzírója, Péter László nem fogadja el. Vö. Somogyi-könyvtári Műhely, 1982. 1. sz. 3–4. Tömörkény és Móra, mint új igazgató, ill. segédkönyvtáros dec. 1-én tette le hivatali esküjét. (*Új tisztviselők esküvétele*. Szegedi Napló, 1904. dec. 2. 3.)

9

Singer és Wolfner cégek

Igen tisztelt Uraim.

A Gerendás Szobákért járó 500, vagyis hogy Ötszáz koronát éppen alkalmas időben megkaptam. Köszönöm is.

Tisztelettel vagyok

Szeged, 904, márcz. 24.

kész hívük
Tömörkény István

Autográf, jelzete: MIM Kézirattár, V.126. A kézirattár katalógusa ismeretlen címzettüként tartja nyilván. A *Gerendás szobákból* című Tömörkény-kötetre való utalás azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy a levél a könyv kiadójához, a Singer és Wolfner céghez ill. ennek vezetőihez íródott. Tömörkényt 1904-től tíz évre szóló szerződés kötötte ehhez a konzervatív karakterű, de a maga nemében színvonalas könyvkiadóhoz. Szerződését az író, mint egy Cserzy Mihályhoz írott levele tanúsítja, a maga számára előnyösnek vélte. (Vö. PÉTER LÁSZLÓ: Tömörkény világa. Bp. 1997. 166–167)

10

Ismeretlennek

Kedves barátom,

Kérem az engedelmét, hogy szép könyvedet eddig nem köszöntem meg. December elseje óta fekdtem. A becses tudóm nincs velem egy véleményen. A Szegedi Naplóban írtunk felőle, utólagos jóváhagyásod reményében egy tárczádat belőle közöltük is.

Ismételten barátilag és szeretettel köszönt

kész híved

Szeged, 904. 16/XII

Tömörkény István

Autográf; jelzete: MIM Kézirattár, V.3189/9. A kézirattár katalógusa ismeretlen címzettüként tartja nyilván. A címzett talán Petelei István (1852–1910) író, akinek *Apró képek* című tárcáját éppen december 16-án közölte a Szegedi Napló, a következő szerkesztőségi jegyzettel: „Mutatvány a régóta hallgató nagy magyar író »Az élet« című, most megjelent kétkötetes munkájából.” Ezen kívül ugyanis 1904. december első felében nincs másik olyan közlemény (tárca-közlés és ismertetés) a Naplóban, amelyekre Tömörkény utal. Ha a december elseje előtti írásokat is számba vesszük, szóba jöhet Gyalui Farkas is, akinek *A király előtt* c. írását 1904. nov. 13-án hozta a Napló, ezzel a szerkesztőségi megjegyzéssel: „A kitűnő írónak most megjelent és nekünk megküldött »Látomány az éjszakában« kötetéből.”

December elseje óta fekdtem: Tömörkény ekkori betegségéről közelebbit nem tudunk. A tüdőbajt – tüdővérzés után – valamikor 1905 őszén állapították meg nála. Vö. Burger Gusztávhoz írott, 1906. febr. 21-i levelével. KISPÉTER: Tömörkény, 231.

11

Móra Ferencnek

Boldog új évet kíván

Tömörkény István

a feleségével és csemetéivel együtt

Autográf, névjegyén, a név nyomtatott. Jelzete: MFM Ir.gyűjt. 55.815. Keltezetlen. A formális újévi üdvözlés arra vall, hogy ez még közös munkájuk kezdetén, 1905 és 1907 között született – később, a közös munkában összecsiszolódva, kapcsolatuk már közvetlenebb, bensőségesebb, kevésbé formalizált volt. A legvalószínűbb, hogy ez az üdvözlés Móra könyvtári alkalmazását követően, 1905 vagy 1906 első napjaiban íródott.

A címzettől, Móra Ferencről ld. a 8. sz. levél jegyzetét.

feleségével: Kiss Emmával; róla ld. a 3. sz. levél jegyzetét. – *csemetéivel:* Tömörkény Lászlóval (1895–1971) és Erzsébettel (1897–1988).

12

Móra Ferencnek

Kedves Ferkó,
Készséggel hozzájárulok kedd reggelig.
Hétfőn különben én is Algyőre szándékozom.

Üdv

Pista

Autográf, jelzete: MFM Ir.gyűjt. 55.817. A levél Móra Ferenc Tömörkényhez írott levelének üres oldalára íródott; de az eredeti levél utólag ketté van vágva. Móra szövegéből így csak ennyi maradt: „Kedves Pista bátyám! / Hivatalos tisztelettel kérek és igaz szeretettel: légy szíves nekem szabadságot adni a két ünnepre s esetleg keddre egész napra.” Tömörkény sorai erre a kérésre válaszolnak. Keltezve egyik szöveg sincs, Móra kézírása 1904 és 1910 közé, a kezdő időpont közelébe helyezi a dokumentumot. Móra utalása a „két ünnepre” azt valószínűsíti, hogy esetleg a húsvéti ünnepek előtt keletkezett a levél. Húsvét 1905-ben április 23-án és 24-én, 1906-ban április 15-én és 16-án volt. Ha valóban a húsvéti ünnepekről volt szó, a levélváltásra az e dátumok előtti napokban kerülhetett sor. Valószínűbb azonban, hogy Móra 1905 karácsonyára kért szabadságot. Egyik, 1905 szilveszteri levelében ugyanis arról ír, hogy „Tömörkény holnap, újév reggelén a bátyjához megy minden családostól s én, aki vakáción töltöttem a karácsonyi ünnepeket, nem kívánhatom tőle, hogy az én kedvemért megint ő maradjon itthon.” (Móra Ferenc családi levelezése. Sajtó alá rend. Kőhegyi Mihály, Lengyel András. Kecskemét, 1987. 220.) Karácsony (1905. dec. 24–25.) ekkor vasárnapra és hétfőre esett. Minden valószínűség szerint tehát Tömörkény levele 1905. dec. 22-én vagy 23-án született.

A levél megértéshez tudni kell, hogy a Városi Múzeum (amelynek igazgatója Tömörkény, beosztott munkatársa pedig Móra volt), ekkoriban ünnepnapokon tartott csak nyitva. Mórának tehát ekkoriban a húsvéti és a karácsonyi ünnep nem volt automatikusan munkaszünet.

én is Algyőre szándékozom: testvéréhez, Steingassner Józsefhez (1856–1922), aki ekkor Algyőn volt tisztartó.

13

Móra Ferencnek

Kedves Ferkó.
Elkalandozási viszontagság megóvása szempontjából a feleségem is kijön a Bitóba.
De csak vaacsora után.
Miről a számvevőséget, a mérnöki hivatalt és Móra Ferencz könyvtárnokot értesítjük.
Kelt, ott.

Pista

Autográf, jelzete: MFM Ir.gyűjt. 55.814. Keltezetlen, a levél papírja azok közé a naptárlapok közé tartozik, amelyekre Tömörkény egy 1906-os levelét is írta. Valószínű keletkezési ideje így: 1906.

feleségem: Kiss Emma, vő. a 3. sz. levél jegyzete. – *Bitóba:* Bitó Ferenc alapította nevezetes szegedi halászcserháza; fia, „ama nevezetes János, aki minden idők legzamatosabb halpaprikáját főzte” (Sz. Szigethy Vilmos: *Régi szegedi kocsmák*. Szeged, 1988. 96. vő. még: 93–108.). Bitó János (1855–1932) önéletrajza: *Az én kiskirályságom*. Szeged, 1930. – *vacsora:* bizonytalan olvasatú szó. – *Miről a számvevőséget stb.:* e fordulat a múzeumi hivatalos levelezés stílusimitációja, ironikus fölidézése. – *Kelt, ott:* azaz a Bitóban.

14

Singer és Wolfner cégnek

Tisztelt Uraim!

Van szerencsém tudatni, hogy a küldött 300 Koronát, mint a folyó évben kiadandó novellakötet honoráriumának egyik részét, a mai napon rendben, köszönettel megkaptam.

Kiváló tisztelettel

Szeged, 1906. június 2.

Kész hívük

Tömörkény István

Autográf, jelzete: MIM Kézirattár, V.122. A kéziratár katalógusa ismeretlen címezettként tartja nyilván. A levél tartalma azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy a címzettek a Singer és Wolfner cég vezetői, akikkel Tömörkény 1904 óta szerződéses viszonyban állott.

a [...] *kiadandó novellakötet honoráriumának egyik részét:* ez alighanem az 1907-ben kiadott *Különféle magyarok meg egyéb népek* terhére fölvetett előleg, amelyre nyári tátrai fürdőkúrájához volt szüksége. Vő. a 15. és 16. levéllel.

15

Móra Ferencnek

Kedves Ferkó. Köszönöm az értesítést, ma vagy holnap írok a szóban forgó ügyben oda, ahova kell. Itt jól van minden, csak a lakás-rumli nagy. Még mindig Póprádon vagyok, tegnap Felkán, ma Csorbán voltunk. Holnap pár napra ismét Felkára megyünk s majd onnan a Virág völgybe, ha szoba lesz.

Kérlek, újabb értesítésig címezd a lapokat dr. Hankó címére, kérem a Naplót is.

Feleségedet, Pankát üdvözli barátod

Pista

Autográf, jelzete: MFM Ir.gyűjt. 55.772. A képeslap (Tátra, Hosszú tó) címezése: *Tekintetes / Móra Ferencz városi könyvtáros / úrnak / Szeged*. A szegedi postabélyegző kelte: [1]906. júl. 21.

A címzetről ld. a 8. sz. levél jegyzetét.

az értesítést: Móra levelét nem ismerjük. – *a szóban forgó ügyben:* az utalást nem tudjuk azonosítani; Tömörkény itt, nyílt képeslapon üzenve, szándékoltan homályos a kívülállóknak. – *itt jól van minden:* Tömörkény, tüdőbaját gyógyítandó, július 15-étől augusztus 15-éig a Tátrában (Poprádon és környékén, főleg Virág völgyben) pihent. Elutazásáról Móra 1906. júl. 23-i levele is tanúskodik: „Tömörkény már egy hete elutazott, azóta helyettesítem a hivatalban is, a szerkesztőségben is.” (MF családi lev. 26.) Gyógyfürdői élményeiről és tapasztalatairól Tömörkény *Görbe vidékek* c. tárcája

szól: Szegedi Napló, 1906. aug. 17. 2–3., aug. 19. 2–4. – *Még mindig Poprádon vagyok*: a tátrai nyaralóhelyek zsúfoltsága miatt; szálláshelyük végül Virágvölgy lett, amely – ahogy maga Tömörkény írta – Poprád „nyaralótelepe”, korábbi nevén Blumenthal. Vö. Szegedi Napló, 1906. aug. 19. – *dr. Hankó*: valószínűleg Hankó Vilmos (1854–1923) akadémikus, a budapesti II. ker. állami reáliskola tanára, számos, a fürdők vegytanával is kapcsolatos ismeretterjesztő mű szerzője. – *Feleségedet*: Walleshausen Ilonát (1880–1953). – *Pankát*: Móra Ferenc lányát, Annát (1903–1973).

16

Móra Ferencnek

Kedves Ferkó. Felka napjai meg vannak számlálva, holnap délután megyünk a Virágvölgybe, kérlek ennél fogva, hogy oda utasítsd az elküldeni valót, ha van (Virágvölgy. Poprád mellett.) Egyébként postaállomás.

Ha Jászay Mari írt volna valami levelet, amely a pusztaszeri Árpád-ünnepre vonatkozik, kérlek, tudasd a tartalmát Terescsényi Gyulával (Fváros Római körút) vagy Becsey Károllyal.

Az idő itt elég jól eltelt. Pénteken d.u. jöttünk ide, akkor pakolásztunk, szombaton dolgoztam, vasárnap Poprádon voltunk ebéden, hétfőn Daitis itteni doktornál (a term. rajzi kurzusból ismered Éjszak zord fiát) nagy uzsonnán szomorodnival, ma reggel villamos úti kocsizás[,] Tátrafüredre mentünk, onnan Tarpatakon át gyalog Tátra Lomniczra (ötödfél órás utacska), onnan vasúton Poprádra, onnan megint gyalog haza ide.

Sem a Csorba-tói magaslaton, sem a mai hegyi út alatt nem volt bajom a tüdőmmel. Az orvosoknak sincs sok bajuk velem, csak Hankó kívánja föltétlenül, hogy erdőben is töltsék valamennyi időt – ezért megyünk holnap a Virágvölgybe.

Nem tudom, meddig bírom ott ki. Úgy tervezem, hogy ha szabadjegyet nem kapok, megint a szolnok–csabai úton megyünk haza s előbb indulván, a szabadság utolsó napjait Algyőn töltjük Jóskánál. Erről különben majd tudatlak, ha odaértünk, telefonon.

Mindnyájatokat üdvözöl

kész híved

Felka 24/VII

Pista

Az étvágy kitűnő, a sört takarékosági szempontból tömegfogyasztás alá vettem, mert poharankint csak 6 vas az ára.

P.

Autográf, a *Szegedi Napló* fejléces levélpapírján. Jelzete: MFM Ir.gyűjt. 55.810.

A címzetről ld. a 8. sz. levél jegyzetét.

Felka napjai meg vannak számlálva: vö. a 15. sz. levél jegyzetével. – *Jászay Mari*: (1850–1926) színésznő, Tömörkény nagy tisztelője; cikként közölt levelét az íróról ld. Szegedi Napló, 1902. febr. 23. – *a pusztaszeri Árpád-ünnepre*: Az Árpád Egyesület, amelynek Tömörkény főtitkára volt, minden évben augusztusban vagy szeptemberben nagy ünnepségeket rendezett Pusztaszeren. (Vö. ZOMBORI ISTVÁN: *Tömörkény és Pusztaszer*. Dél-Alföld, 1998. aug. 20.) Jászai Mari nyilván ezen a rendezvényen lépett volna föl. – *Terescsényi Gyulával*: (1845–1932), az Árpád Egyesület egyik vezetője, maga is író. – *Fváros*: Felsőváros, Szeged egyik városrésze. – *Becsey Károllyal*: (1867–1921), ügyvéd, országgyűlési képviselő, az Árpád Egyesület elnöke. – *Pénteken*: július 20-án.

– *Daits*: Daits Ede felkai orvos, 1901-ben a múzeumi természetrajzi „kurzus” (tanfolyam) résztvevője Tömörkénnyel együtt; ekkor egyben a Kárpát Múzeum igazgatója is. – *nem volt bajom a tudómmel*: vö. a 15. sz. levél jegyzetével. – *Hankó*: Hankó Vilmos, róla ld. uo. – *ha szabadjegyet nem kapok*: nem kapta meg, pedig kérését Lázár György polgármester is támogatta; az esetet utóbb Móra is fölemlgette: *Beszélgetés a ferde toronnyal*. Bp. 1927. 138. – *a szolnok-csabai uton*: „Szededtől Poprádig huszonkét óra a vasutozás s ez mindössze nyolc forintba kerül a második osztályon, ha nem Budapestnek megy az ember, hanem Csabán és Szolnokon át halad Hatvan felé.” Tömörkény, Szegedi Napló, 1906. aug. 17. 2–3. – *Algyőn töltjük Jóskánál*: bátyjánál, Steingassner Józsefnél. – *6 vas az ára*: 6 krajcár; numizmatikus kollégám, Nagy Ádám szerint a vas nemhivatalos elnevezése volt a váltópénznek. Tömörkény viszont máskor is használta, így pl. 1891. jan. 25-én: „12 vas egy létra sör” (idézi Péter László, Tömörkény, 54.).

17

Móra Ferencnek

Virágvölgy, este, 2/IX. 906

Kedves Ferkóm!

Köszönöm a leveledet. Most jöttünk haza Dobsináról, kellemes kis utazás volt, az egyik ló beledöglött útfélen s így az Abenteuerok szaporodtak, ami mindenesetre eredmény.

1. Egyébként nincsen baj semmi. Schönherr levele nem igényel sürgős elintézet, majd otthonról elcsináljuk Gulyással.

2. A gazdatársi fölszólítás meglehetősen hiányos kompozíció, mert nem írja meg, hogy hova kell fizetni a részvényjárulékot. Ennélfogva ez is ráér otthoni időben is. Ha azonban Kiss Ferkó esetleg fölmenne, kérlek, fizesd ki két (?) részvény esedékes járulékát neki, ő jobban tudja, hova kell vinni.

3. Pénzre nincsen szükségem; még ami nálam van, abból is hazaviszek egy részt. A Tátrák drágaságáról való mondások mesebeszédék, itt csak az költeth a zsebén túl, aki vagy kártyázik, vagy egyéb irányban bolond. Mindenhova elmegyünk, ahova kedvünk tartja, ételben-italban nem takarékoskodunk, a személyzettől sem tagadom meg az illető borralalót – mégis 18 nap múltán, vasúti költséget is beleszámítva, az elhozott 400 forintból még van 250 s egynehány forintom. Pedig már majd hazafelé igyekszünk a jövő héten. A pusztára s a tanyára is ki akarok ugyanis menni. Ne ijedj meg: a szabadságidő pontos betartásával.

4. Az irodalmi tervezet dolgában már a múlt héten írt Cserzy s a tanácsomat kívánta. Gondolom, Gánócson kódorogtunk akkor, amire írtam neki, hogy biztos bázis nélkül ne legyen se hal, se hús. Szerkesztőségi szobákban megépített légvárak nem mindig bírnak biztos fundamentummal. Van felőlük tapasztalatom. Nem írtam meg Miskának, hogy az új nyomda munkaszerzési kísérletének látom messziről az egész dolgot, de azt tudattam vele, hogy én nem mehetek bele szerződés-szegés nélkül a vállalatba, azt pedig nem kívánhatja tőlem senki.

Ráérünk, Ferkó, erről még otthon is beszélni. Egy ilyen 40-50 ezer forintos vállalat nem disznó-hólyag, amit pár nap alatt föl lehetne fújni, különösen olyan körökben, ahol ma szokás elfeledni azt, amit tegnap mondtak.

5. Nagyon örülnék, ha a hírlaposztályt a szünet alatt Gyula rendbe szedné. Így ő a szerződő munkahónapokban az emeleten találhatna foglalkozást, amiktől te fölszabadulván,

a második emeletre időd juthatna majd akkor.

Bajára 13-án szándékolt utazásodnak nincsen semmi akadály, csak Gyula 13, 14 és 15-én legyen a délelőtti hivatalos órák alatt a boltban.

Az én szabadságom 15-ével záródik: terminusra pontosan otthon leszek 16-án reggelre. Ha Bajáról visszajöttök, ismét bátran mehetek a kulcsos városba, sőt meg is kérnélek, hogy némi ethnographiai pénzt magaddal vivén, vásárolj ott egyetmást, szerszámot, parasztfaragást, s, ha van, szövöttest.

Csak arra kérnélek, hogy 16-án ne kelljen nekem okvetlen redakcióba mennem, mert a hosszú út elfárasztja az embert – bár, az előzőkön okulva, hazafelé első osztályon szándékozunk utazni.

10-én elmegyek innen valószínűleg. Egy napot Poprádra s Felkára szánok s így 12-én délután Algyón lehetünk. Vagy ott maradunk, vagy a tanyára megyünk, de 16-án föltétlen otthon leszek s te teljes nyugalommal mehetsz haza.

Tisztelettel üdvözöl[.] Móráné asszonyomat s a Panka leányzót köszönti baráti szeretettel

Pista

Gyulának és kedves nejének üdvözetünket!

Autográf, jelzete: MFM Ir.gyűjt. 55.821. A keltezés téves; nem szeptember 2., hanem augusztus 2. a helyes dátum; Tömörkény aug. 16-án már Szegeden volt, s a rákövetkező napokban már hivatali teendőit is intézte (vö. a Somogyi-könyvtár irattára).

A címzetről ld. a 8. sz. levél jegyzetét.

a leveledet: Móra beszámolóját nem ismerjük. – *Dobsináról:* Poprád környéki nyaralóhely; Tömörkény alkalmi kiránduláson volt itt. – *Abenteuerok:* kalandok (német). – *Schönherr levele:* Schönherr Gyula (1864–1908) akadémikus, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóőre, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének előadó-titkára. Levelét, amelyet nem ismerünk, valószínűleg ez utóbbi minőségében írta. – *Gulyással:* Gulyás Pál (1881–1963) irodalomtörténész, bibliográfus, (későbbi) főműve a *Magyar írók élete és munkái*, amelynek kiadása jelenleg is tart. – *gazdatársi fölszólítás:* Tömörkény Burger Gusztávékhoz írott 1906. febr. 21-i leveléből tudjuk, hogy betegsége miatt takarékoskodnia kellett, s gyerekeiről való gondoskodásként különféle biztosításokat kötött. Idézi Kispéter: Tömörkény, 231.) Az itt hivatkozott „gazdatársi” szövetkezés, amelyről közelebbit nem tudunk, ezek közé az anyagi biztonságot célzó pénzügyi tranzakciók közé tartozhatott. – *Kiss Ferkó:* Kiss Ferenc (1860–1952) erdőmérnök, erdő-telepítő, az Alföld-fásítás élharcosa; Tömörkény és Móra baráti körének tagja. – *18 nap múltán:* ez is azt igazolja, hogy ekkor még augusztusban járunk; Tömörkény július közepén kezdte meg szabadságát. – *vasúti költséget:* az előző levél jegyzetében hivatkozott tárcából tudjuk, a vasútjegy ára nyolc forint volt. – *A pusztára és a tanyára:* Algyőre Steingassner Józsefékhez, illetve a Zákányszékhez tartozó Sebőkhögybe, ahol apósa tanyája volt. (Utóbbira ld. PÉTER LÁSZLÓ: Tömörkény, 126–130.) – *irodalmi tervezet:* valamelyik szegedi nyomda könyvkiadási terve, amelyről Cserzy Mihály számolt be Tömörkénynek. – *Cserzy:* Cserzy Mihály. – *Gondolom, Gánócson kódorogtunk:* Tömörkény Cserzyhez írott levele valóban Gánócson íródott. Vö. PÉTER LÁSZLÓ: Tömörkény, 166–167. – *hírlap osztályt:* a Somogyi-könyvtár hírlaptárát. – *Gyula:* Szász Gyula, aki ekkor is a kultúrpalota sokoldalú, változatos munkakörökben foglalkoztatott munkatársa volt. Róla ld. a 8. sz. levél jegyzetét. – *a második emeletre:* a kultúrpalota 2. emeletén a múzeum helyiségei voltak. – *Bajára [...]* *szándékolt utazásodnak:* Baján élt Móra sógora, feleségének bátyja, Walleshausen Gyula (1878–1943)

orvos és felesége. – *a boltban*: a kultúrpalotában. – *a kulcsos városba*: Kiskunfélegyházára, ahol Móra szülei és anyósa is éltek. – *ethnographiai pénz*: a múzeum néprajzi tárgyak gyűjtésére fordítható pénze. Móra kiskunfélegyházi gyűjtéséről ld. JUHÁSZ ANTAL: *Móra Ferenc félegyházi néprajzi gyűjtései*. = Somogyi-könyvtári Műhely, 1979. 1–4. sz. 83–86. – *redakcióba mennem*: Móra is, Tömörkény is „másodállásban” a Szegedi Napló cikkírója volt ekkoriban; Tömörkény vonatkozó vezércikkeit a kutatás eddig még nem azonosította. – *az előzőkön okulva*: a 22 órás, átszállásokkal, csatlakozásra várakozásokkal is tarkított Szeged–Poprád út meglehetősen fárasztó volt, hivatkozott tárcájában Tömörkény megírja, hogy éjszaka pl. még leülni sem tudtak a vonaton. – *Móráné*: Walleshausen Iлона. – *Panka leányzót*: Móra lányát, Annát. – *Gyulának és kedves nejének*: nem dönthető el bizonyossággal, hogy itt is Szász Gyuláról, (és feleségéről) van-e szó, vagy a „bajaiakról”, tehát Móra sógoráékról. Az utóbbi a valószínűbb.

18

Móra Ferencnek

Boldog újévet kívánnak

Tömörkényék

Autográf, Tömörkény István névjegyén. A boríték címezése: *Tekintetes / Móra Ferencz úrnak és családjának / Szeged / Somogyi-utca Fehérkereszt ház*. A postabélyegző kelte: [1]907. jan. 2. Jelzete: MFM Ir. gyűjt. 55.816.

A címzetről ld. a 8. sz. levél jegyzetét.

Fehérkereszt ház: Somogyi u.19. (Tésik Józsefné szíves közlése.) Móra e lakásáról korábban nem volt tudomása a kutatásnak.

19

A Dugonics Társaság munkatársának

Tisztelt Uram.

Kérem, legyen szíves a mellékelt conceptust alkalmas formában lemásoltatni, Lázár dr. úrral aláíratni, azután a mellékelt levél kapcsán póstán elküldeni az alábbi címre:

Nagys .

Herczeg Ferencz úrnak
a Petőfi-Társaság elnökének

Budapest.
Akadémia.

Ha, van Dugonics-Társaságos levélpapírja és borítékja: kérem, legyen szíves belőlük néhány darabot küldeni.

Tisztelettel üdvözl:

Tömörkény

Autográf, *A Dugonics-Társaság elnöksége* fejléces levélpapírján. Jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai. A levél keltezetlen, de az 1907. évi iratok között, az év elején található, így valószínű kelte: 1907. A címzett a Dugonics Társaság titkárságának adminisztratív ügyeket intéző munkatársa.

a mellékelt conceptust: a fogalmazványt nem találtuk meg. – *Lázár dr. úrral*: Lázár Györggyel,

a Dugonics Társaság elnökével. Róla ld. az 1. sz. levél jegyzetét. – *Herczeg Ferencz*: (1863–1954) író, a „hivatalos” irodalom vezéralakja.

20

Ismeretlennek

Kedves barátom.

Móra Ferencz kollegámat, városi könyvtárost, aki régészeti, hivatali ügyekben járja a határtokat, szíves figyelmedbe ajánlom.

Tisztelő híved

Tömörkény István

Autográf, egy *Tömörkény István / a szegedi Somogyi Könyvtár és / Városi Múzeum igazgatója / a Petőfi Társaság r. tagja* szövegű névjegyen. Jelzete: MFM Ir.gyűjt. 55.823. Keltezetlen, de a Petőfi Társaságra való utalás nyilvánvalóvá teszi, hogy 1906 decembere után, talán 1907 tavaszán keletkezett. Tömörkény ugyanis 1906 decemberében lett a társaság tagja, tagságát föltüntető névjegyét újdonsült tagként nyomatta, később e címét névjegyen már nem szerepeltette. A címzett ismeretlen; valószínű, hogy Móra Ferenc ezt az ajánlást nem is használta föl, hiszen ez a hozzá írott Tömörkény-levelekkel együtt került a múzeumba.

21

Pálfy Józsefnek

196/1907 sz

Tekintetes Árvaszéki Elnök úr!

A gondnokság alatt álló Lefter Minka szegedi lakosnőnek a tek. Árvaszék által őrzött ingóságai között több oly tárgy (leginkább régi érmek) foglaltatik, amiknek kereskedelmi értékük alig van, ellenben muzeális becsűek s így, ha az említett ingóságok értékesítés alá kerülnek, kívánatos volna azokat a városi múzeum megfelelő osztályai részére megszerezni.

Ennélfogva arra kérem tek. Elnök urat, hogy értékesítési szándék esetén ezt az ügyet jóakaratólag pártolni s alulírottat annak idején értesíteni kegyeskedjék.

A Tekintetes Elnök úrnak

tisztelettel

Szeged, 1907. június 26.

Tömörkény István
könyvtár- és múzeumigazgató

Idegen kéz (Móra Ferenc) írása, az aláírás autográf; a *Somogyi Könyvtár / Szeged* levélpapírján. Jelzete: magántulajdonban. Címzettje nincs megnevezve, de a megszólításból kiderül, hogy e levél Pálfy Józsefnek (1874–1944) szól: 1906 és 1918 közt ő volt Szeged árvaszéki elnöke.

A címzetről ld. HABERMANN GUSZTÁV: *Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez*. Szeged, 1992. 211.

– *Lefter Minka*: nem tudunk róla közelebbit.

22
Kiss Józsefnek

Nagyrabecsült Uram!

A magyar irodalmi világ örömnapot ül most, amikor nagyrabecsült és tisztelt Uram gazdag költői munkálkodásának negyvenesztendős jubileumát ünnepli.

Üdvözlő tisztelői sorából a Dugonics-Társaság sem maradhat el és meleg szeretettel köszönti a költőművészt, aki négy évtized munkája során át el nem múló értékű irodalmi alkotásokkal gyarapította nemzeti irodalmunkat, annak berkeiben sudár és magas, örökké virágzó fákat nevelt, és szívéből való kincseket vitt a nemes költészetet szerető lelkek elé.

A Dugonics-Társaság örömmel és tisztelettel köszönti a költőt. És tolmácsolja ezen sorok által azt az óhaját: dús erőben és alkotásra kész kedvben, a magyar irodalom gyönyörűségére sokáig tartsa meg az Isten.

Szegeden, 1907. december...

Hazafiúi üdvözzettel

elnök

Nagyságos

Kiss József úrnak,

Budapesten.

Autográf, aláíratlan, a Dugonics Társaság elnökének, dr. Lázár Györgynek a nevében írott fogalmazvány: a címzett ennek lemásolt (legévelt?), s Lázár György által aláírott missilis változatát kaphatta. Jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai.

A címzett, Kiss József (1843–1921) költő, A Hét főszerkesztője; az Ady föllépése előtti idők népszerű alkotója, jelentős irodalmi közszereplője.

a *Dugonics-Társaság*: 1892-ben alapított szegedi irodalmi társaság; ügyeinek tényleges intézője ekkor, mint főtitkár, Tömörkény. Kiss József és a Társaság kapcsolatáról ld. APRÓ FERENC: *Kiss József a Dugonics Társaságban*. Délmagyarország, 1983. máj. 28.

23
Pakots Józsefnek

Igen tisztelt titkár Úr.

Tisztelettel értesítem, hogy, sajnálatomra, a márcziusi ülésre nem mehetek föl.

A Dugonics-Társaságtól ugyan mehetnék, mert az, az árvízi évfordulóra való tekintettel a márcziusi ülését 7-én tartja, hanem más ok akadályoz. Városi hivatalnok vagyok s mint ilyen: elnöke a városi tisztviselők egyesületének. Ott pedig szabály, hogy márczius idusán az egyesületi Kossuth-serleggel az elnök tartozik mondani az ünnepi beszédet.

Tisztelettel maradván titkár úrnak kész híve és szolgája

Sz, 908, 22/II.

Tömörkény István

Autográf, jelzete: MIM Kézirattár, V.4559/304/1. A kéziratári katalógus a Petőfi Társaság különböző tisztségviselőihez írott levelek között tartja számon. A titkári címre való utalás azonban

kétségtelenné teszi, hogy a címzett: Pakots József (1877–1933) író, újságíró, 1911 és 1920 között a Petőfi Társaság titkára; utóbb országgyűlési képviselő, az IGE elnöke. Elsősorban irodalom-közéleti, szervezői szerepe jelentős.

a márciusi ülésre: ti. a Petőfi Társaság felolvasó ülésére. – *az árvízi évfordulóra:* Szegedet 1879. március 12-én öntötte el az ár, amely a város nagy részét elpusztította. Ez az esemény, a Víz a város újkortörténetének fordulópontja volt, ezt követően épült ki a modern Szeged. – *Városi hivatalnok vagyok:* mint a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum igazgatója. – *elnöke a városi tisztviselők egyesületének:* Tömörkény városi szolgálatba lépésétől, 1899-től haláláig, 1917-ig állt az egyesület élén. – *az elnök tartozik mondani az ünnepi beszédet:* A Szegedi Napló 1908. márc. 14-i beszámolója (*Március 15. Az ünnep előestéje*) szerint: „A városi hivatalnok egyesület saját helyiségében (Stefánia-kioszk) tart hazafias ünnepet, melynek műsorát az elnökség a következőkben állította össze: Himnusz, énekli az egyesületi dalárda. Elnöki megnyitó, mondja Tömörkény István. Alkalmi felolvasás, tartja Szmollény Nándor. Tóth Kálmán: Előre, szavalja Gracza János. Kuruc dalok. Szózat, énekli az egyesületi dalárda. Az ünnepély fél kilenckor kezdődik.” A rendezvényről a Napló másnap, márc. 15-én számolt be; eszerint: „Az ünnepséget Tömörkény István egyesületi elnök lelkes megnyitó szavai vezették be.”

24

Móra Ferencnek

Kedves Ferkó.

Itt küldöm [a] könyvet. Kérlek küldj valamit éjszakára. Esetleg Turgenyevet, ami van belőle az O.K.ban.

Üdv.

Pista

Van-e valami újság?

Autográf, jelzete: MFM Ir.gyűjt. 55.820/2. Keltezetlen, annyi csak a bizonyos, hogy 1907 után (talán 1908-ban) íródott, hiszen egy 1907-es naptárlap üres oldalán olvasható.

A címzetről ld. a 8. sz. levél jegyzetét.

a könyvet: a Somogyi-könyvtár állományának valamelyik, utólag már megállapíthatatlan darabját küldhette vissza Tömörkény. – *küldj valamit:* valószínűleg a „fiúval”, Tömörkény Lászlóval, aki apja mellett olykor betöltött ilyen küldönc-szerepet. – *Turgenyevet:* Ivan Szergejevics Turgenyev (1818–1883) orosz író, Tömörkény egyik kedvenc alkotója; mint a Világirodalmi Lexikon szócikkből (15:980–994.) kiderül ekkorra már jónéhány könyve megjelent magyarul. – *az O.K.ban:* az Olcsó Könyvtár című könyvsorozatban. – *Van-e valami újság?:* Tömörkény ekkor nyilván otthon betegeskedett, ezért volt kíváncsi az adódó hírekre.

25

Móra Ferencnek

Kedves Ferkó,

Légy szíves, add ide Laczinak O’Connel vagy inkább O’Donell: A lovasság történeté-t. Lent van.

Holnap még semmi esetre sem mehetek fel. Ha valami újság, légy szíves megüzenni.

Üdvözlöm a mai Kasskodókat, ha Ádám itt van, holnap gyertek el feketére.

Üdv.

Pista

Autográf, jelzete: MFM Ir.gyűjt. 55.820/1. Keltezetlen, annyi csak a bizonyos, hogy 1907 után (talán 1908-ban) született, a levél papírja ugyanis egy 1907-es naptárlap.

A címetről ld. a 8. sz.levél jegyzetét.

Laccinak: fiának, Tömörkény Lászlónak. – *O'Connel vagy inkább O'Donell*: egyik név sem szerepel a Somogyi-könyvtár régi katalógusában, Tömörkény rosszul emlékezett a szerző nevére. A szóban forgó mű valószínűleg ez: Denison, George Taylor: *A lovasság története a legrégibb időktől a jelenkorig*. Ford. Szeles Dénes. Bp. 1884. Jelzete a könyvtárban: Ce.65. (Az adatot Takó Editnek és Vukov Pálnénak köszönöm.) – *a mai Kasskodókat*: a Kass szálló aznapi bohém-társaságát, akik – talán – a tulajdonost, Kass Jánost köszöntötték. (Ha ez utóbbi föltételezés helyes, akkor a levél kelte: dec. 27.) – *Ádám*: valószínűleg Lipcsey Ádám (1864–1912) budapesti, korábban szegedi újságíró, író, Tömörkény barátja és szerkesztője; gyakran meglátogatta barátait Szegeden.

26

Balassa Arminnak

Tekintetes Osztályelnök Úr!

Ujvári Péter r. tagnak a Társaság elnökségéhez intézett kérelmét az „Új Keresztény” című regénye első nyomtatott négy ívének csatolásával elintézés czéljából, illetve javaslattétel végett, van szerencsém mellékelve megküldeni.

Tisztelettel

Szeged, 908. nov. 28.

Tömörkény István
főtitkár

Autográf, *A Dugonics-Társaság elnöksége* fejléces levélpapírján. Jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai. A meg nem nevezett címzett a társaság szépirodalmi osztályának elnöke, dr. Balassa Armin.

Balassa Armin (1861–1923) ügyvéd, újságíró, író, a Szeged és Vidéke tulajdonosa, ekkor a Dugonics Társaság egyik vezetője.

Ujvári Péter: (1869–1931) budapesti újságíró, író, korábban Szegeden is dolgozott (pl. Balassa lapjánál); ekkor a Budapest c. lap munkatársa. Jelentősek zsidó tematikájú regényei. – *kérelmét*: anyagi támogatást kért s kapott regénye kiadásához. Vö. LENGYEL ANDRÁS: *Ujvári Péter és Tömörkény*. Délmagyarország, 1986. aug. 23.

27

Kósa Jánosnak

T. Uram.

Felkérem, hogy a visszaküldetni kívánt pályaműhöz való jogosultságát a postai

feladó vevényel, ennek elkallódása esetén a pályamű jeligéjének tudatásával igazolni méltóztassék.

Tisztelettel

Szeged, 909. 26/III.

Tömörkény István
főtitkár

Autográf, *A Dugonics-Társaság elnöksége* fejléces levélpapírján. Jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai.

A címzetről, Kósa Jánosról nem tudunk közelebbit.

a visszaküldeni kívánt pályaműhöz: a Dugonics Társaságnak ekkor egy dráma-pályázata volt kiírva; 1908. szeptember végéig 44 pályamű érkezett be, Kósa Jánosé ezek egyike lehetett. A pályázatot Dalnoki Lajos *A pesti gyerek* című, *Délibáb volt a szerelme* jeligéjű műve nyerte. Vö. A DT ötven éve, 113. és 116.

28

Domokos Lászlónak

Kedves Laczi.

Holnap, pénteken este szívesen látunk benneteket theára, s nagyon örülnénk, ha eljönnétek.

Üdvözöl

Szeged, 1/IV 909

Tömörkény István

Autográf, jelzete: MFM Ir.gyűjt. 58.11.

A címzetről, Domokos Lászlóról ld. a 8. sz. levél jegyzetét.

benneteket: Domokost és feleségét, Löllbach Emma (1885–1966) polgári iskolai tanárt, aki 1915-től a budapesti Új Iskola igazgatónője volt.

29

Szalay Józsefnek

Kedves barátom.

Özv Kaszánét, aki egyik elhunyt szolgánk felesége, több gyermek anyja, figyelmedbe ajánlom, s kérlek, ha lehetséges, pártold a kérelmét.

Szeretettel köszönt tisztelő híved

Tömörkény István

Autográf, egy *Tömörkény István / a Somogyi-könyvtár és a Városi Múzeum / Igazgatója / Szeged* szövegű névjegyén. Jelzete: MIM Kézirattár, V.1790/3. Keltezetlen, megírásának legkorábbi időpontja 1909, amikor a címzett Szeged város szolgálatába lépett; legkésőbb 1917-ben íródott. Hangja arra vall, hogy ez még a kapcsolat korai szakaszában, talán 1909-ben, vagy 1910-ben született. Pontosabb datálása további kutatást igényel.

A címzett, Szalay József (1870–1937) jogász, rendőrtiszt; 1909-től Szeged város helyettes rendőrfőkapitánya (és rendőrbírója), 1916-tól főkapitánya, utóbb a Dugonics Társaság elnöke;

a város történetének leghíresebb könyv- és kéziratgyűjtője, országosan ismert bibliofil.

Özv. Kaszáné: a Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum könyvtárszolgájának, Kasza Józsefnek (1858–1904) özvegye. Kasza a kultúrpalota sokoldalú, jól használható alkalmazottja volt, 1883-tól állott az intézmény szolgálatában. Vö. *A Somogyi-könyvtár száz éve.* Szerk. PÉTER LÁSZLÓ. Szeged, 1984. 42–43. Tömörkény Kaszáék részére már 1904. ápr. 16-án is, tehát még Kasza József életében kért a várostól rendkívüli segílyt. Vö. uo. 43. – *több gyermek anyja:* a Kasza-házaspárnak két gyermeke volt; Tömörkény szóhasználata („több”) itt nyilvánvalóan Szalay jóindulatának megnyerését célozta.

30

Balassa Arminnak

Tekintetes osztályelnök Úr.

Kisteleki Ede tagtárs úr bennírt kérelmét van szerencsém elintézés céljából a szépirodalmi osztályhoz juttatni.

Szeged, 1910. jan. 7.

Tömörkény István
főtítkár

Autográf. Jelzete: CsML Dugonics Társaság iratai. A címzett a társaság szépirodalmi osztályának elnöke, Balassa Armin.

A címzetről ld. a 26. sz. levél jegyzetét.

Kisteleki Ede: ld. róla 8. sz. levél jegyzetét. – *kérelmét:* Kisteleki Ede húsz év versterméséből könyvet akart kiadni. Ehhez kérte a Dugonics Társaság anyagi támogatását. – *elintézés céljából:* a szépirodalmi osztály 1910. jan. 23-án foglalkozott a kérelemmel, s kérte Kistelekit, hogy adja meg a tervezett kötet terjedelmét.

31

Balassa Arminnak

Tekintetes Osztályelnök Úr.

A bírálóbizottság jelentését azzal a közléssel van szerencsém megküldeni, hogy a pályaművek nálam vannak.

Tisztelettel

Szeged, 1910, jan. 9.

Tömörkény István
főtítkár

Autográf. Jelzete: CsML Dugonics Társaság iratai. A címzett a Dugonics Társaság szépirodalmi osztályának elnöke, Balassa Armin.

A címzetről ld. a 26. sz. levél jegyzetét.

A bírálóbizottság jelentését: a társaság által kiírt irodalmi pályázat bírálóbizottságának három tagja volt: Szecső Vilmos, Ujlaki Antal és Sz. Szigethy Vilmos. Az 1000 koronás első díjat megosztva Kun Józsefnek és Szabó Ferencnek ítélték oda 1909 novemberében. – a pályaművek: Scossa Dezső: *Negyedszázad* (1909); Kun József: *Kék hegyek* (1909); Kisteleki Ede: *Versek*, kézirat; Domokos

László: *Mozaikok*. Dolgozat, kézirat; Balassa József: *Erkölcstelének*, kézirat; Szabó Ferenc: *Hegyek között*, kézirat.

32

Fajka Jánosnak

Tekintetes pénztárnok Úr.

Van szerencsém tisztelettel tudatni, hogy a Társaság közgyűlése a 32.000 Koronás tőkésített vagyonának 35.000 Koronára való emelését határozta el oly módon,

hogy a Társaságnak takaréktárilag kezelt pénzéből 2500 K az említett tőkéhez csatoltassék s az Oltványi-féle 500 Koronás alapítvány pénzösszege a kézhezjutás után szintén oda utalandó.

A föntiek szíves tudomásulvételét kérve

maradtam

tisztelő híve és szolgája

Szeged, 1910, május 15.

Tömörkény István
főtitkár

Autográf, A *Dugonics-Társaság elnöksége* fejlődés levélpapírján. Jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai. A levél címzettje nincs megjelölve, de a megszólításból kiderül, hogy a társaság „pénztárnokához”, azaz Fajka Jánoshoz szól.

A címzett, Fajka János (1849–1921), 1878 és 1899 között városi főszámvevő Szegeden, ekkor a Dugonics Társaság pénztárnoka, pénzügyeinek bonyolítója.

a *Társaság közgyűlése*: 1910. május 15-én volt, tehát közvetlenül e levél megírása előtt. A közgyűlés tíz határozatot hozott, közülük a második volt az, amelyről itt Tömörkény beszámol. (A DT ötven éve, 125.) A tőkésített pénzen felül maradt még a társaságnak „nem tőkésített vagyona 4079 korona, amelyet 2500 korona terhel kiírt pályázatok díjaiban”. (Uo.126.) – *Oltványi-féle [...]* alapítvány: Oltványi Pál (1823–1909) prépost adományából létrehozott, a Dugonics Társaság céljait szolgáló alapítvány. Vö. A DT ötven éve, 122–123.

33

Móra Ferencnek

Kedves Ferkó.

A kúra igen alkalmas: kár, hogy már korábban is nem hallgattam Jóska bátyám tanácsaira.

Dolgozni ugyan nem lehet, mert az egész délelőttöt s a délutánból is egy órát lefoglal a kúra s este kilenczkor már ágyba vágyik az ember. Pösze testsúlya a negyedik fürdő vétele után 56 és 3/4 kg, az enyém 68 3/4 kgr. Ezúttal pedig egyszerűen – hasam van. Miután a doktor semmi külön diétát nem rendelt, folyton eszünk, illetve zabálunk, néven nevezvén.

Bár fürdés után nappali lefekvés és alvás is van rendelve, éjszakáim – 1/2 10-től 1/2 8-ig – egyhuzamban való alvással múlnak el. Ha telik rá, jövőre elhozom ide az egész familiát.

Amit Bécsben láttam egykor, hogy a magyargyűlölet legfeljebb csak politikusokban meg az újságokban van, úgy látom itt is. Sokat kószálok, hozzátartozik a kúrához,

országutakon – Pösze kitűnő turista, ötfélfél órás kódorgás meg se kottyán neki – útszéli csárdákba, akármilyen kurta is, be-benézek, tisztesség okából serbo-bosnyákul beszélvén: mindenütt magyarul felelnek vissza. Volt aki rám is szólt: Dejszem uram, magyar vagyok én is. Julián-iskola is van itt, 2 tanítóval, 400 gyerek jár bele. S a bosnyák határ csak 1 1/2 óra.

28 és 30 között érünk haza. Akkorra Emmáék is bejönnek a tanyáról. Van még 400 koronám, ez körülbelül elég is lesz,

de mert nem szeretek idegenben pénz nélkül lenni, kérlek küldj a nálad lévő pénzből 200-250 koronát.

Minden ezután való kiadásommal tisztában vagyok, csak azt nem tudom, mit kell majd az orvosnak fizetni. Dr. Breitwieser igen derék magyar orvos (a fürdő tíz orvosa közül nyolcz magyar). Most azon tanakodik, hogy a csúszom nem-e öröklött baj? Mondtam neki, kérdezze meg a kultúrpalota ablakait. A csúz egyébként örülten szaladgál a balkaromban s nincsen az a félóra, hogy ne volnának folyó ügyeim. Ezek a doktor szerint a föltétlenül biztos gyógyulás szimptomái.

Most ráérek elolvasni a Napló vezércikkeit is. Nem is tudtam, hogy mink ilyen jó vezércikkeket szoktunk írni.

Csikynek mi volt a véleménye a nagy botrányról? Mindnyájatokat üdvözöl
Villa Bellevue 17/VII. Pista

Autográf, a *Szegedi Napló* fejléces levélpapírján. Jelzete: MFM Ir.gyűjt. 55.809. Hiányosan keltezett; datálásához a kiindulópontot a levélpapír jelenti, amelyen Vass Géza, a *Szegedi Napló* felelős szerkesztőjeként szerepel. Vass ugyanis 1907. június 2-ától 1910. augusztus 8-áig volt a *Napló* felelős szerkesztője. Tömörkény levele tehát 1907 és 1910 között íródhatott. A levélben emlegetett fürdőkúra ezen időhatáron belül 1910-re helyezi a megírás időpontját, Tömörkény ugyanis 1910 nyarán járt fürdön. Byll [Balla Jenő] Együtt hárman című írása, amely tulajdonképpen egy fiktív mennyországi beszélgetés leírása, 1910. aug. 14-én jelent meg a *Szegedi Napló*ban. Ebben Tömörkényről a következő párbeszéd olvasható (az átkötő szöveget elhagytam): „Ad vocem: Pista. Mit csinál az öreg?” „Dolgozik. Mit csinálhatna egy újságíró egyebet? *A múlt hónapban fürdőben járt, jót tett neki.*” „Elhagyta volna Szegedet? No Béke, megfordult odalent a világ sora.” A levél kelte tehát: 1910. júl. 17. Megírásának helye: Lipik. (A hely meghatározásához ld. a 34. sz. levelet és jegyzetét.)

A kúra: a levél utalásaiból következtetve Tömörkény ekkor nem tüdőbajára, hanem ízületi problémáira keresett gyógyulást. Vö. a 34. sz. levelet is. – *Jóska bátyám*: Steingassner József. – *Pösze*: lánya, Tömörkény Erzsébet. – *Amit Bécsben láttam*: katonaként; katonaidejének második évét (1890–91) Bécsben szolgálta le. Erről ld. PÉTER LÁSZLÓ: Tömörkény világa, 50–68. – *serbo-bosnyákul*: szerb-bosnyák keveréknyelv; Tömörkény katona korában sajátította el. – *Julián iskola*: a Széchenyi Béla gróf kezdeményezésére 1904-ben létrehozott Julián Egyesület fenntartotta iskola; célja a Szlavóniában, Horvátországban, Boszniában és Hercegovinában élő magyarok, valamint a magyar folyami hajósok „nemzeti és kulturális gondozása”. Ügyvezető igazgatója a szervezetnek Klebelsberg Kunó gróf volt. (Révai Nagy Lexikona 11:69–70.) – *Emmáék*: Tömörkényné Kiss Emma, valamint a „fiú”, Tömörkény László. – *a tanyáról*: az apósa tulajdonában lévő Sebőkhögy-ről. – *Dr. Breitwieser*: Breitwieser Hinko orvos, szerepel a horvátországi és szlavóniai orvosok 1910. évi jegyzékében. (Szállási Árpád közlése.) – *kérdezze meg a kultúrpalota ablakait*: az 1896-ban emelt épület ablakai minden jel szerint rossz konstrukciójuk voltak; Tömörkény is, Móra is sokat

panaszkodott a huzatra. – *a Napló vezércikkeit*: Móra és Tömörkény fölváltva írta. – *Csikynek*: valószínűleg Csiky Ernőnek (1875–1954), aki a Magyar Nemzeti Múzeum állattárának munkatársa, a Coleoptera (bogár)-gyűjtemény kezelője volt; szakmai kapcsolatban állott a szegedi múzeummal is. (Gaskó Béla szíves közlése.) – *nagy botrányról*: nem tudjuk, milyen botrányra utal Tömörkény.

34

Sz. Szigethy Vilmosnak

Zbogom! Kakoje si ti gos, komisija? A cszületu úz hazájából üdv!

27/VII

Pösze

Pista

Autográf, lipiki képeslapon. Jelzete: MFM Ir.gyűjt. 54.423. A képeslap címzése: *Tek / Sz. Szigethy Vilmos / levéltáros úrnak / Szeged Csongrád-megye / Ungaria*. A postabélyegző kelte: [1]910 [olvashatatlan] 28. E lapot Tömörkény, a képeslap képes oldalából ítélve, a Pozsega vármegye pakráci járásában levő Lipik községben vagy a közvetlen közelében, egy völgyben fekvő azonos nevű gyógyfürdőben írta, amelynek jódtartalmú, meleg „savanyúvize” Európa-hírű volt. A lipiki jódforrást elsősorban „görvélykór, csont- és vérbetegségek, csúzos és szifilitikus bajok ellen” alkalmazták, sikerrel. Itt a vendégek elhelyezésére több mint 600 szoba állt rendelkezésre. (Révai Nagy Lexikona 12:761.) Ekkor Tömörkény fürdőkúrái egyikén vehetett részt.

A címzetről, Sz. Szigethy Vilmosról ld. a 8. sz. levél jegyzetét.

Zbogom stb: Isten veled! Hogy vagy te, szomszéd? (szerb) – *cszületu úz*: az ízületi csúz játékos kifordítása; utalás fürdői tartózkodása céljára. – *Pösze*: Tömörkény Erzsébet.

35

Valamelyik napilap szerkesztőségének

Tekintetes Szerkesztőség.

Tisztelettel kérem, hogy a mellékelt irodalmi közleményt, amennyiben a tér engedné, közölni méltóztatnék.

Kész hívük

Szeged, 1910, nov. 27.

Tömörkény István
főtítkár

Autográf, fogalmazvány, a missilis változatot valószínűleg több szerkesztőséghez is eljuttatták. Jelzete: CsMML, Dugonics Társaság iratai. – A levél egy lapra van írva a „mellékelt... közlemény”-nyel, amelynek szövege, ugyancsak Tömörkény kezeírása, a következő:

Irodalom

A Dugonics-Társaságból. A szegedi Dugonics-Társaság vasárnap délután tartotta meg novemberi felolvasó ülését a városi széképület nagytermében dr. Lázár György elnöklete alatt. Az ülésen, mint rend szerint, nagyszámú hallgató közönség volt jelen. Kun József r. tag verseit Nyáray Antal színművész szavalta el. Utána Nagy Zoltán r. tag, törvényszéki bíró adta elő értekezését a „fiatalkori bűnösök”-ről. Lőrinczy György vendég verseit mutatta be, míg Scossa Dezső r. tag „Váltér és Grizeldisz” címmel elbeszélést olvasott föl. Végül Szávay Gyula r. tag mutatott be költeményeket. (I. Állatmesék. II. Büntett a gyufa-gyárban. III. Hölgyek a kirakat előtt.) A közönség sok tapssal adózott az előadóknak.

Kedves Jóskám.

Van Egészség Könyvtára s Egészségápolás Könyvtára, de 1910-ig egyikben sincsen a csecsemővel foglalkozó kötet.

Az újabb irodalom sokat foglalkozik a gyermekkel, de inkább a már nevelhetővel.

Küldöm itt Hugonnay könyvét, ebben talán megtalálod, amit keresel. Ha más munkára lenne szükséged, szívesen megrendeljük.

Üdv.

Pista

Autográf, jelzete: MIM Kézirattár; V.1790/2. Keltezetlen, de a két könyvsorozatra való utalás arra enged következtetni, hogy – mivel azoknak 1910-ig terjedő köteteiről esik szó – maga a levél is 1910-ben keletkezett. Ezt a datálást erősíti, hogy Szeged városa, amelynek – helyettes főkapitányként és rendőrbíróként – Szalay József egyik vezető tisztviselője volt, a tízes évek elején csecsemő-gondozó intézet fölállítását tervezte (vö. *Megkezdte működését a Csecsemő-gondozó intézet. Szeged város a gyermekvédelemért.* Szegedi Napló, 1912. aug. 2. 5.). Szalay nyilván e csecsemő-gondozó intézet megalapításához szükséges szakismereteit akarta gyarapítani a Somogyi-könyvtár állománya segítségével.

Hugonnay könyve: Hugonnai Vilma (1847–1922) orvosnő (vö. GULYÁS 14:700–701.) *A nő mint házi orvos. Dr. Anna Fischer-Dückelmann nyomán című,* 1907-ben megjelent népszerűsítő munkája.

Tekintetes Szerkesztőség.

Tisztelettel kérem, hogy, ha terük engedi, becses lapjuk irodalmi rovatában a fenti közleményt hírül adni méltóztassék.

Kész hívük és tisztelőjük

Szeged, 1911, január 15.

Tömörkény István
főtítkár.

Autográf, jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai. A címzett valamelyik budapesti napilap szerkesztősége (a szöveg esetleg több szerkesztőségnek is el lett küldve). A levél fölött a következő, Tömörkény írta tudósítás olvasható:

Irodalom

g.c.

– *Dugonics-Társaságból.* Szegedről írják: A Dugonics-Társaság vasárnap tartotta meg e havi fölolvásó ülését dr. Lázár György elnöklete alatt a városi széképület nagytermében. Elsőnek Szűcs Mihály r. tag, ny. gazdasági tanintézeti igazgató adta elő értekezését a magyar mezőgazdaság szegedi vonatkozású ős-koráról. Hoffer (Halasy) Imre vendég költeményeket olvasott

föl. Utána dr. *Eöttevényi Nagy Olivér* kassai akadémiai tanár tartott előadást Boszniáról és a Herczegovináról, vetített színes képekkel. A termet teljesen betöltő közönség nagy elismeréssel adózott az előadóknak. A Dugonics-Társaság legközelebbi fölolvásó ülését február hó harmadik vasárnapján tartja meg.

38

Domokos Lászlónak

T. Tagtárs Úr!

A Dugonics-Társaság szépirodalmi osztályának e hó 14-én d.e. 11 órakor a Kultúrpalotában tartandó ülésére tisztelettel meghívom.

Szeged, 1911, május 11.

Dr. Balassa Ármin,
elnök

Költségvetés.

Autográf, postai levelezőlapon. Jelzete: MFM Ir.gyűjt. 58.112/2. A levelezőlap címzése: *Tekintetes / Domokos László úrnak / Szeged / Pénzügyi palota*. Az aláírás – Dr. Balassa Armin – is Tömörkény kezeírása, a címzett föl is jegyezte a lapra: *Tömörkény írása*.

A címzetről ld. a 8. sz. levél jegyzetét.

39

Domokos Lászlónak

T. Tagtárs Úr.

A Dugonics-Társaság szépirodalmi osztályának e hó 16-án d.u. 5 órakor a kultúrpalotában tartandó ülésére tisztelettel meghívom.

Szeged 1911. 15/V

Dr Balassa Ármin
elnök

Autográf, postai levelezőlapon. Jelzete: MFM Ir.gyűjt.58.112/2. A levelezőlap címzése: *Tek. / Dr Domokos László úrnak / Szeged / Pénzügyi palota*. Az aláírás – Dr Balassa Armin – is Tömörkény kezeírása, a címzett föl is jegyezte a lapra: *Tömörkény írása*.

A címzetről ld. a 8. sz. levél jegyzetét.

40

Ismeretlennek

Kedves barátom

A dolognak az a baja, hogy én nem igen járok föl a Társaság üléseire, részben elfoglaltság, részben a költségek miatt, nem lévén sem szabad, sem félárú jegyem. A székfoglaló óta nem voltam köztük, a tagok egy részét személyesen nem is ismerem. Úgy tudom, hogy ezt nem is veszik jó néven s éppen ezért a vidéki tagajánlásokat nem szívesen fogadják.

Mindenesetre Pesten kellene előbb egy ajánlót szereznem (Rákosi Jenő?) s ha van pesti,

aki a választás érdekében mozoghat, úgy nagyon szívesen ajánlok én is. Míg így egyedül csak a biztos bukás elé mennénk, mivelhogy a korteskedés már ott is ugyancsak föl van találva.

Szeged, 1911 nov.25.

Tisztelettel üdvözöl
kész híved
Tömörkény István

Autográf; jelzete: MIM Kézirattár, V.3189/10. A kézirattár katalógusa ismeretlen címzettüként tartja nyilván.

a dolognak: az ismeretlen címzett, aki a Petőfi Társaság tagja szeretett volna lenni, ajánlójának kérte föl Tömörkényt. – *a Társaság:* a Petőfi Társaság; Tömörkény 1906 óta volt tagja. – *A székfoglaló:* Tömörkény 1907-ben tartotta meg székfoglaló fölolvasását, de – mint Móra megírta – már az ezt követő bankettől is idő előtt távozott. – *Rákosi Jenő:* (1842–1929) író, újságíró, a nemzeti-konzervatív irány egyik vezéralakja, az irodalmi modernizmus harcos ellenfele.

41

Füzesi Mártonnak

Igen tisztelt Uram.

A múlt hóban hozzám intézett levelére tudatom, hogy a Társaságunk felolvasásai részére ezidőszerint elegendő erőnk áll rendelkezésre. Amennyiben a jövőben a felolvasási székre reflektálna, méltóztassék a felolvasni szándékolt irodalmi dolgozatát előzetes bírálatra a Társaság főtítkári hivatalához beküldeni.

Hazafias tisztelettel

Sz, 1911 [helyesen: 1912] jan.3.

Tömörkény

Autográf fogalmazvány. Füzesi Márton levelének hátoldalán. Jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai. A címzett szőregi tanító, majd (1908-tól) a szegedi Árpád otthon igazgatója volt; tagja a szegedi Árpád szabadkőműves páholynek.

levelére: Füzesi 1911. dec. 19-i levelében arról ír, hogy: „Elhallgatva a Dugonics társaság által rendezett fölolvasásokat, elfogott a vágy, hogy ott én is bemutatkozhassam. Szépen megkérem Nagyságos Uramat: tegye nekem ezt lehetővé.” *Családi képek* címmel olvasna föl költeményeket. – *Amennyiben a jövőben:* Füzesi Márton később sem szerepelt a Dugonics Társaságban.

42

Ismeretlennek

Kedves Barátom!

A Sáfár-féle gyűjtemény melléklésével értesítelek, hogy Móra kollegával együtt átnéztük az anyagát s annak a maximális értékét száz koronában véltük megállapíthatónak.

A város annak idején Kossuth Lajosnak Bakayhoz intézett 6 olyan leveléért, amelyek

a város rekonstrukciójára vonatkoznak: egyszáz forintot fizetett.

Ezt vettük zsinórmértékül.

Szeged, 1912 január 5.

Kész híved:

Tömörkény

Gévelt, nem szerzői másolat, a levél eredetije – a másolat tanúsága szerint – a *Somogyi-könyvtár Szeged* levélpapírjára íródott. Jelzete: MIM Kézirattár, V.4131/145. A kézirat katalógusa ismeretlen címezettként tartja nyilván; azonosítása nem sikerült.

Sáfár-féle gyűjtemény: valószínűleg Sáfár László (1854–1913) újságíró, szerkesztő, korábban (1910. aug. 28. – 1911. okt. 30.) a Szegedi Napló felelős szerkesztője; ő robbantotta föl Hentzi tábornok budapesti szobrát, s egy ideig politikus körökben mozgott. Róla ld. MÓRA FERENC: *In memóriam.* = *Szegedi tulipános láda*. Bp. 1964. 385–390. Gyűjteménye alighanem a hozzá írott levelekből, pl. Kossuth Lajoséból állott. – *Móra kollégával*: Móra Ferencsel. – *Kossuth Lajosnak [...] leveléért*: a Bakayhoz írott leveleket ld. *A Somogyi-könyvtár Kossuth-levelei*. Szerk. PÉTER LÁSZLÓ. Szeged, 1986.

43

Valamelyik budapesti napilap szerkesztőségének

Tekintetes Szerkesztőség!

Tisztelettel van szerencsém megkérni a Dugonics-Társaság nevében, hogy a fenti közleményt becses lapjuk irodalmi rovatában közölni méltóztassék.

Szeged, 1912. január 21.

Üdvözlettel kész hívük

Tömörkény István

főtitkár

Autográf, jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai. A címzett valamelyik budapesti napilap szerkesztősége, esetleg több szerkesztőség is megkapta ugyanezt a szöveget. A levél fölött a következő, Tömörkény írta-fogalmazta tudósítás olvasható:

Irodalom.

– *A Dugonics Társaság fölolvasó ülése*. A szegedi Dugonics-Társaság vasárnap délután tartotta meg január havi felolvasó ülését dr. Lázár György elnöklete alatt a városi színház nagytermében díszes közönség előtt. Szávay Zoltán vendég újabb költeményeit mutatta be. Sas Ede rendes tag „A pilóta” című költeményét Almássy Endre színigazgató adta elő. Utána Liptai Imre vendég szabad előadást tartott „Függöny előtt” címmel. Szávay Gyula r. tag négy költeményét mutatta be s utána dr. Lázár Béla tartott előadást „Csók István művészetéről”, vetített képek kíséretében. A hallgatóság tetszéssel és tapsokkal fogadta az előadásokat.

44

Valamelyik budapesti napilap szerkesztőségének

Tekintetes Szerkesztőség.

A Dugonics-Társaság nevében tisztelettel kérem a tek. Szerkesztőséget, hogy a fenti

soroknak b. lapja irodalmi rovatában helyet engedni szíveskedjék.

Kész hívük és tisztelőjük

Szeged, 1912, II. 26.

Tömörkény István
főtitkár

Autográf, jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai. A címzett valamelyik budapesti napilap szerkesztősége, esetleg több szerkesztőség is megkapta ugyanezt. A levél fölött a következő, Tömörkény fogalmazta tudósítás olvasható:

Irodalom

– *A Dugonics-Társaságból.* Szegedről írják: A Dugonics-Társaság vasárnap délután tartotta meg február havi fölolvasó ülését a városi széképület nagytermében, dr. Lázár György elnökle alatt. Domokos László vendég saját költeményeit mutatta be. Sz. Szigethy Vilmos r. tagnak „Próbánásút” cz. költeményét Szohner Olga, a szegedi szintársulat tagja olvasta föl, Ihász Aladár vendég költeményeit pedig Móra Ferencz r. tag. Utána Tömörkény István r. tag olvasta föl „Asztagégés” című rajzát. A fölolvasások sorozatát Hogyor József tanár fejezte be, aki vetített képekkel tartott érdekes előadást a földrengésekről. A nagyszámú közönség tetszéssel fogadta a felolvasókat.

45

Balassa Arminnak

Igen tisztelt Osztályelnök Úr.

Ma reggel érkezett a mellékelt csomag hozzám, a házhoz hozta a posta.

A feladó-vevény s a csomag pecsétje szerint július 1-én adatott fel Budapesten.

Mindazonáltal felbontatlanul küldöm meg a bíráló-bizottsági elnök úrnak, hogy a beérkezés érvényessége fölött a bizottságnak legyen módja határozni.

Nekem a bélyeg dátuma rendellenesnek tetszik.

Mint a szintén hozzám ma érkezett három boríték dátumpecsétjéből látható, a posta a szólószámokat nem így 1, hanem így –3 szokta jelezni.

A kézbesítőkönyvben a levél s a csomag átvételének elismerését kérve vagyok tisztelettel

Szeged 1912 VII.4.

Tömörkény István

Autográf, *A Dugonics-Társaság elnöksége* fejléces levélpapírján. Jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai. A címzett valószínűleg a szépirodalmi osztály elnöke, tehát Balassa Armin.

A címzetről ld. a 26. sz. levél jegyzetét.

a mellékelt csomag: nem sikerült azonosítani tartalmát. – *a bíráló-bizottsági elnök úrnak:* a Dugonics Társaság igazgatótanácsa 1911. nov. 23-án színműpályázatot írt ki Almássy Endre szegedi színigazgató ezer koronás adományából. „A pályázat határideje 1912. év július 1 déli 12 óra, azonban a pályázati határidő utolsó napján postára tett pályaművek kellő időben beadottaknak tekintendők.” (A DT ötven éve, 133.) A bírálóbizottság elnöke Balassa Armin lett, tagjai pedig Balassa József, Kovács János, Sz. Szigethy Vilmos és az ezer korona följajánlója, Almássy Endre. (Uo.134.)

Tekintetes szerkesztőség.

Van szerencsém megkérni, hogy a fenti kis közleményt b. lapjuk irodalmi rovatában közreadni szíveskedjék.

Teljes tisztelettel

Szeged 913 jan. 27.

Tömörkény István
főtitkár

Autográf, jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai. A címzett nem állapítható meg pontosan, valamelyik budapesti napilapról lehet szó.

A levél a következő, Tömörkény írta kis tudósítás alatt található:

Irodalom

A Dugonics-Társaságból. Szegedről jelenti tudósítónk: Szép ünnepség keretében folyt le vasárnap délután a Dugonics-Társaságnak január havi felolvasó ülése, amelyen Lázár György elnökölt. Az ülésen dr. Balassa Ármin és Fekete Ipoly tartottak felolvasást. Balassa *Komprimált színdarabok* cz. rajzát mutatta be, Fekete Ipoly pedig székfoglalóul a *görögök szakácművészetéről* értekezett. Kunos Ignác, a budapesti Keleti Akadémia igazgatója előadást tartott *A török asszonyról*. Azután Homor István osztályelnök üdvözölte Balassa Ármin osztályelnököt harminc éves írói jubileuma alkalmából. Ezek után az elnök bejelentette a Társaság újságírói jutalmazását. A Társaság Mikszáth-alapítványának három évi kamatai, 500 Korona, egy olyan újságíró jutalmazására szolgálnak, aki három évig egyfolytában Szegeden dolgozik. A Társaság igazgató-tanácsa a most esedékessé vált jutalmat Frank József hírlapírónak, a Szeged és Vidéke munkatársának ítélte oda.

Igen tisztelt elnök úr.

Úgy értesültem, hogy a Társaság vasárnapi ülésén Lőrinczy tagtárs javasolni fogja, hogy Pósa Lajos tagtársunkat negyvenéves írói s huszonöttestendős lapszerkesztői működésének betöltése alkalmából jubilálja meg a Petőfi-Társaság.

Hivatali elfoglaltság miatt (a múzeumnak az ünnepek a robot-napjai) nem mehetek föl az ülésre, jelentem azonban Elnök úrnak ezen az úton, hogy Lőrinczy György úr javaslatához mindenben hozzájárulok s Pósa Lajost különösen a hazafias gyermekirodalom terén páratlanul álló hosszú s lelkes működéséért a Társaság kintüntetésére igen érdemesnek tartom.

Elnök úrnak hasznos munkát és jó egészséget kíván

kész híve és tisztelője

Tömörkény István

Szeged, 14/III 913

Autográf, jelzete: MIM Kézirattár, V.107. A kézirattár katalógusa címzettként a Petőfi Társaság elnökét tartja nyilván. A címzett tehát Herczeg Ferenc. Róla ld. a 19. sz. levél jegyzetet.

a Társaság: a Petőfi Társaság. – vasárnapi ülésén: 1913. márc. án. – Lőrinczy tagtárs: Lőrinczy György (1860–1941) író, Pósa Lajos és Dankó Pista baráti körének tagja; Tömörkénynek is barátja. – Pósa Lajos: róla ld. a 7. sz. levél jegyzetét. – a múzeumnak az ünnepek a robot-napjai: a szegedi múzeum vasár- és ünnepnapokon volt nyitva a nagyközönség előtt; hétköznap csak a Somogyi-könyvtárat lehetett látogatni.

48

Domokos Lászlónak

Kedves Laczi.

Az elnök úr nevében felkérlek, hogy légy szíves e havi fölolvásó ülésünkön (november 30) néhány költeménynyel szerepelni.

Válaszodat várja kész híved

18/XI

Tömörkény

Autográf, *A Dugonics-Társaság elnöksége* fejléces levélpapírján. Jelzete: MFM Ir.gyűjt. 58.52. A levél hiányosan keltezett (hiányzik az évszám), de valószínűleg 1913-ból való. Ebben az évben ugyanis Domokos László valóban nov. 30-án szerepelt a Dugonics Társaságban (vö. A DT öven éve 141.). A program ekkor, Kovács János üléselnökségével, ez volt: Somlyódi István, Balanyi György és Móra Ferenc társaságában, másodikként Domokos László *Verácska piros csizmája* c. írását olvasta föl.

Domokosról ld. a 8. sz. levél jegyzetét.

elnök úr: Dr. Lázár György polgármester, a társaság elnöke.

49

Ismeretlennek

Tisztelt Uram.

Köszönöm a szíves figyelmet. A Kocsis-fogadás című tárczát nem én írtam, a téma ugyanis régi, minden vidéken van egy olyan úr vagy olyan kocsis, akikre ezt az anekdótát ráfogják.

Tisztelettel

kész híve

914. I 29.

Tömörkény

Autográf, a *Somogyi Könyvtár / Szeged* mélynyomásos levélpapírján. Jelzete: MFM Ir.gyűjt. (Csongor Győző kéziratgyűjteményéből.) A címzett nem azonosítható.

A Kocsis-fogadás című tárczát: nem tudjuk, mikor s hol jelent meg.

50

Móra Ferencnek

Kedves Ferkó.

Kérlek, légy szíves nyitásra bemenni, mert én nem mehetek, feküdnöm kell. Az este ahogy hazamentünk, a sötét kapualjban elestem, a fülelmen történt egy kis hasadás, ami

a kisebb baj, de a lábamszárát megütöttem a lépcsőéllbe s azon éjfélre kiütött az izomgyulladás. Azóta nem aludtam, állandóan borogatni kell.

Holnapra rendben leszek, talán délutánra is, de ez nem bizonyos s nem is jó vele experimentálni, mert könnyen beáll a nehezebben gyógyítható visszaesés. Jártam már úgy, hasonló bajjal. A cikket elintézem.

Kérlek, nehogy a Krúdy írását közöljétek!

Üdv.

Pista

Autográf, jelzete: MFM Ir. gyűjt. (Csongor Győző kéziratgyűjteményéből.) A levél keltezetlen, csak a Krúdyra való utalás ad némi támpontot. Krúdy Gyula ugyanis 1914. március 24. és ápr. 3-a között Szegeden tartózkodott, a Móra szerkesztette Szegedi Napló április 3-án *Mai témák* c. rovatában adott hírt az író szegedi tartózkodásáról, s ekkor közölte Krúdy *A felvidéki utas* c. elbeszélését is (vö. PÉTER LÁSZLÓ: Szegedi örökség. Bp. 1983. 307–308.). Ha Krúdy írása, amelynek közlése ellen Tömörkény tiltakozott az ekkori szegedi látogatással függ össze (s nem valamely másik, postán küldött tárcájával), akkor ez a levél április 3-a előtt, talán éppen 2-án született. Ezt erősíti, hogy Tömörkény kérése („Kérlek, nehogy a Krúdy írását közöljétek!”) félreérthetetlenül a szerkesztőnek szólt, márpedig Móra 1913-tól volt a Szegedi Napló főszerkesztője. Nem lehetetlen azonban, hogy ez a levél az 50 éves Tömörkényt köszöntő Krúdy-cikkkel (*Tömörkény István*. Magyarország, 1916. márc. 25. 7.) függ össze, s Tömörkény, szerénységből, voltaképpen az őt köszöntő cikk Napló-beli átvételét hártja el. Ez esetben a levél 1916. márc. 25-én vagy 26-án íródott. Ez a második verzió látszik valószínűbbnek.

A címzetről ld. a 8. sz. levél jegyzetét.

nyitásra bemenni: közös munkahelyükre, a kultúrpalotába; a könyvtár 10 órától volt nyitva. – *a sötét kapualjban elestem*: ez a baleset alighanem itales állapotban érthette az író. – *experimentálni*: kísérletezni. – *a cikket elintézem*: a Szegedi Napló soros vezércikkét (ezeket Móra és Tömörkény főlváltva írta). – Krúdy: Krúdy Gyula (1878–1933) író, a magyar próza egyik klasszikusa; Tömörkény művészetének méltánylója, nekrológot is írt róla.

51

Bokor Adolfnak

A családi ünnephez gratulációját küldi

28/V

Tömörkény

Autográf, a Városi Múzeumot ábrázoló képeslapon. A postabélyegző kelte: [1]1914. máj. 29. A levelezőlap címzése: *Tek. / Bokor Adolf úrnak / Szeged / Szegfü utca*. Jelzete: MFM Ir. gyűjt. 61.110.

A címzett, Bokor Adolf (1860–1932) gyógyszerész, „a szegedi kereskedőtársadalom és a közélet egyik, ismert népszerű és mindenütt becsült vezetőalakja”. Tiszaföldváron született, gyógyszerész-diplomáját Budapesten 1884-ben szerezte, ezt követően került Szegedre. (Vö. *Bokor Adolf kedden éjszaka meghalt*. Délmagyarország, 1932. márc. 9., ld. még: *Nagy részvétel temették el Bokor Adolfot*. Délmagyarország, 1932. márc. 11.)

a családi ünnephez: Nem adott róla hírt a Szegedi Napló.

Kedves Jóska,

Miután látom, hogy mélyen tisztelt Uraságod javíthatatlan rosszakaróm, mellékelve van szerencsém némi, selejtezni való dolgot küldeni, hogy Uraságodnak még vasárnap délutánja se legyen rendes.

Szeretettel és tisztelettel köszönt

Sz. 915. 8. 15

Tömörkény István

Autográf, a *Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége Szeged* levélpapírján.

Jelzete: MIM Kézirattár, V.1790/1. A hozzá tartozó boríték címzése: *Nagyságos / dr. Szalay József főkapitány / úrnak / Szeged.*

A címettről ld. a 29. sz. levél jegyzetét.

Javíthatatlan rosszakaróm: ez humor, fordítva értendő; Szalay irodalomszeretete közismert, a maga módján és eszközeivel támogatta Juhász Gyulát és Mórát is. – *selejtezni való dolgot:* ez is humor; Szalay nagy bibliofil volt, Tömörkény ekkor kézirat- és könyvgyűjteményét gyarapíthatta saját kézírataival, egyébbel.

Tekintetes Elnökség.

A Társaságnál megüresedett négy tagsági hely egyikére tisztelettel ajánlom Móra Ferencz urat, mint költőt, író-t és publicistát, szegedvárosi könyvtárost, a Szegedi Napló főszerkesztőjét.

Móra Ferencz úr állandó s magyar munkásságot fejt ki az irodalom terén s a működése amennyire érdemes, annyira sokoldalú is. Mint költő, ismeretes, eddig önállóan megjelent verses kötete: *Az aranyszörű bárány.* (Szeged, 1900), *Szegénysoron* (Szeged, 1905).

A magyar hazafias gyermekirodalomban elsőrendű munkás. Önálló nagyobb ifjúsági regényei: *Öreg diófák alatt* (Budapest, 1906), *Falun-városon* (Budapest, 1907), *Rab ember fiai* (Budapest, 1910, eddig négy kiadást ért meg), *Mindenki Jánoskája* (Budapest, 1912), *Csalavári Csalavér* (a gyermekirodalom nyelvére áttett satirikus regény, Budapest, 1915) Az Én Újságomban ezeken kívül tíz év alatt vagy tíz kötetet tevő verse és prózája jelent meg.

Mint hírlapíró, a régi irodalmi tradíciókkal bíró Szegedi Naplóból újból színvonalban álló lapot csinált. Benne egyúttal állandó publicisztikai működést fejt ki, amennyiben a lap vezércikkeinek a felét ő írja.

Móra, mint az évi tizenötezer nyi személyforgalmú s nyolczvanötezerkötetes szegedi Somogyi-könyvtár könyvtárosa is elismerésre méltó kulturális tevékenységet fejt ki.

Föl kell említenem, hogy Móra úr, mint a Somogyi-könyvtárral kapcsolatos szegedvárosi múzeumnak is tisztviselője, igen jó régész is, a honi föld őstörténetének alapos ismerője, szerencséskezű gyakorlati archaeologus, aki a ködbe-merült magyar előidők sok szép, szakkörökben föltűnést keltett dolgát tárta már fel a föld alól és a régészeti szak-

irodalomban is jóhangzású nevet szerzett munkásságával magának.

A főntebbiek alapján jó lélekkel terjesztem ezt az ajánlatomat a tisztelt közgyűlés elé, hogy Móra Ferencz urat a Petőfi-Társaság tagjai sorába beválasztani méltóztassék.

Tisztelettel

Szeged, 1915. 12. 2.

Tömörkény István
a Társaság rendes tagja.
Jászai Mari
Váradi Antal

Autográf, Jászai Mari és Váradi Antal csak aláírta. Jelzete: MIM Kézirattár, V.106.

megüresedett négy tagsági hely: a Petőfi Társaság ún. zárt taglétszámú társaság volt, egy időben 60 tagja lehetett. Új tag fölvetelére csak akkor kerülhetett sor, ha a 60 tag valamelyike meghalt, kilépett vagy kizárták. – *ajánlom Móra Ferencz urat:* a négy helyre ekkor 11 íróat javasoltak: Móra mellett még Gyóni Gézátt, Malonyai Dezsőt, Balla Ignácot, Babits Mihályt, Ivánfi Jenőt, Császár Imrét, Farkas Imrét, Peterdi Andort, Juhász Gyulát és Krüzselyi Erzsébetet. A tagválasztó közgyűlésre dec. 18-án került sor; ekkor Mórát 18, Malonyait 17, Gyónit 16 és Ballát 12 szavazattal választották taggá. Jellemző a társaság értékrendjére, hogy Juhász Gyula viszont 4, Babits pedig 2 szavazatot kapott. Vö. Téglás János: *Babits és Petőfi Társaság.* ItK, 1997. 5–6. sz. 588. – *Szegénysoron:* ilyen című Móra-kötetről nem tudunk. – *En Újságomban:* a Pósa Lajos szerkesztette gyerekújságban. – *színonalban álló lapot csinált:* Móra 1913-tól volt a Szegedi Napló főszerkesztője; ezt a tevékenységét értékelte így Tömörkény, a tényeknek megfelelően. – *Jászai Mari:* ld. róla a 16. sz. levéljegyzetét. Ezúttal nyilván Tömörkény kedvéért vállalkozott a tagajánlásra. – *Váradi Antal:* (1854–1923) író, költő, drámaíró, a Színművészeti Akadémia ny. igazgatója, a Petőfi Társaság tagja. Róla és támogatásáról Móra egyik levelében ír: MF családi lev., 273.

54

Bárdoss Bélának

Kedves Komám.

Üdv. Köszönöm a kártyát s Nyári járókát.

Itthon semmi különös újság – a fiú osztálysorsjegyei apró rekordokat csinálnak, mivelhogy üzen rajtuk. Egyébként feljűk, a stockhodi fronton, mint írja, mostan aránylag csendes világ van, csak – mert a mocsár szélén nem áshatnak mélyre a fakadó-víz miatt – négykézlábas élet van a gödörben. Ma írta, hogy csak Karácsonyra várhat szabadságot. Tizenegyedik hónapja van a fronton, de vannak ott régebbiek is. A legénységi szabadságolás már megkezdődött.

Isten veled, Isten áldjon

1916. 9. 26.

Pista

Autográf, tábori postai levelezőlapon. Jelzete: MFM Ir. gyűjt. 55.849. A levelezőlap címzése: *Tekintetes / Bárdoss Béla / százados úrnak / Szászrégen / Vasútállomás.* A feladó: *Tömörkény István / Szeged.*

A címzett: Bárdoss Béla (1874–1940) katonatiszt, majd városi tisztviselő 1906-tól Szeged város aljegyzője, 1913-tól osztályjegyzője, 1914-től. jegyzője. Az Árpád-kultusz egyik terjesztője. Az első világháborúban mindvégig katonai, jórészt frontszolgálatot teljesített. 1919/20-ban részt vett

az ellenforradalomban, a városi tisztviselőkből külön századot szervezett (un. Bárdoss-század).

Komám: Tömörkénnyel való rokoni kapcsolatáról közelebbit nem tudunk. – *Nyári járókát:* azonosíthatatlan utalás. – *a fiú:* Tömörkény László – *osztálysorsjegyei:* elértéktelenedtek. – *a stockhondi fronton:* a központi hatalmak volhiniai és kárpáti állásainak egyike; itt (is) zajlott 1916. októberétől decemberig a harmadik Bruszilov-offenzíva.

55

A Dugonics Társaság irodalmi osztálya elnökségének

54/1916. A

Dugonics Társaság szépirodalmi osztálya tekintetes Elnökségének.

Az 1916. július 9-én tartott közgyűlés 5-ödik határozatának értelmében meghirdetett, Oltványi-féle verspályázatra beérkezett 8 pályaművet s egy tu[da]kozódó levelet van szerencsém megküldeni azzal a kéréssel, hogy a pályaművek felől a bírálatot a t. Osztály kebelében megejteni szíves legyen.

A pályaművek közül az 5., 6., és a 8. számú jeligés levéllel érkezett, a többi a nélkül.

Valamennyit a rendes határidőn belül küldték a Társaság titkári hivatalához.

A pályázaton a nem jeligés levéllel küldöttek is joggal vesznek részt, miután a pályázati föltételek a háborús pósta viszonyaira való tekintettel, a lepecsételt jeligés levél mellék-lését nem kívánták.

Tisztelettel

Szeged, 1916. okt. 2.

Tömörkény István
főtitkár.

Autográf, a *Dugonics-Társaság / Szeged.* fejléces levélpapírján. Jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai.

közgyűlés: lefolyásáról ld. A DT ötven éve, 157–158. – *Oltványi-féle verspályázatra:* „Az Oltványi-féle ötszáz koronás hagyaték száz koronás kamatait kítüzte a közgyűlés a végrendelet értelmében egy, tíz-tizenkét strófás vallásos és hazafias költeményre. Beküldési határidő október hó elseje.” (A DT ötven. éve, 158.) – *a bírálatot:* Móra Ferenc osztálytitkár, Sz. Szigethy Vilmos és Cserzy Mihály r. tagok végezték. „A bírálók a beérkezett pályaművek között egyet sem találtak a jutalmazásra alkalmasnak.” (A DT ötven éve, 158–159.)

56

Pakots Józsefnek

916. 10. 25

Igen tisztelt Tagtárs,

Október 13-án kelt levelére sajnálattal tudatom, hogy a dolgozataim kézírataiból egy sem áll a rendelkezésre. Kívánatra azonban készséggel intézkehetnek az iránt, hogy a "Magyarország"-ban megjelenni szokott tárczáim valamelyikének a kézírata a kívánt célra átadassék.

Teljes tisztelettel

Tömörkény István

Autográf, a *Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum, Szeged* levélpapírján. Jelzete: MIM Kézirattár, V.4559/304/2. A kéziratári katalógus a Petőfi Társaság különböző tisztségviselőihez írott levelek között tartja nyilván. A címzett valószínűleg Pakots József (róla ld. a 23. sz. levél jegyzetét), aki ez időben az ún. Petőfi Ház (valójában múzeum) vezetője is volt.

levelére: a levél nem maradt fenn, vagy lappang. – *dolgozataim kézírataiból*: a Petőfi Ház relikvia-gyűjteménye számára kérhették kézíratait. – a *"Magyarország"-ban*: Tömörkény ekkoriban rendszeresen írt tárcákat a Szakács Andor szerkesztette lapba. Szakáccsal való barátságáról ld. APRÓ FERENC: *Tömörkény öt levele Szakács Andorhoz*. = Tiszatáj, 1987. 4. sz. 54–58.

57

Kovács Jánosnak

Igen tisztelt és nagyrabecsült Tagtárs Úr!

A Dugonics-Társaság igazgató-tanácsa az 1917ik év január hava 7-edik napján tartott ülésében elszomorodva és fájdalommal vette igen tisztelt Tagtárs úrnak a Társaság főtítkárához intézett leveléből tudomásul, hogy Tagtárs úr a Társaság ügyvezető-alelnöki tisztségéről lemond s azt tovább nem viselheti.

Mint elnökünket, szerettük és tiszteltük Tagtárs urat, teljes elismeréssel voltunk odaadó és buzgó munkássága iránt, amelylyel a Társaság anyagi ügyeit rendezni szíves volt s tevékenységével a Társaság szellemi munkásságába életet öntött.

Tisztelt Tagtárs Úr, a Társaság eddigi dologtevésében mint törzsökös fa áll előttünk, egyike azoknak a jóknak, akik a Társaság megalakulását elősegítették, ügyeit előbbre vitték, jóindulattal és szeretettel ajnározták. Mint tag, mint osztályelnök, mint alelnök s mint utóbb a Társaság összes ügyeinek első vezetője, a tisztelet és szeretet mellé az őszinte hála érzését is kiváltotta a szíveinkből, amit most, az ügyvezető-alelnöki tisztségéből való távozása alkalmával megindultan közlünk Önnel, akinek érdemei előtt mindig meghajoltunk.

Engedje remélnünk, hogy a Társaság iránt való gondoskodása a rendes tagban is a régi marad s nagyértékű munkásságát, tapasztalatait és ismereteit ezentúl sem vonja meg a szülőváros irodalmi egyesületének munkás körétől.

Volt ügyvezető-alelnökünket, Társaságunk nagyrabecsült rendes tagját az igazgatósági ülésből ismételt tisztelettel és tagtársi szeretettel köszöntjük.

Szegeden, 1917. január 10.

Tömörkény
főtítkár

Homor
osztályelnök,
h. elnök.

Autográf, fogalmazvány, csak Homor István aláírása nem Tömörkény kezétől való. A missilis változatot nem ismerjük. Jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai. A címzett nincs föltüntetve, de a szövegből kiderül, hogy Kovács Jánosról, a társaság ekkor leköszönt alelnökéről van szó. (Vö. A DT ötven éve, 166.)

A címzett, Kovács János (1852–1918) posta- és távírdahivatali felügyelő, etnográfus, fő műve a *Szeged népe* (1900); írásainak – Bálint Sándor szerint – volt némi műkedvelő színezete. Ekkor már betegeskedett.

Homor: Homor István (1849–1934) a szegedi áll. főreáliskola igazgatója, fizikai szakíró; Már

1896-ban megismételte Röntgen nevezetes kísérletét az X-sugarakkal. Vö. PÉTER LÁSZLÓ: *Röntgen szegedi követője*. = Szegedi örökség. Bp. 1983. 148–152.

58

Fajka Jánosnak

1917. I. 24.

Igen tisztelt Pénztárnok Úr.

Van szerencsém a Sz. Cs. Takarékpénztár folyószámla kamatát (468 K egyenleg) mellékelve elintézés végett megküldeni.

Egyben kérem, legyen szíves közölni, hogy az 1916. évi számadásokat s a folyó évi költségvetési előirányzatot mikor kaphatom meg.

Tisztelettel

Tömörkény
főtitkár

Homor István
h. elnök.

Autográf, a *Dugonics-Társaság Szeged* fejléces levélpapírján. Csak Homor István aláírása és az elnök szó elé irt h. betű nem Tömörkény kezeírása. Jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai. A levél címzettje nincs megjelölve, de a megszólításból kiderül, hogy a társaság pénztárnokának, Fajka Jánosnak szól.

Fajka Jánosról ld. a 38. sz. levél jegyzetét.

Sz. Cs. Takarékpénztár: a Szeged–Csongrádi Takarékpénztár (Takaréktár u.), amely a Dugonics Társaság számláját is vezette. – az 1916. évi számadásokat: a pénztárnok minden évben elszámolni volt köteles a társaság pénzforgalmával. Fajka Jánosnak ez volt az utolsó ilyen ténykedése, mert a Tömörkény halála után fölálló új tisztikar mellett már nem vállalt szerepet; utóda Szűcs Mihály lett. Az 1917. novemberi közgyűlés intézkedett a pénztár átadásáról. – *Homor István*: ld. róla az 57. sz. levél jegyzetét. Ekkor, az új tisztikar megválasztásáig ő látta el az elnöki teendőket.

59

Szeged város tanácsának

Tek Tanács.

A Dugonics-Társaságnak a 4464/917. számú tanácsi végzéssel visszaadott alapszabálytervezetét, a m. kir. belügyminisztérium által kívánt módosítással három példány[ban], s két rendkívüli közgyűlési jegyzőkönyvvel van szerencsém bemutatni azon kérés kapcsán, hogy azokat újból, a jóváhagyás elnyerése céljából a nm. m. kir. belügyminiszter úrhoz fölterjeszteni méltóztassék.

Tisztelettel

Szeged, 1917. márcz. 8.

Tömörkény
főtitkár

Homor István,
osztályelnök,
h. elnök.

Autográf, a két aláírás között a társaság pecsétje. Csak Homor István aláírása nem Tömörkény kezeírása. Jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai.

alapszabály-tervezetét: a társaság titkári jelentése szerint: „Március 4-én és 5-én rendkívüli közgyűlésen megejtettük az új alapszabálytervezetben a belügyminiszter által kívánt lényegtelen módosításokat, amelytől jóváhagyásuk függött. [...] Április 3-án 13.523/1917. szám alatt értesített a város tanácsa, hogy a belügyminiszter az új alapszabályokat jóváhagyta.” (A DT ötven éve, 166.) Az alapszabály szövegét ld.: *A Dugonics-Társaság Alapszabályzata.* (Az 1916. december 17-iki közgyűlésen elfogadva.) Szeged, 1917. A „lényegtelen módosításokat” kézzel vezették át a tagoknak juttatott példányokban. – *Homor István:* ld. róla az 57. sz. levél jegyzetét.

60

Fajka Jánosnak

Igen tisztelt Pénztáros Úr!

A szeged–csongrádi takaréktárnak az értesítését

166 K 50 és 155 K 25 f.

értékű jelzálogbanki kamat és szelvény beváltási bevételéről van szerencsém mellékelten a pénztár használatára megküldeni.

Tisztelettel

Szeged, 1917. márcz. 14.

Tömörkény

titkár

Homor István

o. elnök.

h. elnök

Autográf, a Dugonics-Társaság fejléces levélpapírján. Csak Homor István aláírása nem Tömörkény kezeírása. Jelzete: CsML, Dugonics Társaság iratai. A levél címzettje nincs megadva, de a megszólításból kiderül, hogy a társaság pénztárnokának, Fajka Jánosnak szól

A címettről ld. a 32. sz. levél jegyzetét.

Besorolhatatlan levelek

61

Ismeretlennek

Kedves Endre. – Bezdán Etel a városi hivatalnok egyesület szolganője eddig a Valéria alapból némi segélyben részesült s most attól tart, hogy megvonják tőle. A szíves figyelmembe ajánlom, tudom, hogy igen szegény s éppen csak hogy élhet a világon.

Üdvözöl

Pista

Autográf, *Tömörkény István / a Somogyi-könyvtár és a városi múzeum / igazgatója / Szeged.* szövegű névjegyen. Jelzete: MIM Kézirattár, V.1790/5 Keltezetlen, címzettje ismeretlen. Tartalma alapján Szeged város valamelyik vezető tisztviselőjének, talán dr. Gaál Endrének (1861–1934) szól. Gaál kultúr tanácsnok volt, a könyvtári bizottságnak is tagja, ilyen minőségeiben Tömörkénnyel is folyamatos munkakapcsolatban állott. Az időpont még bizonytalanabb, 1904 és 1917 között

bármelyik év szóba jöhet.

Bezdán Etel: nem tudunk róla közelebbit, – *városi hivatalnok egyesület*: a szegedi köztisztviselők egyesülete, Tömörkény István volt az elnöke. – *Valéria alap*: városi főntartású szegedi segélyalap.

62

Ismeretlenek

Kedves Zánkai.

Az ajánlatot ma elküldtem. Hamarabb nem lehetett, mert mint pénztárnokkal van dolgunk Torontálban.

Üdv!

Pista

Autográf; jelzete: MIM Kézirattár, V.3189/11. A kézirattár katalógusa ismeretlen címzettüként tartja nyilván. Keltezetlen, sem időpontja, sem címzettje nem állapítható meg.

63

Domokos Lászlónak

Kedves Laczi.

Szombaton, 21-én, esti 1/2 9 órára, barátságos vacsorára szeretettel meghívunk benneteket.

Kész híved

Pista

Autográf, Tömörkény névjegyén. Jelzete: MFM Ir.gyűjt. 58.72. A névjegy nyomtatott szövege: *Tömörkény István*. Keltezetlen, megírásának időpontja csak nagyon tág időhatárok közt adható meg. Mivel ez az invitálás Domokos László szegedi éveiben (tehát 1914 előtt) született, s a „benneteket” valószínűleg Domokost és feleségét jelenti, a szöveg 1907. május 23-a (Domokosék esküvője napja) és 1914 közt keletkezhetett.

A címettről ld. a 8. sz. levél jegyzetét.

64

Sz. Szigethy Vilmosnak

Kedves Bob.

Szívesen látunk bennötöket szombaton este 8 órára halászlati Congresszusra. Kérem a föltétlen megjelenést, mert bizottságilag kell megállapítani a halpaprikás és a paprikáshal között való különbséget.

II. 12.

Üdv! Pista

Autográf, Tömörkény névjegyén. Jelzete: MFM Ir.gyűjt. 54.426. Keltezetlen, utalásai alapján csak hozzávetőlegesen datálható. Ha a „bennötöket” kitétel Sz. Szigethy és *feleségét*, Eisensten Ilonát (?–1944) jelenti, akkor a levél 1903. szept. 20-a utáni (ekkor kötöttek ugyanis házasságot). Ha abból indulunk ki, hogy „a halpaprikás és a paprikáshal között való különbség” legerősebben

1907 körül foglalkoztatta Tömörkényt (vö. PÉTER LÁSZLÓ: Tömörkény világa, 167.), akkor 1907 körülre helyezhetjük a levelet. Ez azonban a dolog természete szerint korántsem bizonyosság.

Bob: Sz. Szigethy írói (s egyben baráti körben is használt) neve. – *halásziati Congressus*: valószínűleg nem valóságos kongresszusról, csupán a bohém társaság egyik szokásos halvacsorájáról van szó.

65

Sz. Szigethy Vilmosnak

Kedv. B

Gilt.

Üdv.

P

Autográf, gyászkeretes levélpapíron. Jelzete: MFM Ir.gyűjt. 54.425. A boríték címezése: *Hochwolgebroner / Herrn Herr / Wilhelm v. Szigethy / in Archivar ad/m*. Keltezetlen, gyászkeretes levélpapíron. Tömörkény bátyja, Steingassner Béla 1906 novemberében halt meg Fiumében. Mivel a gyászkeretes levélpapír használata általában családi gyász alkalmával szokás, elképzelhető, hogy valamikor ekkor, 1906 november-december táján íródott ez a levél.

Kedv.B: Kedves Bob; a Bob Sz. Szigethy Vilmos újságírói és baráti körben használt neve volt. – *Gilt*: rendben van (német); nem tudjuk, miben egyezhettek meg ekkor.

66

Móra Ferencnek

Kedves Ferkó.

Hát a baj csakugyan ugyanaz, mint a tavaszi: Délután ahogy ledőltem, nem bírtam többé a magam erejéből fölkelni. Fekve maradok, Priessnitz és Aspirin ha segítenének.

Ha valami extra van, légy szíves, üzend meg.

Üdv.

Pista

Autográf, jelzete: MFM Ir.gyűjt. 55.818. Keltezetlen, a betegségre való utalás nem elégséges a datáláshoz, hiszen Tömörkény viszonylag sűrűn betegeskedett: a levél 1904 és 1917 között elvileg bármikor keletkezhetett. A legvalószínűbb (bizonyos tartalmi és stílusos megfontolások alapján) az, hogy – akár a 24–25. sz. levelek – ez is valamikor 1908-ban íródott, még hozzá valószínűleg ősszel.

extra: valami különleges, nem szokásos könyvtári ügy. (Ez az utalás is valószínűsíti, hogy a levél közös hivatali együttműködésük idején íródott.)

67

Ismeretlennek

Móra megy ki értük. Én csak lehet, mert mindkettőnknek bajos már fenyítéskor elmenni. Talán Mórához, a lakására (Napló háza)

Pista

Autográf, ceruzairás; jelzete: MIM Kézirattár V.1790/4 Keltezetlen, címzettje ismeretlen. Az egyetlen adat, amely némi támpontot ad a datáláshoz, a Napló házra való utalás. Móra ugyanis oda 1911 tavaszán költözött be (vö. Szegedi tulipános láda. Bp. 1964. 82.). Ezt követően, tehát 1911 és 1917 között keletkezett Tömörkény levele, amely valamilyen múzeumi-könyvtári ügyben járt el.

68

Móra Ferencnek

Kedves Ferkó,

Vártalak tegnap délután, de nem jöttél.

Ha úgy gondolod, most nyitásig még átjöhetnél, én is szeretnék egyet mást mondani.

Üdv.

Pista

Autográf, jelzete: MFM Ir.gyűjt. 55.819. Keltezetlen, datálása csak nagyon tág időhatárok között végezhető el. Két dolog látszik bizonyosnak. 1. Ez a levél közös könyvtári-múzeumi munkájuk során, tehát 1904 és 1917 között keletkezett. 2. A levél hangja nem a főnök és a beosztott, hanem az egyenrangúak közötti hang. Ha ez igaz, akkor a levél nyilván Móra főszerkesztői kinevezése (1913) után keletkezhetett. A levél megírását tehát leginkább 1913 és 1917 közé helyezhetjük.

nyitásig: a Somogyi-könyvtár nyitásáig.

István Tömörkény's sixty-eight letters

András Lengyel

István Tömörkény (1866–1917) has probably been the greatest prose writer in Szeged up to the present time. He has been praised very highly by such outstanding Hungarian writers as Endre Ady, Dezső Kosztolányi and Gyula Krúdy, and to date he has also been one of the writers much honored by those dedicated to literature. The state of collection and processing of his life-work is, however, not satisfactory. Characteristically, his correspondence has not been systematized and published even 80 years after his death. The present contribution is aimed at reducing this deficiency through the publication of Tömörkény's 68 unpublished letters supplied with relevant notes on the subject matter. The present stock of letters significantly enhances our knowledge of his biography and makes it possible to achieve a more fine-tuned analysis of Tömörkény's intellectual orientation. The letters are from the collections of Móra Ferenc Museum (Szeged), Csongrád County Archive (Szeged), and the Museum of Hungarian Literature (Budapest).

A narráció stilisztikája néhány Tömörkény-novellában

CZETTER IBOLYA

(Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely)

A narratív szövegekben az elbeszélés aktusa nemcsak a szövegvilág építésében, hanem a szövegértelmezési lehetőségek kialakításában is központi szerepet játszik. Az elbeszélői horizont meghatározza a fabuláris elemek történeté szervezését, hiszen a cselekmény szükségképpen a nyelv eszközei által jön létre, s egyfelől mint elbeszélte esemény, másfelől mint beszédesemény érdemel figyelmet. A történetmondásra épülő szövegekben a történet és a narráció – bár két különböző szemantikai réteget alkot – szorosan egymáshoz kapcsolódó, egymást feltételező komponensnek tekinthető. Gérard Genette megközelítésében: „A történet és a narráció (...) csak az elbeszélés (récit) révén létezik. S fordítva: nincs elbeszélés, nincs narratív diskurzus egyrészt történetmondó nélkül (...), mivel elbeszélő híján nincs diskurzus; másrészt történet nélkül (...), mivel enélkül nem narratíva. Mint narratíva, az elbeszélés az elbeszélte történethez fűződő viszonya által létezik, mint a diskurzus pedig a narrációhoz való viszonya által” (GENETTE 1980:29; magyarul 1996:64–5).

A narrációs közlésforma továbbá sajátos kommunikációs viszonyként is felfogható: „...a történetmondó helyzetet és a nézőpontot csakis az olvasónak történetbefogadó és szemlélő magatartására is vonatkoztatva lehet körülírni, e magatartás pedig függ a befogadó műveltségéből adódó előfeltevéseitől, hiedelem- és értékrendszerétől is. Ezért nehéz meghatározni az elbeszélő helyzetet és a nézőpontot. Az üzenet vevője ugyanis nemcsak fölismeri, de teremt is a jelentést; a küldő szándékát a befogadó is módosíthatja” (SZEGEDY-MASZÁK 1992:147). A narráció vizsgálatakor tehát gondolni kell a pragmatikai tényezőkre is. E bonyolult kérdéskör óvatosságra inti a kutatót, kivált, ha a probléma differenciált feldolgozására vállalkozik. Dolgozatunkban ezért a szűkebb szempontú vizsgálódást tartjuk követendőnek. Az elbeszélői hang és horizont stilisztikai vonatkozásainak feltárását a stílust viszonyfogalomként értelmező, pragmatikai szempontú stílus-konceptió keretében végezzük (FEHÉR 1996; TOLCSVAI NAGY 1996). Arra keressük a választ, hogy az elbeszélő horizonthoz kapcsolódó különféle narrációs lehetőségek hogyan értelmezhetők az egyes Tömörkény-novellákban; van-e domináns közlésforma, mi ennek a kompozicionális szerepe; milyen egyéb stíluskomponensekkel hozható összefüggésbe – összefoglalva tehát: milyen stílustulajdonítási lehetőségekkel jár az egyes közlésformák vizsgálata az elemzésre választott tíz novellában: *Megöltek egy legényt, Csata a katonával, Az elesett ember, Agyaghordás, Vándorló földek, Csőszhalál, Öreg embör napáldozatja, Valér a földbe megy, Faragó János megégett, A házasság első éve. Jóllehet a kijelölt korpusz a Tömörkény-életműnek csupán töredéke, választásunk nem merőben esetleges. Immár köztudomású, irodalomtörténeti tény, hogy Tömörkény azoknak az alkotóknak a sorába tartozott, akik minden tematikai és kompozicionális sokszínűségük ellenére voltaképpen egytémájú, egykompozíciójú írókként híresültek el (vö. NÉMETH G 1985:161, 165), s élnek mindmáig a köztudatban. „Nagy novelláiban, melyek száma tíz-tizenöttnél alig több, ugyanazt a tárgykört, kérdéskört variálja. Azt azonban olyan művészettel, mely*

Kosztolányi novellaművészetével vetekszik” (NÉMETH G. 1985:180). A válogatás tehát írásainak legjavát teszi ki, igaz, akad közöttük olyan is, amely még az 1895-ös pályaváltás, az összetéveszthetetlen Tömörkény-hang megelérése előtt keletkezett (*Megöltek egy legényt* 1893). Az elemzendő forrásanyag megválasztását a tematikai, szemléletbeli homogenitáson (ti. a paraszti, tanyai miliő ábrázolásán) túl a novellákba foglalt problematika alapvetően egzisztenciális jellege (a léttörvényekkel vagy a fátummal, a kikerülhetetlen sorssal szembesülő egyén középpontba helyezése, s a lét végső kérdéseire adott válaszok hasonlósága), a stiláris, nyelvi és narrációs karakter szerzői világképet egyöntetűvé tevő számos sajátossága is igazolja.

I. A narratológiai szakirodalomban az utóbbi évtizedben Gérard Genette narratológiája fejtett ki leginkább hatást (magyar recepcióját s nézeteinek továbbgondolását ld. SZEGEDY-MASZÁK 1992:142–9), az ő fogalmi rendszere azonban már-már zavaróan rétegezett, ezért a narrációtípusok felosztásakor csak a szempontunkból legszükségesebb kategóriák és terminusok átvételére és megvilágítására törekszünk.

Az elbeszélő diskurzus elemzését Genette három tényező segítségével végzi el: megkülönbözteti az időt, a nézőpontot (v. elbeszélésmódot) és az elbeszélői hangot. *Időn* az elbeszélés és a történet közötti időbeli kapcsolatot érti, megkülönbözteti a történet és az elbeszélés idejét, azt vizsgálja, hogy milyen viszonyok lehetségesek a két időfajta között, s itt foglalkozik az elbeszélés ritmusára vonatkozó kérdésekkel is (pl. kihagyás, leíró szünet, jelenet, kivonatolás).

Az elbeszélésmód (nézőpont) arra vonatkozik, hogyan mesélünk el valamit, milyen nézőpont szerint. Ezt a kategóriát két összetevőre bontja: az elbeszélői távolságra (distance narrative) és a perspektívára (látószög). Az elbeszélői perspektívától megkülönbözteti a *hangot*. Az előbbi az elbeszélő szövegben szereplő tudatot határozza meg, vagyis azt a személyt, akinek a látásmódja megadja a narratív perspektívát, az utóbbi pedig a beszélőhöz kapcsolódik, tehát arra vonatkozik, hogy ki a narrátor, azaz ki beszél.

A genette-i kategóriák alapján s a velük szoros összefüggésben felmerülő kérdések megválaszolásával látunk hozzá a továbbiakban az említett Tömörkény-novellák elemzéséhez. Dolgozatunkban az egymással szoros kapcsolatban lévő *nézőpont* és a *beszédhelyzet* viszonyainak a tisztázására térünk ki, s nem foglalkozunk részletesen az idő kérdéseivel.

II. A novellák e tekintetben rendkívül változatos képet mutatnak, vannak azonban olyan feltűnő jellegzetességek, amelyek e változékonyságban is viszonylagos állandóságot biztosítanak. Tömörkény narrátora az esetek többségében a szereplői tudatot alapvetően belülről látatja, ő maga többnyire nem vesz részt a történetben, kívülre/fölülre helyezi magát, de olyan pozíciót foglal el, ahonnan hőseinek gondolatai, érzései is hozzáférhetővé válnak. Az omnipotens megfigyelő „istene” a maga alkotta világnak, hiszen belelát az adott személy lelkébe, tudatába, nézőpontja tehát eszerint belső, azonosuló (pl. *Csata a katonával*, *Anyaghordás*, *Vándorló földek*, *Csözshalál*, *Öreg embör napáldozatja*, *Valér a földbe megy*, *A házasság első éve*). A felsorolt novellákban az elbeszélő pozíció a nézőponttal összefüggésben E/3. személyű, imperszonális. Találkozhatunk azonban pl. az *Öreg embör napáldozatja* c. novellában olyan narrációs megoldással is, amikor a fikatív narrátor oly mértékben azonosul teremtményével, hogy szinte egybemosódik, egylényegűvé válik vele. A teremtő együtt él teremtett anyagával, valóságosan is beleéli magát a főhős helyzetébe, átveszi szemlélet- és gondolkodás-, sőt még beszédmódját is, s ezzel az olvasót

is belső nézőpontú szemlélésre készíti.

Akad a novellák sorában perszonális, én-formájú elbeszélés is, ekkor a narrátor szereplőként, nem konkretizálható fő- (*Az elesett ember*), ill. mellékszereplőként (*Faragó János megégett*) egzisztenciálisan is részt vesz a történetben, ezáltal is egy valóságos kommunikációs viszonyt sugall a befogadó számára.

A középpontba helyezett személyek belső megközelítésű leírása természetesen nem jelenti a narrátor maradéktalan azonosulását, hiszen számos esetben fenntartja a maga distanciáját részint a szereplői, részint a szerzői szinttől. Ez az elkülönülés azonban alig észrevehető, hiszen az elbeszélő igyekszik a népi tudatvilág, tradicionális népi szemlélet horizontján belül maradni; finom tárgyiassága, intellektuális vagy morális fölénye a gyengéd humorban, egy-egy ironikus reflexióban, esetleg szóválasztásban érhető tetten. Pl. a *Csata a katonával* c. novella főhőse a tudatlanságba, a műveletlenségbe, a babona sötétjébe süppedve, rontásra gyanakodva izzasztó küzdelmet vív tárgyiasult lelkiismeretével, egy ólomkatonával. A téma kisszerűsége okán eleve nevetségessé válik a főszereplő, az arányok eltúlzása pedig csak fokozza a humoros hatást. A narrátor egyik átvezetésében azután a megválasztott formula árulkodik tartózkodásáról: „És rontások rontása, hogy épp most jön haza a gyerek az iskolából.” Egy másik írásban (*Megöltek egy legényt*) a történetmondó a novella utolsó mondatáig meg tudja őrizni a tárgyilagos, a pusztán rögzítésre, tudósításra rendeltetett, kívülálló közvetítő szerepét, az utolsó mondatban azonban egyetlen minősítő jelzővel s a tömörséget ellensúlyozó gazdag implikációval leplezi le morális fölényét: „*Szegény Duhaj Kis Miklós temetésénél ez a harangszó.*”

Az eddigiek alapján az mondható el az elbeszélői nézőpontról, hogy az elbeszélő nagyjából egy fókuszról, valamelyik hős prizmáján keresztül láttat, hogy az elbeszélő és a szereplő hangneme általánosságban egy irányba mutat, közelít a novellabeli világ, hely, ill. a kor feltételezett hangvételéhez, ugyanakkor el is határolódik tőle. A belülről egyszersmind kívülről és megfordítva – a távolság voltaképp közelség és viszont: az éles határvonallal megrajzolható kontúrok tehát elmosódnak. Ezt a sajátos prózapoétikai eljárást nevezi NÉMETH G. BÉLA (1985:173) kétpólusú, egymásba váltó elbeszélő modornak, amelyet „...a konvergenciák és divergenciák oszcillációjából lehet (...) leginkább érteni, eredeztetni.”

A distanciaterepítés egyik eszköze lehet még a fabulátori közbeszólás, ill. a történetből való kiszólás hagyományos prózapoétikai megoldása. Ekkor a narrátori közlés irányulhat a történetbefogadóra (aki lehet egy, a szövegben megszólított személy, vagy aki az olvasóval, a mindenkori tényleges olvasóval azonosítható), ill. a narráció irányulhat magára a narrátorra is. Az előbbire a *Valér a földbe megy* c. írásban kínálkozik példa: „...de ezekkel ne is szaggassuk senki szívét – jegyzi meg lírai közbevetéssel a narrátor –, elég, ha az övékét [ti. a főhősnek és családjának a szívét] szaggatta.” Az utóbbira pedig citáljuk *A házasság első éve* c. novella egy részletét: „Úgy gondolom, hogy nem így van a dolog [ti., mint ahogy azt szokásosan magyarázzák], hanem hogy a kintvaló tudásába átöröklődtek még ma is a régi magyar királyok törvényei: a pecséttel való törvénybeidőzés a *citatio cum sigillo*.” (A kurziválás Tömörkénytől) Az elidegenítés, amelynek hangot ad a narrátor, a közvélekedéssel való szembeszegülésből is kitetszik, de még jobban hangsúlyozza a történetbeli világ fölött állását az idegen (latin) nyelvű formulával. A hirtelen tónusváltást érzékelve önreflexív, metanarratív futammal folytatja közlendőit: „Bár ez nem ide való beszéd”, s ezután visszatér a narráció korábbi, az olvasói elvárásokhoz

igazodó (inkább tényeket közlő, mint analizáló) szintjére: „Elég is belőle annyi, hogy a pecsét Mihályt a városba citálja a rendőrbíró elé.” Nevezhetnénk az utóbbi két eset narrátorát a történetbefogadóhoz szóló közösségi narrátornak is, hiszen a történetmondó szavait a szövegen kívülre irányítja, s mondanivalója mögött egy szélesebb emberi közösség véleménye sejlik föl. Az elhatárolódás, ill. azonosulás finom nyelvi és narrációs megoldásai szép számmal bukkannak még fel Tömörkény prózájában, az elkülönülés egyik válfajának tekinthetjük pl. a nyelvjárási, paraszti beszéd naturális lekottázását, ill. a hanyag ejtést híven tükröző fonetikus formák szerepeltetését. Jóllehet a nyelvjárási kiejtéshez igazodó formáknak más funkciójára is érdemes felfigyelni (erről ld. a későbbiekben), az „egymásba váltó elbeszélő modor”-nak azonban velejárója az ingadozás, az ide-oda hullámozás: ezért minden közvetlensége és hangulatteremtő ereje ellenére a távolságtartás és -teremtés eszközének is tartjuk a táji íz beiktatását. A köznyelvi ejtéssel szemben ui. a regionális közlés erősen feltűnő karaktert kölcsönöz a szövegnek, a hibás beszéddel elegyedve kirí a környezetéből, növeli a beszélő hős pozíciója és az azt megfigyelő-közvetítő nézőpontja közti távolságot. Ez természetesen csak azokra a novellákra vonatkozik, amelyekben a dialógusok és a narrátor által mondottak különböző nyelvi regiszterbe kerültek (*Megöltek egy legényt, Csata a katonával, Az elesett ember* stb.), s kivételt képeznek azok az írások, amelyekben a narrátor és a hős beszédmodora, sőt tán még beszéddinamikája is egybeesik (*Öreg embör napáldozatja*), ill. szemléletmódja a tanyai világgal forr össze (*Vándorló földek*). Egy helyütt (*Az elesett ember* 43) a narrátor pl. épp a nyelvhasználatra tett megjegyzésével különíti el magát a pusztai világtól: „Ha a vidékembeli tájszóláson mondja, talán meg is örülök ennek a logikának. De most bántott ez a sok e betű (sic!) a beszédben; olyan volt, mintha könyvből olvasná.” Másutt meg ellenkező irányú a változás, a háttérből figyelő beszélő alany hirtelen személyes hangot üt meg, lírai sóhajokkal töri meg a történetmondást: „...ím viszik szép Valérunk testét be a csúnyaszagú házba,...”; „Micsoda út ez, én jó uram!” stb. (*Valér a földbe megy*).

Az *elbeszélői hang* a kijelentés alanyához kapcsolódik, a narrátor a szereplői szólamot közvetítheti: *egyenes beszédben* (ekkor „átadja” a szót a szereplőnek, ill. úgy tesz, mintha ténylegesen átadná a szót hősének), *függő beszédben* (ekkor a narrátor „tartja kézben” az elbeszélést), *szabad függő beszédben* (ekkor az elbeszélő és a szereplő hangja egyszerre hallható). Az idézés három lehetőségeként számon tartott kategóriából az egyenes és a függő beszéd okozza talán a legkevesebb gondot az irodalom-, ill. a nyelvudomány számára. Bár fogalmuk viszonylag egyértelműen meghatározható, elkülönítésük, kompozicionális szerepük, stílusértelmük megadása a műalkotás egyedi világára koncentráló, körültekintő vizsgálódást igényel. A Tömörkény-novellákban az egyenes beszédnek, a szereplők dialógusainak, a beszéltetésnek az aránya nem túl számottevő, alkalmazása mégis rendkívül lényeges. A szereplők megszólaltatásával a narrátor rengeteg információt közölhet pl. a megnyilatkozó hősről (karakteréről, műveltségéről, szociokulturális helyzetéről, lelkiállapotáról, habitusáról, hangulatáról), a többi szereplőhöz való viszonyáról; a narrátornak a szereplőhöz fűződő kapcsolatáról; a verbális közlést lehetővé vagy szükségessé tevő szituációról stb. anélkül, hogy reflexiók, kommentárok sokaságával látná el az elhangzottakat, rábízva az olvasóra az előbb felsorolt információknak a feldolgozását, értelmezését, a nyilatkozat megítélését.

A közvetlen idézeteknek két fajtájával találkozhatunk az elemzésre választott novellákban: az egyenes idézettel, ill. a dialógussal. Számuk – mint már említettük –

elenyésző a függő beszéd alkalmazásához viszonyítva, ahogy a szereplők gondolatainak, belső töprengéseinek, vívódásainak a megjelenítése sem túl gyakran fordul elő (az E/1. személyben előadott belső monológ pedig egyszer bukkan fel ld. *Az elesett ember*), ha mégis sor kerül rá, akkor a fiktív narrátorra bízva Tömörkény a lelki folyamatok analízisét. A tanyasi parasztember világának ábrázolása így hiteles, hiszen – tudjuk – a természeti létezés csak nagyon ritkán igényli a pontos fogalmi gondolkodást, s az érzelmi, lelki történések megnevezése, elemzése, a tapasztalati élmények absztrahálása, intellektualizálása ismeretlen jelenség a természetes élet ősi rendjét őrző, érintetlen világban. „Nem szól senki sem, mert minek, ha anélkül is meglehet az ember” – mondja találóan e mentalitást is jellemezve a *Megöltek egy legényt* történetmondója. Ennek a sajtóságot civilizációnak a látéletét adják tehát az egyenes idézetet, ill. a párbeszédet tartalmazó részletek. A verbális közléseket a viszonylagos rövidség jellemzi, előfordulnak az egyszerű, ill. többségben az indulatszóval, módosító-, netán határozószóval induló vagy ezeket a szófajokat tartalmazó mondatok: pl. „No? Hova?; Gyerünk, no.; Nini hé.; Megálljunk csak.; Ehol-e.; Ne kutyai!; Ejnye-hejnye, mi ez no?; Hejnye, a ménkű a dolgát!; Hejnye, hejnye., ha senki más föl nem gyütt ide, miért gyütt hát ő föl?” stb. Az indulat-, a módosító-, ill. a határozószók gyakran mondatterjedelmű közlések helyett állnak, használatuk közvetlen kontextusában sokféleképp konnotálódhatnak. A megnyilatkozások – mint az iskolázatlan gondolkozású embereknél általában – mindig valamilyen konkrét helyzetre, szituációra vonatkoznak, vagy az adott kultúrában szokásos, közhelyes udvariassági, kapcsolatteremtő formák: pl. „— Nagyon jól főzhet kend, János bácsi — mondja az asszony köszöntve. — Tele van a határ a szagával. Az öreg mosolygó szemmel tekint föl a kocsira. — Mönycskét várok én erre — szól. — Gyere, majd mögkínállak. — Jaj, jaj — neveti a fiatalasszony —, nem löhet ám, János bácsi. Besúgná ez a legény az uramnak. (...) — Mit izen kend a fiának? — Arra möntök? — Hát. Az öreg egy kisebb fajta dinnyét fölvesz a földszélből, és a kocsihoz viszi. — Ezt e — mondja — ha odaadnátok, hogy küldi a Marci gyeröknek az öregapja. Hogy fele az üvé, fele a Jancsié. — Jól van — felel a legény —, majd leadódik a kocsiúl.” (*Csöszhalál*)

„— Bujtárok, heee... (...) — No? — Gyertek no...

— Melyik? — Valahány. (...) — Hova?

— Hova? — felelé vissza Bélteki olyformán, mintha nem is lehetne máshová menni az egész világon, mint ahova most éppen ő akar. — Hát a csárdába.

No, ehol van ni. Hát mért nem mondta hamarább.”

(*Megöltek egy legényt*)

„— ...az bizonyos, hogy Faragó János kunyhója leégett az éjjel.

Ezen mindenki meglepődik.

— Le?

— Le.

— Egészen?

— Nem. Csak a teteje.

— No, az meg biztosítva volt. Ácsmester a Faragó János, majd megcsinálja.

Kisbörcsök pipál úgy álltában, maga elé néz egy darabig, azután szól:

— Nem csinálja az.

— Már miért ne csinálná?

Most mondja csak ki Kisbörcsök a valódi igazságot:

— Mőgégett ő is a tűzben.”

(*Faragó János megégett*)

Ezek az idézett részleteken is érződik a beszéd rituális jellege; a mondanivalónak nincs távolabbi célja, a beszéd hatásköre a konkrét eseten alig terjed túl; a közlések ritkán tekinthetők tartalmas közlésnek, a dialógusok a hétköznapi életvitelhez kapcsolódó elemi közlések, s néhol (itt történetesen a legutolsó citátumban) rendelkeznek csak eseményalkotó funkcióval.

A pusztai létezésnek nem kenyerere a beszéd, az ott élők még legfontosabb érzéseiknek sem tudnak hangot s nevet adni. Két ember összetartozásának fenséges szótlanságát példázza *A házasság első évében* a narrátor közlése: „...este a gyalogösvényen, amely az ócska zsellérházhoz vezetett, csak találkoztak, s azontúl fogva együtt mentek hazafelé. Lehetős szoroson egymás mellett, mi onnan gondolható, hogy vállaikon a kapák gyakorta összeütődtek. Szép hangja van a kapának; úgy alkonyatkor olyan, mintha valahol messze harangoznák az Úrangyalát.” S ugyanitt, a novella zárlatában egy vallomásértékű gesztus pótolja a szóval ki nem mondhatót: „— Hát miben járt kend? Tán elvőszik a földet? — kérdi tovább az asszony. — Nem — felelte Mihály —, dehog. Csak írást adtak arról, hogy mink öltük mög a Palikát. Hogy aszongya, ha doktort hozattunk vóna, nem halt vóna mög. Két forintot is fizettettek velem bírságba. Klára könnyei megeredtek. Mihály egy kis üveget az asztalra tévén, mondja:

— *Hoztam a hajadba kétgaras árú szépszagú olajat.* Hogy Klára nem felel, Mihály egy darabig meredten áll a veremben. Azután étel után kezd szóvalan kotorászni, mert régen volt, amikor utoljára evett.”

A dialógus és a kommentárba fűzött egyenes idézet elsődleges funkciója – az elbeszélő prózára jellemzően – az ábrázolás hitelesebbé, közvetlenebbé tétele, a kolorit felerősítése. A nyelvhasználat magatartást, tudatfokozatot, létformát szemléltet, egy letűnőben lévő kultúra emlékét őrzi. Tömörkény kiváló atmoszférateremtő készséggel stilizál, nyelvileg is képes idomulni ahhoz a világhoz, korhoz, amelyet felidéz. Ez a nyelvi reinkarnáció is magyarázza, hogy az elbeszélői modalitás a legtöbb novellában a szereplővel azonosuló, ill. hogy a beszéltetésen és a narráción az egységes színezet uralkodik. Az átlényegülő képességnek szép példája lehet a két, tematikailag is összetartozó, tragikus végkifejletűre komponált novella: a *Csöszhalál*, ill. az *Öreg embőr napáldozatja*. A két öreg hős sorsából kimetszett életkép a magatartás drámája: csendben tevékenykedve, súlyos méltósággal várják a halált. Mindketten magányra ítélve élnek meg a mulandóság elfogadását, bele-törődve válnak le a közvetlen emberi közösségről, a családról, szándékosan elszigetelődnek, s bölcs közönnyel adják meg magukat egy náluk hatalmasabb erőnek. Tömörkény „...a napi élet apró szokástényeiből olyan evilági liturgiát alakított ki, amely tragikus méltóságot, megtisztító tragikus méltóságot kölcsönzött az életből a halálba való átfordulásnak; (...) S mindezt hősei alacsony iskolás művelődési szintjén, többnyire ki is mondva, egyszerű komolysággal, természetyszerű tudatosítással, patetizálás, magyarázkodás, folklóregzotikum nélkül” (NÉMETH G. 1985:171). Tömörkény csodálatos utánzó-hajlama éppen abban nyilvánul meg, hogy az átélő én nézőpontjából képes végigkövetni az elmúlásra berendezkedő ember gondolkodási folyamatát, a beszűkülő tudat működésének pedig adekvát nyelvi formát talál. A narráció üteme lelassul, az élet monoton történéseinek mozzanatait aprólékosan rögzíti, a mondatok szinte „darabokra törnek”, ahogy egymásra következnek; ikonikusan jelölik a gondolkodás megfáradását:

„Faragó Mönyhért mögunt magát. Úgy vót, hogy tilt eddig a tanyaház előtt a kispadon, aztán pipázott. Rossz dohányt pipázott a garasos pipából. Tajtékpipából csak ünneppnapokon szokás ez. Továbbá faragott a bicskával. Volt ott egy darab fa, epörfa, a pad fölött. Hullajtotta az epörfa az ágát. Öreg mán ügön, ez ettül van. Egy ága levált. Odaesött Mönyhért elébe. ... Békésen. Nem ütötte meg Mönyhértöt.” stb. (*Öreg embör napáldozatja*)

Az öregemberek önmagukba záródását a verbális közlések megfoghatósága is jelzi, ill. az, hogy nem emberekkel, hanem a hozzájuk immár közelebb lévő természettel vagy a természet lényeivel: állatokkal, növényekkel, pl. kutyával, varjúval, faággal beszélgetnek. Utolsó ajándékuk is a természetből vétetett: az eperfa ágából faragott kanál és villa vagy az unokának elküldött dinnye egyfajta tárgyba zárt üzenet – a tanyasi ember titkos nyelvén arról beszél, amit az *Öreg embör napáldozatjában* a narrátor egy rövid példázatban így foglal össze: „A vasát belefeszítötte az ágba, és ketté hasított. Az ág ellent nem szölt, mert tudta, hogy ez a sorsa. Növekvéseiben egy ideig eleinte finom levelet adott a sejömbogaraknak, azután epröt termött, késöbb árnyékot vetött alatta pihenökre, most pedig kanál lesz belüle, kis kanál az onokának...”

Móricz Zsigmond a „szegény magyar élő szavának a szerelmese”-ként emlegette Tömörkényt (HERCZEG 1982:204). Az utánpótlás egyik titka éppen abban rejlik, hogy a beszélt nyelvet, az élőnyelvet, s általa használóinak mentalitását, artikulációját, archaikus gesztusait, mozdulatait, beszéddinamikáját örökítette meg novelláiban.

A falusi élet egyéni zamatát, a népies gondolkodást az élőbeszéd közvetlenségét imitáló részletek idézik leghívebben, de egészében is érvényesül a novellákban az élőbeszéd stílusformáló szerepe. A belső nyelvi rétegzettséget mutató szövegek feltűnő jellemzője a nyelvjárásiasság, ill. a népnyelvvél történő archaizálás, amely részint a szó- és kifejezőkészségekben, részint a mondat szerkezetben mutatható ki. Tömörkény gondosan ügyel arra, hogy a szereplők beszédében tapasztalható fonetikai sajátosságokat visszaadja. A hangtan szintjén erős nyelvjárásiasság – az ö-zés – figyelhető meg, amely a mai nyelv-földrajzi rétegződésnek is megfelel: pl. „Möghött”; „— No majd möglátom, mit ír bele a györök...”; „— Engöm né fenyögess — ...”; „No, netök. Egyik egyiknek, másik másíknak. De jól vigyázatok rá. Ezön vösz édosanyátok nektök ruhát. Ez pénz, úgy nézzétök.”; „Mögneszelte hevertiben, hogy nevét ejtötték, s ide követközött” stb. Írásképpen, helyesírásban is igazodik a nyelvjárási ejtéshez, a tájbeszéd hangulatát keltő alaktani formákat, régiességeket rögzíti: pl. „Möre van kend?; ehen; mingyár; No, netök; ... hát ijen vén népek mán kentök, ifityurak?; széttekincson; kérdezte tülle; varnyú gyün oda; oszt aszongya; térgyire; ú; bannya; vijolenciának; könnybe lábbadt szömeji nézésivel; humni; mögén; oszt” stb. A régies stílushatásnak a kiváltója nem önmagában a népnyelv, bár a mai művelt olvasó számára a szokatlan nyelvjárási stílus is archaikusnak tetszik, hanem egyes nyelvjárási eredetű elemeknek a kontrasztba kerülése más eredetű, pl. köznyelvi elemekkel. Kétségtküül a régies szintagmák, a múlt idő használatának, az egyeztetésnek mára kikopott változatai (és sorolhatnánk tovább): pl. *visszanyújtá*; *Senki ebből a naptól nem gondolta volna, mit lesz hozandó*; *a csösz arra vet; semmi állatok nem nyugtalanokdakt; még azzal se tehetös; mén egy bögrével az istállóba, hogy egy fejet tejt hoz nagyapónak; örül rajta* stb. még jobban felerösítik ezt a hatást. Tömörkény nyersanyaga a tágan értelmezett népnyelv, gazdagon tüzdeli narrációját ilyen s ehhez hasonló kifejezésekkel: *föllegek, bekecmereghessen, kotorászni, vigályos' ritkás, gyér', masina 'gyufaszál', összemaréék, kászolódás, kalamus, pulyáim, mönyecskét,*

ereszet, kivetős, kódorgott, főnyótt stb.

Az élőnyelv megannyi jellemvonását hordozzák a párbeszéd a mondatalkotás szintjén is. Tér híján most csak néhány észrevétellel, felsorolásszerűen egészítjük ki az elhangzottakat: pl. a beszélt nyelvre vallanak

a) a tagolatlan mondatjegységek, amelyek gyakran mondatzó formájában állnak: (*Nini; Nini, hé*)

b) a megszólítást tartalmazó tagolatlan mondatok (*Bujtárok, hee...; Né, én uram és én Istenem.*)

c) a népies mondatfűzésre jellemző kötőszószaporítás pl. hogy (*Hogy látja, hogy a zseembe pisztolyt teszek (...), s kutatok a kintvaló kalapok között, hogy ugyan melyiket nyomjam a fejembe,...; Ezt e (...) ha odaadnátok, hogy küldi a Marci gyerekeknek az öreg-apja. Hogy a fele az üvé, fele a Jancsié*)

d) az idézés népies változata, idézőkor a mondat jelentő igék alkalmazása (*Hogy aszongya, ha doktort hozattunk volna, nem halt volna meg.*)

e) befejezetlen, félbehagyott mondatok (*Ugye János, nézd csak... izé...*)

f) hátravetett, lazán kapcsolódó mondatrészek (*Igenyös szép ág ez, még az öreg Sziráki csinálta a városban, de tulajdon maga.*)

g) szerkesztett tagokból felépülő felkiáltó mondat (*No, ehol van ni. Ehol e. Ne, kutya!*)

h) a szituáció/kontextus segítségével kiegészíthető töredékmondat (...*ten 'adjon Isten'*)

i) állítmány nélküli hiányos mondat, laza mondat szerkezet (*Csak be egészen; Írjad elejétől, hogy én lelkemet istennek... és a szomszéd napszámja...; És két csikó van a ménesbe, két üszöbornyú a csordába... A fűbér kifizetve. A Rozika pedig... jaj isten, de rám mérték... ha kérője támad, ne menjen messzire...; A Pál sógort... a sógorasz ... jaj*)

A közlésmódba is beépülnek az élőbeszéd hangulatát idéző kifejezések:

– pl. a falusaiasan körülményeskedő, hivataloskodó fordulatok (*Mihály időjövendölési célzatból kiballag a major elé, hogy az ég alján úszó ólmos föllegekből talán ki lehetne olvasni valamit a jövő idők miként való járására nézve; ...megadja a helyes irányítást a követendő út irányára nézve; Senki ebből a naptól nem gondolta volna, hogy mit lesz hozandó stb.*)

– népies beszélt nyelvi fordulatok, társalgási panelek: pl. (*elég az avval*)

A beszélt nyelv szintaxisát jellemző vonások közé sorolja BROWN – YULE (1983) a strukturáltság hiányát, vagyis az alárendelések helyett a csonka mondat szerkezetek és a kijelentések gyakoriságát. A Tömörkény-novellákban sem nagyon találkozhatunk terjedelmes összetett mondatokkal, s érvényes rájuk az is, hogy a kijelentések és a parataktikus szerkezetek dominálnak bennük. Láthatunk példát arra is, hogy a kötések gyakran implicitek, s elsősorban a lineáris előrehaladást segítő kötőszók kerülnek többségbe a hierarchikus kapcsolódással szemben. Az angol szerzőpáros szerint ugyancsak az élőbeszédben figyelhetjük meg a balról jobbra építkező mechanizmust (amikor a beszélő a szövegmondat- vagy bizonyos szintagma-összetevőket utólag helyezi egymás mögé pl. „Azért is lőtt a mostani neve a neve neki”).

A Tömörkény-írárok beszélt nyelvviségéről mondottak átvezetnek bennünket az idézés harmadik lehetőségeként emlegetett szabad függő beszéd (SZFB) [régebben belső monológ, ill. átképzeléses előadás] problematikájához. Bizonyos felfogások szerint ugyanis a SZFB az egyenes beszéddel van a legszorosabb kapcsolatban (ennek bővebb kifejtését ld. KOCSÁNY 1996:329–49), s ennek részint grammatikai, részint stilisztikai

bizonyítékai vannak. Az előbbiekre utalnak bizonyos nyelvi jelzések: pl. az E/3. személyű névmással történő személyjelölés, az utóidejű narrációban megtartott egyenes beszédbeli jelen idő vagy az „ez, itt, most” típusú deiktikus elemek használata. Az utóbbi kérdést épp a beszélt nyelv fordulataihoz kapcsolódó expresszív kifejezések (megszólítás, kérdés, indulatszó) szerepeltetésével válaszolhatjuk meg. A SZFB-et továbbá meg kell különböztetnünk a szabad függő gondolattól (SZFG); ti. amíg a SZFB valóban beszédre, azaz „elhangzott nyilatkozatok vagy valakinek a szájába adott vélemények közvetítésére vonatkozik, ahol az elhangzottakat megismétlő, közvetítő személy vagy a elhangzottakat megismétlő, közvetítő személy vagy a narrátor (...) vagy egy töprengő szereplő” (KOCÁNYI 1996:335), addig a SZFG a szereplő gondolkodási folyamatát tükrözi. A SZFB és a SZFG alkalmazása a stílusértelmezés és a szövegszemantika fontos kérdése, ezért a funkciók feltárása: pl. az idézés egyéb formáinak és a SZFB-nek a kapcsolata vagy a szövegen belüli megoszlásuknak a tanulmányozása egy cseppet sem mellőzendő feladat.

E szempontból Tömörkény novellisztikájában az egyneműsége törekvés figyelhető meg. Az idézési formák közti változásokat ritkán jelzi a tördelés, a narrátor és a szereplő énjének egymáshoz közeledésével arányosan mosódnak el a határok. A SZFB-del válik igazán nyilvánvalóvá a narrátor „hovatarozása”. Tömörkény mesélője csak ritkán válik el attól a hőstől, akit a fókuszba helyez, akit idéz vagy akiről éppen beszél. Kettőshangzatokat hallhatunk, folyamatos síkváltásokat észlelhetünk ebben a prózában. Figyeljük meg, milyen észrevétlenül tűnik át egyik szöveg a másikba a következő szemelvényben: „Bélteki Mihály juhász-szamadó este az üveglámpásba tett faggyúgyertya fényénél megvizsgálja az akolban a birkákat, s úgy találja, hogy megvan valahány. No, hála Istennek. Kimegy a ház elé, és mérgesen sandít át a major túlsó felére, ahol a lovas csósz lakása előtt nagy sürgés-forgás van, mivelhogy Czirók István lovas csósz sertést vágott ma, s meginvitálta tehetős ember létére az egész majort, kivéve a juhászokat. Mert tudnivaló, hogy csószféle néppel juhászfajta ember soha nincsen se testi, se lelki barátságban, mert hiszen az lehetetlenség volna.

A dolog úgy áll, hogy Bélteki Mihály éppen nem vágyódik arra a darab húsrá, pohár italra, amivel Czirók Istvánnál fölkinálják a vendéget, mert hiszen van neki magának is. Hanem csak hagy az valami keserűséget az ember szívében, hogy mikor mindenki mulat, akkor ő éppen birkákat olvasson az akolban, és kenesse az anyabürgék fájós lábára a kenőcsöt a bojtárokkal.” (*Megöltek egy legényt*)

Narrátori közléssel indul az idézet, majd hirtelen megzökken az előadás, s az olvasónak az az érzése támad, mintha már nem is a történetmondót, hanem magát Bélteki Mihályt hallaná: „No, hála Istennek.” Majd megint visszaveszi a szót a közlő alany, de gondolkodásmódját, szövegformálását egyre jobban a tanyasi, pusztai világ szokásrendje határozza meg, mintegy az ő nevükben fogalmazza, az ő észjárásukhoz igazodva mondja: „Mert tudnivaló, hogy...” A következő törés a szövegben „A dolog úgy áll...” kezdetű mondatnál figyelhető meg, itt újfent azt a látszatot kelti a narrátor, mintha az elejtett szót venné fel, mintha folytatná a történetet. Csakhogy a közlés a SZFB egyik változatával, Bélteki belső tűnődésének visszaadásával, SZFG-tal folytatódik: „...mert hiszen van neki magának is.” Az idézet végéig a beszéd úgy hat, mintha Bélteki mondaná hangosan a maga véleményét.

Sajátosan elegyedik tehát a tárgyilagos narrátor a communis opinioval (a kisközösség, kollektíva véleményével), ill. a szereplők gondolataival. A közlési formák egybegyúrásának funkciója kettős: egyszerre ismerteti meg az olvasót a narrátor státusával, teremt meg

a miliőt, a háttérét – s a hős gondolatainak, dilemmáinak közvetítésével a jellemrajz, a karakter megformálásának eszköze. A stílustömörítés lehetőségét kell tehát látnunk az idézési lehetőségek egyébe olvadásában. Az olvasónak magának kell megbirkóznia az egyes nyilatkozók és nyilatkozatok elkülönítésével, s ehhez a kulturális, szociális, történelmi, nyelvi ismeretek garmadájával kell rendelkeznie.

Az elbeszélő-hős, ill. hős-elbeszélő egymásba váltására talán a legragyogóbb példa az *Öreg embör napáldozatja* c. novella. Itt valóban teljes mértékű a „szerepkeveredés”. Minden látszat ellenére (pl. egyenes idézet) a szövegdinamikától a szóválasztáson, mondatfűzésen át a hangulatig az összes tényező arról árulkodik, hogy a szereplő és az elbeszélő azonos: a hős stílusában elbeszélővé válik, az elbeszélő pedig stílusában hőssé alakul:

„Mönyhért mostan elővötte a bicskáját. Mögnézte egyik végrül, mögnézte másik végrül. Akkor kinyitotta a tulajdon ágát. Igenyös, szép ág ez, még az öreg Sziráki csinálta a városban, de tulajdon maga. Haj, még akkor fekete haja volt annak is. Mert lakodalmi bicskának vötte ezt a bicskát Mönyhért.

De mindegy az. A vasát belefeszítötte az ágba, és ketté hasítötte (...)

Faragja nagyapó előbb laposra, azután az ódalait barkácsolja, utóbb mélyíti, hogy az a valóságos kanálhoz híven hasonlítson, és löhessön vele merni csakugyan. Ráér csinálni, mert egymaga van a tanyában, a többi odajár kint a földben, Isten áldásáért, ó Mária, légy üdvöz (...) Még kész sincsen tökéletesen Mönyhért a villával, mikor zörögnek az úton. Gyün haza a család. Azért zörögnek, mert babot hoznak valamennyien, most szödték ki a födbül. Én édes jó Istenöm, de szépre nevelted az idén. Gyün az embör, az asszony, az Etel lán mög a Marci. Hogy hozza a Marci a babot, hogy alig bírja.”

Tömörkény teremtett narrátora egyébe válik, néhol nyelviileg is belesimul teremtményeibe, szemléletében összeforr a tanyai világgal. Erre utal az opinio communis nagy aránya: rengeteg szentenciózus, általánosító, a kollektíva nevében megfogalmazott megállapítás hangzik fel a narrációban. Ezekben a mondatokban gyakran általános alannal találkozhatunk: az ember, mindenki.

Pl. „Furcsa ez és lelkekbe vágó dolog, ha az ember a halottját az országút porában siratja zokogva...”

(*Valér a földbe megy*)

„A fa csak úgy él, mint az embör, csak éppen hogy lába nincs (...) Lát mindönt, tud mindönt (...) Jó nép a fa, embörök.”

(*Öreg embör napáldozatja*)

„Ki hogy tud egyezni, úgy boldogul.”

„Mindenkí azt tesz, amit akar.”

(*Az elesett ember*)

„Éh, egyszér hal meg az ember.”

„...mert nem olyan könnyű a szobában való mozgás, mint ahogy azt az ember gondolná.”

(*Csata a katonával*)

„...aszongyák, hogy saras tavasz, gonosz ősz jó esztendőt jelent.”

(*Faragó János megégett*)

„Ez közös sorsunk, hogy idővel ...anyánk ölébe menjünk...”

(*A házasság első éve*)

„...mert ritkaság az, hogy munkátlanokra Isten áldása legyen.”

(*Valér a földbe megy*)

A másodlagos epikai közlésformák közül nagy teret szentel Tömörkény a leírásnak, amely nála művelődéstörténeti jelentőségűvé válik: így többek közt sort kerít pl. a suba (*Megöltek egy legényt*), a napkelte, a homokvihar keletkezése (*Vándorló földek*), a nincstelenség, a földbe ásott gunyhó (*A házasság első éve*), a vályogház építésének (*Agyaghordás*) a részletekben tobzódó leírására. A tájat, a helyszínt igyekezett emberközeli hozni, különösen természetleírásainak tárgyalásmódja erősíti meg a hősök élmény-, érzés- és gondolatvilágát. A tájat, a vidéket is az emberből kiindulva szemlélte, ez ad sajátos antropomorf-panteisztikus jelleget minden írásának. Csupán egyetlen példát lássunk erre:

„A töröttlábú varjú a tanyaudvarok humoristája, már rég lejött a padlásfölgjáróról, s ezúttal abban foglalatoskodik, hogy a zabos zsákon a lusta macskát költögeti, a farkát csipdesvén. Az akácok teljesen fölébredtek, leveleiket szétbontják, illatuk azonnal érzik. A jegenyenyár zöld levele a szellőben fehér hamvas alját mutogatja. Mindez egybeolvad, és mindez gyönyörű. Nincsen ennél különb templom a világon.” (*Vándorló földek*)

Tömörkény nemcsak jó ismerője, kiváló tolmácsolója is volt az archaikus, nemesen egyszerű falusi világnak. Az ő művészete tanúsítja, hogy az egytémájú, egykompozíciójú szerzők is felemelkedhetnek a prózaepika magasságaiba.

FORRÁS

Tömörkény István: Fecskék. Elbeszélések. Válogatta: Czibor János. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1960.

IRODALOM

BROWN, GILLIAN – YULE, GEORGE 1983.

Discourse Analysis. Cambridge University Press. Cambridge.

COHN, DORITT 1996.

Áttetsző tudatok. (Ford. Gács Anna) In: THOMKA BEÁTA (szerk.): *Az irodalom elméletei II*. Jelenkor – JPTE, Pécs. 81–194.

DOBOS ISTVÁN 1995.

Alaktan és értelmezéstörténet. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.

FEHÉR ERZSÉBET 1996.

A stilisztika Janus-arca hazai tükörben. *Nyr.* 13–30.

GENETTE, GÉRARD 1980.

Narrative Discourse. Oxford University Press. Oxford.

GENETTE, GÉRARD 1996.

Az elbeszélő diszkurzus (Ford. Lovas Edit) In: THOMKA BEÁTA (szerk.): *Az irodalom elméletei I*. Jelenkor – JPTE, Pécs. 61–99.

- HERCZEG GYULA 1976.
A modern magyar próza stílusformái. Tankönyvkiadó. Budapest.
- HERCZEG GYULA 1982.
Móricz Zsigmond stílusa. Tankönyvkiadó. Budapest.
- KISPÉTER ANDRÁS 1964.
Tömörkény István. Akadémiai. Budapest.
- KOCSÁNY PIROSKA 1996.
 A szabad függő beszédől a belső monológig. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 329–348.
- KOCSÁNY PIROSKA 1998.
 A szerző hangja, az elbeszélő hangja és a szereplő hangja. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.) *Stilisztika és gyakorlat.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 179–194.
- MAÁR JUDIT 1995.
A drámai és az elbeszélő szöveg szemantikai vizsgálata. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- NÉMETH G. BÉLA 1985.
 Az élet profán liturgiája. Tömörkény István. In: *Századutóról – századelőről.* Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Magvető Könyvkiadó. Budapest.
- POZSVAI GYÖRGYI 1993.
 Nézőpont és közlésmód. *Literatura* 130–148.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 1980.
 Az elbeszélő szövegek rétegei. In: KANYÓ ZOLTÁN (szerk.): *Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései.* Studia Poetica I. Szeged. 340–357.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 1992.
 Az irodalmi mű alaktani hatáselemlete. In: SZILI JÓZSEF (szerk.) *A strukturalizmus után.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 113–152.
- TÁTRAI SZILÁRD 1997.
 Szöveg és narráció. *Nyr.* 177–188.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996.
A magyar nyelv stilisztikája. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- USZPENSZKIJ, BORISZ 1984.
A kompozíció poétikája. A művészi szöveg szerkezete és a kompozíciós formák tipológiája. (Ford.: Molnár István) Európa Könyvkiadó. Budapest.

Stylistics of Narration in some Short Stories by Tömörkény

Ibolya Czetter

The present study investigates narrative forms in ten short stories by Tömörkény, each of which appear related in terms of topic, approach, and also stylistic and narrative character. The paper explores conditions of closely interrelated aspect and speech situation primarily from a stylistic viewpoint (e.g. compositional role, capturing of stylistic rationale, etc.) within a framework that interprets style in a pragmatic way, dealing with it as a relational notion. Following an account of

the features characterizing the narrative horizon, the paper establishes a specific duality typical of the narrative status of short stories: they present their subject matter mostly from one angle that belongs to one of the main characters, identifying him with folk awareness and consciousness and, at the same time, segregating him from it. The means for keeping a distance is, e.g., the narrator's interlocution, interjection, or mixing or confronting dialectal code with general colloquial accent. The chapter on narrative tone deals with the differentiation of the three categories of citing (direct and reported speech, free reported speech, and thought) and the description of the differences between them in terms of their role in short epical works, along with their intratextual distribution. The paper points out Tömörkény's excellent ability to create an atmosphere and maintain „linguistic conformance”, and then reveals the secrets of his imitative skills. A characteristic feature of the texts displaying an internal linguistic stratification is dialectism, preference to archaic forms based on folk-speech, and predominance of spoken language manifesting itself partly in the stock of words and expressions used, and partly in sentence structure.

The merging of narrative forms can be seen as a possibility for making style more compact and also as a procedure that calls for collaborative cooperation on part of the recipient. Finally, the author emphasizes the importance, for the history of culture, of secondary epical narrative forms including descriptions, and also the anthropomorphic and pantheistic character of physiographic works.

As a conclusion, the paper stresses Tömörkény's advanced narrative technique and assigns the writer's story-writing to one of the best prozaic epical masterpieces.

Egy földközeli festőpoéta

Lóránt János Demeter munkásságáról

SZUROMI PÁL

(Szeged)

A hazai kortárs festészet egyik legeredetibb képviselője, aki pont ebben az évben lett hatvan éves. Úgyhogy az alábbi dolgozat akár egy születésnap-i köszöntésnek is felfogható. Persze könnyen meglehet: Lóránt János Demeter korántsem tekinti ezt valami különös eseménynek. Az ő időzónája sokkal inkább a mélységesen szeretett természeti szférák tágasabb dimenzióihoz igazodik. Akár az egykori szántó-vető embereké. Más kérdés, hogy az idő jelzéseit azért így sem lehet teljesen kikerülni. S ezzel együtt a mérlegelést, a számvetést sem. Azt, hogy igazában: „Mit vétett? Mit vetett? S mit aratott?” – az alkotó. Aztán „Mit adott néki a világ, s mit adott ő a világnak?... Mi mindenben ment át?... A maga életét élte-e? Azonos-e magamagával?” – idézem Zolnay László kérdéseit.¹

Fogalmam sincs: miféle súlyosabb vétségei lehetnek Lórántnak. Mégis úgy tűnik: valami hosszan tartó, feloldhatatlan átok kíséri pályafutását. Mintha nem találná a helyét, mintha sehol sem tudna véglegesen megállapodni. Így hát folyton-folyvást költözik, vándorol. Egyik legkedvesebb mesterével, Mednyánszky Lászlóval együtt ő is elmondhatná, hogy: „Mindenütt és mégis sehol, idegenként és mégis mindenütt hontalanul”.² Elvégre a művész szülőfaluján, Békésszentandrásán kívül ugyanúgy megfordult Kaposváron, Salgótarjánban, mint Mátraalmáson és Egerben. Sőt két évvel ezelőtt épp Szegeddel próbálkozott. Ám nem jutott megfelelő lakáshoz, műteremhez, ezért innen is rövidesen továbbállt. Méghozzá Mezőtúrra, ahol jelenleg is dolgozik.

Ne gondoljuk, hogy e változatos, mozgalmas életforma a művészi munkába is komolyabban beleszólt volna. Aligha. Igaz, a nyolcvanas évek környékén Lóránt János Demeter egyszerűen átlép a textilművészet sáncaiba, s ezekből a műveiből kiállításokat is rendez. Mi több: komoly murális megbízásokat teljesít (pl.: Bp., Balatonföldvár, Bazel). Tudnunk kell azonban, hogy az alkotó szülőfalujában komoly, mélyrenyúló hagyományai vannak e műfajnak. De máskülönben Lóránt igencsak stabil, fontolva haladó és hiteles alkotó. Annál is inkább, mivel már pályája elején – a hatvanas évek közepén – egy olyanfajta magas művészi szintet sikerül elérnie, ami a későbbiekben is kötelezi.

Ő az a fiatal festő, aki hallatlanul tömör, monokróm és monumentális poézisú figurális piktúrájával egyszerűen berobban a magyar festészetbe.

Nem árt megfontolnunk: ebben az időszakban a hazai képzőművészetben még meghatározó szerepet kap az embercentrikus, realista szemlélet. Logikus, hogy Lóránt is mérhetetlen rokonszenvvel figyeli a vásárhelyiek munkálkodását. Maga is egyre-másra jelen van az őszi tárlatokon, díjazták is műveit. Ennek ellenére ő igazában nem tekinthető

¹ ZOLNAY LÁSZLÓ 1986. 5.

² MEDNYÁNSZKY LÁSZLÓ 1960. 51.

alföldi, vásárhelyi szellemiségű alkotónak. Még ha akad is köztük némi tematikai, szemléleti rokonság. Ez a festészet azonban egyszerre zártabb és nyitottabb, mint az itteni művészeké. Mert ő hosszú évtizedekig kitart a szikár, puritán, már-már eszköztelen kifejezési forma mellett. Ugyanakkor figurális motívumai sem nyilvánvaló paraszt emberek. Inkább csak titokzatos, szomorkás emberi lények. Valakik. Akik azért ilyenformán is e parányi országhoz tartoznak. Ráadásul Lóránt karakteres festői világában majd mindig helyet kapnak a szubjektív, ösztönös megérzések, egyben az expresszív, szürrealista hangvételű absztrakt, mitikus látomások is.

Szó, ami szó: egy egyéni hangvételű, szuverén művészettel állunk szemben.

Nem mintha az alkotónak nem lennének elevebb művészi példái és támpontjai. Dehogynem. Legfeljebb ezek a mesterek aligha tartoznak a favorizált eszmények közé. Különben is: Lóránt minduntalan gyanúval kezeli a zergelábon futó stiláris divatokat. Mintha ösztönösen is azt vallaná: „A műalkotás mindig az uralkodó divat ellenében születik” (Robert Merle). Főként e belső tartásnak köszönhető, hogy a művész nem kötelezi el magát egyetlen futtatott irányzatnak sem. Csak megy a maga sajátos festői, grafikai útvonalán. Míg a realista alkotók tetemes hányada a hetvenes esztendőkből bizonyos modernizáló fordulatot hajt végre, addig ő fittyet hány az aktuális kultúrpolitikai divatokra. Pedig Lóránt János Demeter több mint három és fél évtizedes munkásságában is találkozunk szembetűnő világszemléleti, stiláris váltással. Ámde ez nála a nyolcvanas évek végén következik be. Hiszen ami eddig puritán, visszafogott és monumentális festői líra volt, azt most egy színesebb, telítettebb és ironikusabb szemléletű előadás követi. Mi sem természetesebb, minthogy a jelenlegi elemzés is ezen a műtörténeti, esztétikai nyomon szeretne haladni.

*

Ahány interjú, ahány nyilvános szereplés: Lóránt János Demeter szinte mindannyiszor szóba hozza feledhetetlen, szépséges gyerekkorát. A békésszentandrási nyugalmat és biztonságot, a titkokkal teli Körös-partot – egyáltalán a lapos, alföldi vidék varázsát. Ez pedig annyit tesz: az alkotó személyiségében a fiatalkori élményeknek kitüntetett helye van. Mint annyi más művésznél is. Nem csoda hát, ha Lóránt többször is megidézi képein szeretett szüleit. Elsőként is tanító apját, majd bulgár kertész édesanyját. Ám az sem mellékes, hogy egyre-másra kint tartózkodik a szabad térségekben. Imádja az úszást, a türelmes pecázást, a felfedező barangolást.

Egyszerűen természetbolond.

Középiskolás korában mégis gépészmérnöknek készül. A szarvasi gimnáziumban jól megy neki a fizika, matematika, viszont nincsen semmiféle rajztanítás. Holott az általános iskolában ugyancsak kedvelte a rajzolást, a festést. Aztán mégsem indul el a műszaki pályára. Minthogy „... eredendő természetszeretetemből adódóan ismét elkezdtem rajzolgatni, festeni.” – emlékezik a művész. „Ahogy úszik az ember a vízben, a sima vízfelszínen tükröződnek a körülötte lévő dolgok. Ez a csodálatos látvány annyira megragadott, hogy valamiképp rögzítenem... kellett.”³ Így 1956-ban bekerül a Szegedi Tanárképző Főiskola földrajz-rajz szakára.

³ MENYHÁRT LÁSZLÓ 1982. 22.

Az 1980-as évek elején tudományos emlékülést rendeztek Szegeden az akkoriban elhunyt Vinkler László festőművész tiszteletére. Természetszerűen sok-sok ismerős, barát és hódoló megjelent a konferencián, nem is szólva a főiskolai mester tanár kollégáiról. A régi tanítványok közül viszont egyedül csak Lóránt jött el ide. Mert mélységesen tiszteli egykori mesterét, Vinkler Lászlót. Nekem „...olyan tanárom volt – vallja az alkotó, „...aki mindenkinek figyelembe vette az egyéniségét... A hallgatókból azt hozta ki, ami eleve megvolt bennük, és ezt igyekezett módszeresen továbbfejleszteni.⁴ Máshol meg a képzőművészeti főiskola esetleges árnyairól elmélkedik a művész. Arról, hogy itt egy-egy nagymester varázslatos stílusa nem ritkán hosszú évekre gúzsba köti a fiatal alkotókat. Nos, Lóránt János Demeter valójában szabad, kötetlen lélekkel foghatott neki a festői hivatásnak.

Kaposváron kezdi tanári, művészi pályáját. Ami azt illeti: elég szűkösen él családjával, apró gyerekeivel, mindössze egy 5 x 5 m-es szobában laknak. Lóránt azonban ilyenformán is szorgalmasan dolgozik. Nem is eredménytelenül. Már 1962-ben felveszik a Fiala Képzőművészek Stúdiójába, egyben Alap-tag is lesz. Más kérdés, hogy kevésbé ismerem a pályakezdés művészi termését. Tudom azonban, hogy egyféle oldott, impresszionisztikus előadás jellemzi a legkorábbi képeket, amelyek a közvetlen környezet természeti, táji motívumait idézik. Aztán egyre inkább az összefogottabb, szerkezetesebb formálás kerül előtérbe. Ehhez ellenben az alkotó határozottabb színbeli, hangulati redukciót hajt végre. Jobbára csak az okkerek, barnák és szürkék árnyalatait alkalmazza, akár csak a puritán Barcsay Jenő. Lóránt dinamikus, tömör és levegős formaképzése mégis legfőképp Egry József, Nagy István és Berény Róbert festői nyomdokain halad.

Mielőtt belefognánk az igazán érett, jellegzetes művek tárgyalásába, érdemes itt egy gondolatra megállni. Már csak azért, is mivel e piktúrának egyik sarkalatos pontja épp a színredukció. Ami azért nem teljesen ismeretlen a hazai festészetben. Gondoljunk csak Rippl-Rónai párizsi éveire, amikor Munkácsy után Whistler művészi útmutatásait követi. Azaz létrehozta visszafogott, fekete korszakát. Nos, Lóránt is hasonló metodikát követ, aminek jelentős esztétikai, kifejezési hozománya van. Aki ugyanis kevés színnel dolgozik, annak óhatatlanul nagyobb esélye lehet a forma- és arányviszonyok tisztább, érzékenyebb át gondolására. Ez pedig az egyéni stílus teremtés nagyszerű lehetőségét rejti magában.

1966-ban már Salgótarjában találjuk a Lóránt családot. Itt már tágasabb, kényelmesebb műterem lakásban élnek, s a művész rövidesen megkapja a Derkovits-ösztöndíjat. Így azon nyomban hátat fordít a tanításnak: pusztán csak a festészetnek él. Persze a szelíd, kulturált kaposvári környezet után nem volt könnyű átállni a nyers, ipari jellegű térségre. Hiszen: „Nagy-nagy káosz volt, mindenféle építkezések, ingázó munkások, ... a régi állomáson mindjárt mellbe vágott a pálinka- és a mindent átütő kölniszag... Kegyetlen élmény volt Tarjában menni.”⁵ És mégis: e drasztikus, kaotikus benyomások nélkül alighanem másként alakul az alkotó festészete. Maga is azt mondja: „... ha az idillikusnak tetsző kaposvári környezetben maradok, akkor nem festettem volna... olyan kemény..., „durva” képeket, mint itt... Amit eddig elértem, azt végső soron Salgótarjának köszönhetem.”⁶

⁴ MENYHÁRT LÁSZLÓ 1982. 22.

⁵ MENYHÁRT LÁSZLÓ 1982. 22., 23.

⁶ MENYHÁRT LÁSZLÓ 1982. 23.

Annyi bizonyos: az *Egyedül* című olajkép már itt születik (1967). S ezzel máris az egyik legkorábbi érett, jellegzetes műnél vagyunk. A megidézett kopár, teres és síkszerű pusztaság mindenestre a művész alföldi, gyerekkori élményeire utal. Annál is inkább, mivel a mű jobb oldalán sötét, jelszerű csónakforma tűnik fel. Balra pedig magányos, zárt és kontrasztos tónusú figurát látunk, akinek egyik keze előremozdul a csónak felé. Mintha maga is szikár, névtelen halász ember volna. A háttérben csak komor, finoman megmozgatott horizontális sávokat észlelünk, amelyek távoli településeket sejtetnek. Előttük azonban dinamikus, áttetsző jellegű homokcsóva: valami forgószélszerű jelenség emelkedik a magasba.

Látszólag egy szokatlanul tömör, puritán életképpel van dolgunk, semmi többlel. Csakhogy Lóránt János Demeter szűkszávú talányossága ugyancsak megdönti e tételt. Már csak azzal is, hogy kietlen, alig mozduló, már-már dermedt világot állít elénk. Más szóval: egyféle sivár létszerűséget. Elvégre az álldogáló figura alakja szimpla cölöpben és távoli famotívumban folytatódik. Aztán hiába a csónak: itt jóformán sivatagi szárazság, víztelenség uralkodik. Még az égbolt is sápatag okkersárga. És tényleg: ezúttal már monokróm, egylényegű tónusviszonyokkal találkozunk, ahol az oldottabb foltfestészet átadja a helyét a vastosabb, tömbszerű felületalakításnak. E művészi kiképzés pedig azt a benyomást kelti, mintha itt élő és élettelen egyaránt a rideg anyagi valóság foglya lenne.

Van is ebben jókora igazság. Lóránt okkeres és barnás színkezelése ugyanis kimondottan a földi, anyagi zónákat juttatja eszünkbe. Még pontosabban: az agyagos földet. Bizonyára innen adódik – egyben a tömbszerű formálásból is –, hogy e konok, misztikus képek egyfajta szoborszerű sugallata is van. De itt a formák nemhogy magukba záródnának, hanem egyenesen kifutnak a végtelenség felé. Mint ahogy a magányos főszereplő sem csak a sötét csónakkal tart formái, jelentéstani rokonságot, ám a lírai hangzatú, világos forgószéllal is. Ez pedig annyit tesz: mégsem vagyunk mindenestől az anyagi szférákba bezárva. Zizegő, sístergő szellem is létezik a világban, ha máskülönben sivár, reménytelen is az emberi létezés. Szó, ami szó: egy összetett képzetű szubjektív életérzés szuggesztív megfogalmazását kapjuk e szomorkás, hallgatag képen.

S csakugyan: Lóránt méltatói minduntalan hangsúlyozzák e visszafogott, monokróm művek misztikus csendjét. Ami a formai sűrítésből adódóan természetes is. Az *Egyedül* című alkotásnak mégis különleges csend hatása van. Itt a távoli forgószél romantikus suhogása ugyanis szükségszerűen felerősíti a némaság képzetét. A távol-keleti kertkultúrában is a szél, a madarak hangja vagy a víz csobogása szentesíti az igazi csendet.

Ám fontosabb ennél, hogy a művész a maga képére tudja formálni Nagy István, Egyry vagy Mednyánszky László festői örökségét. Ő mindegyiküknél szikárabb, fegyelmezettebb tud lenni, noha az áttetsző, légies forgószéllal még megmarad valami Egyry atmoszférikus sugallatából. A kortárs hazai festészetben pedig pusztán csak Kokas Ignác és Fejér Csaba rokonítható némileg e sajátos piktúrával. Ami az utóbbinál szürkés, barnás színredukció, az az előbbinél tömör, lakonikus figurális megjelenítés (pl.: Apám, Hegesztő). Hisz Kokas a Berény-féle konstruktívabb térfelfogással akar elszakadni Bernáth mester poétikusabb szemléletétől. Miként Lóránt érdemleges művészi startolását is a kemény szerkezetesség és a kifinomult organikuság ötvöződése jellemzi.

Kissé hosszan időztem e korai remeklésnél. De csak azért, mert itt már mindazok a formai, kompozíciós sajátosságok megfigyelhetők, amelyek e piktúra lényegi alapvetését adják. Annál is inkább, mivel a *Fivérek* monokróm színhangulata még az előbbi műnél is

komorabb, fanyarabb (1968). Igaz, ezúttal a kép mondandója két suta, rejtőzködő férfi figurára van kihegyezve. Szinte egy abszurd lélektani dráma jelenik meg előttünk. A zárt, egymásra figyelő alakok nyilvánvalóan összetartoznak, bár ilyenformán sem tudnak mit kezdeni egymással. Mintha súlyos vasketrecbe lennének zárva, amit mégsem lehet egykönnyen kinyitni. Nem, mivel a figurák fejét szigorú vonalsáv köti össze. Lent viszont mégiscsak közénk áll, mintegy elhajlik a mögöttük lévő sima falfelület. Úgyhogy az azonosság és elkülönülés kíméletlen emberi dialektikájával szembesülünk.

Azt is mondhatnám: a társas magánnyal. Ez pedig szemlátomást nyomasztóbb, súlyosabb mindennél. Mert az előbbi művön is magányos alakokkal találkoztunk. Az ő helyzete azonban közel sem olyan kétségbeejtő, mint az ittenieké. Ezek mégiscsak egy kisebbfajta kollektívát alkotnak, de így is magukba vannak záródva. Mintha azt mondaná a művész: mi valahogy be vagyunk börtönözve önmagunk testi, lelki bástyaiba. És alig van köztünk érdemleges átjárás. E tömondatos, feszültségteli képen egyébként különösen előjön Mednyánszky László expresszív hatása. Főként a hátsó figura fejének kábult, álomittas és fűrkésző megformálása mutatja ezt. Ami azt jelenti, hogy Lóránt magányos, külteleki alakjai némiképp e kiváló mester elesett, csavargó figuráival rokoníthatók.

Már csak azért is, mivel a művész is az egyszerű, kétkezi és vándoréletű emberekhez vonzódik.

Itt van mindjárt a *Kubikus* című olajkép, amely egy időben született az előbbi alkotással (1968). Talicskára támaszkodó, pihenő munkásembert látunk, körülötte pedig egy-egy sommázott, dombokra emlékeztető földbuckát. Most mintha üdőbb, elevebb lenne a festői előadás, habár a nagyvonalú, erős felületek továbbra is megmaradnak. Csak épp e figura kialakítása egyféle plasztikus, kubisztikus metodikát követ. Persze e csontos, sötét arcú alak különben is uralja a képet. Közben lelógó kézfeje gondoskodik róla, hogy a komor, árnyékos arcrész és a sötétlő földszívből tartalmi, formai analógiáját észrevegyük. Azt, hogy itt kemény, emberpróbáló sorssal van dolgunk. Nem csoda így, ha egészében valami szikár, monumentális látomást észlelünk.

Akárhogy is vesszük: a *Raposka* című alkotás már némileg mozgalmassabb, epikusabb jellegű (1968). Kopár, kietlen hegység lábatajánál vagyunk, ahol apró, bábszerű emberkék várakoznak a koraesti vonatra. Szomorkás, reménytelen környezet: ilyenek a figurák is. Ha nem is egyforma az öltözetük, a magasságuk, mégis bizonyos tipológiát képviselnek. Fejük a testükbe süpped, alakjuk pedig némileg suta, merev és tömbszerű. Ami lényegében a Lóránt-féle sajátos emberlátásnak is tekinthető. Csakhogy figura és környezet jelenleg is egymást értelmezi. Amilyen picurka a várakozó bódé, olyannyira öblös és mogorva a közeli hegyes térség. S amilyen csupasza a jobb oldali fa, olyannyira sötét az égen úszó felhő. Aki mindenesetre már megfordult efféle „világtól elhagyott”, perifériás helyeken, az sok mindent megérezhet e művészi szituációból. Hisz ami a figurák helyzetében tétlenség és statikusság, az a környező utaknál éppenséggel mozgás és eleven dinamika. Ami az emberi alakok helyzetét még inkább egyhangúvá, bábszerűvé teszi. Pedig ezúttal is az életismeret és az együttlét hangja szólal meg a festőben.

A hatvanas, hetvenes évek hazai művészetében korántsem ismeretlen e tematika. Egyáltalán: az átalakuló magyar valóság emberi viszontagságainak megragadása. Ekkoriban még jelenős becsülete volt a hazai festészeti örökségnek, egyben a mexikói új realizmusnak is. Főként a vásárhelyi műhely keretében bontakozott ki egy ilyesféle baloldali tendencia. Elég most csak Szalay Ferenc vagy Szurcsik János munkásságára utalni, akik

megannyi érdekes változatban feldolgozták az ingázó, utazgató emberek életét. Ezek az alkotók azonban a vitális kolorizmus művészi útvonalain haladtak. Lóránt János Demeter viszont szélsőséesebb, szubjektivebb felfogást képviselt.

Ő a visszafogottabb, létszerű emberi drámák szuggesztív előadója.

„Én többnyire az árnyékos oldalát keresem a dolgoknak. Azt hiszem, kiegyensúlyozott ember vagyok, de soha nem tudtam önfelédten örülni valaminek...” – vallja az alkotó maga is.⁷ Ez az alkati, szemléleti kötöttség ellenben nem gátolja meg Lórántot, hogy egymásra módosítsa, variálja festői világát. Eddig is tapasztaltuk: a művész ugyanúgy felhasználta szülőföldjének síksági emlékeit, mint ahogy a Raposkában már salgótarjáni környékre kerültünk. És kiderült az is: az alkotó minduntalan az egyszerű, kétkezi embereket idézte. E figurák viselkedése azonban mégiscsak ellentmond társadalmi, szakmai pozíciójuknak. Ezek az alakok ugyanis sohasem dolgoznak. Csak nézelődnek, pihengetnek és meditálnak.

Míntha Lóránt számára a hétköznapi megállók fontosabbak lennének, mint a dinamikusabb munkatevékenységek.

De honnan ez a sajátos szemlélet? Leginkább onnan, hogy a művész az embert mindenekelőtt érző, gondolkodó és lélekkel teli lénynek tekinti. Ahogy ezt a *Fivérek* feszültségteli viszonya remekül érzékelteti. Igaz, az alkotó figurái rendszerint egylényegű, szerves kapcsolatban állnak környezetük anyagi, tárgyi elemeivel. Akárha maguk is a föld gyermekei lennének. Mégis azt látjuk: Lóránt János Demeter hosszabb távon már nemigen tudja elfogadni e röghöz kötött, „materialista” alapállást. Őt a tünékeny, misztikus, szellemi jelenségek is fölöttébb érdeklik. Annál is inkább, mivel a legkorábbi évek oldott, panteisztikus és egrys lírája azért jócskán elpárolgott képeiről. Nem véletlen így, hogy az alkotót a hatvanas évek végétől a szellemi átlényegítés, a művészi absztrahálás kérdése is elevenen foglalkoztatja.

Ennek köszönhető, hogy az *Ördögszekéren* már bátrabb, misztikusabb festő jelenik meg előttünk (1975). Jóllehet itt is a puritán szürkek, a jelzésszerű okkerek a meghatározók, de maga a tematika szinte megfoghatatlan. Magányos, szélfúttá férfi áll a középtérben, a fejét alig-alig látjuk. Előtte kétkerekű parasztkocsi, amihez organikus küllemű lebegő forma kapcsolódik. Míntha valami természeti csoda részesei lennénk, akárcsak a legelső mű áttetsző forgószelénél. S valóban: „... ez egy egynyári síksági bokor – gömbformájú – , ősszel, amikor kiszárad – a szél görgeti a pusztán – mint ezt az ágrólszakadt figurát” – mondja a művész a kép motívumáról.⁸ Ami azért is érdekes, mert Lóránt még az absztrahálásban is igénybe veszi a természeti jelenségeket. Például a szélfúvás stilizáló erejét. Egyébként ennél a tendenciánál is valamelyest ott kísérti az alkotót Mednyánszky szellemisége. Ő is azt vallotta: „Hidat kell építeni a véges és végtelen között.”⁹

Lóránt azonban nem csupán a földi, égi szférákat fürkészi, hanem tüzetes figyelmével előbb-utóbb a misztikus föld alatti térségekre is kiterjed. Már csak azért is, mivel Salgótarjában közelebbről is megismerheti a bányászok életét. Ami semmivel sem veszélytelenebb, mint a pilóták vagy a tengerészek pályája. Őt pedig igen gyakran meg-

⁷ MENYHÁRT LÁSZLÓ 1982. 23.

⁸ SUPKA MAGDOLNA 1998. 4.

⁹ MEDNYÁNSZKY LÁSZLÓ 1960. 120.

babonázzák a romantikus, tragikus élethelyzetek. Innen adódik, hogy több változatban megőröki a bányászat képzetkörét. Egyik korai műve még a Raposka életszerűbb, lét-szerűbb megoldásához kötődik. Súlyos, mértánias földtömbök vájatában apró, egyöntetű külsejű bányászemberek vonulnak a munkába. Van bennük valami katonás, végzetszerű keménység. Itt már a mindent elnyelő, pusztító föld sugallata kerül előtérbe.

Még inkább érvényes ez az *Elhagyott bányára* (1976). E visszafogott, már-már síkhatású olajkép voltaképp az Ördögsekér elvont, szürreális formanyelvét építi tovább. Nem tudjuk pontosan: hol vagyunk. Pusztán csak a képtér hármastagozódása tűnik fel a nézőnek (ég, föld, föld alatti mélység). A középső rész tetején amolyan régies, kacatos – gesztusszerű tárgyi elemek mutatkoznak, amelyek közt egy rozoga székhelyforma a kiemelkedő. Ez ténylegesen is kilép a képből: szinte az égi hatalmak rokonává válik. Uralkodik. Ennek ellenére e perdöntő motívum tükröződik a földön, amivel a legfelső, világos térszóna összekötésbe kerül a legalsó, monumentális léptékű és mélységes képzetű, koromsötét bázissal. Valahol ezen a szálon kereshető a kép rejtélyes mondanója, habár ezen ülő alkalmatosság vízszintes irányban is ki van kötve. Annyi azonban bizonyos: az alig modulált, kontrasztos formálással valami elementáris erejű drámai, melankolikus látomás keletkezik. Ez az alkotás Lóránt egyik kiemelkedő főművének tekinthető.

Mint láthattuk: Lóránt János Demeter nem csupán az emberi alakokat, sorsokat, hanem a jelentéktelennek tűnő hétköznapi tárgyakat is ugyancsak respektálja. Igaz, az előbbi székhelyforma pusztán csak egy motívum a sok közül. De szép számmal akadnak olyan képei, ahol már e profán, közönséges használati eszközök a kizárólagos főszereplők. A hetvenes évek közepe táján keletkezik az *Emlék* című olajfestmény, amely csak ütötköpp, öreg ágyat jelenít meg. Csakhogy mennyi felzaklató, felemás érzés kapcsolódik e szecessziós, rokokós formájú, elnyűtt bútordarabhoz! Amilyen sötét a lecsupaszított, üres helyiség padlózata, olyannyira világos az ágyon levő takaró. Ebből adódik, hogy a művész valósággal játszik a keretet adó csavaros, körkörös fémformákkal. Ezzel egy valamikori nőalak érzéki gazdagságát tudja megsejteni. Ráadásul a párnák helyett lelógó, hullámíves gesztust kapunk, ami megint csak a nőiség képzetét erősíti. Szó, ami szó: Lórántnál valósággal regélnek, mesélnek a tárgyak. Akárcsak Mándy Iván bravúros novelláiban.

Így van ez a *Gumicsizmák* kompozíciójánál is (1980). A művész szinte elének veti a sötét, közönséges lábbeliket, amiket jelenleg is rálátásban észlelünk. A képen mégis a csizmák talpának mechanikus sraffozása feltűnő. Más szóval: az a felület, ahol az ember a földi matériákkal a legdrasztikusabban érintkezik. Ami azt illeti: ez meglehetősen szokatlan, meghökkentő nézet. Úgyhogy ezúttal nem is annyira Van Gogh Parasztcipői jutnak eszünkbe. Inkább Rembrandt Tékozló fiújára gondolunk, ahol a ragyogó fénypászták a megtévedt, térdeplő fiú csupasz talprészét is kihívó premier plánba hozzák. Egyébként a lakonikus, árnyékcentrikus előadásban van is valami rembrandtos sugallat.

Lóránt tehát visszaadja az apró, mindennapi tárgyak becsületét.

Szinte megteremti a profanitás festői himnuszeit. Ezzel pedig csak elmélyíti plebejus és humanisztikus felfogását. Mert a Gumicsizmák is a kétkeziek világát idézi. S miként ezeket is a mechanikus eszközlét súlya nyomasztja, úgy használati eszközeiknek is ugyanez a sorsuk. A kiszolgáltatottság. Kétségtelen hát, hogy ebben a piktúrában tárgyak és emberek természetes közösséget alkotnak.

Az *Egy cigarettának* kivételesen a művész a főszereplője. Pontosabban: a cigarettából szállodogáló álomszerű, asszociatív füstfelhő. Maga az alkotó a földön heverészik, alakjának

pusztán csak felső, töredékes részét látjuk. A fölötte lévő üres térségben ellenben sejtelmes, mozgékony füstfoszlányok haladnak. Utalhatnak ezek hegységre, lovasra vagy madárra: szinte teljesen mindegy. A művész ilyenformán is ezeket kémeleli. Amivel szinte beavat bennünket a meditáció és inspiráció érzékeny folyamatába. Igaz, más festőket is megragadott már a cigarettázás misztériuma (pl.: Lakner László: Tanulmány egy cigarettázóról). Az, hogy itt a hengeres, anyagszerű tárgyból előbb-utóbb illékony, szellemszerű képződmény lesz. De Lóránt festői közvetlensége ezúttal is majdhogynem páratlan.

Neki a különféle szélfúvások éppúgy tanulságosak, akárcsak a cigarettákból eredő füstgomolyagok.

Azután az *Autóbusz az 5. állásról* című képnél ismét egy közlekedési megállóban találjuk magunkat (1981). Miként a Raposkánál. Nem az az érdekes, hogy jelenleg is három, négy munkás-féle ácsorgó figurával találkozunk. Még az sem különösen meglepő, hogy a távoli horizonton felhőkbe burkolódzó panelházas városrész mutatkozik. Inkább az a meglepő: itt a művész a pislákoló esti gázlámpák fényére hagyatkozik. Közben magukba mélyedő, zárkózott alakjait nagyobbreszt hátulról formálja meg. Szinte személytelenül. Így a felvillanó, „rembrandtos” fények amolyan kísérteties lényekké transzporálják e nagyon is valóságos hétköznapi embereket. Ami lényegében annyit tesz: Lóránt absztraháló, átszellemítő törekvése a realisztikus létképeknél is szembetűnően kamatozik.

Eddig is láthattuk: a realista alapállású művésztől ugyancsak idegen az emberi figurák esztétikai feltupírozása. Ő rendszerint egyszerű, esetlen alakokat szerepeltet. Nos, e tekintetben a *Munkás – Művész találkozó* egyféle szemléleti továbblendülésnek is felfogható. Mert itt nyilvánvalóan felszínre kerül Lóránt lappangó ironikus, humoros vénája. Elvégre gömböc, kuglifejű és komikus alakok képviselik a művészeti előadókat. A bányász hallgatóság ellenben világos, sziluetszerű masszaként van megjelenítve. Fölöttük mértánias, villogó tónusú alkalmi tetőzet, amelyből kályhacső fűrdök a magasba. Miként a távoli hegytető fölött is sötét füstfelhők szállingóznak. Szóval: megint a füst, ami ezúttal is túlmutat praktikus funkcióján. Minthogy itt szemlátomást egy merev, erőltetett és sületlen kulturális rendezvényt van dolgunk. Amelynek úgymond nagyobb a füstje, mint a lángja. Mit lehet ugyanis mondani a művészet szépségeiről megannyi fáradt, elgyötört munkásembernek? Egyszóval: az alkotó aktuális társadalomkritikai bátorsága is ott feszül e visszafogott tónusú, kiváló képen. Akárcsak Szalay Ferenc hasonló szellemű Tsz-közgyűlésén.

De most vissza a sfkvidéki, öblös tájvíziókhöz! Érdemes például összevetnünk a *Pusztá* és a *Gáton (Biciklizők)* című olajműveket (1990, 1983). Már csak azért is, mert jelenleg is kiderül: fokozatosan módosul, differenciálódik Lóránt tér- és formaszemlélete. Emlékezhetünk: a korai képeken minduntalan magasba emelt, határozott horizontvonalakkal találkozunk. A Puztán viszont alaposan lesüllyed a szemhatár, amivel az atmoszférikus, légies szférák óhatatlanul előretörnek. S ezzel együtt a lazúros, foltszerű festésmód is megerősödik. Ugyanakkor mindkét tájlátomáson valami archaikus erejű, monumentális tájélményt kapunk. Ezúttal a gáton bringázó figurák vagy a különféle állatmotívumok olyannyira picinyek, mint a földben vajakáló apró bogarak. Úgyhogy a festő számára az őselemek viaskodása, a természet misztériuma a leghatalmasabb erő. Nála a Puzta kietlen térsége is úgy jelentkezik, mintha a rusztikus kitürelésekben még ma is ott sajogna évezredek geológiai és mitológiai energiája.

Lóránt tehát nem csupán a monumentális terek, hanem egyúttal a kozmikus léptékű történelmi idő festője is.

Persze ne gondoljuk, hogy a salgótarjáni, felvidéki időszak munkásságát pusztán csak e változatos, rangos olajképek fémjelzik. Szó sincs erről. A művész termékeny életformájához a rendszeresebb rajzolás, akvarellezés és pasztellezés is nyilvánvalóan hozzátartozik. S nem lehet különösebben meglepő, hogy az alkotó e könnyedebb műfajokban is a hazai kortárs művészet élvonalában áll. Más kérdés, hogy e dolgozatban nem foglalkozom ezzel a szerteágazó területtel. Legfeljebb annyit jegyzek meg, hogy ezek a színpompás, költői akvarellek alig-alig igazodnak az olaj művek puritán, színredukciós módszeréhez. Szinte kompenzálják a fegyelmezett, rejtőzködő magatartást. Ahogy Rippl-Rónai József is iparművészeti, textil jellegű munkákkal ellensúlyozta piktúrájának fekete korszakát. Kétségtelen azonban: Lóránt János Demeter itthoni és nemzetközi művészi elismertsége alapvetően e visszafogott, nagyvonalú, monumentális és lírai érzékenységu festészetnek köszönhető.

*

De futnak az évek, deresedik a sörényünk. S az idő múlásával azt gondolhatnánk, hogy a legkülönfélébb alkotó emberek is valami átfogóbb nyugalomra, kiegyensúlyozottságra vágnak. Bizonyára Lóránt János Demeterben is megtalálhatók e polgári képzetű ideák. Neki azonban – ahogy szoltam is erről – nem adatott meg ez az állandóbb jellegű, kényelmesebb életforma. Elvégre a nyolcvanas évek második felétől egyre inkább kiszínesedik festészete. Egyúttal olyanféle előadási formát dolgoz ki, amelyben az ironikus, humoros szemlélet és a mitikus felfogás szervesen összefonódik. Ez pedig mindenképp jelentékeny módosulás. Ámde miféle emberi, művészi motívumok állnak e festői irányváltás hátterében? S miféle világszemléleti, formai sajátosságok éltetik a legújabb műveket.

Mint eddig is kiderült: Lóránt festői formaképzését, hangulatait igencsak befolyásolják a szűkebb környezet táji, emberi viszonylatai. A salgótarjáni „kemény, kegyetlen” élmények nélkül például alighanem szelídebb, oldottabb piktúrát teremtett volna. De nem így történt. Más kérdés, hogy a hosszúra sikerült tarjáni és egri esztendők után mégiscsak megszabadul e drasztikus, lehangoló térségtől. Igaz, továbbra is a Mátrában marad, csak hogy gyökeresen új környezetben. E szapora helyváltogatásokba mindenesetre a művész családi, házasságkötési gondjai is jócskán beleszólnak. Ezúttal Mátraalmásra kerül, ahol: „... egy megszűnt iskolát műtermes házzá alakítottak, négy évet töltöttem el az életemből ott. Csodálatos időszak volt! Megismertem az erdőt, a gombákat, a hegyi embereket” – emlékezik a művész.¹⁰

Ákárhogy is nézzük: ez azért szerencsés, enyhet adó váltás (1984 – 87). Lóránt szinte robinsoni remeteségben él, s a természetrajongó alkotó egyre-másra kint van a szabad, bukolikus térségekben. És minduntalan rajzol, akvarellezik, és pasztelleket készít. Ugyanúgy „feltérképezi” az évszakok, napszakok változékony hangulatait, mint a növények, állatok tünékeny, organikus formarendjét. E meglehetősen zárt, termékeny időszak voltaképpen a művész festői látásmódját is modulálja. Itt már előtérbe kerülnek a színes, hamvas

¹⁰ SZABÓ C. SZILÁRD 1994. 6.

és absztrakt látomások, miként ezt maga az akvarell technika is indukálja. De az sem mellékes, hogy a nagy, nagy távlatokban gondolkodó alkotó most egyszeriben szoros kapcsolatba kerül a természet apróbb részleteivel is. Észreveszi a Nyulas vagy Fácános közeg vizuális rejtelmeit, nem is szólva a megrepedezett földek érzékeny hajszálereiről.

Egyszóval: Lóránt szemléletébe a biológikus jellegű, premier plános közelnézet is beépül.

Négy év elteltével azután a festő ismét visszaköltözött szülőfalujába, Békésszentandrás-
ra (1987 – 96). Tudjuk, ő eddig sem bírt mindenestől elszakadni e hangulatos környéktől. A teres, távlatos pusztaság képe, egyben a kétkezi emberek tisztelete minduntalan ott kísérte művészi pályáját. Talán e meg nem szűnő állhatatosság is belejátszott, hogy most a fiatalkori környezet valahogy felfokozott erővel hatott rá. Mintegy második gyermekkorát élte át. Annál is inkább, mivel: „... most kezdek újra rátalálni gyermekkorom hangulatára. Bevallom, vannak olyan perccim, amikor teljesen gyermeknek érzem magam. Ugyanazt a nyugalmat, védettséget és burkot érzem magam körül, mint srác koromban. Egyébként többen is mondták – de magam is érzem –, hogy amióta visszaköltöztem, teljesen kiszínesedett a festésetem, a figuráim pedig groteszkebbek lettek”.¹¹

Úgy néz ki: máris helyben vagyunk. Ami az egyik oldalon fürkésző természetvizsgálat és közelnézet, az a másikon pontosan összevág a gyermeki tekintetek alulnézetével. Mert innen is, onnan is kitérő, és játékosan eltorzul a világ. Lóránt pedig most védett, kikezdhetetlen kisgyerekeknek érzi magát. Ráadásul a művész régebben is kedvelte a különös kinézetű, kissé komikus küllemű figurákat. Legfeljebb csak egy-egy művében vallott erről a vonzalmáról (Munkás – Művész találkozó). Pedig: „Imádom a falusi „kutyapofákat”, a karakteres embereket” – mondja az alkotó.¹² Mint ahogy Mednyánszky László is azt vallja: „Hogy megtaláljuk azt, ami egy fejben érdekes, azaz a lelket, előbb a különböző alaprészeket kell megkeresnünk. A külső alak alatt a megfelelő állatot”.¹³ Úgyhogy e kiváló mester világlátása többszörösen is átfedi Lóránt egyéniségét.

Más lapra tartozik, hogy e feltűnően színes, ironikus periódusnál nem is annyira Mednyánszky rokonságát ildomos emlegetni. Inkább Csontváry és legfőképp Tóth Menyhért szellemi hatását. Mint köztudott: ők mindketten a fény, a nap szerelmesei, s nem tudnak betelni a szívrávnánszínek parázna ragyogásával. Közben sajátos emberlátásukban is jelen van egyféle ősi, mitikus modellállás. Mi több: Tóth Menyhért panteisztikus, kozmikus felfogásában a legegyszerűbb paraszti valóság is varázslatos és komikus színezetűnek tűnik. Nos, Lóránt János Demeter festői világszemlélete leginkább ez utóbbi törekvéshez kapcsolódik.

Ezek után belefoghatunk a képek vizsgálatába. Amilyen kézenfekvő és profán a *Jó reggelt* című olajkép témája, annyira meghökkentően expresszív az előadása (1989). Szegényes vidéki ház előterében vagyunk, ahol félmeztelenre vetkőzött idősebb férfi lavórban mosakszik. Míg csontos teste, lecsúszni készülő gatyája vakítóan fehér, addig keze és feje hallatlanul sötét tónusú. Mintha igazában két élőlény találkozna e figurában. Egy ember és egy állat. Elvégre a kopasz, sötét fejforma némiképp majomra emlékeztet.

¹¹ SZABÓ C. SZILÁRD 1994. 6.

¹² SZABÓ C. SZILÁRD 1994. 6.

¹³ MEDNYÁNSZKY LÁSZLÓ 1960. 49.

Persze a tisztálkodó alak környezetében egyéb élőlények is felfedezhetők. Az ablak keresztrácsa mögött félprofilban mutatkozó kövérkés női aktot látunk, másfelől pedig egy borjúsopási részletet. Szóval: együtt a „család”. A művész azonban gondoskodik róla, hogy a nőalak organikus, erotikus jelzése többé-kevésbé szinkronban legyen az állatformák megidézésével. És itt bezárul a kör. Lóránt egyszerre megértéssel, szeretettel és némi kaján mosollyal figyel az emberi lények különös természetét. Amiben a tisztaság utáni vágyódás is óhatatlanul benne foglaltatik.

Tömörebb, rusztikusabb és monumentálisabb jelenet fogalmazódik meg a *Fogás* című festményen (1990). Áhítatos, groteszk figurát észlelünk, akinek a kezében fejfelé tartott, hatalmas hal található. Szinte akkora, mint maga az emberi alak. Nem csoda így, ha egyféle mámoros, misztikus diadalézés is ott feszül a tulajdonosban. Hisz e kivételes zsákmány egyenesen túlnő rajta, amiként valóságosan is kilép a felső képtérből. Ezzel pedig a magasabb rendű égi szférákkal kerül kapcsolatba, szemben a halász figura földi, piszkos és komikus helyzetével. A világos, sötét tónuskontraszt mindenesetre szerencsésen hangsúlyozza e lényeges különbséget. Nevezetesen azt, hogy az emberi nagyravágyás és ragadozó ösztön jóformán túltesz az állatokén.

Tóth Menyhért festészetében is többször felbukkan az emberek, állatok viszonylatait vizsgáló tematika. Sőt a Halászfiú esetében kimondottan nagyléptékű zsákmánnyal szembesülünk. Mégis azt látjuk: Lóránt képes érdemben továbbépíteni e sajátos gondolkört. Nála a figurák eleven lélektani jellemzése, a testi gesztusok beszédes felhasználása valami vitálisabb, pajzánabb képi hatást teremt.

Szó, ami szó: Lóránt ironiájában a vasosabb csipkelődés is nyilvánvaló szerepet kap.

Így van ez akkor is, ha Lóránt János Demeter jelenlegi munkásságába a korábbi időszak jellegzetes motívumai is beépülnek. Mivel a víz, a folyó, a csónak és a halászat eddig is ott kíséerte festészetét. Ámde most valóságos testközelbe kerülünk e jelenségekkel, s magával az emberi jelenléttel is. Itt van mindjárt a *Gátör és hitvese* című olajfestmény, amely némiképp a Jó reggelt tematikai, stiláris folytatásának gondolható. Ezúttal is a fürdés, a tisztálkodás mozzanatával szembesülünk, bár most a testes, esetlen feleség is részt vesz a gát menti felfrissülésben. S hovatovább a komor, sötétlő bika képe is megjelenik. Aztán férfi és nő között vízsugár zúdul a lenti fürdőbe, amivel még inkább különválnak alakjuk. Persze az asszony egyébként is rózsás, pirosas tónusú, míg a fehéres, sötétbarnás ember az öklelő szarvú bikával tart színbeli rokonságot. Ezzel bizonyos nembeli, színbeli polarizáltságot kapunk.

Holott Lóránt szelíd, humoros és metaforikus kompozícióján együtt és egymásért történik minden. Ami a természeti motívumok viszonylatában föld és víz, az az emberi szférában férfi és nő. Az ellentétek azonban szemléltetést kiegészítik egymást. Amilyen üde, világoló foltot jelent a vízsugár a képtér egészében, olyannyira meleg és játékos hatású a pucér nőalak rózsaszínje. Annál is inkább, mivel az alkotó itt még a gyermekrajzok suta báját is becsempészte képébe. Egészében ellenben a testiség, az erotika képzete dominál, ami Lóránt szerint szerencsésen összevág a természet kozmikus rendjével. Még akkor is, ha már nem is annyira fiatal, mutató az ember. Annyi bizonyos: a művész szókimondó bátorsága jobbra csak a szentendrei fiatalok vagányságához fogható (pl.: Wahorn András, cf Zámbo István).

Persze a nonfiguratív, absztrakt víziók sem hiányoznak e periódusból. Itt látjuk csak igazán: mennyire otthonosan mozog az alkotó a természet szövevényes labirintusában.

Pazarul ismeri a fűvek, fák, a legkülönbélebb állatok biológiai és vizuális természetét, s motívumaiban többnyire rájuk hagyatkozik. A *Magasból* című pasztellkép rusztikus, átlós szerkezetet állít eléünk (1994). Látszólag vastkos földsvát észlelünk, ám a benne megjelenő félkörös, elliptikus és spontán formaelemekkel egyféle eleven misztikát kapunk. Itt a felületen sejtelmes színáthatások, mozgalmas forma- és vonaldiagramok nyüzsögnek, noha Lóránt képe így is feszes, összefogott.

A *Nyár II.* című olajkép már nyersebb, harsogóbb színritmusokat mutat (1994). Ahogy ez egy tikkasztó évszakhoz illik is. Közben az az érzésünk, mintha e figurális absztrakt kompozíció a természeti és állati világ részleteiből lenne „összegyúrva”. Mintha karmok, fejek, szárnyak és lábak találkoznának egy sosemvolt „holdbéli” környezetben. Sajnos itt már nem tudok olyan fenntartás nélkül beszélni Lóránt festészetéről. Itt mintha némiképp eklektikusabbá, modorosabbá válna előadása. Ami azért szembetűnő, minthogy e „bioromantikus” festészet ugyancsak erős, színvonalas hazai örökséggel rendelkezik. Elég most talán csak Gadányi Jenő, Weininger Andor vagy Károlyi Ernő munkásságát megemlíteni.

Úgy látszik: a művész akkor van leginkább elemében, amikor tömören, lakonikusan fogalmaz.

Jól példázza azt a *Szalmás ember*, az alkotó egyik legérettebb, legszuggesztívebb olajképe (1994). Mindössze egy öreg, gondterhelt bácsikát látunk, aki a hátán hatalmas méretű, tömött batyut cipel. Igazság szerint szalmának kellene lenni e csomagban, de nyoma sincs ennek. Inkább egy négylevelű virág- és szíromkehelyhez hasonlít az apóka csomagja. Mintha e jó ember voltaképpen szerencsét próbálna a világban. Már csak azért is, mert láthatóan súlyos, sötétbarna és emberfeletti terhet visel. És itt jön a művész rendkívüli leleménye. Ami ugyanis itt szegénység, próbálkozás és nyomasztó életteher, az a következő pillanatban átváltozik amolyan egyszerű, nemes és tisztelgő attribútummá. Szinte megkoronázza az alkotó a dolgos, névtelen, sokat próbált öregembereket. Logikus így, hogy ennél a főhajtásnál az ironia hangja alaposan elhalkul.

Valami olyasféle érzelmi, szellemi elcsöndesülés ez, mint amikor egy kiváló művész a vitális, színes és gúnyos képek nyomvonalán akaratlanul is visszatál a puritán, szerkezetes művek humanisztikus tisztaságához.

*

Tematikai elkötelezettség és stiláris mozgékonyág? Természetelvé alapállás és szürrealista, absztrakt hangvétel? Aki Lóránt János Demeter festészetét vizsgálja, az óhatatlanul szembe találja magát e sajátos ellentétekkel. Annál is inkább, mivel művészeti közéletünkben is előszeretettel hivatkozunk a legkülönbélebb formai, tartalmi kontrasztokra. Aki például túlságosan leragad egy-egy téma és formakörnél, az már eleve gyanús. Konzervatív vagy éppen tehetségtelen. Aki pedig korszerű alkotó, az nagy ívben elkerüli a realisztikus fogalmazást. Nos, Lóránt karakteres és rendkívül gazdag festésze mindenképpen túlnő e kortársi polarításokon. Akaratlanul is bebizonyítja: a jó művészet közel sem egyenlő a stiláris hovatarozással. Azután a „gyorsuló idő” későújkori mítoszát is alaposan kétségbe vonja. Egy szó, mint száz: az alkotó olyanféle művészi magatartást állít eléünk, amelyet alighanem érdemes meggondolnunk.

Külföldi példával kezdem. A hetvenes évek elején kiállítási-sorozatot rendeztek

Hollandiában a hazai avantgarde művészek alkotásaiból. Csáji Attila, a közismerten korszerű festő a következőképp számol be a rendezvény fogadtatásáról. „A kritikák örömmel, bizonyos fokú meglepetéssel üdvözölték a munkákat, dicsérték a kiállítók felkészültségét, a legfrissebb irányzatok Magyarországon való megjelenésének gyorsaságát... De valamit hiányoltak: a magyar avantgarde-nak nincs jellegzetes arca. Feleslegesnek tűnik a jelző, hogy magyar”.¹⁴

Félreértés ne essék: Lóránt egyáltalán nem tartozik a kimondottan magyaros, népművészeti elemeket alkalmazó művészek közé. Ő csak Bolygó hollandi módjára járja az országot, világot, habár festészetében minduntalan visszatalál azokhoz a tematikai, formai bázisokhoz, amelyek számára érzelmileg és tartalmilag is sokat jelentenek (békésszentandrásai, salgótarjáni élmények). S ne gondoljuk, hogy az alkotó pusztán csak a hazai művészet tanulságait kamatoztatja munkásságában. Szó sincs erről. Számára éppúgy megszívlelendő Kandinszkij, mint Tapiés vagy Bacon festészetének tanulsága. Am ő ilyenképp sem lesz egyszerű formai, stíliser utánczó. Neki a gondolati, tartalmi üzenet akkor is alapvető fontosságú, amikor absztrakt, expresszív formanyelven beszél (pl.: Ördögszekér, Elhagyott bánya, Magasból).

Nem kétséges így, hogy Lóránt számára a művészet alfája és omegája az etikai, formai hitelesség.

Ehhez viszont nincs szükség kapkodásra, oktalan alkalmazkodásokra. Még akkor sem, ha a kortárs művészetben ilyen módi járja. Senki sem akar lemaradni, ott szeretnének lenni az aktuális áramlatok nemzetközi mezőnyében. Ami persze önmagában nem is ártalmas. Lóránt János Demeter azonban tud valamit a versenytudó művészet, a rohanó idő veszélyeiről. Először is értésünkre adja: manapság nem csupán a látványos gyorsaságért, de a csend, a türelem és a lassúság jogaiért is meg kell küzdeni. Azért, hogy a „Dolgozni csak pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen” – költői jogrendje továbbra is érvényben maradjon. Nem is csodálkozom különösebben, hogy a hazai művészeti kritika az utóbbi évtizedekben valahogy megfélemedezett Lórántról. Akik ugyanis a gyorsaság, a korszerűség és a sikeresség elkötelezettjei, azok némileg bosszankodva néznek a lassú, fontolva haladó és földközeli művészekre. Pedig az alkotó ilyenformán is eredeti, modern egyéniség. Már csak azért is, mivel ösztönösen is érzi, hogy ebben a felpörgetett világban valami ránk kényszerített, külsődleges szellemi és időzónában kellene élnünk. Ezt pedig mindenképp nem bírja elfogadni.

Ő leginkább csak a saját időélményeihez tud igazodni.

Nem mintha a művész összeférhetetlen, egoista személy lenne. Csak az ő erkölcsi normái közelebb állnak a dolgos kétkézi és puritán emberekhez, mint a tülekedő, törtető polgárokhoz. Miként ez humanisztikus melegségű, embercentrikus festészetéből is kiderül. Ami lényegében annyit tesz: Lóránt igenis kollektív szellemű, közösségi ember. Azt szeretné, ha „...sehol sem lennének gátlásos és elesett emberek”.¹⁵ Ahogy maga is minduntalan arról álmodozik, hogy egyszer azért csak-csak visszaköltözik kedves szülőhelyére. Mert az érzelmi, emberi gyökereket nem lehet kitépni belőle. Mindenestre a hatvan éves művészt mintha a kegyeibe fogadta volna Fortuna istennő. Elvégre:

¹⁴ BOSNYÁK SÁNDOR (összeáll.) 1985. 13.

¹⁵ MENYHÁRT LÁSZLÓ 1982. 26.

„Most Mezőtúron vagyok – túl a Körösön, de ha megyek pár kilométert a gáton, saját horgász helyemmel szemben tudok...” pecázni.¹⁶ Ez pedig felérhet egy közvetlen jellegű békésszentandrás üdvözléssel.

IRODALOM

BOSNYÁK SÁNDOR (összeáll.) 1985

A néphagyomány vonzásában. Bp. Múzsák

MEDNYÁNSZKY LÁSZLÓ 1960

naplója. Szerk. BRESTYÁNSZKY ILONA. Bp. Képzőművészeti Alap

MENYHÁRT LÁSZLÓ 1982

Vihar előtt. Beszélgetés Lóránt Jánossal. Művészet, 9. sz.

SUPKA MAGDOLNA 1998

Lóránt János Demeter. Szolnok, Tisza Kft.

SZABÓ C. SZILÁRD 1994

Ez a lapos föld ad biztonságot. Délmagyarország, júl. 18. 6.

ZOLNAY LÁSZLÓ 1986

Hírünk és hamvunk. Bp. Magvető

A down-to-earth painter-poet *The life-work of Demeter János Lóránt*

Pál Szuromi

Demeter János Lóránt is one of the most genuine representatives of contemporary Hungarian painting. He was still a quite young man when he established a typically concise, monochromatic and lyrical tone of mastery, and he modified his style only in the second half of the eighties. Since that time, his pictorial art has been colorful, full of vigor and irony. The present study sets out to explore the three and a half decades of this artistic career.

Biographical moments flare up in his art while he also gets down to elaborating thematic and aesthetic analyses of the major works. He wonders what kinds of relationships are hidden between personal qualities and the developments in artistic mastery. Also, he seeks to identify a system represented in thematic and formal changes of the pictures.

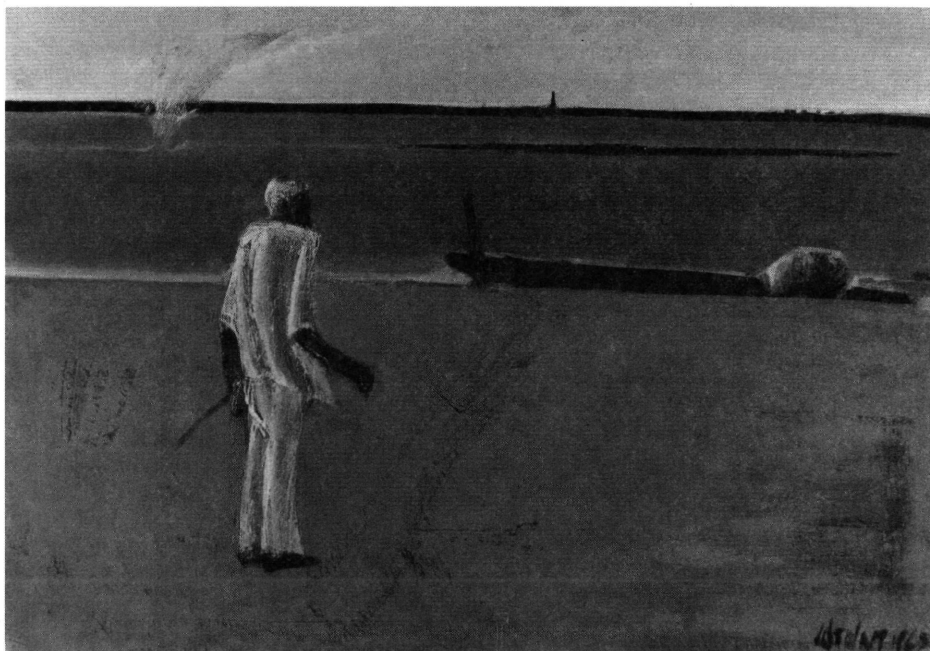
The analyses reveal the important role of the austere and industrial environment (that of Salgótarján) in the formation of Lóránt's style. It is also important to point out the great Hungarian masters that he started off to follow (Egry, István Nagy, Berény, László Mednyánszky). His true virtue is his ability to adjust those pictorial traditions to his personality. He has managed to remain laconic and puritan while at the same time maintaining a lyrical sensitivity.

It is interesting to note how important the experience of nature and, at the same time, childhood

¹⁶ SUPKA MAGDOLNA 1998. 1.

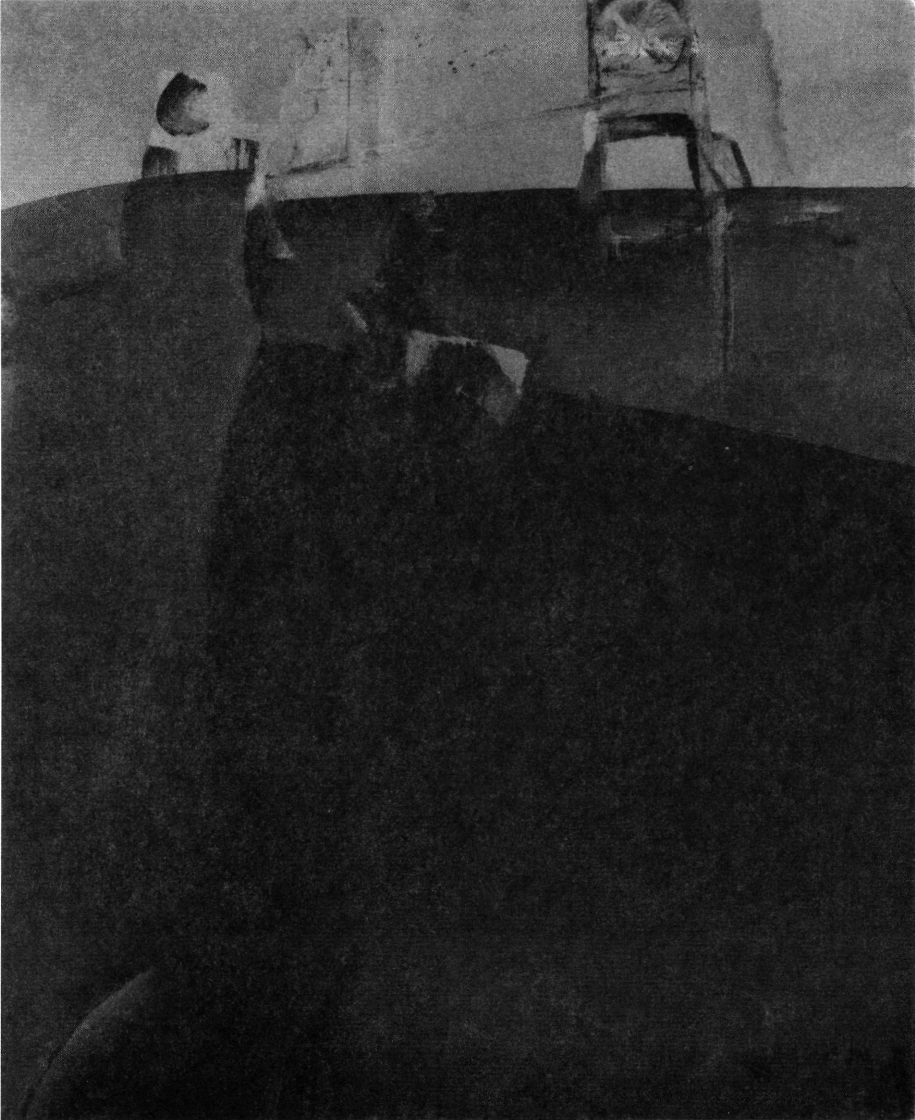
environment (Békésszentandrás) are for the artist. It is essentially these aspects that make Lóránt's painting more colorful and grotesque. He does not turn his back on the specific landscape of the Puszta surrounded by riverbanks, only his performance appears more direct and lively. Otherwise, he continues to be the artistic spokesman of simple, hand-labor people.

The paintings of Demeter János Lóránt do not yield to categorization into any Hungarian trends. He is a sovereign and ethical creator. He is a realist and at the same time avantgarde-ish in his approach. For him, artistic form is never self absorbed, rather it points forward to the communication of content. Lóránt feels all too clearly that we live in a kick-and-rush world over-obsessed with success in which we are exposed to constant manipulation. He, on the other hand, carries on with his work in obedience to laws of his own.

Lóránt János Demeter: *Egyedül*

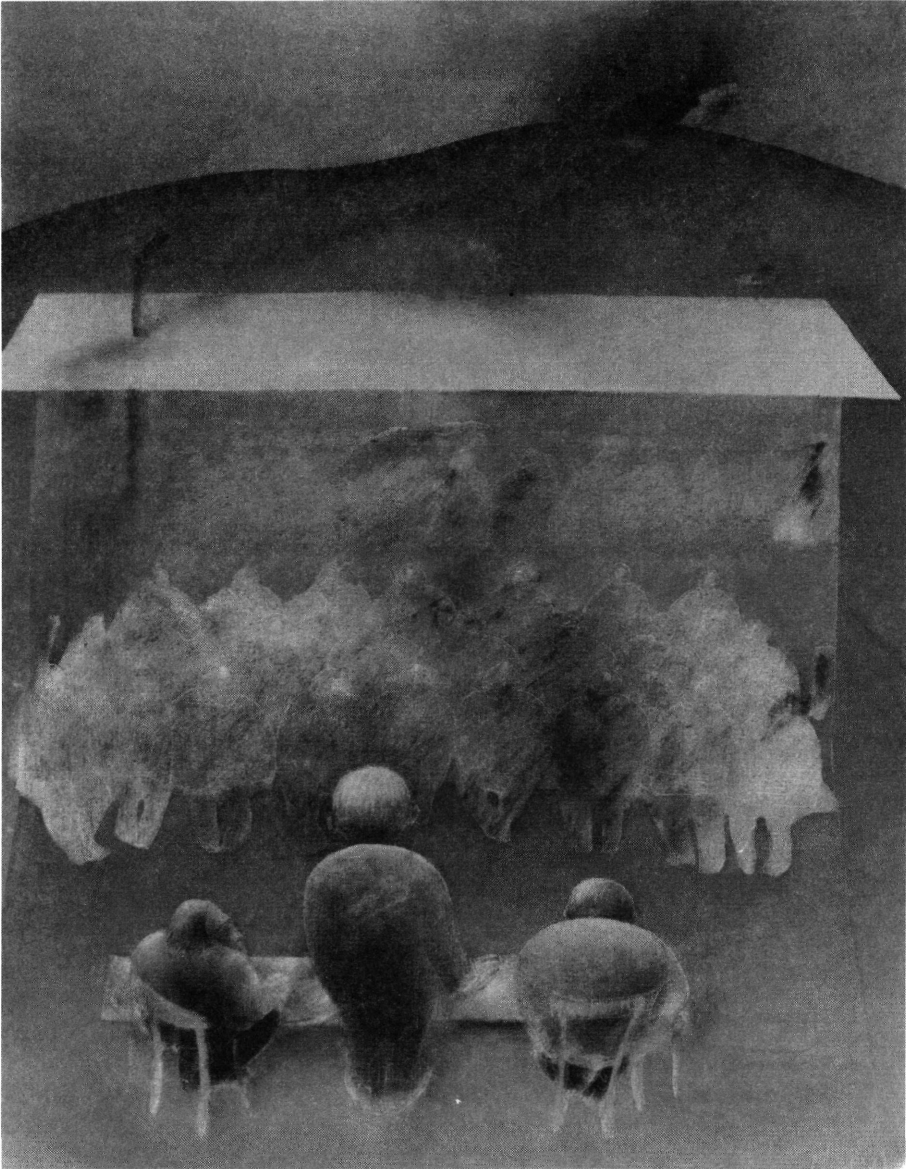

Lóránt János Demeter: *Elhagyott bánya*

Lóránt János Demeter: *Gumicsizmák*

Lóránt János Demeter: *Munkás-művész találkozó*

Lóránt János Demeter: *Jó reggelt!*

Lőránt János Demeter: *Szalmás ember*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Kosztolányi Dezső levele Juhász Gyuláról

Kosztolányi Dezső leveleinek Réz Pál gondozta impozáns gyűjteménye¹ több mint ezerháromszáz levelet tartalmaz. Ez a kötet sem teljes, persze; „teljes” levélkiadás gyakorlatilag megvalósíthatatlan. (E tekintetben mélyen jellemző, hogy pl. Kazinczynak, akinek levelezése pedig igen jól föltárt, még ma is kerülnek elő publikálatlan levelei.) De egy ilyen kiadás nagy előnye, hogy túl közvetlen hozadékán, a tálcán fölkínált gazdag anyagon elősegíti a további, még rejtőzködő darabok fölszínre kerülését is. A gyűjtemény, értelemszerűen, viszonyítási alapként szolgál az ismertség/ismeretlenség megállapításához, s így pusztán létével újabb leveleket tesz ismertté. Az alább következő Kosztolányi-levéltre magam is így lettem figyelmes. Hiányzik ugyanis a Réz Pál gondozta kötetből, s amennyire egy gyors tájékozódással meg tudtam állapítani, sem a Juhász-, sem a Kosztolányi-irodalom nem regisztrálja. Pedig – hadd előlegezzek ennyit – nagyon is érdekes dokumentumról van szó.

Maga a levél a következő:

Kedves Kisasszony, levelére válaszolok s a következőket adom tudtára. Juhász Gyulával csak kétszer találkoztam, akkor is a Rókus kórházban, mikor feküdt még. Meghívtam hozzá, de ő nem keresett fel, elhagyta a kórházat – egészségesen – és elment innen itt hagyva minden barátját és ismerősét, anélkül, hogy egy szót is szólt volna nekünk. Mi azt hisszük, hogy egyszerűen visszautazott Máramaroszigetre.

Tegnap írtam neki, én is, több barátom is, tudakozva: mi van vele? Hallgatásának azonban én semmi jelentőséget sem tulajdonítok, önöket se izgassa. Az én barátom poéta s mint ilyen szeszélyes és szüksége van bizonyos pose-ra, hiszen ebből él. Ne vegyék tőle rossz néven.

Pose, pose, pose: ez az ő viselkedésének magyarázata. Ezt meg kell neki bocsátani, mert csakis így érthetik meg őt és így férközhetnek hozzá.

Lehet, hogy tévedek újabb viselkedésének megítélésében, de nem hiszem. Így ismertem őt évekkkel ezelőtt, így ismerem őt ma is.

Ma csak ennyit írhatok, de ha levelét veszem, – azt hiszem pár nap múlva már kezeimnél lesz – rögtön írok önöknek, bár aggódniok, ismétlem, felesleges. Ezzel az ígérettel maradok önöknek

mindenkor szolgálatra kész hívők

Budapest. 907. febr. 26.

Kosztolányi Dezső

Kosztolányinak ezt a levelét a Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti gyűjteménye őrzi, 55.847 szám alatt. Hozadéka – legszűkebb értelmezésben is – kettős. Életrajzi szinten

¹ *Levelek – Naplók.* Bp. 1996.

Juhász Gyula sorsának ismeretéhez szolgált adalékokat, egy másik, az életrajzínál mélyebb szinten pedig Kosztolányi alkotói attitűdjére vet némi fényt.

A levél életrajzi érdekessége kétségkívül az, hogy – ha utalásszerűen is – tudósít Juhász Gyula 1907. februári „eltűnésének” némely körülményéről. Február 9-én ugyanis, ahogy az köztudott, a Máramarosszigeten tanárkodó Juhász eltűnt a nyilvánosság elől, elutazott, s mindössze egy följegyzést hagyott hátra: „Consummatum est.” „Eltűnését – írja arról Grezsa Ferenc – csak 12-en veszik észre, a farsangi ünnepek miatt. Néhány nap múlva azonban visszatér, és a lapokban közlemény jelenik meg arról, hogy Pesten járt idegbaját gyógyítani. Úgy tér vissza, mint az *Orbán lelké*-ben. Hogy mit csinált, hol volt négy napon keresztül, nem tudjuk.”² E kérdésre Kosztolányi levele most részben „válaszol”: Juhász Budapesten, a Rókus kórházban feküdt, ahol Kosztolányi kétszer is meglátogatta.

Ennél az életrajzi adaléknál azonban érdekesebb az a mód, ahogy Kosztolányi ezt az öngyilkossági kísérletet értelmezte. Juhász Gyula életútjának ismeretében ugyanis igen nagy valószínűséggel állítható, hogy szuicid kísérlete nem üres póz volt, ismétlődései jelzik, hogy mélyebb, az egész embert determináló problémáról lehetett szó. Kosztolányi póz-elmélete tehát nem annyira Juhász jellemzésének, mint inkább önjellemzésnek vehető. Kosztolányi itt – ha közvetve is – önmagáról, saját szerepjátékairól vall.

Végezetül egy nyitva maradt kérdés: ki a levél címzettje? A múzeumi leltárkönyv ismeretlen címzettüként tartja nyilván, s csak azt regisztrálja, hogy a levél Vecsernyés Andortól került be a múzeumba. Bizonyosat, sajnos, ma sem tudunk mondani. Csupán föltételezni lehet, hogy a címzett talán Juhász Gyula húga, Margit lehetett. Ám más jelölt sem teljesen kizárt. A címzett azonosítása így további kutatást igényel.

LENGYEL ANDRÁS

² *Juhász Gyula, 1883–1937.* Szerk. PAKU IMRE. Bp. 1958. 91.

Heller Ödön levelei Domokos Lászlóhoz

Heller Ödön (1878–1921) festőművész pesti, müncheni, majd nagybányai tanulmányai után került Szegedre (1907). Nagynénje, a Széchenyi téri Kiss Dávid-palotában lakó Kiss Mórné Heller Regina (1859–1926) szerető gondoskodással vette körül csöndes, visszahúzódo, nőtlen rokonát. Heller egyik unokatestvére Glatter Gyula (1886–1927) festőművész volt, a másíknak, Glatter Jakabnak (1874–1921) a fia Radnóti Miklós néven vált irodalmunk klasszikusává (APRÓ FERENC: *Radnóti és Heller*. Magyar Hírlap, 1979. jan. 10.). A jövevény kedvelt alakja lett a helyi bohémek: írók, újságírók, zenészek, színészek társaságának, és – főleg tápai – táj- és zsánerképei révén kiemelkedő alakja a szegedi piktúrának. Jó barátságban volt Juhász Gyulával, aki többször írt róla, vagy említette műveit, és barátságos ismeretségben állott Móra Ferencsel (*A festő halála*. = [A] Daru utcától a Móra Ferenc utcáig. Bp. 1962. 236–9.).

Heller 1921-ben a védelem koronatanúja lett volna a szegedi tisztikar forradalmasításával vádolt Tabódy Zsolt (1873–1951) ezredes és Dettre Béla (1880–1951) százados elleni bűnperben. Ezt megakadályozandó, a fehértsztek július 13-án a tápai Tisza-töltésen lelőtték, és holttestét a folyóba dobták. Sirjánál Löw Immanuel és Juhász Gyula beszélt. Heller életéről lásd: PÉTER LÁSZLÓ: *A festő halála*. Délmagyarország, 1961. júl. 13., és Apró Ferenc írását a Tápén rendezett centenáriumi kiállítás (1978) katalógusában.

Domokos László (1882–1973) szegedi születésű költő, író, újságíró, pénzügyi igazgatósági segédtitkár, minisztériumi osztálytanácsos, politikus volt. Mórával egy időben (1902) került a Szegedi Naplóhoz, barátságuk az író haláláig (1934) meleg és töretlen maradt. Munkásságának, továbbá mindig egyenes jellemének becsülője volt Juhász Gyula is. Szegedi tárgyú írásai (Móráról, Juhászáról, a Somogyi-könyvtárról, a városról stb.) kötetbe kívánkoznak...

Mórának hozzá írott leveleit Madácsy László rendezte sajtó alá (*Móra Ferenc levelezéséből*. Szeged, 1961). Kosztolányinak Domokoshoz címzett leveleit Lengyel András közölte (Üzenet, 1980. 1–2. sz.). Részletes életrajzát – a fiaként szeretett – Péter László állította össze (Somogyi-könyvtári Műhely, 1982. évi 1. sz.). Jómagam is ismertem, 1972. május 28-án, vasárnap meglátogattam budai, Kékgolyó utcai lakásán. Dedikálta *Heribáld a másvilágon* c. tárcáját (*A Szegedi Napló 25 éve. 1878–1903*. Szeged, 1904. 150–155.). Őrzöm néhány könyvét (többek között a díszkiadású négy kötetes *Reiznert* és a *Kulinyit*, mely hét évtizedig ékítette könyvtárát,) pár levelét, melyben Szöri József (1878–1914) festőművészre emlékezett.

Heller Ödön levelei a szegedi Móra Ferenc Múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében vannak, Lengyel András hívta föl rájuk a figyelmem. Heller elvéve használta a hosszú ékezetes magánhangzókat, a vesszőt, ezeket – jelzés nélkül – pótoltam.

1.

Kedves Domokos Úr!

Szeged, [1907. okt.–nov.] szombat

Bocsáss meg, hogy szíves meghívástoknak e héten nem tehettem eleget, de délutáni

munkám után mindig annyi ostoba utam volt, hogy a magam élvezetére igazán nem volt időm. Nem volt módomban még az iránt sem kérdést intézni hozzád, hogy az elmúlt vasárnapra ígért látogatástok miért maradt el. Igen örülnék, ha erre élőszóval adnátok meg a választ holnap. 11–1/2 12 óráig otthon leszek, s remélem szerencsém lesz Benneteket – kép híján ez idő szerint igen üres — lakásomon üdvözölhetni.

Kedves feleséged Őnagyságának kezeit csókolja, mindkettőtöket üdvözlő

*őszinte híved
Heller*

Kézirat. Keltezés a tartalomból: Domokos cikke szerint Heller az utóbbi időben költözött Szegedre (Heller Ödönről. Az Idő, 1908. ápr.). A festő az 1908. év első hónapjait Párizsban töltötte, ezért Szegedre költözésének időpontja 1907 nyarára, őszére tehető. A hivatalos ízü megszólítás, a nem szóbeli, hanem írásbeli meghívás arra utal, hogy a levél kapcsolatuk elején, 1907 őszén íródhatott.

Délutáni munkám: a festés, hiszen ekkor oktatással még nem foglalkozott. – *Othon leszek:* Domokos cikke szerint Heller a régi Kemény-házban lakott (Petőfi sgt. 1., ma: Tisza Lajos krt. 77.). – *Kedves feleséged:* Löllbach Emma (1885-1966) polgári iskolai tanár, a Nagy László (1857-1931) elvein alapuló új iskolatípus (az ún. munkaiskola) híve. A Gyermektanulmányi Társaság szegedi csoportjának a szellemi motorja. A Budapesten nyitott Új Iskolát (1915) gimnáziummá fejlesztette. Domokossal 1907. május 23-án Budapesten kötött házasságot. (Lásd Péter Lászlónak a bevezetőben idézett írását.).

2.

Párizs, [1908. jan. 29. vagy előtte]

[A bal felső sarokban, ferde irányban:] *Heller / chez Méonuiet / 20 Rue Lacèpede*

A lakáskeresés kellemetlenségei akadályoztak abban, hogy életjelt adjak magamról. Sikerült végre szerencsésen azon is túlesnem, úgy hogy most már pompásan érzem magam, s e napokban munkához is láthatok. Ez minden, amit egyelőre írhatok. Mihelyt a rendes kerékvágásba jutok ismét, levélben fogok beszámolni mindennel [!]. Igen örülnék, ha addig is megtisztelnél soraiddal, igen jól esnék híreket hallani hazuról. Kedves feleséged kezeit csókolja, téged pedig ölel

Heller

Kézirat. Képes levelezőlap: Paris – Avenue de l'Opera. A postabélyegző kelte: 1908. jan. 29. Címzés: *Nagyságos Domokos László dr. hírlapíró úrnak Szeged, Liliom u. 13. Hongrie.*

A lakáskeresés: Heller első híradása Párizsból Domokosnak. Lakása eszerint Méonuiet úrnál (vagy e családnál) volt (Lacèpede utca 20.). Szelesi Zoltán nem említi Hellert a Párizsban járt szegedi képzőművészek között. Lásd: SZELESI ZOLTÁN: *Párizsba induló szegedi művészek a század elején.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1969/1. köt. Szeged, 1969. 131. Juhász Gyula szerint Heller „éveket töltött a Fény Városában, a nagy Párizsban” (Szegedi Napló, 1921. júl. 17. = JGYÖM 6:411). – *Kedves feleséged:* lásd az 1. sz. levél jegyzetét.

3.

Párizs, [1908. márc. 27. vagy előtte]

[A bal felső sarokban, ferdén keresztben:] *Heller / Boul. St. Michel / 21.*

Bocsáss meg, hogy még eddig nem számoltam be hosszabb levélben párisi élményeimmel [!], de a sok köteles, félig meddig scheft levelezés annyira leköti minden szabad időmet, hogy nem írhatok azoknak, kikkel oly szívesen elbeszélgetnék. No majd személyesen élőszóval. – Nagyon, nagyon megörvendeztetnél Lacim, ha egy-két sorban értesítenél a szegedi eseményekről, de legfőképpen arról, hogy ti hogy vagytok. Kedves feleséged kezeit csókolja szívélyesen üdvözlő híved

Ödön

Kézirat. Képes levelezőlap: Paris. Carrefour des Bds Montmartre et des Italiens. – La Station des omnibus. A postabélyegző kelte: 1908. márc. 27. Címzése: *Tekintetes Domokos László dr. úrnak Szeged Zászló u. 7. Hongrie.*

Sok köteles levelezés: mentegeti magát, hiszen ha barátja minden levelezőlapot megörzött, akkor két hónapja nem írt Domokosnak. – *Scheft:* üzleti. A német *das Geschäft* (ügy, üzlet, foglalkozás) szóból. – *Kedves feleséged:* lásd az 1. sz. levél jegyzetét.

4.

Párizs, [1908. április 20. körül]

[A bal felső sarokban, ferdén keresztben:] *Heller / 20. R. Lacèpede.*

Kedves Domokos! Nem trók már hosszan, hiszen rövidesen újra látlak Benneteket. Jövő hét közepéig maradok, s aztán egy kis rövid pesti tartózkodás után Szegedre utazom. – M. úr küldött pénzt, 73.07 france-ot. C'est tout! Nem baj, elég! Máskülönbem igen jól vagyok, s idegesen várom a hazautazás lehetőségét.

Szívességedet ismételen igen szépen köszönöm, s kérek, hogy támogatásodat ez után se vond meg tőlem. Ölel szeretettel

Ödön

K. feleségedet szívélyesen üdvözlöm. Cilikét is, s mindenkit.

Kézirat. Képes levelezőlap: Paris – Boulevard et Porte Saint-Denis. Keltezés: a párizsi postabélyegző napja nem olvasható. A szegedi postabélyegző kelte: [190]8. ápr. 26. Címzése: *Tekintetes Domokos László dr. úrnak Szeged Liliom utca 13. Hongrie.*

Pesti tartózkodás: valószínűleg rokonait akarta meglátogatni. Lásd e közlemény bevezető részét. – *M. úr küldött pénzt:* valószínűleg az egyik párizsi műkereskedő, hiszen frankot kapott. – *C'est tout!:* Ez minden! – *Szívességedet köszönöm:* Domokos cikkét (*Heller Ödön*ről. Az Idő, 1908. ápr.). – *Ismételen:* Domokos nem őrizte meg azt a levelet, melyben Heller először mond köszönetet. – *Támogatásod:* utalás Domokos cikkére. – *Cilike:* Domokos kishúgának a beceneve. – *K[edves] feleséged:* lásd az 1. sz. levél jegyzetét.

5.

[Nagybánya, 1908.] aug. 22.

Kedves Lacikám! Soraidnak igen megörültem, s főleg annak, hogy vakációdát jól töltötted. Jómagam eddig igen elégedetlen voltam a gyalázatos idő miatt, s csak két nap óta dolgozhatom becsületesen. Több nagy munkához fogtam, amelyek alighanem még hosszabb ideig fognak itt tartani. Egyik témámon együtt dolgozom a szegedi Taussig úrral, ki itt tölti rövid szabadságát.

Egyéb újságot Lacikám nem írhatok egyelőre. – E napokban kirándulok talán oda, ahol az oly gyakran említett szőnyegetek készítik. Nem biztos, hogy megyek, de azért jó volna megírnod, hogy gondoskodjam-e felőletek is. Kedves feleséged kezeit csókolom, téged pedig szeretettel

ölel Ödön

[Más kézírással:] VIII. 22. Tisztelettel Taussig Ármin

[A túldalalon, a kép alatt:] Kedves szüleidet, nővéreidet szívélyesen üdvözlöm.

Kézirat. Képes levelezőlap: Nagybánya keleti városrésze a Zazar mentéről. A keltezés: a csongrádi érkeztető postabélyegzőn jól olvasható az 1908, míg a hónapot és a napot Taussig írta rá a lapra. Címzése: *Tekintetes Domokos László dr. úrnak Szeged Zászló utca 7.* A Szeged és a Zászló utca 7. át van húzva, mellé, valamint alája írva: *Csongrád Templom utca 11.*

Dolgozhatom: festhetek. A művésztelepnek – Réti közölte – 1906. és 1907. évi névsorában szerepel Heller neve, ám az 1908. éviben nem! Lásd: RÉTI ISTVÁN: A nagybányai művésztelep. 2. kiad. Bp. 1994. 167-8. – *Taussig úr:* Tardos Taussig Ármin (1874–1936) szegedi grafikusművész, a MÁV szegedi üzletvezetősége pályafőntartási és építési osztályának a mérnöke. Ő tervezte Heller síremlékét. Lásd: TARDOS-TAUSSIG ÁRMIN: Jelképes síremlékek. Szeged, 1932. 14. – *Szüleidet:* Domokos Elek (1849–1925) postai távírdai főtiszt, és Domokosné Molnár Máriát (1863–1936). – *Nővéreidet:* Cilikét, Margitot, Macát és Boriskát. A családról készült csoportképet Péter László közölte (Somogyi-könyvtári Műhely, 1982. 1. sz. 3.).

6.

Párizs, 1909. ápr. 8.

Kedves Lacim!

Nagyon megörültem kedves sorsaidnak, s hogy azokra csak egynehány sorban válaszolok, annak az az oka, hogy 3 hét múlva már élőszóval mondhatok el mindent. Bizony már három hét múlva, s igazán nem tudom örüljek-e ennek, vagy bánkódjam-e miatta. Igen szeretnék már közöttetek lenni, s örülök, hogy e vágyam hamarosan teljesülni fog, de hát itt is oly jó lenni most. Két nap óta tavasz van, oly szép most minden, s annyira szeretnék dolgozni, de hát az idő már igen rövid ahhoz, hogy a hosszú munkátlanság után bele is fogjak a munkába, meg aztán produkáljak is valamit. Mindezideig múzeumok, kiállítások tanulmányozása foglalt el, s csak esténként rajzoltam. A festés különben nem is volt szándékom, de a folytonos rossz idő s gyalázatos lakásom (az örök baj) miatt nem is lehetett volna. Nem is bánom, hogy a nézve tanulást a festés fölé helyeztem, mert – úgy érzem – csakis ily módon haladhattam annyira, mint amennyire rajzaimból ítélve

gondolom, hogy haladnom sikerült. Hogy azonban a reggeltől estig való képnézés mily óriási munka, ezt idegességem bizonyítja legjobban. Úgy bizony, ideges lettem, ha ugyan az a folytonos nyugtalanlás, amit állandóan érzek az, amit idegességnek szokás nevezni. Remélem azonban, hogy ezt – ha tervem sikerül – hamarosan ki fogom verni magamból. Az a szándékom ugyanis, hogy tengeren utazom haza. Azt hiszem, jót fog tenni az a 10 napos tengeri út.

Hogy az újságban oly szépen emlékeztél meg rólam, igen köszönöm, s nagyon nagyon örülök, hogy ily jó véleményed van munkáimról. Hidd el azonban – s ez nem álszerénység – hogy ezt még nem érdemlem meg, s félek, hogy bírálatodban a leveledben említett, s általam őszintén viszonzott szeretetet vesztegetted meg. –

Balog Henrik esete, tudj' Isten nem lepett meg. Olyan furcsán hatott rám ez a „jó ismerősöm”, hogy szinte sejtettem, hogy valami ilyesfélének történnie kell vele.

Nanával igen ritkán találkozom. Nagyon sajnálom szegényt, s szívesen foglalkoznám vele, de hát a vele való társalgás nem kárpótol azért a sok ostoba, gúnyos megjegyzésért, amelyet a vele való gyakori együttlét esetén elszenvednem kellene. Az ő dolgairól szintén majd személyesen számolok be. Egyébként maholnap meglátogatom. Címe a régi.

E napokban igen kedves üdvözetet kaptam Vidovszky festő útján Niltől. Remélem, lesz majd alkalmam megismerni őt.

Jókívánásaidat Lacim szépen köszönöm. Majd meglátjuk Szegeden és Nagybányán, vajon teljeseznek-e. Kitartás – ez még van, a sikerben Isten tudja, nem merek hinni. (Szinte hallom: maga kakadu!)

Minden egyebet – mint mondom – majd élőszóval mondok el, addig is szívélyesen üdvözöl, s kedves feleséged kezeit csókolja ölelő barátod

Ödön

Most jut eszembe Lacim megjegyezni, hogy kártyám már második volt. Hát kinek írtam volna legelőször, ha nem nektek?

Kézirat.

Három hét múlva: sem a Szegedi Napló, sem a Szeged és Vidéke nem adott hírt Heller hazakerkeztéről. – Hosszú munkátlanlás: talán a téli időszakra utal, mikor a szabadban nem festhetett. – Gyalázatos lakásom: a boríték nem maradt meg, Heller ekkori lakáscímét máshonnan ismerjük. Szöri József szegedi festőművész ez év januárjában érkezett Párizsba. (Lásd: APRÓ FERENC: Szöri József. Somogyi-könyvtári Műhely, 1978. 1–4. sz.). Noteszébe bejegyezte Heller címét: Bd. St. Michel 21. – Nézve tanulás: a múzeumok, kiállítások látogatása. – Folytonos nyugtalanlás: Heller állandó kétségek között alkotott, minden munkáját csak studiumnak tekintette az elkövetkező nagy művek érdekében (Szegedi Napló, 1921. júl. 16.). – Oly szépen emlékeztél meg rólam: a szegedi tavaszi tárlat április 4-én nyílt meg. A Szeged és Vidéke aznapi számában Domokos – teljes névalírási cikkében – azt írta, hogy meg kell említenünk „Heller Ödönt, ez idő szerint Párizsban élő szegedi művésznöket, akinek egy nagy portréja (Löw Immanuel arcképe) nagy arányú, meglepő, pompás alkotás. Persze ösmerni kell Löw Immanuelt, és csak úgy tűnik ki ennek a képnek a teljes értéke. Hangulata, színezése, beállítása egyaránt mesteri. Egy kis nagybányai udvar szintén Heller művészi keze alul került ki.” A Szeged és Vidéke ekkor esti lap volt. Fejet hajthatunk a régi postája előtt, hiszen ha Domokos 3-án délután föladta a lapot, legkésőbb 8-án Heller kezében volt. – Balogh Henrik esete: szegedi születésű jogász (1880–1939), a háború után pesti hírlapíró. 1907-ben és a következő évben a Szegedi Naplót tudósította Párizsból. A Szegedi Naplóban és a Szeged és Vidékében

március 1-je és április 3-a között nem találtam róla hírt. Valószínű, hogy Domokos valamelyik pesti lapban olvasott Baloghról. – *Nana*: Kukovetz Nana (1885–1919) szegedi festőnő. – *Sok ostoba gúnyos megjegyzés*: Kukovetzet – finoman szólva – kissé hóbortosnak tartották a festők, szakmabelinek sem fogadták el. Őt küldték sörért, borért, kolbászáért, ennek fejében nem sikeredett, vagy félbe maradt munkáikat neki adták, melyeket aztán a festőnő befejezett. Más esetekben ők hozták helyre, igazították kézre Kukovetz elrontott képeit. Lásd erről Csáktornyai Zoltán festőművész közlését (KISS-TONELLI-SZ. SZIGETHY szerk.: *Szeged*. 1927. 318.) – *Vidovszky festő*: a gyomai születésű Vidovszky Béla (1883–1973), aki ez időben Párizsban végezte tanulmányait. (Lásd: LÁNG MIKLÓS: *Vidovszky Béla festőművész*. Békéscsaba, 1983. 14.). – *Nil*: Rozsnyai Kálmánné Dapsy Gizella (1883–1940), Szeghalmon élő író, költő, műfordító. – *Meglátjuk Nagybányán*: Réti névsora szerint (lásd az 5. sz. levél jegyzetét) Heller ez évben nem festett Nagybányán. Ha tervét megvalósítva ott volt, akkor az iskolával kapcsolatot nem tartva dolgozott, de ilyen adatot nem ismerünk. – *Maga kakadu*: valószínűleg Domokosné tréfálkozott ekként az önbizalom nélküli Hellerrel. – *Kinek írtam volna először*: Heller még nem melegegett össze a vidéken – ekkor Nagyváradon – tanító Juhással.

7.

Bern, 1910. szept. 6.

Utam legszebb állomásáról üdvözöllek Benneteket szívélyesen

Ödön

Kézirat. Képes levelezőlap: Bern. Mosesbrunnen. Címzése: *Tekintetes Domokos László dr. úrnak Szeged Zászló u. 7. Ungarn.*

Utam: május 1-jéig visszamenőleg átnéztem a Szeged és Vidékét, de nem találtam híradást Heller útjáról.

8.

[Szeged, 1913. máj. 24??]

Kedves Lacim, igen szépen kérlek, hogy légy szíves még ma a kultúrpalotába menni. Szeretném, ha egy-két sorban megemlékeznél a ma beküldött portraidmról. Ne haragudj, hogy fárasztalak, és ne vess meg, hogy ily segítséghez folyamodom, de a tárlatot most oly kevesen látogatják, hogy nem sokan látnák máskülönben a képet. Csak egy-két sort írj Lacim. De ezt nem látatlanban. Ne dicsérsj, csak említsd meg a dolgot. Tedd meg Lacim azonnal, hogy holnap már benne legyen a Sz. Naplóban és Vidékében, mert kedden már utoljára van nyitva a bolt.

Ha nem sajnárod a fáradtságot, jó volna egyúttal szidni is a szegedieket. Jó volna megemlíteni, hogy kiállítás az országban ily gyalázatos eredménnyel még nem járt, bármily kis városban rendezték is azt, pedig alig van hely a vidéken, ahol annyi, képet vásárolni tudó ember van, mint itt.

Szervusz Lacim, ölel szeretettel Ödi.

Kézirat. Névjegy: Heller Ödön. Keltezés a tartalomból, és a Szeged és Vidéke 1913. május 26-i, hétfői számából. Heller 1908-ban és 1909-ben a tavaszi tárlatok zárása idején Párizsban volt, tehát a keltezés megállapításánál az 1910 és 1914 közötti öt tavaszi tárlat jöhetett szóba. Ismerve a szegedi

festők – kenyérharc szülte – barátságosnak nem mondható viszonyát, valószínű, hogy Domokos nem teljesítette (nem merté teljesíteni) a kérést, hiszen hírlapi támadásoknak lett volna kitéve. Ha részben mégis teljesítette, akkor a két lapnak az öt kiállítás-zárás körüli számait átnézve, csak a Szeged és Vidéke 1913. május 26-i, hétfői száma jöhet szóba, jöllehet a lap vasárnapi zárásról ír.

Egy-két sorban megelemlékeznél: az aláírás nélküli – valószínűleg Domokos írta – pár sort teljes egészében közlöm: „Szegedi hírek. A Képzőművészeti Egyesület képművészeti kiállítása vasárnap véget ért. Sajnos a kiállítás nem hozta meg azt az erkölcsi és anyagi eredményt, amit a szegedi művészek megérdemelték volna. Néhány képet vásároltak csak a közönség köréből, ezen kívül a festők mindegyikétől vett az egyesület egy-egy művet a június 1-jén tartandó sorsolásra.” (Szeged és Vidéke, 1913. máj. 24.) A Szegedi Naplóban ilyen tárgyú híradást nem találtam. – *Kultúrpalota:* a városi múzeum és a Somogyi-könyvtár közös épülete (1896) a Tisza-parton. – *Ma beküldött portraim:* mai szemmel szokatlan, de akkoriban előfordult, hogy a szegedi tavaszi tárlatra, megnyitása után új képet lehetett beadni. (Annak ellenére, hogy e tárlatoknak mindig volt katalógusuk.) Heller új képének a címét – újsághír hiányában – nem ismerjük. – *Sz. Napló:* az 1878-ban indult Szegedi Napló. – *Vidéke:* az 1902-ben alapított Szeged és Vidéke. – *Utoljára van nyitva a bolt:* ha az 1913. évi tavaszi tárlatról van szó, május 25-én zárt.

APRÓ FERENC

Somlyó Zoltán a „Szeged és Vidéke” munkatársa (1909. május – szeptember)

Somlyó Zoltán életére és munkásságára születési centenáriumának idején kicsit több figyelem jutott.¹ Kevésbé ismert mindmáig azonban, hogy nem csak költő volt, de újságíró is; annyi más kortársához hasonlóan újságírásból kereste kenyerét. Élete folyamán számos lap munkatársaként dolgozott, újságíróskodott Budapesten, Fiumében, Nagyváradon, Pécsen, Szabadkán – s közben rövid ideig Szegeden is. Újságírói működése szinte teljesen ismeretlen.² Mivel életművének nem elhanyagolható rétege publicisztikája, talán nem lesz fölösleges tisztázni: milyen újságíró volt Somlyó – Szegeden?

Szegedre kerülése

1909 májusában, mikor Somlyó a *Szeged és Vidékéhez* szegődött, belépéséről nem jelent meg semmiféle hír. Idekerülésének pontos dátumát és körülményeit így nem ismerjük. Írásai 1909. május 5-től jelentek meg rendszeresen a *Szeged és Vidékében* – 1909. szeptember 12-ig. E majd öt hónap alatt 74 szignált cikke, verse, tárcája stb. jelent meg a lapban, és sok olyan írást is. találni, amelyekről szinte bizonyos, hogy – névtelenségük ellenére – Somlyó Zoltántól valók. Ez azonban nem tisztázza teljesen a Szegedre kerülés időpontját, hiszen a *Szeged és Vidékében* már április másodikán megjelenik egy hírlapi vers „-n.” szignóval, mely feltételezhetően Somlyótól származik. A címe *Koalíciók léhár nótája*, stílusa hasonló Somlyó első – májusban megjelent – hírlapi versével, ugyanaz a gyilkosan gúnyos hangvétel, mely egyébként jellemzi az ekkoriban született jobb politikai gúnyverseket (hírlapi vagy aktuális verseknek is nevezhetjük őket, esetleg bökkverseknek). A szignó Somlyó szerzősége mellett szól, de perdöntőnek ez sem tekinthető. Ezt a jelzést ugyanis az adott időben csak egyszer alkalmazták (itt, ennél a versnél), s Somlyó itt többször nem használja, kérdéses tehát, hogy akkor valóban ő használta-e. (Annyi biztos, a szignó feltűnik Somlyó szabadkai tartózkodása idején is – a Bácskai Hírlapban. Ezt tekinthetjük akár bizonyítéknak is.)

Írásai mindenesetre május 5-től jelennek meg folyamatosan. A kor újságírói gyakorlatát ismerve, tudjuk, hogy akkoriban az újságírók az adott hónap 5. napjától léptek a szerkesztőség kötelékébe. Föltételesen tehát ezt a napot tekinthetjük Somlyó Szegedre érkezése dátumának. Érdekes azonban, hogy már harmadnap alapos helyismeretről tanúskodó írása jelenik meg – a szegedi szobrokról.³ Somlyó ekkor már nem kezdő újságíró, több mint

¹ Ld. Tandori Dezső tanulmányát = Irodalomtörténet 1980/1. és Zsoldos Sándor Somlyó-életrajzát uo. 1983/1. sz.

² Szegedi írásainak annotált bibliográfiáját ld. a Somogyi-könyvtári műhely 1981. 2. sz. 73–79., valamint a *Szegedi konferanszié* c. Somlyó-kötetet (szerk.: ZSOLDOS SÁNDOR, kiadta a Szegedi Nyomda 1982-ben), és *Szabadkai karnevál* (Életjel könyvek, Szabadka 1982.), *Párbaj és kultúra* címmel (szerk.: ZSOLDOS SÁNDOR, Magvető, 1986) egész publicisztikájából válogat.

³ Máj. 7. 4. -lyó. – részletesen ld. alább.

egy évtizedes újságírói gyakorlat áll a háta mögött. Ez az írása első rutinos városnéző sétájának lehet az eredménye, feltételezve, hogy nem tartózkodott régebb óta a városban. Van azonban egy másik tény(sorozat), amely azt bizonyítja, hogy Somlyó még május 5-én sem véglegesen érkezett Szegedre.

Május 8-a után ugyanis – miután 5-én, 6-án, 7-én és 8-án egymásután 4 szignált írása jelent meg a lapban – a legközelebbi írása csak május 13-án jelenik meg. A közben eltelt négy napban valószínűleg nem tartózkodott Szegeden. Ez idő alatt viszont több olyan írást hozott a Szeged és Vidéke, amelyek feltételezhetően Somlyó tudósításai. Ezek „saját tudósítónktól” jelzéssel és név nélkül jelentek meg, budapesti eseményekről. Olyanok ezek a tudósítások, írások, hogy akár témájuk is igazolhatná Somlyó szerzőségét.⁴

És május 13-án amikor megjelenik a következő „Som.” szignóval jelzett írása – egy jelenet –, (Szegedi konferanszié – kiadó szobákról) a megszokott gunyoros – itt már groteszk – hangvételnél, saját élményéről számol be, a *lakáskeresésről*. A lakáskeresésről szóló cikkek általában az adott városba való érkezés másod-, ill. harmadnapján már megszoktak jelenni. Somlyó Zoltán esetében ez az első bizonyítható írás megjelenése után nyolc nappal lát napvilágot. Ez az élménye egészen friss lehetett, akár 13-án délelőtti is, mivel a Szeged és Vidéke esti lap volt, így délelőtti élményét már aznap megírhatta. Somlyó valószínűleg nem tudta minden ügyét elrendezni Budapesten, ahonnan jött (talán adósságai elől), s ezért néhány napra vissza kellett mennie a fővárosba. Szegeden, úgy hiszem, véglegesen csak május 13-án telepedett le. Ekkor vehetett ki magának szobát. Nem tudjuk, hogy ebben a szobában lakott-e végig, ill. hány hónapos szobában járhatott. Feltételezhetjük azonban, hogy kezdettől a híres Könyök utcai szobát bérelhette.

A későbbiekben is előfordult, elég gyakran, hogy két, három, esetleg négy-öt napig sem jelent meg szignált írása; feltételezhető, hogy akkor Szegeden sem tartózkodott. Egyetlen huzamosabb távolmaradása van, talán szabadság, augusztusban, amikor csupán két írása jelent meg – a hónap elején (elsején és hatodikán).

Mivel szerkesztőségi közlemény nem jelent meg a laphoz kerüléséről, itt tartózkodásának pontos kezdetén kívül azt sem tudjuk, hogy a lapnál milyen beosztása volt. Az biztos, hogy nem helyettes szerkesztő, mint később a Bácskai Hírlapnál. Egy július 17-én megjelent cikkben,⁵ melynek feltehetően ő a szerzője, mint a Szeged és Vidéke „egyszerű” munkatársa említődik.

Írásai a „Szeged és Vidéke”-ben

Somlyó majd 5 hónapos szegedi újságíróskodása ideje alatt a *Szeged és Vidékében* 74 aláírt vagy szignált írást közölt. Valószínűleg, a korabeli újságírógyakorlatnak megfelelően névtelenül is publikált – cikkeket is, híreket is, mindent, ami akkor az újságírók munkájához hozzátartozott. Névtelenül is sokat írhatott, mert a Szeged és Vidéke szerkesztősége – egy *Adótsz*t jellegű szerkesztői üzenetében – meg is vallotta, a „lap

⁴ Pl. máj. 9. 4. Pofozkodó kabaréművész – Pikáns kabarészám.

⁵ 3.1. – Művész-est az Otthonban címmel.

nevében írt cikkek név nélkül jelennek meg”. Valószínű azonban, hogy Somlyó azért minden lényeges (vagy lényegesnek hitt) írását jegyezte.

Közleményei javát így számba is tudjuk venni. Írásait az alábbi táblázatban tekinthetjük át a legkönnyebben:

műfaj											
1909	vers	próza	jelenet	hírlapi vers	hírlapi próza	politikai cikk	vezércikk	színházi írás	könyv-ismertetés	egyéb (tudósítás)	összesen
május	4+2 ⁶	1	2	4	6+3	1	–	1	–	–	19+5
június	6	3	–	1	7	7	–	–	–	–	24
július	6	1	–	2	3	4	1	–	1	1	19
augusztus	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–	2
szeptember	1	–	–	1	–	1	–	2	–	–	5
összesen	17+2	5	2	9	16+3	14	1	3	1	1	69+5

E helyt szólnunk kell Somlyó szignóiról is:

1. -n. egyszer fordul elő (nem biztos, hogy az ő szignója);
2. *Somlyó Zoltán* – teljes névalírás – ezt 23-szor használja;
3. *Som.* nevének első szótagja hatszor, és (*Som.*) variációja pedig egyszer fordul elő;
4. -lyó. nevének második szótagja kilencszer fordul elő;
5. nevének kezdőbetűit több változatban is használta: *S. Z.* huszonnégy, (*S. Z.*) ötször, (*s. z.*) egyszer és (*s*) kétszer.

Arról nincs tudomásunk, hogy álnévet használt volna.

Somlyó „műfajai”

Somlyó Zoltán Szegeden töltött hónapjai termékenynek mondhatók. Amíg ez idő tájt Nagyváradon Juhász Gyula 54 írást publikált,⁷ addig ugyanannyi idő alatt Somlyó 74 írást tett közzé. (Két évvel később Somlyó Szabadkán is hasonlóképp termékeny!) E viszonylag sok írás azonban, ha jobban megnézzük, csak részben újságírói produktum. Táblázatunkból jól látható, hogy 74 írásból 26 kimondottan szépírói igényű vers, próza, jelenet. Úgy látszik tehát, *Somlyó* személyében a *Szeged és Vidéke* elsősorban az író-költőt foglalkoztatta. Ezt annál inkább is mondhatjuk, mert az irodalom és az újságírás határán lévő két sajátos hibrid-műfajban, a hírlapi versben és a „hírlapi prózában” (kroki) Somlyó újabb 19 írást alkotott. Somlyó termésének több mint fele tehát az író tollából való. Kimondottan publicisztikai jellegű írásai együttesen is csak 30 darabot tesznek ki.

⁶ Ezt a jelölést azért alkalmaztuk, mert egy aláírással több önálló vers, írás jelent meg.

⁷ INDIG OTTÓ: Juhász Gyula Nagyváradon, *Kriterion* (Bukarest) 1978. 152–153. l.

Irodalmi művei

E helyt nem lehet cél a költő-író Somlyó jellemzése. Itt csak annyit érdemes fölemlíteni, hogy a *Szeged és Vidékében* közölt 19 versből Somlyó 16-ot fölvelt a *Dél van* című kötetébe,⁸ s ezek közül több bekerült a későbbi Somlyó-válogatásokba is. Ez pedig nem rossz minősítése Somlyó itteni költészetének, hisz a *Dél van* lett az a kötet, amely meghozta Somlyónak az országos ismertséget s Kosztolányi, Karinthy elismerését.

Itteni prózájában – voltaképpen novelláiban – Somlyó élénk társadalmi érdeklődése, mély humánuma, a szenvedőkkel való együttérzése mutatkozik meg. Nem véletlen, hogy még szegedi tartózkodása idején, e talajból táplálkozva, megszólal a munkássággal való együttérzése is (ld. Pálinka)⁹.

Novelláiban a könnyed stílus mellé egy komor szín-hangulat csatlakozik, főleg a *Szomorú vérrrel*¹⁰ és a *Riporton*¹¹ címűekben. A társadalmi valóságot boncolja, tárja föl ezekben. Nem szórakoztató írás egyik sem, de témái megszokottak lehetnek a napi hírek tragédiáiból. Mindkét novellájának a kisemberek boldogságra vágyása és e vágyakozás tragédiába fordulása a témája. A társadalom alsóbb rétegeiből veszi a főszereplőket, akik nyomorognak, és boldogok szeretnének lenni. Írásaiban benne van a kor, a társadalom elembertelenítő hatása, a szereplők önmagukban hordozzák a boldogságra való képzelenséget.

„Átmeneti” műfajai

Somlyó szegedi írásainak tekintélyes hányada sajátos átmeneti műfajba tartozik, hisz 29 hírlapi verse, ill. krokija jelent meg a *Szeged és Vidékében*. A „hírlapi versek” esetében, mint az akkori újságok lapjain láthatjuk, a kor egyik leggátlástalanabb műfajával van dolgunk. Hírlapi verset teljes névalírással sosem jelöltek, csak szignóval, sokszor még azzal sem. Gátlástalanul verseltek (gúnyoltak) ki benne mindent és mindenkit a világpolitikától kezdve egészen házuk tájáig. E groteszk versikék jelentősege, dokumentumértéke azonban nagyobb annál, mint amennyit stílusuk sejtetni enged.

Somlyónak 9 szignált hírlapi verse található a jelzett időben, melyek három téma köré csoportosulnak. Az első csoport a (kül)politikai, e témában egyetlen verse jelent meg – a törökországi eseményekre reagáló *Abdul tata*.¹² A második és harmadik témacsoport írásai nem különböztethetők meg egyértelműen egymástól, ezek az általános és helyi (ill. személyes) jellegű versek. Megszólalnak az örökzöld, szinte kötelező témák, mint a gyermeknap, nyári és őszi levél és a nyaraló dal. Ezek lennének az általános témához sorolhatók, a címük alapján, tartalmuk viszont egyértelműen Szegedhez köti őket,

⁸ Ifj. Árvay Sándor kiadása, Szeged 1910. 96. 1.

⁹ Jún. 15. 4. Rovások. – részletesen ld. alább.

¹⁰ Máj. 5. 2–3.

¹¹ Jún. 13. 2–3.

¹² Máj. 6. 5. Som.

a Széchenyi térhez, a „szegedi hepe-hupás rossz utcákhoz”, ahol a költő nyaral. A gyermeknapról¹³ írott versében Somlyó nyomorúságos életkörülményeiről tesz említést (ez ellenkezik a *Nyitott könyv* állításával). A helyi témájú bökkversek a nyári vízhiányról, a Stefánia sétányról és az erkölcsös Szegedről íródtak. Ez utóbbiban egy új fürdő-rendeletet versel ki.

A másik ilyen felemás műfajcsoport a hírlapi próza gyűjtőnévvel ellátott 19 írás, mely többsége karcolat, az akkoriban divatos szóval: kroki. A *kroki*¹⁴ című moralizáló jellegű cikk írója (feltételezhetően maga Somlyó Zoltán) szól a műfaji sajátosságairól. Idézem: „Az újságokban elég gyakran olvashat az ember apró karcolatokat, amelyek valami humoros vagy tragikomikus históriát mesélnek el (...) ritkán [kerül] a komoly számbavehetőség igényeivel az olvasó elé. (...) Rendesen tehát igénytelen novellett-szerű dolog a karcolat (...) Hogy érdekesebb legyen s jobban csábítson az olvasásra, valami aktuális kérdéshez kapcsolódik.”

A kroit sokszor használták hézagpótlónak a lapban, illetve megélhetési célból (pénzért) írták (ld. Karinthy). Ez és az idézet magyarázat is arra, hogy miért tűnnek többségükben ma már érdektelennek ezek az írások, így például Somlyó *Mesék öregeknek* cím alatt megjelent háromszor két írása is.¹⁵

A *Rovások* rovatban jelent meg Somlyó hírlapi prózai írásainak jelentős hányada (10); ezek között már találunk kimagasló írásokat is. Ezek közel állnak a fenti kroki meghatározáshoz, aktuális témát szóltalt meg hol szatirikus, hol tragikomikus hangvételben. A *Rovások* alaphangja is főként moralizáló. Az akkoriban elszaporodott szerelmi gyilkosságokról és egyéb ijesztő ügyekről ír (pl. a villamoson egy nő kalaptűjével kiszúrta egy utas szemét és nem lehet felelősségre vonni). Ezekre a személyekre használja Somlyó első *Rovások* írásának címét – Kulturbestiák,¹⁶ ebben még szól a „mai siető kor” bestializmusáról és a gyakori gyilkosságokról. (Többször említi Haverda Mariska esetét is.)

Ezenkívül még két *Rovások* darabot kell kiemelnünk. Az egyik cím nélkül megjelent¹⁷ krokiszerű írásban a kispolgárinak feltűntetett nyaralásuk megszokottsága ellen tiltakozik. „Nyaralni muszáj! Mert nyaral a szomszédod, a barátod, az ellenséged s lehetetlen, hogy ezek mögött maradj!” Van ebben az írásban valami polgárpukkasztó, a humorában és a témájában. Ez a hangvétel egyedülálló szegedi tartózkodása idején.

A másik írás, mely szintén a *Rovások*-ban jelent meg, egyik legjelentősebb írása – a politikai cikkek között is. A társadalmi valóság feltárásában itt megy a legmélyebbre. A címe: A pálinka.¹⁸ „A magyar proletárok pálinkafogyasztása ijesztően nagy, majdnem olyan, mint más államban a kenyérpusztítás.” Ezt a nagymértékű italfogyasztást még tetézi, hogy „néhány Grünfeldnél” petróleummal „vizezve” adják a pálinkát és bambán vigyorgó arcok, ernyedő agyvelők s senyvedt gerincek a „mérőföldmutatók”. (Csak megjegyezzük, hogy aki a legközelebb szól erről a problémáról a magyar irodalomban – József Attila.)

¹³ Máj. 19. 5. –lyó.

¹⁴ Júl. 26. 5. sz. n.

¹⁵ a/ máj. 8. 4. –lyó. b/ máj. 14. 7. –lyó. c/ máj. 16. 4. Som.

¹⁶ Máj. 22. 4. S. Z.

¹⁷ Jún. 5. 4. S. Z.

¹⁸ Ld. 9. jegyzet.

E csoportba sorolható még Somlyó egy másik ragyogó kis írása is, melyben a szegedi szobor elrendezést parodizálja (Szegedi konferanszié – Szobrokról).¹⁹

Publicisztikája

A szorosan vett újságírói műfajok tartoznak ebbe a csoportba, ezek a legmulandóbbak – politikai, cikkek, tudósítás, színházi híradás, könyvismertetés (nem kritika!).²⁰ Számszerűen ez a legkisebb csoport (20 cikk), politikai publicisztikája talán jelentőségében is az utolsó helyen áll.

Politikai témájú cikkei nagyon „alkalmiak”, rögtönzöttek. Látszik, hogy szerzőjük „muszájból” írta őket. Írásaiban itt jelenik meg a szekunder élmény – néhány mondatos híradásból, máshol olvasott újságcikkből vagy esetleg telefonon kapott tudósításból kerekít önálló cikket. Határozott újságírói karakter nem állapítható meg ezekből. Igaz, írásainak egy jelentős vonulata moralizáló jellegű, de ez az „igazi” újságíró arcát nem mutatja meg (inkább a művészt), aki – kénytelen-kelletlen – a napi teendőknél is eleget tesz. Egyetlen önálló rovata sincs. A minden számban megjelenő *Lesben* rovatban (ahová Juhász Gyula is írt) itt tartózkodása alatt csak 14-szer jelenik meg, feltételezhetően valaki helyett írhatta ezeket a cikkeit is, és így születhetett meg egyetlen vezércikke²¹ is, mely lényegében egy helyi, napi hír kommentálása (ragyogóan megírva). Ezekből arra következtethetünk, hogy Somlyó a Szeged és Vidéke egyszerű munkatársa (legfőlegbb segédszerkesztője), aki a napi kulimunka (a lap „megírása”) mellett már nem tud adni és nem is adhat nagyobb jelentőségű írást – e téren. (És persze ott van az alkotás terhe is.) Így például Szegeden gyakorlatilag nem is dolgozik a színházi rovatnak – Domokos László írja azt –, míg más városokban (pl. Szabadkán) ő „a” színikritikus.

Valószínűleg rengeteg jelöletlen cikk, hír, vegyes anyag stb. kényszerű megírása miatt van, hogy néha napokig nem jelenik meg nevével jelzett cikk. (Másik lehetőség, hogy ezekben a napokban nem is tartózkodott a városban) Azt elképzelhetetlennek tartom, hogy abban az időben egy városban több lapnak is dolgozott volna.

Mindkét feltevést igazolja írásainak megjelenési sűrűsége. Hogy mi a valószínűbb, ma még eldönthetetlen.

Somlyó Zoltán politikai tárgyú cikkei egyébként, amilyen elszórtan jelentek meg, olyan sok mindenről szólnak. Írt az amerikai feminizmus „jelenlegi” állásáról, az olasz telefonkisasszonyok rossz helyzetéről, Lindau Pál híres német íróról, öngyilkosságokról, Haverda Mariskáról, Vlád Aurélné felmentéséről, Zeppelin grófról, a budapesti rendőrség brutalitásáról, párbajokról és még sok mindenről.

*

¹⁹ Ld. 3. jegyzet.

²⁰ Júl. 1. 6. Melódiák – Nagy Imre verseskötete (s. z.).

²¹ Júl. 21. 1. A véres búza Somlyó Zoltán.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, Somlyó szegedi újságíróskodása egy jelentős író-újságíró pályájának érdekes epizódja volt. Hogy rövidsége ellenére nem feledkezhetünk meg róla, azt két tény is mutatja. 1. Somlyó itt kiadott verskötettel tűnt föl mint költő, 2. újságírói pályáján is innentől kezdett emelkedni: „egyszerű” újságíróból Szegedről távozva lett (pl. Szabadkán) helyettes szerkesztő. Szegedi öt hónapját ezért nem hagyhatja figyelmen kívül a Somlyó-kutatás és a szegedi helytörténet sem.

ZSOLDOS SÁNDOR

Hegyi István műveinek bibliográfiája és életpályájának vázlatos áttekintése

Hegyi István (1896–1951) a szegedi parasztnovella kései művelői közé tartozott. A mára elfeledett novellista el nem hanyagolható szerepet játszott korának szegedi irodalmi és kulturális életében, három novelláskötetét (*Vándor falu* 1923., *Szegénység* 1925., *Fecskék a porban* 1932.) valamint egyéb, különböző lapokban megjelent parasztnovelláit és tárcáit nemcsak az olvasók értékelték nagyra, de a korszak olyan jelentős irodalmárai, mint Juhász Gyula és Móra Ferenc is megbecsüléssel szóltak azokról.

E munkában számbavettem Hegyi különböző folyóiratokban és napilapokban megjelent írásait valamint a fellelhető nem publikált kéziratait. A bibliográfiát követően összeállítottam a novellista életrajzával kapcsolatos kutatásaim vázlatát: a kronológiai táblázatból fény derül a szerző családi kötetlekeire, lakó- és munkahelyeire valamint a Dugonics Társasághoz fűződő viszonyára.

ÍRÁSAI

Az előforduló rövidítések feloldása

- Dm - Délmagyarország
- KÚ - Kis Újság
- SzFÚ - Szegedi Friss Újság
- SzH - Szegedi Hírlap
- SzN - Szegedi Napló
- SzT - Színház és Társaság

A bibliográfiai tételek ismertetése során a szerző teljes nevének feltüntetésével megjelent műveket vettem alapul, így csupán az ettől eltérő ám mégis kétségtelenül azonosítható (álnévvel vagy betűjellel ellátott) írások esetében közlöm a bizonyítékként szolgáló név- vagy betűjelzést.

Publikált írások

1915

1. *Möggýttek Röszkére a muszkák...* SzN július 24. p.5.
2. *A levél késik...* SzN augusztus 1. p.6.
3. *Ágnes néni levelez...* SzN szeptember 22. p.5.

1917

4. *A szegedi kisbirtok.* SzN április 6. p.7.
5. *Látogatás a pusztán.* SzN június 7. p.6.
6. *Meghalt az Iván.* SzN augusztus. 8. p.5.
7. *Iván, ne dalolj!* SzN szeptember 8. pp.5–6. (h.i. betűjellel)
8. *Imriske.* SzN szeptember 27. p.5. (Rozmaring álnéven)

9. *Egy beszédes anyós.* SzN december 25. pp.17–18. (Rozmaring álnéven)

1918

10. *Szakáll Mátyás közhuszár utja.* SzN február 15. pp.4–5.
11. *Adatok a papír történetéhez.* SzN április 11. p.5. (h.i. betűjellel)
12. *Még mindig lopják a Makkos-erdőt.* SzN április 14. p.8. (h.i. betűjellel)
13. *Röszei levél.* SzN május 12. pp.5–6.
14. *Kényelmes utazás.* SzN május 23. p.4. (h.i. betűjellel)
15. *Vesztett fejsze nyele.* SzN május 26. p.8. (h.i. betűjellel)
16. *Hódsági vendégek.* SzN május 30. p.4. (H-i. betűjellel)
17. *Séta a Stefánián.* SzN szeptember 5. p.4. (h.i. betűjellel)
18. *Szobrot Dózsa Györgynek.* SzFÚ dec. 25.

1919

19. *Régi hely.* SzN május 3. p.5. (h.i. betűjellel)
20. *Virtus.* Dm június 29. pp.2–3.

1921

21. *Kint az ugaron (Elbeszélés).* Élet dec. 4.

1922

22. *Vadörök.* Élet pp.161–163.

1923

23. *Vándor falu.* Kötet. Megjelent 1923. június elején a Koroknay-nyomda kiadásában Szegeden, 71 oldal terjedelemben.

Tart.: 8., 21., 22. tételek és *Vándor falu, Veron kontyot köt, Annuska, Grn. 35678, A látcső, A tizenötös ór.*

1924

24. *A színjátszó művészete.* SzT május 19.
25. *Malter.* SzT szeptember 22.
26. *Dinnyés Ferenc.* SzT október 6.
27. *Ferusék.* SzT október 13.
28. *Tóbiás Gyurkáról.* SzT december 15.
29. *Vallomás.* SzT december 22.
30. *Daru Jani.* SzT december 22.

1925

31. *Majzik.* SzT április 14.
32. *Ferusék.* Dm szeptember 1. pp.2–3.
33. *A betyár.* Dm szeptember 8. pp.2–3.
34. *Szegénység.* Kötet. Megjelent 1925. november 10–15. körül, Szegeden a Koroknay-nyomda kiadásában, 95 oldal terjedelemben.

Tart.: 25., 27. (32.), 30., 31., 33. tételek és *A magvetők*, *Az almák* (35.), *Bolond Balajti, Mária szobor*.

35. *Az almák*. SzT december 21.

1926

36. *Részeg Cziczka*. SzN ápr. 4. p.14.

1927

37. *Csizik Borcsa nyula*. Széphalom pp.173–176.

38. *Borcsa (Paraszt-történet)*. Élet febr. 27.

1928

39. *Fecskék a porban (Paraszt-történet)*. Élet aug. 12.

40. *Mi történt a révnél*. Homokóra okt. 27. (Rozmaring álnéven)

41. *Bolond Belajti szerelme I*. Homokóra nov. 3.

42. *Részeg Cziczka (Paraszt tragédia)*. Élet nov. 4.

43. *Bolond Belajti szerelme II*. Homokóra dec. 1.

1929

44. *A gyémántköves óra*. SzN december 25. pp.25–26.

1930

45. *Riport Tápai Antalról*. SzN április 13. pp.9–10. (Rozmaring álnéven)

46. *Részlet egy készülő regényből (Tari tekintetes úr halála)*. SzN április 20. pp.17–18.

47. *Az Istent keresők*. SzH dec. 22.

1931

48. *Az Istent keresők*. Élet aug. 2.

1932

49. *Borcsa*. Dm okt. 16. pp.5–6.

50. *Fecskék a porban*. Dm dec. 25. 21–22.

51. *A béna ember*. SzN december 25. pp.8–9.

52. *Csizik Borcsa nyula*. SzFÚ december 25. pp.10–11.

53. *Fecskék a porban*. Kötet. Megj. 1932. december végén, Szegeden Endrényi Lajos nyomdájában, 99 oldal terjedelemben.

Tart.: 36. (42.), 37. (52.), 38. (49.), 39. (50.), 40., 41.+43. közös címmel, 44., 47. (48.) tételek és *Magda, Magdáék szerelme*.

1947

54. *Petőfi az erdélyi táborban*. KÚ júl. 27. (H.I. aláírással)

1948

55. *Falu a levegőben*. KÚ ápr. 22.

Kiadatlan kéziratok

1. Keltezéssel ellátva

1947

- *Az unokák.* Kéziratos novella. Készült: Szentes, dec. 13. (Hegyi Béla [Budapest] tulajdona)

1948

Minden tétel Hegyi Béla [Budapest] tulajdona.

- *A mezőnek virágai maradtak az idők kezdete óta.* Kézirat. Készült: Baks, április (+2 példány aug.-i és szept.-i keltezéssel)

- *Szentesi Nagyhegy.* Kézirat. Készült: Nagyhegy [Szentes], június. (2 példány)

- *Hej halászok, halászok / Mit fogott a hálótok...?* Kéziratos riport. Készült: Szegvár, július. (3 példány)

- *Szentes gyümölcsös kertje.* Kézirat. Készült: Nagyhegy [Szentes], július vége.

- Életrajz. Levél. Kelt: Szeged, szept. 11.

- A Nemzeti Parasztpárt Sajtóbizottságának. Levél. Kelt: Szeged, szept. 12.

- *Kiskundorozsmai Riport.* Kéziratos riport. Készült: Kiskundorozsma, okt. 29.

1949

Minden tétel Hegyi Béla [Budapest] tulajdona.

- *És tovább Híznak a Nagykofák.* Kézirat. Készült: Tápé, jan. 4.

- *Látogatás egy kisipari termelőszövetkezetben.* Kéziratos riport. Készült: Szeged, január.

- *Hatvan esztendeje hajtja a korongot és gyúrja az agyagot a legöregebb szegedi fazekas segéd.* Kézirat. Készült: Szeged, február.

- Erdei Mihálynak, Szentes országgyűlési képviselőjének. Levél. Kelt: Szeged, jún. 10.

- *Lázadás a tanyán.* Kéziratos novella. Készült: Szeged, június. (2 példány).

2. Keltezés nélkül

Minden tétel Hegyi Béla [Budapest] tulajdona.

- Néhány összefüggő kéziratos riport cím és dátum nélkül.

- *Ahol a Pallavicziniek külön világot csinálnak.* Kézirat.

- *Vera elment a városba.* Kéziratos novella.

- *Vita az üveggel.* Kézirat.

ÉLETE ÉVSZÁMOKBAN

1896. nov. 10. megszületik Szegváron az I. tized 59. számú házban, apja Hegyi Antal napszámos, anyja Bacsza Rozália

1897. A család Békéscsabára költözik, ahol apja 3 évig katona.

1901. Ceglédbercelen élnek, ahol ebben az évben megszületik Margit nevű testvére.

1903. Sövényházára kerülnek, ahol elkezd az elemi iskolát, melynek hat osztályát el is végzi.
1904. Sövényházán megszületik Antal nevű testvére.
1909. Ugyanezen a településen megszületik Béla nevű harmadik testvére is.
1909. szept. 7. Felveszik a Csongrádi Polgári Fiúiskola második osztályába, ahol elvégzi az 1909/10-es tanévet.
1910. A család Szegedre kerül. Lakhelyük: Fertő u. 18.
- 1910–11. A Szegedi III. kerületi Polgári Fiúiskola III.a osztályába jár. Az anyakönyv szerint apja MÁV felvigyázó.
- 1911–12. A polgári fiúiskola IV.a osztályába jár. Ekkor Horgoson laknak, ahol apja MÁV felvigyázó.
- 1912–13. A Szegedi Állami Felsőkereskedelmi Iskola „alsó A” osztályába jár. Öt tárgyból bukik, osztályismétlésre utasítják, de a következő évet nem kezdi el.
1915. jún. 24. Megjelenik első írása a *Szegedi Napló*ban.
1916. ősz A *Szegedi Napló* munkatársa lesz; ebben az évben kerül a rendőrséghez is.
1918. dec. 25. A *Szegedi Friss Újság*ban megjelenik a *Szobrot Dózsa Györgynek* c. cikke.
1921. Államosítják a rendőrséget, így állami rendőrségi fogalmazó lesz.
1921. dec. 4. Megjelenik első novellája az *Élet* c. országos hetilapban *Kint az ugaron...* címmel.
1922. nov. 21. A *Szeged* c. lap tudósít a Tömörkény Társaság megalakulásáról, melynek tagja, sőt részt vesz a szervezésben is.
1923. június Megjelenik első kötete, a *Vándor falu*.
1923. dec. 16. A Dugonics Társaságban – még csak vendégként – felolvassa a *Bolond Balajti* c. novelláját.
1924. Eddig volt a *Szegedi Napló* munkatársa.
1925. nov. eleje Megjelenik második kötete, a *Szegénység*.

1926. febr. 14. Dr. Czimer Károly, Cs. Sebestyén Károly, Dr. Banner János és Juhász Gyula írásban ajánlják a Dugonics Társaság rendes tagsági helyére.
1926. febr. 15. A Dugonics Társaság jegyzőkönyve szerint a „szabályos időig beérkezett tag ajánlások” között ott van a neve.
1926. febr. 28. A Dugonics Társaság rendes tagjai sorába választják. (A lehetséges 26-ból 23 szavazattal) Ekkor olvassa fel *A részeg Cziczka* c. novelláját.
1926. márc. 3. Levélben köszöni meg, hogy a Dugonics Társaság rendes taggá választotta.
1926. márc. 8. A *Színház és Társaság* c. lap vezércikkében gratulál a Dugonics Társaságba való bekerüléséhez.
1926. júl. 23. *Szegénység* c. kötetének egyik példányának dedikációja szerint Szegváron tartózkodik, a „Lándorpari-tanyában”.
1927. jan. 30. Felolvassa *Borcsa* c. novelláját a Dugonics Társaságban.
1928. Tápai Antal elkészíti a *Hegyi Pista feje* c. szobrát.
1928. jan. 29. Felolvassa *Mi történt a révnél?* c. parasztörténetét a Dugonics Társaságban.
1928. június *Fecskék a porban* c. novellája dedikációja szerint Szegváron tartózkodik a Lándor-tó partján.
1928. dec. 16. Felolvassa *Magda* c. írását a Dugonics Társaságban.
1929. okt. 27. Felolvassa *A gyémántköves óra* és a *Fecskék a porban* c. novellákat a Dugonics Társaságban.
1930. nov. 30. *Az Istent keresők* c. falusi rajzát Banner János olvasta fel a Társaság előtt.
1931. márc. 19. Írásban ajánlja Berczeli Anselm Károlyt (Dr. Wihnalek Károly) a Dugonics Társaság rendes tagjai sorába. A levelet Móra Ferenc, Cs. Sebestyén Károly és Czögler Kálmán is aláírja.
1931. aug. Szentesen hastífuszban meghal Antal nevű testvére. Utóbb ő maga is súlyos beteg lesz, elkapja a tífuszt.
1931. szept. 14. Megírja a *Fecskék a porban* c. kötetének dedikációját („Tóni öcsém drága emlékének...”).
1931. okt. 9. Banner János levelet ír neki.

1931. okt. 10. Megbetegszik.
1931. október Kórházban van Szegeden, levelet ír Dr. Újvárossy Miklós rendőrfogalmazónak novellái ügyében.
1932. ápr. 24. Jelen van a Dugonics Társaság közgyűlésén, amit azonban határozatképtelenség miatt ápr. 28-ra halasztanak.
1932. ápr. 28. Hiányzik a közgyűlésről.
1932. szept. 12. *Magdáék szerelme* c. novellájának dedikációja tanúsága szerint Szegváron tartózkodik.
1932. okt. 2. Felolvassa *Magdáék szerelme* c. parasztnovelláját a Dugonics Társaságban.
1932. okt. 14. Levélben támogatást kér új kötetéhez a Dugonics Társaságtól; a kötet tervezett címe *Istent keresők, vagy Fecskék a porban*.
1932. okt. 16. Az ülés jegyzőkönyve szerint ott van a Dugonics Társaság összejövetelén.
1932. december Megjelenik harmadik kötete, a *Fecskék a porban*. Ebben az évben Nyíregyházára helyezik.
1933. Nyíregyházán dolgozik.
1934. márc. 25. Újra Szegeden. *Viharban* c. elbeszélés bemutatása a Dugonics Társaságban.
1935. márc. 10. Felolvassa *Árva Mária* c. novelláját a Dugonics Társaságban. Ebben az évben meghal édesanyja.
- 1940-es évek eleje Szászrégenbe helyezik, ahol rendőrségi hivatalnokként dolgozik.
1944. aug. 1. Nyugdíjazzák. Ezután hosszabb ideig Szentesen és Szegváron él apjánál.
1947. nov. 3. Kizárják a szentesi Kisgazdapártból.
1948. febr. 29. A Dugonics Társaságban „külső tagként” felolvassa *Unokák* c. paraszt-történetét.
1948. szept. 11–12. Levélben jelentkezik a Szegedi Friss Újság szerkesztői posztjára. („... a mai napig Szentesen és Szegváron éltem” – írja önéletrajzában)
1949. febr. 26. Visszaállítják kisgazdapárti tagságát.

1949. jún. 10. Levelet ír Erdei Mihály országgyűlési képviselőnek; ekkor „Szeged, Béke ucca: 18. sz. lakós”. Utolsó munkahelye Szegeden van, ahol éjjeliőrként dolgozik.

1951. nov. 29. este 1/4 10 Meghal vesegyulladásból fellépő urémiában. Utolsó lakhelye Szeged, Béke u. 1.

R. NAGY ANDRÁS

Brachfeld Olivér két levele Déry Tiborhoz (Barcelona, 1934–1935)

A méltatlanul elfeledett Barchfeld Olivért (Bp., 1908 – Bogota, 1975), bár a lexikonok jegyzik egy-egy életszakaszát,¹ nem árt bemutatnunk az olvasónak. A budapesti egyetemen 1930-ban végzett tanár kalandos életutat járt be. Már egyetemi tanulmányainak egy részét is külföldön – Párizsban és Bécsben – végezte, s friss diplomásként sem sokat tartózkodott szülőhazájában. 1932-ben még Budapesten hírlapíróskodik – a liberális *Újság* közli időnként tárcáit –, de hamarosan Spanyolországban találjuk. Remekül megtanul spanyolul és katalánul, sőt egy katalán nyelvű folyóiratot, a *Miradort* (Kilátó) is szerkeszti, mi több: a harmincas évek közepén a barcelonai egyetem tanára lesz. Közben fáradhatatlanul fordít; többek között ekkor szóltatja meg spanyolul – több kiadásban – Zilahy Lajos Halálos tavasz című regényét. A vesztes polgárháború után Párizsba, majd Dél-Amerikába emigrál. Élete alkonyán egy Spanyolországban megjelent kötetben (1957) összefoglalást készít a magyar történelemről.

A címben jelzett két levél igazi főszereplője azonban nem ő, hanem a címzett, aki ekkor, a harmincas évek közepén dolgozott élete egyik főművén, *A befejezetlen mondaton*; s a trilógia középső részének ideális, világtól elszigetelt megfogalmazására a ma már közismert üdülőszigetre, Mallorcára utazott. Itt hét hónap alatt be is fejezte a kitűzött feladatot.

Brachfeld levelei ezzel az úttal kapcsolatosak. Déry Barcelonán keresztül közelítette meg a Földközi tengeri szigetet, amely akkor Európa csendes s kifejezetten olcsó zugának számított (legalább is az érkezés idején: 1934 októberének utolsó napjaiban). S ha már eljutott Spanyolhon egyik legnagyobb városába, írónk nem siette el a továbbutazást. Néhány napot Barcelonában. töltött, hogy ismerkedjen az új körülményekkel, s összegyűjtse a német emigráció friss híreit. Hiszen: Hitler már közel két éve uralmon van Berlinben, s a baloldaliságuk vagy faji hovatartozásuk miatt veszélyeztetettek egyre nagyobb számban keresnek Európa déli részében biztonságot. (Így például a Dérynek írt levélben említett hölgyismerős is, akivel írónk 1932-ben, a berlini antifasiszta megmozdulások során kötött ismeretséget.)

A nagyregény első kötete tehát kész. Gépiratát Déry hozza is magával, a közelmúltban írt néhány novella kíséretében. Részben, hogy tovább dolgozzon rajtuk, részben, hogy megkísérelje spanyol fordíttatásuk, hiszen anyagi lehetőségei meglehetősen szerények. A mallorcai alkotóút költségeit havi 120 + 40 forintból kellett kigazdálkodnia – Szilasi Vilmos, az ismert filozófus és felesége, illetve egy irodalomszerető nagynéni jóvoltából.²

Brachfeld Olivérhez írónk ezügyben: fordítások és jókapcsolatok reményében fordult. E leveleket ugyan nem ismerjük, de a rájuk adott válaszok, amelyeket a Petőfi Irodalmi

¹ Ld. GULYÁS PÁL: Magyar írók élete és munkái. III.köt. Bp., 1941. – Magyar életrajzi lexikon. Szerk. KENYERES ÁGNES. Bp., 1981. – NAGY CSABA: A magyar emigráns irodalom lexikona. 1. köt. A–G. Bp., 1990.

² A szigeten töltött hét és fél hónapról írt naplójegyzeteket Mallorcai „szép napok” címmel tettük közzé: ItK 1997. 4. sz. 400–417.

Múzeum őriz, így is rendkívül érdekesek.

Brachfeld nyugodt és korrekt sorai – az elutasítás ellenére (írójuk nem tudja vállalni sem a regény, sem az utóbb küldött novellák fordítását) – azért érdemlik meg figyelmünket, mert hitelesen keltik életre a két levelező emberi kapcsolatrendszerét, érdeklődési körét és alkotásmódját.

A két levél közül az egyik keltezetlen. Tartalmából ítélve 1934 végén keletkezhetett, válaszul a nemrég Mallorcára érkezett soraira. A levélpapír félig-meddig hivatalos – a barcelonai egyetem nyomtatott cégjelzésével; mérete 27 x 19 cm, szövegét tintával írták.

Az ismert szólásmondás szerint: az igazság a részletekben rejlik. Ehhez tartva magunkat a múlt egy-egy megcsillanó vonatkozásáról az egyes szavakhoz, állításokhoz fűződő lábjegyzetekben szólnunk.

BOTKA FERENC

1.

*Ateneu Barcelones
Aparat de Correus 97*

[1934. nov. vagy dec.]

Igen tisztelt Barátom Uram!

Nb. címe hiányában, eddig nem állott módomban érdekes regényéhez gratulálnom, amely tetszett, sőt – s ez nálam többet mond – érdekelt. Némely stílusbeli gyomlálásra volna ugyan ok elég, bár – amint látom, egyszer már átnézte valaki.³ Érdekes, hogy a regény tulajdonképpen nagyon hasonló, középeurópaiban és kommunistában, mint az általam Önnek említett Siete domingos rojos (7 vörös vasárnap) Sender Ramon J.-től,⁴ anarchistában és spanyolban.⁵

Egy esztendővel ezelőtt „blindre” lefordítottam volna spanyolra. Azóta a valószínűségek, valamint időbeli lehetőségeim erősen csökkentek (aminek eléggé ékesszóló tanúsága: jelen, igen kusza soraim...)

Igyekszem PN-eket küldeni.⁶ Ma kapok egynéhányat. De néha-néha ki-kitépek egy-egy cikket, amely érdekel.

³ A befejezetlen mondat első kötetéről esik szó, amelyet Déry egy évvel korábban, 1933 Karácsonyán kezdett el Bécsben. A levélben említett javítások valószínűleg barátjától, Németh Andortól származnak.

⁴ Sender, Ramon José (1902–1982), élete tele van kalanddal. Részt vett a polgárháborúban, majd Dél-Amerikába és az USA-ba emigrált. Az említett regény nem tartozik a rendkívül termékeny szerző (életműve több mint hetven kötetből áll) kiemelkedő alkotásai közé. Magyarul nem olvasható. Stílusát mozgalmas cselekmény és fantáziadús realizmus jellemzi. Megítélésünk szerint, csak tematikailag rokonítható Déryvel.

⁵ A terrort csak a pártkassza feltöltésére alkalmazó anarchizmus volt Spanyolországban a korabeli munkásmozgalom legerősebb áramlata. Tömegháttere erősebb volt a hivatalos kommunista párténál.

⁶ A kormánypárti, de rendkívül korrekt hírközlésű Pesti Naplóról van szó, amely időnként Déry írásainak is helyet adott. Ld. az író ismeretlen és elfeledett alkotásait közlétező Déry Archivum sorozat Kék üvegfigurák és Knockout úr útjegyzei, 1998-ban megjelent kötetét.

*Beszélt Szántóékkal?*⁷ Lorenzo Villalongát ismeri már.⁸ Nem tudom, miért nem válaszol ez utóbbi.

*Érdeklődéssel várom novelláit. Kellemes tartózkodást kíván s sokszor üdvözlő
őszinte híve:*

Brachfeld Olivér.

P.S. Lenne szíves itteni hölgyismerőse címét közölni,⁹ akinek a ramblán bemutatott?¹⁰

2.

*Ateneu Barcelones
Apartat de Correus 97*

1935. jan. 2.

*Igen tisztelt Barátom,
tegnapelőtt érkeztem haza Bilbaoból és San Sebastiánból, ahol az Európa baszk különszámát sikerült nyélbeütnöm.¹¹ Nagyszámú leveleim között találok kétrendbeli szíves sorait, amelyekre a fentemlített okokból nem válaszolhattam idejében – de sajnos nem válaszolhattam volna érdemileg, miután magamnak is sürgönyileg kellett ismét pénzt küldetnem.*

Azt hiszem, regényéről nyert benyomásaimat már közöltem volt. Novellái nagyon tetszettek¹² – pillanatnyilag azonban, sajnos nem látom a lehetőségét annak, hogy azok spanyolul megjelenhessenek. A kiadókkal állandó kontaktusban vagyok: tegnap beszéltem Huxley „New Brave World”-je kiadójával (ezért a műért, örökáron, 900 ptár¹³ fizetett! Holott Huxley ma egyike a legjobb neveknek).¹⁴ Név: erre mennék mind a kiadók.

Pillanatnyilag annyi egyéb tervem van, hogy jómagam még kevésbé gondolhatok a novellák kiadására. Maradna még a „filléres” katalán kiadás, de fogalmam sincs,

⁷ Szántó Erik. Neve a Mallorcán írt naplóban és címjegyzékében is felbukkan, közelebbit azonban nem tudunk róla, valószínűleg újságíró.

⁸ Értelemszerűen itt kérdőjel következne. A katalánul író Lorenc Villalonga (1897–1980) Mallorcán élt egy elmeegógyintézet orvosaként. A tartalmában és formailag lázadó, sőt formabontó írásai tették ismertté Európában. Nevét és címét ott találjuk Déry naplójában is – bizonyítékul érdeklődésének sokoldalúságáról.

⁹ Mimi Singerről van szó, akit már említettünk bevezetőnkben. Részletesebben ld. Déry Tibor és Berlin c. könyvünk. Bp., 1994. 36–37., illetve a 2. jegyzetben lévő tanulmányt: 403., 407.

¹⁰ Rambla – Barcelona kikötőjét és városközpontját összekötő sugárút.

¹¹ Kezdetben a baloldal Párizsban kiadott és Juan Guéhenno által szerkesztett Europe-re gondoltunk. De a folyóirat kézbevétele után kiderült, hogy tévedtünk. Brachfeld valószínűleg egy hasonló nevű, de spanyol nyelvű szemlének dolgozhatott, de ahhoz nem tudtunk hozzájutni.

¹² A levélíró feltehetően a *Theokritosz Újpesten* és a *Kaluska* című novellákat kaphatta kézhez, amelyek a Nyugat 1933. okt. 1-i, illetve 1934. márc. 1-i számaiban kaptak nyilvánosságot.

¹³ Peseta – a forinttal közel egyenértékű spanyol váltópénz. A korabeli árfolyam szerint 1 dollárért 4 forintot, illetve 5 pesetát adtak.

¹⁴ Aldous Huxley regénye a kor egyik bestsellere. *Szép új világ* címmel 1934-ben jelent meg magyarul, Szinnai Tivadar fordításában.

néz-e ott ki valami egyáltalában, s ha igen, mennyi.

Egészen kurta novellákat közöl itt elvéve egy lap, 25 pta (szállítható fr.-ul, sp.-ul vagy katalánul).

Nem tudom, mikor nézek át egyszer Mallorcára: a közeljövőben aligha, miután előreláthatólag nemsokára Madridba kell utaznom. Örömmre szolgálna, ha továbbra is kontaktusban maradnánk, és ha bármikor segítségére lehetek, kérem, írjon.

Gáspártól kaptam egy hosszú választ, amelyet ép oly hosszan megválasztottam Bilbaóból.¹⁵ Kérem, Schussnyak¹⁶ adja át üdvözetemet.

Sok szívélyes üdvözlettel

b.u.é.k. tisztelő híve

Brachfeld Olivér

P.S. A Literatura utolsó számában látom Önt első helyen említve, mint a magyar szürrealizmus képviselőjét.¹⁷

Újságot nem küldtem – mert sajnós, amióta Ön elutazott, nem jutottam olvasásukhoz. Fogadom azonban „életem jobbulsát”...

¹⁵ Gáspár – valószínűleg azonos a tucatnyi nyelvet beszélő Gáspár Endre (1897–1955) műfordítóval, aki ez idő tájt Bécsben élt, s akit Déry élete végéig barátjának tarthatott. Ő fordította le – többek között – 1931-ben a 8. jegyzetben említett Lorenc Villalonga első regényét, a *Mort de dama*-t (*A dáma halála*) spanyolról németre.

¹⁶ Schussny – elírás. Helyesen: Hans Suschny, osztrák származású avantgárd költő. A húszas évek elején felelős szerkesztőként vállalt jogi felelősséget a *MA* bécsi évfolyamaiért. Déry valószínűleg már ekkor ismerte. A harmincas években Mallorcán élt, és közvetlen segítségére volt szerzőnk spanyol beilleszkedésében. Ez idő tájt egy helyi turf újságot szerkesztett, s nem kétséges, ő csábíthatta el Déryt a mallorcai ló- és agárversenyekre.

¹⁷ Ld. (TAMKÓ) SIRATÓ KÁROLY: *A francia szürrealizmus.* = *Literatura* (Bp.,) 1935. jan. 1. 1. sz. 10.

Reitzer Béláról

Bálint Sándornak (1904–1980), a szegedi népelet jeles kutatójának e posztumusz írása főkérésemre készült, Reitzer Bélával kapcsolatos kutatásaim megkönnyítésére. Bálint Sándor a cikknek eredetileg csak bő vázlatát írta le, a jelen – végső – szöveget 1976. február 16-án gépbe mondotta, majd a legépelte szöveget átolvasta, javította s aláírta. Mivel ez a kis írás Bálint Sándor kevés emlékező írásainak egyike, úgy vélem, kár volna kéziratban hagyni. – L. A.

Reitzer Bélával a 30-as évek legelején ismerkedtem meg. Már nem emlékezem, hogy egyik legjobb barátja, Ortutay Gyula révén-e, vagy Imre Sándor pedagógiai szemináriumában. Nyúlánk, pápaszemes, megjelenésében igen rokonszenves fiatalember volt.

Bár jogot hallgatott, a műveltség globálisan érdekelte. Ezért a bölcsészeti karon rendszeresen hallgatta Marót Károly etnológiai jellegű előadásait. Imre Sándornak óráira, szemináriumába is rendszeresen eljárt.

A pedagógus Imre Sándor puritán erkölcsiségével, nemes, abban a korban annyira ritka elvi következettségével, humanista magatartásával kis közösséget vonzott maga köré. Számosan hallgatták a város művelt társadalmából is, főleg olyanok, akiknek az akkori időkkel szemben nagyon jogosult emberi, és erkölcsi fenntartásaik voltak. Ilyen volt Tettamanti Béla későbbi professzor, Joó Tibor későbbi kulturfilozófus, aki Budapest ostroma alatt bombatámadás áldozata lett, jómagam, továbbá egy pénzügyigazgatósági főtisztviselő, egy jobboldali orientációjú főmérnök, Baranyai Erzsébet gyermekpszichológus, igen sok végzett, de származása miatt elhelyezkedni nem tudó hallgató. Emlékezem rá, hogy egyik egészen kiváló tanítványa Freund Ibolya jobb híján Angliába emigrált, ahol házvezetőnő lett.

Imre nevezetes progresszív szellemű munkája (*A nevelés sorsa és a szocializmus*) inspirálta Reitzert a proletárnevelés kérdéseiről szóló kutatásaiban, illetőleg később megjelent művében. Természetesen a témát igen sokszor megbeszélték egymással, Imre fiatal barátjában nagyra becsülte a kezdeményezést.

Többször megfordultam Reitzer Béla szüleinek újszegedi, Tisza-parti otthonában is. Édesapja vállalati főtisztviselő volt, ma is élő édesanyjának pedig kis, választékos igényű iparművészeti boltja volt az Aradi (Hugo Victor) utcában. Művelt, csöndes, befelé élő, kiváló nevelő érzékkel megáldott emberek, akiknek mindenük volt két gyermekük, Béla és András. Nagy gonddal irányították őket. Nyelveket sajátítottak el. Béla angol nyelvi tudásával jó szolgálatokat tett jogáskollégájának, Erdei Ferencnek, akinek számára angol és amerikai szociológiai műveket fordított. Zenét is tanultak. Béla jól zongorázott, de tudományos érdeklődési köre a további haladástól elvonta. Haláláig megmaradt finom, műértő zenebarátnak. A 30-as évek nagy szegedi hangversenyein, így Bartók több koncertjén, operaelőadásain mindig találkoztunk. Öcse, András nagy hegedős-ígéret volt, komoly művésznek indult. Szép sikerrel adott Szegeden önálló hangversenyt, de pályáját a politikai események derékba törték. Számos emlékezetes, szép zenei élményem fűződik otthonukhoz. András egy Szegeden nyaraló, fiatal zongora szakos diákokronának kíséretével többször eljátszotta kedvemért Mozart csodálatos A-dur hegedűversenyét.

Reitzerék otthona, újszegedi kis családi háza nemes ízléssel volt berendezve: szép, válogatott bútordarabok, szegedi modern festők: Nyilasy, Károlyi Lajos, Szöri József,

Hódy Géza, Heller Ödön szép képei, porcelánok, népi cserépedények, az akkoriban feltűnő Kovács Margit kerámiái választékos, zsúfolatlan összhangban. A szülőknek gyermekeik nevelése mellett, éppen a meghitt családi környezet, otthon kialakítására volt legtöbb gondjuk. Társaságba alig jártak, mert korukból messzire kinőttek.

Béla tanulmányait kiváló eredménnyel végezte. Kedves tanítványa volt Horváth Barnának, és Surányi-Unger Tivadarnak, a jogi kar két, egészen kiemelkedő professzorának. Részben az ő ösztönzésükre, nagyobb részben azonban saját szermélyes érdeklődésből. nagy figyelemmel kísérte az angolszász jogrendszert, szociológiai irodalmat, amelynek humanista szelleme az ő bizonytalan emberi helyzetében személyes meggyőződését megedzette, tiszta ügyért való lelkesedésében lelkesítette. Ez az angolszász orientáció egyébként ellenállást is jelentett a kor hitlerizálódó tudományával szemben. Reitzer nem volt harcos, politikus természet. De mindig szolidáris volt korának leghaladóbb törekvéseivel.

Sajnos, származása miatt a legjobb vizsgaeredmények és professzori ajánlások mellett sem tudott megfelelően elhelyezkedni, pedig erre tétovázó társadalmunk érdekében is mindenképpen méltó lett volna. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagja lett, míg nagyon szeretett hallgató társa, Erdei Ferenc és Bibó István e közösségen kívül maradt. Emlékezetem szerint 1935 után már csak futólag találkoztam vele, mert Budapestre költözött. Édesanyja révén azonban mindig tudtam róla. Így azt is, hogy rokonszenve mellett sem volt hajlandó Nyugatra, az angolszász világba vándorolni, ahol Surányi-Unger révén is bizonyára megbecsülték volna. Emberi sorsát, vesztébe rohanó hazájához kötötte. Végül egy kis személyes emlék, ami igazolja, hogy a magam és Ortutay Gyula néprajzi törekvései sem voltak idegenek tőle. 1932 táján egy őszi vasárnap együtt mentünk ki Apátfalvára, ahol megnéztük a környék utolsó vízimalmát.

BÁLINT SÁNDOR

Németh László levele Péczely Attilához

Németh László vásárhelyi évei alatt írta az alábbi autográf levelet, amely a Móra Ferenc Múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében található, s Csongor Győző hagyatékából került a gyűjteménybe.

*Kedves Attila,
itt van Kristóéknál Mohos Jóskaéknak egy francia barátja, aki németül is tud - szereti a népdalokat, most is van nála egy francia népdalfüzet. Azt gondoltam, tudnál neki mutatni, ha ráérsz néhány magyar gyűjteményt esetleg az ásványaidat.*

Szeretettel ölel

Németh László

A levél hátoldalán Németh László útbaigazító vázlata található, melyet nyilván a levél vivőjének készített.

A levél keletkezésének pontos időpontját nem ismerjük, de nyilvánvalóan Németh László „vásárhelyi” korszakában íródott. Németh László 1945. szeptember 2-án költözött át Békésről Hódmezővásárhelyre, kezdetben Kristó Nagy Istvánné házában lakott, majd a Kristó-patika épületében. Egészen 1948 decemberéig tanított a Bethlen Gimnáziumban, ebben az időszakban végezte pedagógiai kísérleteit, írta meg *A tanügy rendezése* című írását, s több dráma mellett az *Iszony* című regényét. 1948 közepétől már a vásárhelyi időszakot értelmező regényén dolgozott (kezdetben *Őrültek* volt a regény címe, később az *Égető Eszter* címet kapta.)

A levél címzettje Péczely Attila (1897–1964) orvos, népzenekutató, etnográfus, botanikus, műgyűjtő. Németh László már első, 1940. április 13-i hódmezővásárhelyi látogatásakor megismerte, később, a „vásárhelyi” korszakban is szoros kapcsolatot tartottak. Péczely Attila egyik példaadója a regényben vizsgált csomorkányizmus jelenségének.¹ A levélben említett Mohos József életútját nem ismerjük.

FÜZI LÁSZLÓ

¹ Vö.: GREZSA FERENC: *Németh László vásárhelyi korszaka*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 273–276 p. és 327–342 p.

Summa vitae

Önéletrajzi vázlat

HALASY-NAGY JÓZSEF

Halasy-Nagy József (1885–1976), a pécsi, majd a szegedi egyetem filozófia-professzora nyugalmába kényszerülve, elzárva a publikálás lehetőségétől több részletben megírta önéletrajzát. Az első részt, amely lényegében a pécsi egyetemi tanári kinevezéséig mutatja be életútját, 1955-ben, a másodikat 1961/62-ben írta. A két rész között némi átfedés van. Az első kézirat vége főiskolai tanári tevékenységét kb. egy, sűrűn gépelt oldalban – tehát vázlatosan – tárgyalja, a második kézirat pedig ennek a pályaszakasznak a bővebb kifejtésével indul. Fölmerült, hogy az első változat befejező részét elhagyjuk, hogy e rövidítés révén „kerek” szöveghez jussunk. Végül az látszott jobbnak, hogy mindkét kéziratot teljes egészében közöljük, vállalva az átfedés hátrányait, de jelölve mindkét szöveg határait. (Egy harmadik emlékeztést, amely kiskunhalasi éveinek ismételt, de a közreadottnál lényegesen részletesebb rajzát adja, ezúttal nem közöljük.) A *Summa vitae* gépelt, autográf javítású kézírata a család (*Deák Tamás*, Szeged) tulajdonában van. – L. A.

[I.]

A cselédház

Az ercsii (Fehér megye) Wimpfen grófi uradalomnak abban a szélesen terpeszkedő nádtetős cselédházában, ahol 1885. május 2.-án először pillantottam meg a napvilágot, aligha gondolta volna valaki, hogy életemet a szellemi világ kutatása és szemlélete fogja betölteni. Itt bizony uradalmi cselédek laktak összepréselve, legtöbbször két népes család egy tágas szobában, a konyhán pedig rendszeren négy család osztozott és kora hajnaltól késő estig húzták a gróf számára az igát. A fiúk 10-12 éves korukban már rendszerint „bregók”, azaz béresinasok lettek, hogy aztán a kisbéres, majd a béres rangján keresztül esetleg öregbéres vagy béresgazda méltóságára emelkedve fejezzék be életüket. A lányok pedig szolgálónak mentek vagy napszámba jártak az uradalomba, hogy aztán férjhez menve minél több gyerekszülésben és szakadatlan házi munkában menjenek tönkre.

Az én szüleim csak éppen egy fokkal álltak feljebb a béreseknél. Az apám, aki szintén a József nevet viselte, nem a gróf ökreit vagy lovait hajtotta, s nem járt ki a mezei munkára, hanem egy nagy műhelyben egyetlen segéddel az uradalom szekereit és kocsijait készítette, a kerekeket javította, szerszámokat faragott, s ha rákerült a sor, az uradalom halottjai az általa összeácsolt gyalult deszkakoporsókban indultak a temetőbe. A rangja faragóbéres, majd később mikor az iparhatóság is elismerte mesternek „bognár úr” volt, és ezért családunk egymagában külön konyhán és szobán lakhatott a cselédház végében a béresektől elkülönítve. Ő volt a béresház arisztokratája, aki kb. kétszer annyi javadalmazásban részesült, mint az ökörrrel és lóval bánó cselédek, de épp úgy hajnaltól vakulásig dolgozott,

mint azok. Amint besötétedett letette mestersége szerszámain és a műhelybe beszállingózó emberekkel még egy darabig kaszinózott, mielőtt átment volna a családjához.

Kora gyerekkorom így a majorságban telt el. Gyerekpajtásaimmal jártuk az istállókat, játszottunk a nagy fészerekben, kergettük a denevéreket, s ha megfotuk, megkínoztuk, kiszedtük a verébfészkeket és lapdáztunk a majorság körül elterülő nagy gyepségen, ahol régebben az uradalom birkanyájai legeltek, s noha a birkatenyésztés már ebben az időben igen összezsugorodott, az akácos gyepséget még nem szántotta fel az eke, hanem nagy területen kitűnő játszótér volt a gyerekhadnak ez a zöld füves térség.

Amint azonban iskolába kerültem, lassankint elszakadtam a béresgyerekektől. Jobban érdekelt a műhely, ahol magam is fűrtam-faragtam, az esti kaszinózásokon pedig mohón nyeltem a szót, ahol a világ dolgai meglehetősen naivan bár, de igen nagy változatossággal kerültek szőnyegre. Apám segítse, a nagybajszú Kozselka József, bőbeszédű tréfacsináló volt. A társaság orákuluma azonban egy Pap Gábor nevű öreg 48-as honvéd volt. Ma is emlékszem ősz szakállára, lassú, megfontolt beszédjére, ahogyan hallgatói körében vitte a szót. A faluban a maga házában lakott és apámmal a református gyülekezetben melegedett össze, ahol a vezető emberek közé tartozott. Úgy látom, ennek a barátságnak jó hatása volt az apámra, mert fölkelte benne az ambíciót: Pap Gábortól tanult meg több mint negyven éves korában írni-olvasni és így került be az egyház presbyterei közé, amire mindig sokat tartott és tisztében híven és buzgón forgolódott. Ő kapatta rá az újságolvasásra is. Könyvet a Biblián, a Dobos János Imádságoskönyvén és az öreg Szikszay „Keresztyén Tanítások” c. munkáján túl nem láttam a kezében, de beszélgetések közben különösen a világmindenség titkait és benső összefüggéseit szerette firtatni.

Apám magas termetű, komoly, szikár ember volt, akit nevetni sohse láttam, mosolyogni is csak ritkán. Teljesen a munkájának élt, a házi dolgokba nem szeretett beleavatkozni, – ezt anyámra hagyta. Jó szívű, segíteni kész, de hirtelen haragú volt, s ilyenkor durva és kíméletlen tudott lenni. Minket, gyermekeinket ritkán fenyegetett meg, de olyankor mindig nagy szükség volt az anyai védelemre, különben túl súlyos lett volna a büntetés. A családi érzés igen nagy mértékben uralkodott a lelkén. Az anyját, – akit még ismertem, – rendkívül tisztelte és igen hallgatott rá. Az öreg néninek szép háza volt a faluban, ahol özvegyként élt, mikor én emlékszem rá. Úgy van eszemben, mint sovány beteg asszony, aki alig tud járni és egy fogadott ápolónő viselt gondot rája. A fiai szorgalmasan látogatták, a menyei azonban kevésbé, mert ezek nem szerették. Nálunk is sok családi viszály oka volt, mert az apám rendszeren az anyjának adott igazat. De akkor vált csak igazán teherre az öreg néni, mikor fiai úgy határoztak, hogy kiveszik őt az ápolóné kezéből, aki állítólag mindent ellopott a házától és havonként felváltva vitték őt egyiküktől a másikhoz. Ránk minden negyedik hónapban került a sor, de ettől már előzően három hónapig rettegett az anyám.

Az én életembe igen különös módon került bele az öreg néni. Egy alkalommal, mikor éppen nálunk volt, valami kis földjét adta el és a szerződés aláírásához ki kellett jönni a községi jegyzőnek. Ezért az aktusért a jegyző olyan összeget kért, ami az anyámnak igen soknak tetszett, s ő akkor elhatározta, hogy ha egy jegyző ily könnyen képes oly sok pénzt keresni (ne feledjük: az apám évi pénzületménye a természetbeli járandóságokon kívül egy egész évre mindössze 40 azaz negyven o.é. forint volt!), belőlem török-szakad tanult embert, értsd: jegyzőt fog nevelni és nem ad mesterségre, ami családi helyzetünknel fogva a legtermészetesebb lett volna. Egy szóval: a beteg nagyanyám és a jegyző nélkül én aligha kerültem volna magasabb iskolába, hanem ahogy a hajlamaimra visszagondolok,

alighanem asztalos mester lennék valahol. Ilyen különös véletlenek döntenek sokszor az ember sorsa felől!

4-5 éves lehettem, mikor a nagyanyám meghalt és nem zavarta többé a családi békét. Jó pár évig tartott azonban míg az életünkben állandó programként szerepelt, hogy legalább évente egyszer mindnyájunknak meg kellett látogatni apámnak a grófi uradalom messzefekvő pusztáin élő testvéreit, kik közül az egyik botos-ispán, a másik gépész-kovács volt Agg-Szent-Péter pusztán, a harmadik pedig magtáros Alsóbesnyőn. Ez a látogatás rendszeren valamelyik ünnepkor esett meg és nekünk a kocsikázás izgatott élményt jelentett különben egyhangú életünkben.

A nagyapáimat sem apai, sem anyai részről nem ismerem. Az atyai nagyapám – abból a tényből is következtetve, hogy apámat 1843. augusztusában Kápolnásnyéken keresztelték – valami jobb uradalmi cselédember volt ugyancsak Alsóbesnyőn, aki öregségére házat és némi földet szerzett magának Ercsiben, ahol az uradalom központja volt. Mind a négy fia szintén az uradalom szolgálatában élt.

Anyai nagyatyám, Tóth János, baracskai szegény zsellérember volt, akiről csak annyit tudok, hogy ágaskodó lova a patájával homlokra csapta és így halt meg. Négy fia és négy lánya volt, akik szanaszét szóródtak a világban, s alig emelkedtek a szellérsoron túl. Közülük az anyám, Tóth Lídia (szül. 1853., megh. 1923.), apámnak második felesége volt, miután az első kicsiny fiával együtt két évi házasság után meghalt.

Szüleimnek én voltam a hatodik gyerekük, de előttem mind az öt testvérem oly korán meghalt, hogy én egyre sem emlékszem közülük. Születésemkor alighanem csak egy kis lány volt közülük életben, de rája sem emlékszem, csupán az arcképe van az emlékezetemben, ami ott függött a szobám falán. Utánam még egy leány, és egy fiú született, s mind a hárman elértük az ötven esztendőt, sőt többet is. Érthető, ha ilyen körülmények között szüleink különös aggodással vettek körül bennünket, s velem, mint aki a legöregebb maradék voltam, öreg napjaik ígéretként legtöbbet törődtek.

Úgy emlékszem, vékony, hosszúra nyúlt gyerek voltam, akit serdülő koromtól fogva mindig a tüdővészről féltettek és bizonyosan ennek is volt része benne, hogy nem erőltettek a fizikai munkára, hanem látva, hogy a tanuláshoz van kedvem, meghagytak az iskola padjain akkor is, amikor nem voltam u.n. kitűnő tanuló. Mert színjeles csak a gimnázium hetedik és nyolcadik osztályában lehettem, addig nehéz körülményeim miatt nem igen mutathattam föl ilyen bizonyítványt.

Úgy rémlik különben, hogy a betű nem volt előttem egészen titok, amikor hat éves koromban az elemi iskolába kerültem, mert karácsonykor az öreg Vizota rektor úr átültetett a második osztályosok közé, mondván: te fiam már tudsz annyit, hogy ebben az osztályban tanulhassál. Így aztán három év alatt kijártam a négy elemi, s kilenc éves koromban úgy látszott a dolog, mintha az iskoláimmal immár készen is lettem volna. Különösen az anyám volt az, akit nem hagyott nyugton középiskola gondolata, bár ez alig haladt túl gondolatában a polgári iskolán. Ehhez azonban idegenbe kellett volna költöznie, ami viszont költséggel járt s ehhez az én szüleimnek nem igen volt tehetségük. Aztán meg fiatal is voltam, kapóra jött nekik tehát, hogy ebben az évben egy Engel Simon nevű zsidó tanító magániskolát nyitott a falunkban, ahova főleg az intellektuálisabb igényű zsidó családok írárták be a gyerekeiket, de voltak ott keresztyén gyerekek is, akiknek a szülei gondosabb tanítást reméltek itt, mint a zsúfolt községi vagy katolikus iskolákban. Az anyámra főleg az hatott, hogy Engel még németül is tanított, így hát szüleim

úgy döntöttek, hogy mielőtt kiadnának a házból, még egyszer járjam ki a negyedik osztályt ebben az u.n. zsidó iskolában. Ám ennek az évnek is vége lett és újra fölvetődött a kérdés: inas legyen-e belőlem, vagy magasabb iskolába lépjek?

Szerencsémre lakott Pesten egy nagynénem, Julcsa néni, aki anyám legfiatalabb nővére volt és a Flóra gyertyagyár irodaszolgájának volt a felesége. Láng Józsi bácsi – aki egy érdi sváb gyerek volt és eredetileg persze Langnak hitták – a gyár pénzbeszédőjének szerette magát címezni, minthogy egy tisztviselő mellett ő vitte a táskát, mikor pénzért mentek a bankba, – csinos, de kissé könnyelmű ember volt. A négytagú családnak ennél fogva minden egyéb kis jövedelem kapóra jött, ezért Julcsa néném vállalkozott arra, hogy engem is magukhoz vesznek havi 10 o.é. forintért 1895 őszén. Ez nem látszott túlságosan nagy összegnek, s így kerültem Pestre iskolába. Az anyám, mikor föl vitt szeptember elején beírtni, maga sem tudta milyen iskolába ad. Julcsa néném azt mondta neki: van itt a közelben (félóra járásnyira!) egy reáliskola, legjobb lesz, ha oda íratnak be. El is indultunk, be is íratnak, s akkor derült ki, hogy gimnáziumba kerültem, – a Lónyay utcai református gimnáziumnak lettem a növendéke. Nem baj, négy osztályt itt is ki lehet tanulni, – gondolták, – és aztán majd bedugnak otthon a község házára, hogy elinduljak az óhajtott jegyzőség felé.

Nem is lett volna semmi baj, az iskolában is megálltam volna a helyemet, ha Julcsa néni háza nem lett volna olyan zavaros. Egy u.n. alkóvos szobájuk és konyhájuk volt csupán, az is valami hátsó udvarra nyílt és sohasem volt benne világos. A szobában öten nyüzsgöttünk, a konyhában pedig Pista bácsi (egy másik rokon) volt az ágyrajáró, aki este, mikor előkerült a gyárból, szintén köztünk üldögélt és a maga kedves, száraz humorával csevegett velünk. Itt ugyan tanulni, leckéket csinálni nem igen lehetett és nem is nagyon noszogattak rá. Így bizony a gimnázium első osztálya nem végződött rám nézve valami fényes eredménnyel: csupa elégséges bizonyítvánnyal mentem haza 1896 nyarán, miután még születéssel egy napot köszáltunk a millenniumi kiállításban megcsodálva az ott látható csodákat.

Hogy gimnáziumi pályafutásom ekkor nem ért véget, abban része volt az osztályfőnökömnek, Dr. Rupp Kornélnak is, akinek véletlenül szintén volt Ercsiben háza s a nyarat rendszeren ott töltötte. Rupp nem volt közönséges, szürke pedagógus, amilyen a legtöbb tanárember. Ő alapította és szerkesztette a Tanulók Lapját, ami nagyon jó ifjúsági lap volt, magasabb színvonalú és értelmesebb, mint a Dolinay Gyula hasonló szándékú újságja. Jó megjelenésű és úri viselkedésű ember volt, aki a premontrei rendet egy szép asszony kedvéért hagyta ott, akivel harmónikus házasságban élt. Én ragaszkodtam hozzá, s mivel „földi” voltam, ő is törődött velem. A nagy vakációban otthon magához rendelt és csendes kertjében külön latin órákat adott nekem pusztán a tanítás kedvéért. Ő beszélt az apámmal és tanácsolta neki, adjanak csak tovább is a gimnáziumba, mert hiszi, hogy sokkal jobb eredményt is fogok még produkálni. Ruppnak köszönhetem ennél fogva, hogy se kisbéres („bregó”, mint az uradalomban nevezték), sem inas nem lett belőlem 11 éves koromban.

Közben magam és velem együtt a családnak is mindjobban elidegenedett attól a környezettől, amelyben laktunk kellett, de amellyel nem éltünk többé együtt. Mint maradékgyerekeket a szüleink gondosabban óvtak és neveltek azoknál, akiket magunk körül láttunk. Én pl. sohasem jártam nyáron sem gatyában és mezítláb, mint a béresgyerekek: egyszer próbáltam meg, de nem ízlett és abba hagytam véglegesen. Hozzájárult aztán

a „zsidó” iskola, amiért társaim szemében magam is zsidó lettem, ami persze kiközösítést jelentett (ekkor voltam kénytelen ok nélkül tartani a hátamat először a zsidókért, de nem utoljára!), majd jött a gimnázium, s én a környezetemben magamra maradtam. Nem voltak többé a cselédház körül játszótársaim. A szünidőkben annál buzgóbban fűrtam-faragtam a műhelyben, s különös kedvvel készítettem a hajókat, amiket a Dunán szerettem úsztatni, míg aztán egyiket a másik után elsodorta a víz...

A szüleim is érezték, hogy kinőttünk immár ebből a környezetből és keresték belőle a szabadulást. Összetakarított kis pénzükön és az apám örökségén házat vettek a faluban, egy hosszú, elült parasztházat, amit azonban nagy költséggel elkezdtek átépíteni, magasabbra emelni. Közben jó része összeomlott, az átépítés sokkal többbe került, mint számították és mire II. gimnazista koromban a magunk házába költözhattünk, volt ugyan házunk, csinos két szobás lakásunk, de adósságunk is, amelytől sohse tudtunk többé megszabadulni, mert inkább nőtt, mint fogyott. Ebből még nekem is maradt éppen elég, s halasi gimnáziumi tanár koromban erre, meg a szüleim segítségére bőven vissza kellett fizetnem mindazt, amibe az én iskoláztatásom került. A szüleim és a testvéreim azonban, noha értük is szép összegeket kellett kifizetnem, amik engem is sokszor elnyeléssel fenyegettek, – ez a fölvergődött szegény gyerek rendes tragédiája! – mindezt sohasem tartották elegendő törlesztésnek, az egyik fél azért, amit ők értem „áldoztak”, a másik azért, amivel őket „megrövidíttem”! Pedig egészen bizonyos, hogy nélkülem valamennyien belesüllyedtek volna a cselédházba vagy valami apró kézművességbe, mint az apám összes rokonai. Nem vették észre, hogy mikor a sok véletlen révén engem akartak a szüleim emelni, akkor önmaguk is akarva-akaratlan emelkedni voltak kénytelenek, s lélekben a hálátlan gyermek és szeretetlen testvér bélyegét nyomták rám oktalanul és jogtalanul. Szerintük bizonyosan nem lett volna szabad magamért és a saját családomért élni, hanem életük végéig (az apám 1920-ban, az anyám 1923-ban és a nővérem 1943-ban halt meg) csupán nekik élni és „törleszteni”.

No de mindegy! A lényeg az, hogy 1897-ben már a magunk házában laktunk benn a faluban és elszakadtunk a „béresház”-tól. Rá egy-két évre az uradalommal minden kapcsolatunk megszakadt, apám is kilépett a grófi szolgálatból és kiváltva az önálló iparosságra szóló engedélyét több-kevesebb sikerrel a maga számlájára bognárkodott csaknem egészen a haláláig. Ez már egy új korszak az életemben.

A gimnáziumi évek

Noha az első gimnázium eredménye rám nézve nem volt valami fényes és semmi esetre sem felelt meg annak, amit az elemi iskola után vártak tőlem, a körülmények alakulása folytán tanulói éveim nem szakadtak meg. Sőt igazán ekkor kezdődtek, mert a Rupp Kornéllal való személyes találkozás következtében az irodalmi és nyelvi stúdiumok iránt komoly érdeklődés ébredt bennem. Ő ugyan hamarosan elhagyott bennünket, majd nemsokára meghalt, de a harmadik gimnáziumban helyette a magyar és latin nyelvek tanítása Horváth Cyrillnek, egy volt cisztercita papnak és a régi magyar irodalom jeles kutatójának kezébe került, aki személyes tulajdonságaival tovább is ébren tudta bennem tartani az érdeklődést. Érdekes, hogy ennek a tanáromnak is volt valami köze a szülőfalumhoz: egy ercsii nőt tett gazdasszonyából később a feleségévé. Az iskolában keményen

fogott bennünket, a keze is gyorsan eljárt, mégis mindnyájan szerettük. Megéreztuk benne a nem egészen köznapi embert és imponált nekünk.

A többi tanárom olyan volt, amilyen a legtöbb tanár: inkább a tanításnak, mint a nevelésnek egyszerű napszámosa. A gimnázium második osztályát mégis fele jeles, fele jó érdemjeggyel fejeztem be, sőt 25 frt. (vagy korona? – bizony nem tudom, csak a számra emlékszem) ösztöndíjat is kaptam. Így hát automatikusan mentem a pályán előre.

Közben a könyvek iránt is föltámadt az érdeklődésem: kezdtem szenvedélyes olvasó lenni, s magam is egy kis könyvtárt szándékoztam gyűjteni. Az első könyveim Petőfi Sándor és Vörösmarty Mihály költeményei voltak, továbbá Donászy Gyulának „Buda hőse” és „Egy magyar diák Mátyás király korában”, s Pajeken Frigyes „Mitaha'sa a puskaporképű” című írásai. Igen büszke voltam ezekre a kincseimre, s mivel minden áron szaporítani szerettem volna őket, mohón olvastam a könyvárjegyzékeket és álldogáltam a könyvesboltok kirakatai előtt, hogy az új könyveket lássam. Órákig képes voltam ezek kedvéért elkészálni Budapest belvárosában, pedig ez elég messze volt a lakásomtól. Ez a szenvedélyem a katalógusok és a könyvesboltok iránt azóta sem csökkent bennem.

Ámde a lakásom! Ezzel elég baj volt. Julcsa nénémék ugyanis mindig kiljebb és kiljebb költöztek a periféria felé. A Védgát utcából kimentek lakni a Közvágóhídon jóval túl, sőt hamarosan a külső Soroksári úton, a Fegyvergyár közelében kötöttek ki. Büdös gyarak és üres telkek voltak a környéken és nekem egy egész órát kellett kutyagolnom, hogy elérjek a Lónyay utcai gimnáziumba. Reggel fél hétkor már bekopogtattak értem a még messzebb-ről, Erzsébetfalváról bevándorló tanulóársaim és négyes-ötös csapatban vonultunk az iskola felé. Egy óra után délben ugyanígy mentünk haza, de közben még vettünk magunknak időt arra is, hogy egy kis parázs verekedést rendezzünk a Bakács téren a polgárista kollegákkal. Félhárom-háromra azért rendesen hazavergődtem. Persze ennek a vándorútnak megint megvolt a következménye: harmadik osztályban újra megjelent bizonyítványomban az „elégséges”. Az egészségem se állt a legjobb lábón, noha Julcsa néném nemcsak a távolságot toldotta meg az iskoláig, hanem a kosztpénzt is fölemelte 50 %-kal.

Mindezek gondolkodóba ejtették a szüleimet, s kezdtek töprengeni azon, hogy érdemes-e nekik Budapesthez ragaszkodni? Az uradalmi főgépész ekkor már három fiát taníttatta Székesfehérvárott, a megyeszékhelyen: Baranyay Gyulát, Lajost és Nándort, akik pár házzal odább lakván a falunkban, nekem pajtásaim voltak. Gyula volt köztük a legkiválóbb tanuló, aki később a cisztercita rendbe lépve a Jusztin nevet kapta, s a rendje budapesti főiskolájának igazgatója, majd az egyházjog professzora lett a Pázmány Péter egyetemnek előbb a teológiai, s később a jogtudományi karán. 1949-ben azonban mégis mint a Mindszenty-pör másodrendű vádlottja lett világszerte ismeretes elítéltetése révén. A két kisebbik gyerek: Lajos és Nándor nem érték el az ő tehetségét, de Jusztin szépen vitte őket előre. Lajosból, a fehérvári újságíró hecckáplánból a Bangha–Baranyay duó támogatása következtében a Központi Sajtóvállalat nagyhatalmú vezérigazgatója, kormányfőtanácsos és „Lebemann” lett, Nándor pedig, aki nem jutott el az érettségig sem, Fehér megye legjövedelmezőbb községi jegyzőségét, az érdit kapta meg. E három pajtásom példájára az édes anyám a negyedik gimnáziumra engem is Székesfehérvárott a ciszterciekhez íratott be és egy diáktartó kosztosházhoz, az öreg Ruzicska nénihez adott a Kígyó utcában, ahol havi 16 forintért láttak el a szükséges jókkal.

Nem volt ez rossz hely. Hárman szorongtunk egy szűk kis diákszobában: Krepsz

Miska, egy ugyancsak ercsii parasztyerek és egy Hingyi Mihály nevű pentelei első gimnazista parasztfiú, akit csak Muki néven szólítottunk. Krepesz Miska három évvel idősebb volt nálam és a csurgói gimnázium elég szabados diákszobáiból került ötödikesnek Fehérvárra, Muki pedig nehézkes, de jóindulatú 12 éves mamlasz volt. Miska fölényesen bánt velem, a szerinte tapasztalatlan ifjonccal, Mukit pedig mind a ketten mélyen lenéztük. Mindhármunkat Ruzicska néninek egy öregkisasszony lánya igyekezett kordában tartani. Hármunk közül még engem szívelt legjobban, aminek következtében ádventben nekem kellett hajnalban fölkelni, hogy rorátékra én kísérjem őt a ciszterciek templomába. Egyébként nyugodtan tanulhattunk, nem zavart bennünket senki és semmi.

A fehérvári gimnázium jó iskola volt. Tanáraink szigorú, de kitűnő pedagógusok voltak, csak kelletlenül jobban szerették az írásbeli feladatokat. Azért jutott időnk nagy sóstói sétákra és az olvasásra is. Egyik tanuló társam, Szekfü Ignác (a később neves Gyula öccse) atyjának könyvtárából itt jutott a kezembe Taine Angol Irodalomtörténete Csiky Gergely fordításában, ami egészen rendkívüli hatást tett rám. Hihetetlen távlatok nyíltak előttem, s ez az élmény volt az oka, hogy később megírtam Tainéről szóló könyvem, amikor a Levelezését is megismertem halasi tanár koromban.

Különbözn szerettem ezt az iskolát. Az osztályfőnököm, Kapossy Endre és a történet-tanárom, Vass Bertalan, a későbbi főigazgató és Horváth István életírója voltak rám legnagyobb hatással. Kapossy Endre a latin nyelvet, Vass pedig a történelmet kedvelte meg velem mindjobban. A természettudományok és a matematika iránt nem igen tudtam érdeklődni. Egyetlen keserűségem volt, hogy református voltom miatt – hárman voltunk az osztályban mindössze ezen a hiten – a társaim sokat ingerkedtek velem, de bizonyosan itt tanultam mégis megbecsülni a szerzetes iskolák katolikus szellemét, ami egész életemben megmaradt bennem. Később Pécsen a fiaimat is szívesen láttam a ciszterciek gimnáziumában. De a sors úgy hozta magával, hogy mégse maradhattam Fehérvárott, hanem az ötödik gimnáziumra újra visszakerültem a pesti református gimnáziumba.

Ennek megint csak az volt az oka, hogy egyrészt szüleim sokalták a fehérvári iskoláztatás költségeit, másrészt nyakas kálvinista voltuk miatt nem lelkesedtek nagyon a katolikus iskoláért. Mivel elég jó tanuló voltam, s közben már a községi jegyzőktől is többet kívántak, mint négy középiskola, hajlandók voltak hát tovább taníttatni. Julcsa néném is újra fűt-fát ígért és édesgetett vissza magukhoz, ezért elhatározták, hogy ötödikre megint a pesti gimnáziumba küldenek.

Azonban nem csak a leves, hanem a rokoni szeretet sem jó fölmelegítve: a szállás-helyem napról napra rosszabb lett. Az egészségem is leromlott: tüdőbajtól féltettek, amiért a jó doktor bácsi hat hétre vakációt rendelt nekem a télen. Utána pedig márciustól júniusig arra vállalkoztam, hogy vasúton járok be Ercsiből a pesti gimnáziumba, ami akkor még igen szokatlan jelenség volt. Hajnali 5 óra után kellett naponta kikutyagolnom a félórányira fekvő vasútállomásra, s negyedkilenc-félkilencre sikerült bevergődnöm az iskolába. Közben még Pesten is kellett gyalogolnom a ferencvárosi állomásra a közvágóhídi villamosig (mert a Mester utcán akkor még nem járt villamos), s ezt az utat rendszeresen futva szoktam megtenni. Tanáraink egy-két elkésésemet megbocsátották, s csodálkozva néztek rám, mint valami sarkutazóra, aki a tudományért így utazgat. Pesten olcsó ebédet ettem egy Rákóczi úti vendéglőben, és délután 6 órakor újra otthon voltam. Magamnak volt egy kis szobám, ami ugyan csak az ajtón kapott világosságot, de én jól éreztem magamat benne.

A tanulással így sem lett volna különös bajom, de a hatodik osztályra már csak az őszi és téli időjárás miatt is ez az utaztatás nem sok jóval kecsegtetett, ezért megint csak Pesten néztünk szállást. Rövid budai próbálkozás után megint csak visszakerültem a sötét Ferencvárosba, még pedig a Liliom utcába egy fiatal házas unokabátyámhoz, aki asztalosként a Thék gyárban dolgozott. Nem volt itt rossz helyem, megvoltunk jó békességben, csakhogy ez a Jani bátyám nyáron elköltözött Iglóra, ahol – ha jól emlékszem – a javító intézet asztalos műhelyének a vezetését vállalta el.

Újra ott álltam a szállás gondok előtt. Ekkoriban került a kezembe a debreceni református gimnázium értesítője, melyben olvastam, milyen keveset kell ott a kollégiumi ellátásért fizetni. Ösztöndíjak és kedvezmények is bőven kínáltak: elhatároztam, hogy most már magam veszem kezembe a sorsom irányítását. A községi jegyzőség engem nem vonzott: tovább akartam tanulni. Megfolyamodtam tehát Debrecent. Fölvettek a hetedik gimnáziumra. Egyelőre ugyan csak kosztot adtak a konviktuson valami csekély összegért, s karácsonyig kénytelen voltam kinnt lakni a Darabos utcában, nem messze a Csokonai házától, de karácsony után bekerültem a kollégiumi coetusba. Helyen voltam, mint Dorozsma! Nagyszerűen éreztem magamat. Ösztöndíjat is kaptam, semmi más gondom nem volt, mint tanulni. Üres óráimban a kollégiumi könyvtárt bújtam és két kisebb diákot tanítottam, még pénzem is volt elég. Előfizettem a Budapesti Szemlére, járattam a Századokat és a Történelmi Tárt, s egyéb könyveket is tudtam venni. Hazulról csupán a ruháimat kaptam. Új helyzetem a tanuláson is meglátszott: tiszta jeles tanuló lettem, csak a tornából és az énekből maradtam a gyengék között.

Így végeztem el a hetedik és a nyolcadik osztályt boldog megelégedéssel a debreceni kollégiumban, ahol 1903 júniusában az érettségit is színjeles eredménnyel tettem le.

E külső események mellett persze szellemileg is fejlődtem.

Második gimnazista koromban jó barátságba kerültem a falumbeli községi orvos fiával: Dömötör Rezsővel, aki velem egykorú volt és Budapesten a Barcsay utcai gimnáziumban tanult. Vakációkban mindennapos voltam náluk nyolc éven keresztül, míg el nem szakadtam végleg Ercsiből. Az apja könyvei közül főleg a Pallas Lexikont forgattam, de Arany János munkáit is itt volt alkalmam megszeretni. Később pedig az orvosi könyvek is érdekeltek, főleg az anatómia és fejlődéstan, meg a fiziológia. Ekkor támadt kedvem az orvosi pályához, ami azonban a pálya költséges volta miatt mindig igen ködös messzeségben lebegett előttem.

Közben ötödik gimnazista koromban történt, hogy a falunkba új református pap került, akinek volt egy nálam egy évvel idősebb fia, Varga Sándor, a később csákvári ref. pap és esperes. Sándor szintén mindennapos lett a doktorék házában és igen jó barátok lettünk. Az ő révén jutottam a parochia könyvtárához, ahonnan főleg teológiai könyveket: Baur Egyháztörténetét, Kovács Ödön Dogmatikáját, Lewes Filozófiatörténetét és a Történelmi Életrajzok kötetét olvastam meleg érdeklődéssel. Az öreg pap már az ötödik osztály végétől kezdve vasárnap délutánonkint néha a templomi szószékre is fölküldött, s ekkor a papság felé fordult az érdeklődésem.

A pesti gimnáziumban pedig Varga Bálint nevű tanárom fölfigyelt a magyar dolgozataimra és szívesen csiszolta a stílusomat. Ugyancsak az ötödik gimnáziumban történt, hogy meleg barátságot kötöttem egy Lator László nevű, később fiatalon elhunyt osztálytársammal és sokszor megfordultam az otthonukban. Náluk láttam először a régi megyei

gentry-családok életformáját. Laci özvegy édes anyjával élt Budapesten. Az atyja Ugocsa megye főjegyzője volt és a család Nagyszőlősen volt birtokos. A fiúnak irodalmi hajlamai voltak és egy kis házi önképzőkört alakított a barátaiból, ahol saját szerzeményeinket mutattuk be és bíraltuk meg. Közben sok szépirodalmat faltunk, főleg Jókait. Laci azonkívül szenvedélyes levelező volt és egész az érettségéig sok levelet váltottunk, tele az ifjúság sok buta és szép eszme-futtatásaival. Ez a barátság kétségtelenül sokat csiszolt rajtam az emberek közt való forgolódás tekintetében.

Debrecenben az osztályfőnökömnek, Nagy Zsigmondnak köszönhetek legtöbbet, aki az iskolán kívül is bevont a beszélgetéseibe és főleg a filozófia tanulmányozásának szükségességét hangoztatta előttem.

Tőle kezdtem tanulni privát szorgalomból franciául is, aminek későbbi tanulmányaim folyamán legtöbbször hasznát vettem.

A debreceni önképzőkörben szorgalmas bíráló voltam, s egy ízben versírással és novellával is megpróbálkoztam, ami mind hozzájárult kifejezési készségem gyarapodásához. Egyébként azt hiszem, nem voltam az érettségi alkalmával semmivel sem különb, mint más reményteljes ifjú, bár egy-két kis írásom már előbb is megjelent egy ifjúsági vallásos lapban, érettségi után pedig a jó öreg Egyetértés hozta a nyáron egy tárcámat Reviczky Gyuláról. Ekkor minden azt mutatta, hogy ha lehet tőlem valamit várni, azt az irodalomtörténet és a kritika terén fogom megmutatni.

Az egyetemi évek

1903. június havában a debreceni ref. kollégiumban színjeles eredménnyel tettem le az érettségi vizsgát. Mint mondták: praeclare maturus voltam. De hát quid nunc? Ingadoztam a papi és a tanári pálya közt, s Kolozsvárra gondoltam, ahol a theologusok egyúttal – úgy hallottam – az egyetemen is hallgathatta, és így egyszerre készülhettek mind a két pályára. Ennek a terhétől nem ijedtem meg, de közben más valami történt. Kezembe került még a kollégiumban a Báró Eötvös József-Collegium pályázati hirdetménye és én benyújtottam ide a pályázatomat állami ingyenes helyre azzal, hogy a középiskolai magyar–német szakos tanárságra óhajtok készülni. A debreceni gimnáziumban osztálytársam volt a fiatal Tisza István gróf: a nyár folyamán megkértem őt egy levélben, hogy az édes apjával támogattassa a kérvényemet. A fiatal gróf válasza kedvező volt, de hogy a kiváló államférfi aztán valóban protegált-e engem „illetékes helyen” vagy sem, ezt máig se tudom. Én persze izgatottan lestem a pályázat eredményét, s mivel ez késett, augusztus egyik napján a hajón felutaztam Budapestre és személyesen állítottam be a Collegium nagyhatalmú igazgatójához, a híres B. G. úrhoz (így nevezték ugyanis a kollégisták Bartoniek Gézátt!), hogy kérvényem sorsa felől érdeklődjem. A nagyúr a régi Csillag-utcai Kerkapoly-ház első emeletén a pesti Központi Vásárcsarnok mögött (ebben a házban székelte akkor a Collegium) kegyes leereszkedéssel és hűvös szívességgel fogadott. Ám kifejtette előttem, mily nehéz a dolog: sok az eszkimó, kevés a foka, – szóval sok a pályázó és kevés különösen az államköltséges hely, tehát azt ajánlaná, jelentsem ki és ezt egy szülői nyilatkozattal is támasszam alá, hogy egy féldíjas helyet is elfogadnék. Én ezt naiv fejjel megtettem és a kívánt szülői nyilatkozatot is beküldöttem. Azt gondoltam ugyanis, hogy a Collegium pénztárába befizetendő évi díjat majd megkeresem privát órák adásával és így nem lesz semmi baj. Mert azzal tisztában voltam,

hogy a szüleim ezt képtelenek lesznek értem megfizetni, hogy azontúl még ruházzanak is. Továbbá abban a balhitben voltam, hogy a második évre majd előléphetek egy ingyenes helyre... De nem így történt!

Hamarosan rájöttem, hogy kár volt türelmetlenkednem és személyesen mennem fel B. G. úrhoz és még nagyobb kár volt a mesebeli holló módjára a sajtot kiejtenem a számból: mert ha Tisza István volt valóban a protektorom, bizonyos fölvettek volna ingyenes helyre, amivel még évi 200 korona zsebpénz is járt, így pedig az évi 400 korona féldíjat a szüleim csak adósságból fizethették ki, amit aztán kamataival együtt, sőt tőkében is jóval megtetézve nekem kellett a későbbi években megfizetnem. S ehhez járult még egy további nemszeretem mozzanat: amint szeptemberben bevonultam a Collegium egyik II. emeleti szobájába, ahol két egybenyíló szobában nyolcan laktunk (négy harmadéves bölcsész és négy gólya), B. G. úr azt kérdezte tőlem, tudok-e németül? Én azt feleltem: beszélni még nem tudok, de meg akarok tanulni, – mire ő kereken kijelentette, hogy akkor szó sem lehet arról, hogy a német szakra iratkozzam, hanem magyar–latin–görög szakra kell készülnöm. Magántanítás pedig a Collegium tagjainak tiltva van, mert azok az egész napot tanulmányaiknak kötelesek szentelni, és különben is délután a kollégistáknak az egyetemi előadásokon kívül külön óráik vannak a Collegiumban.

Erre forogni kezdett velem a világ, mert rögtön láttam, hogy ilyen feltételek mellett és féldíjas kollégiumi tagként, amivel még az egyetemen is csak féltandíjat kaphatok, a tanári pályát ugyan el nem végezhetem, mert hiányzik hozzá a nervus rerum gerendarum, – a pénzem! Írtam tehát egy keserves levelet Kolozsvárra Kenessey Bélának, a későbbi erdélyi ref. püspöknek, aki akkor az ottani ref. theologiai akadémia igazgatója volt és kértem, hogy vegyen föl theologusnak. Kenessey hosszan válaszolt és igyekezett szándékomról lebeszélni. Kifejtette levelében mily nagy dolog az, ha az ember az Eötvös-Collegium tagja lehet és hangoztatta, hogy a tanár maga is pap, tehát még akkor sem vagyok rossz helyen, ha hajlamaim erre a pályára vonzanak. Én tehát maradtam: lesz, ami lesz! Az első egyetemi évet csak kihúzó a Collegiumban, s azután? Hátha lehetek ingyenes tag.

Aztán csakhamar magam is rájöttem, hogy Eötvös-Collegistának lenni valóban kiváltságos dolog. Különösen boldog voltam a szép és gazdag könyvtárban, amelynek anyagát szabadon használhattuk. Tehetséges ifjak körében élhettem, akik közt ragadóssá lett a kiválás vágya még a lustákra is. Ott élt akkor – hogy csak néhányat említsek – Szabó Dezső, Szekfű Gyula, a két Zemplén, Kodály Zoltán, állandóan a könyvtárban izzadt homlokán zöld ernyővel Bauer Herbert, aki később Balázs Béla néven lett a kommunisták írója, s velem egy évfolyamban jártak Kuncz Aladár és Laczkó Géza... Kollégiumi szakvezető tanárim voltak: Horváth János, Némethy Géza, Gyomlay Gyula és a kedélyes Wotan: Hoffmann Friczi bácsi. Az egyetemen Beöthy Zsolt ékes szavú előadásait hallgattam, Alexander Bernát tette előttem érdekessé a filozófiát és Hegedűs István lelkesedett a classica-philológiában, míg mellette Ponori Thewrewk Emil és Pecz Vilmos vezetgetett be a szövegkritika és a nyelvtudomány rejtelseibe. De sehogyse tudtam bevenni Szinyei tata finn–ugor összehasonlító nyelvészetét és a nekem borzalmas finn nyelvet. Miatta amint tehettem, hátat is fordítottam a magyar szaknak, míg a latin–görög filológiát mindjobban megszerettem. Mégis legtöbbet jelentett nekem a Collegium könyvtára, ahol sokkal többet tanultam, mint az egyetemen. Ez volt az oka,

hogy nem esküdtem soha egy mester szavára sem, hanem igazában az autodidaxis útjain jártam már kezdettől fogva.

Ez a magam útján járás lett B. G. úr szemében a vesztem, mert soha sem olyan könyveket talált szokott esti körútján az asztalomon, amit szerinte olvasnom kellett volna, hanem egyebeket: filozófiát, indogermán nyelvtudományt és francia írókat. Hiába kollokváltam tehát az egyetemen a megkívánt sikerrel, mikor az első év végével ingyenes helyért folyamodtam, B. G. úr minősítése szerint nem voltam szakomon az évfolyam elsője és így kérvényemet kedvezőtlenül intézték el. Féldíjasként persze maradhattam volna, ámde én ezt a féldíjat nem tudtam fizetni és így fájó szívvel benyújtottam B. G. úrnál a Collegium tagságáról való lemondásomat. Félfüllel úgy hallottam, hogy a hatalmas úr úgy nyilatkozott felőlem: nem félt, mert a jég hátán is meg fogok élni, de nekem a válás mégis fáj, mert nagy bizonytalanságot, a sötétbe ugrást jelentette. Akkor se hittem, ma sem hiszem, hogy a többi latin–görög filologus az évfolyamon különb volt, mint én, mert hiszen még doktorátusig se vitték, – az egy Kuncz Aladár doktorált közülünk, az se classica-philológiából, míg én a görög filozófia területén mégis csak tettem egyet-mást.

A Collegiumnak azonban sokat köszönök így is: sok mindenre ott nyílt ki a szemem. Ha ott maradhatok, pályám bizonyosan másképen alakul: talán sok vergődéstől, sok próbálkozástól megmenekülök. Talán jobb lett volna, talán rosszabb. Akkori kényszerű lépésemet mégse sajnálom egy pillanatig se, ha most pályámra visszatekintek, mert ott maradván bizonyosan nem találtam volna rá a feleségemre és vele arra a családi életre, amit sohasem volt okom megbánni és amit az életem nagy szerencséjének tartok. Nélküle bizonyosan nem lettem volna az, aki lettem. B. G. urat aztán nem is láttam újra csak akkor, amikor a pécsi egyetem rektora voltam. Ekkor nagyon kedves és előzékeny volt, – a múltat pedig mind a ketten kerültük szóba hozni. Neki bizonyosan kínos lett volna, nekem pedig nem volt már okom rája neheztelni vagy a múltért szemrehányást tenni.

A második egyetemi évet megint úgy kezdtem, hogy nagy sötétség előtt álltam. Egyik debreceni tanulótársammal hónapos szobát béreltünk a Lónyay utcában szemben régi iskolámmal, a ref. főgimnáziummal egy nagy ház udvari traktusában. Ettük az olcsó diákvendéglői ebédet és papirosról vacsoráztunk hol sajtot, hol töpörtyút. Átmentem október elején régi kedves tanáromhoz, a jó Varga Bálinthoz és privát órákra tanítványt kértem tőle. Ő tőle hallottam, hogy a gimnáziumnak akkori és általam még nem ismert tornatanára, Halász Zsigmond vívómester házi tanítót keres három gyermeke mellé és fizetésül kosztot és szállást kínál. Ajánlatára engem vett házához és így költöztem be a Váci utca 16. számú régi házba, ahol Halásznak a lakása és a vívóterme volt. Három gyermekét kellett tanítanom: Gittát, aki élénk felfogású, de lusta VI. gimnazista volt, továbbá az ötödik gimnazista Zsigát és egy hájfejű, vöröshajú harmadik gimnazista fiút, akinek a nevét bizony elfelejtettem. Az öreg Halász kevés beszédű jó ember volt, a felesége egy kövér beszélni szerető néni, aki már akkor a szívével laborált, amibe pár év múlva meg is halt. Engem az ebédlőjükben szállásoltak el, ahol aztán csak akkor fekettem le este, ha az öreg úr már vacsora után elszopogatta a rendes liter borát, ami meglehetősen hosszú időt vett igénybe. De különben nem volt rossz helyem. Volt rendes kosztom, este felé még vívó leckét is adott vagy az öreg úr, vagy az ügyes Zsiga gyerek. Dél előtt a gyerekek iskolában voltak, én az egyetemen, inkább csak a classica-philológiai szemináriumban, mint az előadásokon, a magyar szaknak pedig hátat fordítottam, – nem unatkoztam többé az öreg Ukkó nyelvészeti óráin. A délutánjaim persze kellően el voltak

foglalva a három gyerek instruálásával, meg Gitta vitatkozásaival és Zsiga fantasztikus elbeszéléseinek a meghallgatásával. De délelőtt a szemináriumban buzgón olvastam és így ennek az évnek a végén, a rendes időben latin és görög nyelvből dicséretes eredménnyel le tudtam tenni a tanári alapvizsgát is.

A harmadik évre azonban semmi kedvem se volt Halászkékhöz visszamenni. Se nem a gyerekek, se nem az öregek miatt, hanem azért, mert ez a családba való teljes beékelődés ott az ebédlőjükben sehogyse volt ínyemre. Soha sem lehettem egyedül és jobban a magam ura szerettem volna lenni. Valamelyik újság apróhirdetése közt olvastam egy hirdetést, hogy egy vidéki úri család két kis gyermeke mellé nevelőt keres. Írtam erre egy levelet, vázolvva alapvizsgás tanárjelölt voltomat és kellő részletességgel kifejtve talán kissé nagyobb képpel is, mint kellett, nevelői felfogásomat. Nos erre a levélre kaptam egy okos női levelet, amelyben felajánlotta nekem a levél írója az alkalmazást Gödrén, Baranya megyében. Így kerültem a Jeszenszky-kúriába a Sásdtól mintegy 10 kmnyire fekvő Gödrére 1905. október elsején. A régi szabású vidéki földesúr életét találtam itt, ahol egy vékony 9 éves kis lányt és egy nagyon eleven eszű kis 7 éves fiút kellett az elemi iskolai ismeretekre tanítanom. A gyerekek mellett volt még német kisasszony is, tehát nekem nem lett volna velük sok dolgom és a kastélykert végében a kertészlakban volt a szobám, ahol az öreg kertészné viselt rám gondot. Ebéd és vacsora a kastélyban nagyúri módon folyt le, inas szolgált föl és este vacsora után társasjátékot játszottunk a mamával és a gyerekekkel. Nappal még arra is jutott idő, hogy a katolikus káplánnal puskával a kezünkben jártuk a mezőt. Ámde hogy miképen alakult volna itt a sorom azt nem tudom, mert két hét múlva az öcsémtől sürgőnyt kaptam Kiskunhalasról, hogy utazzam oda. Ő akkor ott járt negyedik gimnáziumba és az igazgatója megbízásából küldte a sürgőnyt. Ennek az előzménye pedig a következő.

1905 nyarán a kiskunhalasi ref. főgimnázium igazgatótanácsa egy latin–görög szakos helyettes tanári állásra hirdetett pályázatot. Erre én alapvizsgámmal benyújtottam a pályázatomat, de okleveles pályázók mellett magától értetődően sikertelenül. Csakhogy mit tesz Isten? Október elején Vass Árpádot, az egyik ottani class. philologust kinevezte a miniszter az óbudai főgimnáziumhoz és így az iskolának sürgősen szüksége volt a pótlására. Emlékeztek a pályázatomra s gondolták, én azonnal jöhetek, tehát felhívtak jelentkezésre. Odautaztam és másnap, október 15.-én már meg is választottak egy évi időtartamra heti 22 órai tanítási kötelezettséggel. Így már vissza se mentem Gödrére, hanem levélben elköszönve a Jeszenszky-családtól, magam helyett Boda Pétert, egy pesti theologus barátomat ajánlottam magam helyett, akit alkalmaztak is és már a holmimat Boda küldte utánam Halasra.

A halasi gimnázium nem tartozott az ország legjobb híré iskolái közé, azonban éppen azokban az években, amikor én odakerültem, már nagyon megjavult. Néhány igen jó tanár került ide, jórészt apostata szerzetesek, akik nagyon emelték a tanítás színvonalát. A nyári pályázaton is Birta István, az Eötvös Collegium volt növendéke választatott meg, aki kitűnő pedagógus volt és később is igyekeztünk a színvonal emelésére. A tanárokat azonban különösebb tudományos ambíciók nem hevítették. Egyik-másik a pedagógiai vizsgák letételét is elhanyagolta: volt, aki 7 évig, volt aki 3-5 évig késett, míg bemutathatta az oklevelét, de ez nem akadályozta iskolai munkája igen becsületes elvégzésében. Valamivel többet tudtak, mint amennyit tanítottak és ez éppen elég volt. A kellemes és vidám társas élet elterelte őket a studiumoktól, mikor pedig megházasodtak, mindegyik

szerzett legalább egy kis szőlőt, ha nem tanyát és a szőlőművelés, a gazdálkodás legalább olyan fontos lett a számukra, mint az iskola. Ezért óráközi szünetekben sokkal több szó esett a tanári szobában az időjárásról, a permetezésről, szőlőnyitásról-takarásról és kapálásról, mint mély pedagógiai problémákról. Vidám névnapokkal, reggelig tartó dús vacsorákkal fűszerezett élet volt ez a halasi, amik mind háttérbe szorították a könyvet. Jellemző, hogy a 14 tagú tanári karban nem volt köztük egyetlen dr. phil. se, de volt egy kitűnő turkologusunk, Thúry József, akit éppen az én tanárkódásom első évében a budapesti egyetem Vámbéry Ármin tanszékére hívott meg, de neki is csak alapvizsgálója volt és a doktorátusa hiányzott.

Így bizony én a harmadik egyetemi éven kezdve csak távhallgató voltam a budapesti egyetemen, mint valami mezei jogász és egyetemi előadást újra csak akkor hallottam, amikor már magam tartottam azt. Mégis nagy ambíciók éltettek, de amikor arról találtam szót ejteni kollegáim előtt, hogy nemcsak oklevelet kívánok szerezni, hanem leteszem a doktorátust is és utána habilitációra törekszem, szívükből jót nevettek nekik oly furcsa terveimen, mondván: elég lesz, ha 4-5 év alatt elérhetek az oklevélig és ha megokosodom, nem beszélek többé ily badarságokról... Ebben a hitükben még jobban megerősödtek akkor, mikor 1906 karácsonyán eljegyeztem a feleségemet, akivel inkább a szegénységre, mint tanyára és szőlőre számíthattam. Mégis minden úgy történt, ahogyan én hittem és akartam, s nem úgy, amint ők jövendőlték.

Ennek pedig szintén megvan a története.

Úgy látszik, pedagógiai működésemmel meg voltak elégedve, mert az egy év leteltével állandósítottak azzal a záradékkal, hogy oklevelem bemutatásától kezdve automatikusan a rendes tanárok sorába lépek elő. Ebben oroszlánrésze volt Szilády Áronnak, a tudós halasi papnak, a keleti nyelvek és a magyar irodalomtörténet halhatatlan érdemű kutatójának, aki érdeklődéssel figyelte azokat a terveket, amiért kollegáim általában kinevettek. Thury József 1906. májusában elhalálozván még mielőtt egyetemi katedráját elfoglalhatta volna, megüresedett a halasi gimnázium könyvtárostanári tiszte és erre Szilády a tanári karnak egy másik jelöltjével szemben az egyháztanáccsal engem választatott meg 1906 nyarán. Így egy kb. 40,000 kötetes szép könyvtár öre lettem, amelynek rendezési munkája címén Thury egészen föl volt mentve a tanítás alól, s az egyháztanács engem is csupán heti félórás számú tanításra kötelezett. Ez a könyvtár lett az én szerencsém. Beültem a csendes könyvtárba, a katalógizálással nem sűrgetett senki és a heti 10-12 órai tanítás nem volt terhemre. A kollegáim nem zavartak könyvekért, mert megelégedtek a tanári szoba kézikönyvtárával, ha ugyan olvasott közülük egyik-másik, csupán néhány külső olvasó jelentkezett egy-egy Jókai vagy más regény irányában. Így nyugodtan tanulhattam, készülhettem a vizsgáimra és olvashattam kedvemre. A könyvtári átalányt pedig olyan könyvek beszerzésére költhettem, amik engem éppen érdekeltek.

Bizonyosan jórészt ennek a kedvező helyzetemnek köszönhető, hogy – ámbár hírét se hallottam az egyetemnek, ahol egyik barátom íratott be és íratva alá az indexemet – a lehető legelső terminuskor letettem a vizsgáimat elég szép eredménnyel: 1907. áprilisában a tanári szakvizsgát, 1907. májusában a filozófiai doktorátust, s minthogy már két és félévi tanári működést tudtam igazolni, 1907. december 11.-én a pedagógiai vizsgát, mire e naptól fogva főgimn. rendes tanárrá léptem elő. Még ekkor is én voltam a tanári testület egyetlen doktora Kiskunhalason.

Kiskunhalason

A vizsgáktól tanártársaim élénk csodálkozására igen gyors ütemben, sőt a tanári pálya elvégzésére szabályosan előírt öt esztendőnél félévvel előbb megszabadulván állásomban véglegesítve a halasiak elképzelése szerint immár legfeljebb a szőlő és tanya megszerzése várható volt rám. Azonban engem ilyen ambíciók egyáltalában nem hevítenek. 1908. május 23-án megházasodtam. A jó Isten gyors ütemben három gyermekkel áldotta meg házasságunkat (József szül. 1909. március 4., Edith szül. 1910. március 17., Endre szül. 1911. augusztus 25. az apám születése napjának évfordulóján), akiket hála az Égnek sok gonddal és küzködéssel szerencsésen fel is nevelhettünk, s mindegyiküknél megértük, hogy unokáinkban gyönyörködhetünk. Istennek ezért a jótéteményéért nem győzők eleget hálálkodni, mert nagyobb boldogságot szülők számára el sem tudok képzelni. Feleségem, noha ősi halasi lány, sohasem gondolkodott röghöz tapadt halasi módon, mert nem a szőlőben és tanyában látta az élet egyetlen értelmét, mint ahogy még az elődei is hitték. Mindig velem érzett és amennyire tőle telt híven szolgálta törekvéseimet és őszintén tudott velem együtt örülni, ha ezekben némi sikereket érhettem el. Az ő hűségének és fáradhatatlan gondosságának köszönhetem, hogy a napi apró-csprő családi gondok nem nyomtak agyon, bár jutott belőlük részünkre is éppen elég, hanem maradt időm még tudományos munkám számára is.

Az öreg Szilády Áron volt az, aki ezekben a kezdő években az írásra felbátorított. Eleinte néhány könyvismertetést, majd 2-3 nagyobb cikket íratott velem a szerkesztésében megjelenő Irodalomtörténeti Közlemények számára, s amit sokan alig hittek, írásaimat anyagilag is igen tisztességesen honorálta. Ezen vérszemet kapva, egyre-másra írogattam főleg könyvismertetéseimet a legkülönbözőbb folyóiratokba, majd cikkeim is kezdtek a Budapesti Szemlében és az Athenaeumban is megjelenni. Doktori értekezésemről Pauer Ákos ismeretlenül igen meleg hangon írt az Egyetemes Philologiai Közlönyben, s így lassan-lassan bátorságot és kedvet kaptam a munkára, de a magyar irodalomtörténetet most is elhagyva mindinkább a filozófia felé fordultam érdeklődéssel és titkos vágyam az lett, hogy egykor a filozófiatörténet terén alkossak valami érdemeset, hogy majd annak idején jogosan törekedhessem Alexander Bernát utódként a filozófiai katedrára. Bizonyosan ez volt annak a mozgató rugója, hogy a filozófusok közt is őt kerestem föl 1911-ben személyesen és ajánlkoztam neki a Filozófiai Írók Tárában régóta hirdetett és esedékes Pascal-kötet elkészítésére. Más filozófiai korifeust ebben az időben még egyáltalán nem ismertem: valamikor voltam ugyan Medveczky Frigyesnek néhány Bacon-előadásán, de unalmasnak találtam, – Pauer Imrét pedig, az Akadémia és az egyetem akkoriban hatalmas urát még csak nem is láttam. Elég volt lélektanát és logikáját forgatnom a pedagógiai vizsga kedvéért.

Alexander Bernát a nála szokásos jóakarattal fogadott és segítségemre volt. Pascal-fordításom revíziójában lépten-nyomon alkalmam volt meggyőződnöm jóindulatáról és az a néhány levél, amit ennek kapcsán váltottunk, nagy tiszteletre ébresztett személye iránt. Ennek alapján mertem neki magántanári tervemről is szólni, amit ő kedvezően fogadott, de azt ajánlotta, a tanulmányokon túl írjak még valami monográfiát, egész könyvet, mielőtt kérelmemet a budapesti egyetem bölcsészeti karán előterjesztem. Ekkor szántam rá magamat, Tainenek ekkoriban megjelent négy kötetes leveleit és Alexander

akadémiai emlékbeszédét olvasva, hogy fehérvári diákéveim óta mindig érdeklő irodalomtörténész és kritikus filozófusomról: Taine Hyppoliteról könyvet írok. Felfogásom ugyan közben meglehetősen eltávolodott az ő pozitívizmusától, mert Pascal nyomán más francia filozófusok: Descartes, Malebranche, Maine de Biran, Bergson ragadtak meg és különös szeretettel olvastam Boutroux Emil ragyogó tanulmányait a régibb és újabb klasszikus filozófusokról, valamint egyéb filozófiai írásait, amelyek mintaszerűeknek tűntek előttem mind a módszer, mind a stílus szemszögéből.

Az 1913. évet főképen Taineről szóló könyvem megírásának szántam és egyes részeit különböző folyóiratokban közöltem. A következő évben pedig benyújtottam habilitációs kérvényemet. Az első szavazáson hamarosan sikeresen túlestem, de az ügy érdemi elintézése késett. Egyrészt a háború kiütése, másrészt Pauer Imrének, a második bírálónak nyugalomba vonulása miatt. Őt ekkor már az egyetemi ügyek egyáltalában nem érdekelték, – hát még egy olyan ember habilitációja, akit személyesen sohasem látott!? Így aztán az ügy csak akkor került napirendre, mikor Pauler Ákos került föl Kolozsvárról Budapestre: ketten Alexanderrel 1916. áprilisában beadták a karnak érdemleges referátumukat. Június elején sikeresen kiállottam a magántanári kollokviumot is és a nyár folyamán a miniszter által is megerősített egyetemi magántanár lettem a budapesti egyetem bölcsészeti karán a francia filozófia történetéből.

No ez Halason már olyan rendkívüli jelenség volt, ami ott még soha nem fordult elő. A kollegáim egészen zavarban voltak: nem tudták, mit csináljanak vele: szégyenkezzenek-e vagy örüljenek? Mindenesetre elhatározták, hogy az iskola évi Értesítőjében egy szót se szólnak róla, inkább lemondtak arról is, hogy pl. nevük mellett ott legyen, hogy a „Történelmi” vagy egyéb Társulat tagja, amit évi 10 korona díjért bárki odabiggyeszthetett a neve mellé. Eddig ezt mindig büszkén közölték a világgal, most inkább ezt se tették, nehogy egyik társuk neve mellett ott legyen olvasható, hogy „egyetemi magántanár”. Csakugyan parva sapientia regitur mundus! Én lettem a tanári kar fekete báránya, aki többet mert és többet tett, ment amennyi Halason illett.

Csoda-e ilyen körülmények között, hogy kézzel-lábbal igyekeztem elkerülni Halasról. Egyetemi városba vágytam, ahol nagyobb könyvtárt, több tudós embert találhatok. Fiatal fővel és az autodidaxis nehéz útját járva abban a naiv hitben voltam, hogy rokonszellemtű társaság szellemi fejlődésemre ösztönzően fog hatni, s nem tudtam, hogy az embernek nincs jobb társasága, mint önmaga. Pályáztam Debrecenbe a ref. gimnáziumhoz, Budapestre, Kolozsvárra, – mindhiába! Mindig volt egy rokon, egy sógor vagy koma, aki megelőzött. A debreceni ref. akadémia bölcsészeti karának megszervezésekor Mitrovics Gyula és Tankó Béla mellett szinte pályám kezdetén jelöltek harmadik helyen, de hát természetes volt, hogy akkor is Mitrovics, egyik debreceni pap fia lett a győztes a filozófia-pedagógiai tanszéken, hogy aztán az ottani egyetem felállításakor csúfosan kiessen Tankó Bélával szemben. Az állami státusba átkerülni szinte a lehetetlenségek közé tartozott, mert ott a felekezettől átvett tanárnak általában újra a helyettes tanárok között kellett kezdenie: erre pedig én már családi körülményeim miatt sem vállalkozhattam.

Közben 1914 tavaszán megismerkedtem Kornis Gyulával, aki ez év őszén a pozsonyi egyetem filozófiai tanszékére került. Vele jó barátságba kerültem és élénk levelezés indult meg köztünk, amely tartotta bennem a lelket. Az ő közbenjárásának köszönhettem, hogy Zichy János a háború derekán mégis kinevezett Budapestre a Bulyovszky utcai főgimnáziumhoz rendes tanárnak a VIII. fizetési osztályba. Nagy szó volt ez! Felmentem

Budapestre, letettem a hivatali esküt és körülnéztem. Lakást akkor már nem lehetett Pesten kapni, a megélhetés napról napra nehezebb lett. Elkedvetlenedtem. Hazamentünk Halasra és másnap – a pesti tanárságról lemondtam. Kornis dühös volt, szidott mint a bokrot, de úgy éreztem, másképen ebben a helyzetben a családom érdeke miatt nem tehettem. A pesti nyomorúságtól megriadtam.

Már mint magántanár pályáztam aztán Pauler Ákos kolozsvári tanszékére, ahol voltak jóakaró barátaim. Schneller István volt a referens és javaslata alapján a kolozsvári kar első helyen jelölt aequo loco Bartók Györggyel. A minisztérium egy évig ült az aktán, s végül a pálmát a kolozsvári püspökfi és munkapárti korifeus Bartók György vitte el, én lemaradtam. Rá kellett jönnöm, hogy nekem a pályázatokkal nincs szerencsém! A sors nem azt akarja, amit én. Legjobb, ha nyugton maradok és megvárom, mi történik velem.

Elkövetkezett a rémes összeomlás, – majd az 1919. évi kommün ideje. A halasi könyvtár népkönyvtár lett és helyembe az a kollega ült, aki már 1906-ban is oda akart kerülni. Kornis Pozsonyban volt, Pauler Ákost Budapesten eltiltották a tanítástól. A legmélyebb levertségben éltem.

De semmi sem tart örökké. A kommünek is vége lett. Az oláhok bemocskolták, felforgatták a halasi könyvtárt. Ősszel mégis újra kezdtük az iskolában a munkát és akkor üzenetet kapok Imre Sándor államtitkártól, hogy beszélni akar velem. Felmegyek, jelentkezem nála a minisztériumban, s azt kérdi tőlem: miért nem pályáztam az Erzsébet nőiskolai polgári iskolai tanárképző főiskola filozófiai-pedagógiai tanszékére? Mondtam neki, nem láttam a pályázati hirdetést, mert nem olvastam a hivatalos lapot. Erre megkérdi tőlem: nem vállalnám-e el azt az állást? Igenlő válaszomra utasított, hogy a titkárnál írjak e tárgyban pár soros kérvényt, mellékletek fölöslegeseek. Ezt megtettem és pár nap múlva csakugyan kinevezett a minisztertanács főiskolai tanárrá a VI. fizetési osztályba. Így kerültem el Halasról oda, ahol két évig aztán ezekben a nehéz időkben is igazán jól éreztem magamat. Tanítottam a főiskolán és tanítottam magántanárként az egyetemen: meg voltam elégedve. A következő évben családomat is föl tudtam vinni Budapestre: egyelőre nem volt semmi egyéb vágyam.

A főiskolán

Az Erzsébet-Nőiskola főiskolai része, melynek tanárává lettem, polgári iskolai tanárnóket képzett. Itt filozófiát és pedagógiát adtam elő, továbbá a jelöltek gyakorló iskolai kiképzését vezettem. Mindez meglehetősen sok dologgal járt, de örömmel végeztem, mert figyelmes, szorgalmas és ragaszkodó tanítványaim voltak. Tanári működésem sok elismerésben részesült és mindez munkakedvemet még fokozta. Egyik évben a VIII. gimnazista lányoknak is tanítottam lélektant és logikát, továbbá a fővárosi pedagógiai szemináriumban is rendszeresen előadtam a tanítók számára rendezett kurzusokon. Az inflációs évek nyomorúságát még ezzel a megfeszített munkával is nehezen tudtuk átvészelni, mert a fizetés és a különböző óradíjak nem sok vásárló erőt jelentettek.

Ekkor történt, hogy a Pantheon könyvkiadó Császár Elemér barátom ajánlására megbízott egy tankönyvnyi terjedelmű filozófiatörténet megírásával, amelyet sok egyéb munkám mellett pár hónap alatt el is készítettem és a könyv szép sikert aratott. Némi bővítéssel három kiadásban jelent meg, s egyúttal jórészt ez tette a nevemet oly ismertté, hogy 1921. tavaszán a menekült és akkor a budai Szegényház utca egyik iskolájában

tengődő pozsonyi egyetem bölcsészeti kara meghívott a Kornis Gyula távoztával megüresedett filozófiai tanszékre. A meghívás kissé szokatlan körülmények között történt, mert az előadó Weszely Ödön főleg baráti alapon Bárány Gerő min. tanácsos meghívását szorgalmazta, s így hozzám a meghívás elfogadása felől előzetesen nem intéztek hivatalos kérdést. A kar azonban túlnyomó többséggel leszavazta Weszelyt és engem hívott meg a jelölő kari ülésen. Erről én csak kb. egy héttel később értesültem először beszélgetés közben Pauler Ákostól, aki gratulált nekem, s én nem tudtam, hogy mihez. A dékán, Gyomlay Gyula ugyanis maga is Bárány híve volt és így nem éppen sietett a kar határozatát velem közölni. Mivel a kisebbség jelöltje maga is a kultuszminisztérium magasrangú tisztviselője volt, remélték, hogy a miniszter (Vass József) a meghívást nem fogja elfogadni és a kart hármas jelölésre utasítja, s akkor Bárány Gerő mégis kinevezhetővé válik, mert a jelölésből aligha lehet majd kihagyni. De Vass nem így döntött, hanem elfogadta a kar meghívási javaslatát és így kinevezésemet a kormányzó 1921. november 1.-én aláírta. Utólag visszatekintve a dolgokra azt hiszem, a miniszteri elhatározásban része volt annak, hogy Vass Temesvárról fel akarta hozni magyar állami szolgálatba római kispap korából való barátját és paptársát, Mester Jánost, aki ebben az időben a temesvári kath. papnevelő intézet filozófia-professzora volt. Neki szánta az én helyemet, utánam ki is nevezte, engem pedig az egyetemre tett át. Ilyen váratlan „véletlenek” szoktak döntenek emberek sorsa felől!

A főiskolán nem örültek annak, hogy ott hagyom őket és megpróbálták rávenni, hogy az egyetemi tanári kinevezést még megtörténje előtt hársítam el magamtól. Mivel a főiskola igazgatóját éppen ez év tavaszán a szegedi egyetem tanárává nevezték ki, felajánlották, hogy maradjak ott igazgatónak, amikor is az épületben egy gyönyörű lakást is kaptam volna. S mivel a menekült pozsonyi Erzsébet-tudományegyetem pécsi elhelyezése ekkor került előtérbe, a fővárosban maradás előnyeit is kiszínezték előttem. De nem álltam kötélnek, hiszen mindig tudományos pályára törekedtem, s éppen ezért az egyetemi tanár függetlenségét, s benne azt, hogy azzal foglalkozhat az ember, amihez kedve van és így a kenyérkereső pálya azonossá lehet az ember lelki hajlamaival, – mindennél többre becsültem. Amíg én ezen a pályán működhettem, ez így is volt, s amikor a szabad filozofálás tilalmas lett a magyar egyetemeken: az idők vihara lesodort a kathedráról. Világnézetemet és tudományos meggyőződésemet ilyen módon egy percig sem voltam kénytelen elárulni. A kathedrán mindig professor, azaz hitvalló voltam. Bizonyosan sokszor tévedtem, de egyetlen egyszer sem hazudtam. Amit tanítottam, azt valóban vallottam, s mindig igyekeztem magamat ebben tökéletesíteni, ezért még ugyanazt a problémakört sem adtam elő ugyanabban a formában, mert féltem a megmerevedéstől és szégyeltem volna, hogy a hallgatóim nem hallanak tőlem egyebet, mint amit könyveimben vagy régi jegyzetekben már olvashatnak. Hogy három évtizeden át így élhettem és taníthattam, valóban isteni kegyelemnek tartom.

Volt még egy alkalom, mikor az egyetemi tanárságról el akartak téríteni. Mikor Hóman Bálint újra szervezte a tankerületi főigazgatóságokat és visszaállította a kir. főigazgatói intézményt (amely mellelleg nem sikerült!), magához kéretett és rá akart venni, hogy vállaljam el a budapesti tankerület kir. főigazgatói tisztét. Pintér Jenőt ugyanis nyugalomba szándékozták küldeni, s mint mondta, ezt csak úgy teheti meg, ha más komoly tekintélyt állíthat a helyére. Az adminisztráció azonban ekkor sem volt ínyemre és a cserét nem vállaltam. Sohse bántam meg ezt a lépést és örültem, hogy Pintér Jenő így haláláig a helyén maradhatott. Nem hiszem, hogy nála jobb főigazgató lett volna belőlem.

Mikor már távozni készültem az Erzsébet-Nőiskolából, szerettem volna, ha tapasztalataim alapján még javíthatók valamit a főiskolai tanárképzés munkáján. Mivel azt láttam, hogy a főiskola munkája szenved attól a túlfűtött erotikus légkörtől, amelyben az itt együvé zárt és internátusban élő fiatal nők képzelete a tanárok körül szinte egy-egy erotikus rajongó falanxot teremtett meg, egy memorandumot készítettem amelyben a két (férfi és női) főiskola egyesítését javasoltam, mert úgy véltem, hogy hasonló korú ifjak és lányok együttes képzése ezt a furcsa levegőt meg fogja változtatni. Hiszen az egyetemen is együtt tanulnak szerte a világon a főiskolai korú fiúk és lányok, s a veszély ebből cseppet sem több, mint lenne a nélkül! Javaslatomat azonban az Erzsébet-Nőiskola tanári testülete elvetette, mondván, hogy a lányok lelkiségének megfelelően még ugyanazt a tudományt is másképen kell a fiúknak és a lányoknak előadni. Szerintem nem volt igazuk, mert a nők megértő képessége cseppet sem kisebb a férfiakénál, sőt talán még nagyobb, csak éppen az eredeti, alkotó tudományos munkában ritkább, – de hát ugyan hány férfi hallgatóból válik az egyetemeken is a tudománynak alkotó munkása!? Tanártársaim a tudat alatt bizonyosan a primadonnaságukat és a körülrajongottságukat féltették. De amit az én javaslatomra ez a testület mereven elutasított, azt pár év múlva Klebelsberg megcsinálta – egyesítvén Szegeden a két budapesti polgári iskolai tanárképző főiskolát. Az eredmény szerint egész helyesen és teljes sikerrel.

Indítványom kudarcra hozzájárult ahhoz, hogy könnyebb szívvel váltam meg az Erzsébet-Nőiskolától, mikor 1922. tavaszán átadhattam előadói munkakörömet az utódommá kinevezett Mester Jánosnak, a gyakorlati képzés vezetését pedig Radák Olgának, akit én választottam ki e célra az intézet régi növendékei közül a Csalogány utcai képző tanári karából. Hogy milyen sikerrel, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy hamarosan ő lett a főiskola Szegedre költözése után az Erzsébet-Nőiskola igazgatója az V. fizetési osztályban.

[II.]

Az Erzsébet-Nőiskolában

1919 őszén a köztársasági kormány a polgári iskolai tanárképzés intézményeit: a budai Pedagógiumot és a pesti Erzsébet-Nőiskolát főiskolai rangra emelte, főleg az akkor államtitkárként tevékeny Imre Sándor kezdeményezésére, aki előbb a Pedagógium igazgatója volt. Ugyancsak az ő terve volt, hogy e két főiskola tanárai az egyetemi magántanárok közül kerüljenek ki a magasabb színvonalú tudományos képzés érdekében. Így kerültem én 1919 októberében az Erzsébet Nőiskolába a filozófia és pedagógia tanszékére.

Egészen más feladatok vártak itt rám, mint a halasi gimnáziumban. Dolgom akadt elég sok, mert az elméleti tárgyak előadása mellett a hallgatók tanítási gyakorlatait is elő kellett készítenem és vezetnem, ami meglehetősen nagy megterhelést jelentett. E mellett a szinte semmivé vált inflációs pénz miatt a megélhetés kedvéért a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumban, a Szabadegyetemen és másutt is kénytelen voltam előadásokat vállalni, s így is igen nehezen lehetett a háztartásunkra szükséges összegeket megkeresnem. Mégis nagy kedvvel végeztem ezt a munkát és közben irodalmi munkásságomat is folytathattam. Így írtam meg a Pantheon-kiadó megbízásából (Császár Elemér kezdeményezésére)

filozófiatörténetemet pár hónap alatt, amely aztán később bővítve még két újabb kiadást ért meg.

Mikor az Erzsébet-Nőiskolába kerültem a főiskola még átszervezés alatt állott és igazgatója egységesen Berta Ilona volt. A nevelés régi érdemes munkása, akinek azonban a tudományos képzés iránt sem érzéke, sem képessége nem volt. A tanári értekezletek a főiskolai részben is jelentéktelen beszélgetésekben teltek el, ahol szinte állandó műsorszám volt, hogy Ilona néni az általa, nagyra értékelt Mihálovics néhány irredenta versét olvasta föl. De ez nem tartott sokáig, mert már 1920 tavaszán a főiskola igazgatójává Horger Antalt, a főiskola magyar nyelvtudományi tanárát nevezték ki és evvel csupán a gyakorló iskola és az évről évre lemorzsolódó lánygimnáziumi osztályok maradtak meg Ilona néni igazgatása alatt.

A főiskola hallgatósága okleveles tanítónőkből állott, továbbá az Apponyi Kollégium tagjaiból, akik a polgári iskolai tanári oklevél megszerzése után még két évig tovább folytatták tanulmányaikat részben itt, részben az egyetemen, hogy tanítóképző-intézeti tanári oklevelet szerezzenek. Tehát 19-23 éves sőt idősebb nők ültek itt előttem az előadásokon. Tapasztalatom szerint nagy szorgalommal végezték tanulmányaikat és figyelmes hallgatóságot alkottak. De komolyabb és eredeti kutatásra termett tudományos érdeklődés nem volt bennük. A kollokviumokra és a vizsgákra, szóval: az oklevélért tanultak és nem a tudományért.

E mellett a főiskolának valami fülledt erotikus levegője volt, mint általában minden olyan lányiskolának, ahol a lányok fiútársak nélkül össze vannak zsúfolva. Faut de mieux ezeknek a lányoknak jó része egy-egy tanáruk köré csoportosult és az érte való rajongásban élt. Nem tudok róla, hogy ebből csak egyszer is komolyabb baj származott volna, de kétségtelenül főlősleges ferdeségek származtak. Így lett pl. a jó Tolnai Vilmos az irodalom szakos lányok „istene”, míg a földrajzosok a csinos Kogutowicz Károlyért rajongtak, a kémikusok meg az ifjú Jugovicsért, míg a jótét-lelkek a nagyevő Berecz tatát tömték finom ételekkel.

Az idő közben telt-múlt. A közállapotok is javultak és két évem telt el a főiskolai tanárságban, amikor hírül vettem 1921 májusában, hogy az akkor menekültként Budán működő pozsonyi egyetem bölcsészettudományi kara engem hívott meg szótöbbséggel a filozófiai tanszékre, amely Kornis Gyula távozásával megüresedett. A meghívásban oroszlánrésze volt Kornisnak és Császár Elemérnek, akikhez főleg Prinz Gyula csatlakozott. Ez ugyanis eljött az Erzsébet-Nőiskolába, amelynek régebben maga is tanára volt és ott quasi információt szerzett be rólam, mivel személyesen nem ismert. Ők voltak a karban az én propagátoraim, míg Weszely Ödön Bárány Gerőt, a minisztérium osztályfőnökét és személyes barátját lancirozta. A Kar többsége mégis mellettem döntött de én minderről jó ideig semmit se tudtam. A dékán akkor Gyomlay Gyula volt, aki nem tartotta szükségesnek, hogy akár a meghívás szándékáról, akár annak megtörténtéről engem értesítsen és elfogadó nyilatkozatom után tárgyalassa le az ügyet, holott ez hivatalos kötelessége lett volna. Így aztán úgy jutottam az Erzsébet-egyetem filozófiai katedrájára, mint Pilátus a Credoba. Se nem kértem ezt, se nem kérdezték tőlem, kedvem van-e hozzá. A kinevezésem 1921. november 1.-én megtörtént, de én még 1922. februárjáig tovább tanítottam a főiskolán is.

Ugyanebben az időben történt, hogy a főiskola tanára: Horger Antal a szegedi egyetem magyar nyelvtudományi tanszékére nyert kinevezést. Úgy Horger, mint tanártársaim jó

része arra igyekezett rábeszélni, hogy ne menjek át az egyetemre, hanem vállaljam el a főiskola igazgatóságát. Erre csak azt tudtam válaszolni Horgernek: ha neki megéri az egyetemi katedra a főiskolai igazgatóságot, miért ne érné az meg nekem is!? Így aztán a főiskolai igazgatóságomból nem lett semmi. Eltávozásom azonban mégse történt meg némi zavaró intermezzo nélkül. Az utolsó tanári ülésen ugyanis egy indítványt terjesztettem a tanári testület elé, amely nem találkozott köztetszéssel. Mi volt ez?

Ebben az időben már az egész világon együtt tanultak az egyetemeken fiuk és lányok. Mikor már tisztán a tudományos képzés céljait szolgálja egy intézmény, semmi ok sem mutatkozik rá, hogy a két nemű ifjúság tanítását elkülönítsük. Ahogyan nincs férfiaknak és nincs külön nőknek való tudomány, elvileg nem indokolt a külön-külön képzés sem, főleg ott, ahol egyformán azonos tudást kívánunk mind a fiuktól, mind a lányoktól. Hivatkoztam arra is, hogy sem a Pedagogium, sem az Erzsébet-Nőiskola tanárjelöltjeinek létszáma nem oly nagy, hogy ne lehetne a két intézményt az intenzívebb tudományos képzés érdekében egyesíteni, s evvel még az állami költségvetést is kevésbé terhelnék meg. Végül – bár ezt nem mondtam ki – megszabadítanánk a női főiskolát túlfűtött erotikus levegőjétől, mert a két nem ifjúsága természetesebb útját találná meg a vonzásnak.

Kértem javaslatomnak a kultuszminiszter elé terjesztését. Ez bizonyosan meg is történt, hiszen hivatalos beadvány nem sikkadhatott el. A pártoló értelemben való előterjesztés azonban nem történt meg, mert a tanárok többsége nem helyeselte a két intézmény egyesítését. Szerintük a nőknek a tudományt is más módon kell tanítani, mint a férfiaknak, lévén a két nem intellektusa és egész lelki berendezése is másforma. Különösen hangsúlyozta ezt Tolnai Vilmos, a tudományos apróságok nagymestere.

A főiskoláról elkerülve én többé nem érdeklődtem a beadvány sorsa felől. Gondoltam, elsüllyedt az aktatengerben. Annál jobban meglepett, mikor Klebelsberg kerülvén a kultuszminiszteri székbe, a két főiskolát Szegeden egyesítette és szoros kapcsolatba hozta azt az egyetemmel. Nem hiszem, hogy éppen az én indítványom vevődött elő e célból a minisztériumban, inkább elképzelem, a szegedi egyetem erősítésének szándéka juttatta eszébe e Columbus-tojást, annyi a tény, hogy alig két-három év múlva a két főiskola egyesített tanárai akarata ellenére. A Pedagogiumba pedig beköltözött a Testnevelési Főiskola, az Erzsébet-Nőiskola pedig újra leányközépiskola lett internátussal egybekötve.

A pozsonyi, ill. pécsi egyetemen 1921–1940

A pozsonyi egyetemet a debrecenivel együtt 1914 nyarán állította fel a magyar kormány. Az előbbi inkább csak jelképesen, mint valóságosan, mert a régóta ott működő jogakadémia egyetemi rangra emelésén túl csupán a kórház három főorvosát nevezték ki a leendő orvostudományi kar magjává. Ez az intézmény tehát inkább egy későbbi egyetem reménysége volt, mint valódi egyetem. E tekintetben a debreceni alapítás már kezdetben szerencsésebb volt, mert itt a régebbi református jogakadémia és teológia rangemelésén túl még a bölcsészettudomány magjául is megvolt már 3-4 tanszék, s az orvoskar számára is nagyobb lehetőségek kínálkoztak a meglévő intézményekben. A pozsonyi egyetem nem is mozdult el a kezdet stádiumából 1918 nyaráig, amikor a világháború végső vonaglása közben Apponyi Albert miniszter elrendelte a bölcsészeti-, nyelv és történettudományi kar felállítását 8 tanszékkel. Az így megalakult csonka egyetem kényszerült ezúttal a csehek

elől 1920-ban Budapestre menekülni a kolozsvári egyetemmel egyidőben, amelynek tanárai a románok térhódítása következtében váltak földönfutókká.

Nemzetgyűlésünk az idők lázában törvénybe iktatta mindkét egyetem fenntartásának szükségességét és a kolozsvárit Szegeden, a pozsonyit pedig Pécssett rendelte elhelyezni „ideiglenesen”, míg majd az idők fordultával alapítási helyükre visszatérhetnek. Ehhez az elhelyezéshez nagy mértékben igénybe kellett vennie a két város áldozatkészségét is.

A budapesti vergődés után a kolozsvári egyetem hamarosan, már 1921-ben megkezdhette működését, de a pozsonyinak tovább is a fővárosban kellett tengődnie, mert Pécs szerb megszállás alatt volt. A jogi és a bölcsészeti kar Budán a Szegényház utcai gimnázium épületében élt látszatéletem, az új kinevezésekkel bővült orvosi kar pedig különböző szükségintézményekben helyezkedett el. Bizony, szegényházi élet volt ez. Hallgatósága alig volt. Inkább a budapesti egyetemről kiszorult zsidó ifjúságból került ki, semmint eredeti komoly törzshallgatósága volt.

Minden jel azt mutatta, hogy Vass József miniszternek nem is igen fájt a feje a pozsonyi egyetem miatt, s ha ő marad a kultuszminiszteri székben, szinte bizonyosra vehető, hogy ez az egyetem lassan elsorvadt, kimúlt volna. Belülről, az egyetem felől egy ember ügybuzgósága tartotta ébren az elhelyezés ügyét: az időközben egyetemi kormánybiztossá kinevezett Pekár Mihály orvostudományi professzor, s ő nyerte meg támogatójául Tóth Lajos államtitkárt. Nekik köszönhető az egyetem életbenmaradása, továbbá az általuk az ügynek megnyert Klebelsberg Kunónak, aki Vasst fölvaltotta e miniszterségben.

Klebelsberg rajongott új intézmények alapításáért, amelyek létrehozását a maga érdemének tekinthette, Pekár és orvosprofesszor társai meg a leendő pécsi klinikáktól a délszláv területek felé nagy vonzóerőt reméltek és álmaikban ők nevelték jó részben Zágráb és Berlin ifjú orvosait és gyógyították e terület betegeit. Fájdalom, a valóságban ez meddő álom maradt. Klebelsberg minisztersége kezdetén nem nagyon érdekelte a már Szegeden élő egyetem, de annál jobban izgatta a Pécssett megvalósítható új terv. Mikor aztán Pécs 1922-ben felszabadult a szerb megszállás alól, nagy lendülettel fordult a pécsi egyetem megalapítása felé. Tudatában ott élt a szándék, hogy a régi Nagy Lajos egyetemét hívja újra életre. Ezt fejezi ki az új egyetem aulájában az ő rendeletére készült freskó is.

Az egyetem alapítása azonban nem ment nehézségek nélkül. Pécs szegény, kifosztott város volt. Meglévő épületei alig voltak alkalmasok az egyetemi intézmények elhelyezésére, s pénze sem volt újak emelésére. Ide nem volt oly könnyű az egyetemet betelepíteni, mint a kolozsvárit volt Szegedre.

E miatt a pécsi egyetem újrászületése sem volt könnyű. Magában a városban is csak néhány vezető ember volt őszinte akarója, a pécsi intellektuális társadalom hűvösen vagy ellenségesen állt vele szemben. Az orvosok a praksisuk hanyatlásától félték a klinikák miatt, a táblabírák rangjuk tekintélyét féltették az egyetemi tanárok mellett, a papság ferde szemmel nézte, hogy az új egyetem egy evangélikus teológiával akar bevonulni a katolikus Pécsre. Ez végül maga is jobbnak látta, ha csakugyan Sopronban marad és területileg külön él az egyetem törzsétől.

Így aztán csak 1923 őszére juthattak odáig a dolgok, hogy megkezdődhetett az egyetem Pécsre költözése a legszűkebb keretek között. A régi Pécsnek volt egy újabban épített kétemeletes reáliskolája: ebben helyezkedett el a rektori hivatal, a jogi és a bölcsészeti kar, továbbá az orvostudományi karból az élettani, a biológiai, a fizikai és a kémiai intézetek!

Nem kell hozzá magyarázat, mennyire primitív és éppen nem egyetemi színvonalon. Az anatómia kapott egy átalakított új épületet. S erre megkezdődött az egyetem Pécsre költözése. 1923 őszén itt nyitotta meg kapuit a jogi, a bölcsészeti kar, továbbá az orvosi kar két első évfolyama, s az evangélikus teológia – Sopronban! Az orvostudományi kar felsőbb évfolyamai a városi kórháznak, egy kereskedelmi középiskolának és a katonai bőrkórháznak klinikákká való átalakítása után csak a következő évben: 1924-ben költözhetett le. A nőhallgatók egy addig eléggé rossz hírű szállodában, a fiuk pedig egy újonnan épült elemi iskolában kaptak bennlakást. (Hogy ezek az állapotok évtizedekig alig változtak, arra nézve legyen szabad megemlítenem, hogy csak a húszas évek végén épült a hallgatók részére a Maurinum-kollégium, a harmincas években a jogi kar új épülete, s most épül – a hatvanas évek elején – a monumentálisnak ígérkező új klinikai épülettömb.)

Ilyen körülmények között készült az egyetem 1923 nyarán a pécsi költözködéssre. Az alapító pozsonyiak közül alig néhányan tartoztak már ekkor a tanári testületbe. A jogi kar három professzora, az orvosi karból egy, s a bölcsészek közül hat professzor jött még Pozsonyból, a többiek új emberek voltak, köztük jó magam is. A többiek átmentek már más egyetemekre vagy egyéb intézményekhez. A jogi kar szinte egészében újra alakult a pécsi kat. jogakadémia tanárainak egyetemi professzorral kinevezésével, az orvosi kar szintén új emberekből állott, akik, azonban régi barátokból verbuválódtak, a bölcsészkaron ketten voltunk homo novusok.

Mindnyájan tudatában voltunk annak, hogy nehéz feladatok várnak az 1923/24. tanév egyetemi tanácsára, s különösen a rektorára. A választás joga ez évben a bölcsészek köréből kívánta a rektor kijelölését. A három kar 12 elektora 1923. június 8.-án egyhangúlag engem választott meg az Erzsébet-egyetem első pécsi Rector Magnificusának. Így nekem jutott a feladat, hogy a pécsi egyetem első tanévet megnyissam és vezessem.

Egyetemünk pécsi működésének megkezdése nem történt meg könnyen. Sok minden hiányzott. A szükséges épületek adaptálása éppen csak megkezdődött. Az egyetem személyzete részére nem voltak lakások. Magam is az egyetemi szemináriumok részére kijelölt helyiségekben laktam rektori évem alatt, s rajtam kívül csupán egy bölcsész-kollégámnak sikerült cserével lakást kapnia. A legtöbben un. „utazó tanárok” voltak akarva-akaratlan. Az állam ebben az első évben a hallgatók számára épített egy kétemeletes házat, ezt voltunk kénytelenek 1924 ősztől kezdve éveken át tanári lakásokként használni, ahol 12 professzori lakást adhattunk át a használatnak.

Az egyetem 1923 október derekán mégis megnyithatta kapuit nagy ünnepi fénnel. A volt reáliskolából központi egyetemmé átalakult épület első emeletén a Dudits Andor freskójával díszített szép aulát megtöltötte az ünneplő közönség, amely többek közt meleg érdeklődéssel hallgatta a miniszter és a többi szónok biztató jövőt ígérő beszédeit.

A megnyitás éve a politikai történet eléggé zavaros idejére estek. Az un. „keresztény kurzus” volt az uralkodó planéta és ezt egyetemi vonatkozásban a „numerus clausus” jellemezte. Az egyetem belső életét ez nem nagyon zavarta volna meg, ha elegendő keresztény hallgatója jelentkezett volna felvételre. Ettől azonban nagyon távol voltunk. Még a jogi kar úgy ahogy csak ki tudta tölteni szabályosan az engedélyezett kereteket, de sem az orvosi, sem a bölcsészeti karról ez nem volt elmondható. Ezeken a felvehető hallgatók 50 %-a sem volt kitölthető keresztényekkel, s így ezek népszerűsége igen siralmasnak lett volna mondható.

A jogi karon is inkább csak az első két évben volt a hallgatószám jelen az előadásokon,

de itt is csak kb. fele részben, a magasabb évfolyamokon pedig hallgatók hiányában még az előadásokat is sokszor nem lehetett megtartani. A hallgatóság zöme az un. „mezei jogászok”-ból került ki, akik csupán a szigorlatokra utaztak Pécsre, egyébként indexeiket néha százasaival a jogi kar altisztjei „kezelték” jó pénzért és ők írták alá a tanárokkal a jelenlét igazolását. Ez a Kar nem is annyira tanító, mint szigorlatoztató Kar volt: szigorló volt bőven az egész ország területéről, mert egy-két professzor kivételével a többi vigyázott is rá, hogy túlságos szigorúval ne riassza el a vizsgázókat. Így aztán bőven avathattuk minden szombaton az államtudományi- és a jogtudományi doktorokat.

Az orvostudományi Kar hallgatósága egészen más képet mutatott. Itt nem lehetett a tudományt távolról hallgatni, az előadásokon és gyakorlatokon jelen kellett lenni, ha eredményes munkát akart a hallgató végezni. Ámde Pécs még a maga környékéről sem vonzotta a hallgatókat, nem hogy az egész Dunántúl területéről. Hiszen még a pécsi ifjúság jó része is Budapestre iratkozott be, ha erre módja volt. Pécsre a pesti egyetemről kiszorult ifjúság került, vagy akit a megélhetés könnyebbége irányított Pécsre. A Kar tehát sajátos értelmezést adott a numerus claususnak. Úgy értelmezte, hogy ha pl. a miniszteri engedély az első évre 100 hallgató felvételét engedte meg, de csak 40 keresztény kérte a felvételét, akkor a keret kitöltésével 60 zsidót vett föl melléjük. Így lett a pécsi egyetem orvoskara a zsidó ifjúság hazai menedéke és a külföldi egyetemeken végzett zsidó orvosok is itt igyekeztek diplomájukat honosítani.

A bölcsészkar a két másik mellett szinte a Hamupipőke szerepét játszotta. Mintegy 50 első éves helyet engedélyezett számára a miniszteri rendelet, de ennek felét sem tudta megtalálni rendszerint, ellenben az 50 hallgató után esedékes három zsidó hallgató mindig felvételre. Lényegében ez is túllépte a törvényes létszámot, de csekélyisége miatt se nem szorozott, se nem osztott. Általában a bölcsészhallgatók létszáma sohasem lépte túl a négy évfolyamon összesen az 50-60 főt. Ezek sem voltak mindig jelen az előadásokon. Így aztán sokszor úgy tűnt fel, mintha a bölcsészkar tanító személyzete: professorok, magántanárok és tanársegédek száma nagyobb lett volna, mint a hallgatóké.

A harmincas években az orvoskaron a helyzet valamiképp javult, de a másik két karon cseppet sem változott. Mindezek alapján nyugodtan állítható, hogy a pécsi egyetem benső állapota az első két évtizedében nem volt egészséges és a hazai négy egyetem között életképessége a leggyöngébbnek mutatta.

A kezdet kezdetén sok nehézséget okozott a politika bevonulása az egyetem falai közé. Ez első sorban az orvoskaron mutatkozott meg, ahol a zsidó hallgatókat kezdte ütlegetni a többi hallgató, sőt erre kívülről is kaptak segítséget. Sőt az anatomia professzora is a néma segítők közé tartozott, noha a fáma szerint ő maga is zsidó eredetű volt. Ezt ugyan nem tudom bizonyosan, de annyi tény, hogy ujját sem mozdította az intézetében dúló verekedések miatt. Én, mint az egyetem rektora, igyekeztem a rendetlenséget megfékezni és megpróbáltam a verekedések három vezérét megbüntetni azzal, hogy egy hónapra megvontam tőlük az egyetemi menza kedvezményét. Intézkedésemet azonban három nap múlva kénytelen voltam visszavonni, mert a pécsi „úri társadalom” felhördült és vendéglátását ajánlotta fel a rendetlenkedőknek. Engem pedig kikiáltott zsidóbérencnek, rector judaicusnak, holott semmi mást nem akartam, mint az egyetem békességét megőrizni az oktatás érdekében. Sine ira et studio cselekedtem, mert sem rokonszenv, sem ellenszenv nem élt bennem egyik fél iránt sem, hanem amit tettem, hivatali kötelességemnek éreztem. Ez a cselekedetem azonban rossz híreket költötte a fajvédő körökben és miatta buktam ki

1924-ben a M. T. Akadémia választásából is, ahol Wlassics Gyula korteskedett a „zsidózó pécsi rektor” ellen.

De ez még nem volt elég. 1924 tavaszán egy kis hisztérika orvostanhallgató azzal a hazugsággal állt elő, hogy egyik zsidó kollégája az anatómián meggyalázott egy keresztény hullát, mert azt tréfásan circumdederunt szóval és a kereszt jelével „beszentelte”. Ebből támadt az akkori lapokban nagy port vert „pécsi hullagyalázás” ügye. Én és velem együtt az egyetemi tanács is merő elképzelésnek és hazugságnak fogta föl az esetet, azonban a fajvédők másképp vélekedtek és A Nép c. déli lapjukban nagy támadást intéztek ellenem, sőt Lendvai (Lehner) István fajvédő képviselő az országgyűlésen is hevesen megtámadott és zsidóbérenc kommunista-voltom miatt eltávolításomat követelte. Klebelsberg a parlamentben erélyesen védelmébe vett, de A Nép ellen sajtópert voltam kénytelen indítani rágalmozás miatt. A lap ekkor egy a lipótmezei elmegyógyintézetben ápolt beteget állított a bíróság elé a cikkek szerzőjeként, aki némi hebegés után bocsánatot kért és a bíróság kötelezte a lapot a bocsánatkérés közzlésére. Ám milyen az én szerencsém: amikor a bocsánatkérésnek meg kellett volna jelennie, a lap beszüntette megjelenését. Így aztán a „jó magyarok” közt gyanús maradtam, mert semper aliquid haeret: könnyebb a szennyet rászórni valakire, mint azt lemosni.

Rektori évem tehát nem múlt el simán. Emberfölkötti munkát kellett végezmem, s azt mondhatom, sem erkölcsi sem anyagi hasznom nem volt belőle. A szokásos rektori jövedelem, melyből más időkben e tisztség viselője, házat vehetett, nálam nem volt semmi, mert a pénzromlás miatt az avatási díj fejenként 3000 korona, abban az időben egy kifli ára volt, a tanári fizetés is alig ért valamit.

De itt a helye annak is, hogy a pécsi társadalom és az egyetem viszonyáról is szóljak pár szót.

A pécsi társadalom lelki habitusa inkább német, mint magyar. Igazi pécsinek a „tükét” tekinti, aki ott vert gyökeret nemzedékeken át. (A szó eredete a szőlőművelőkre mutat, akik az emberben is a meggyökeresedett szőlőtőke analogiáját látták.) A század elején még kevés volt a „bevándorló”, így a társadalom eléggé zárkózott életű lehetett. Az egyetem elég sok új embert jelentett, s ezeket a pécsiek nehezen tudták elosztani. Legkönnyebben ment az orvosok befogadása, mivel ezeknek volt legtöbb érintkezésük a lakosság különböző rétegeivel. Vagyon és jövedelem dolgában is ők állottak legelől, tehát könnyen beilleszkehdettek a pécsi előkelőség vonalába. Elég hamar eloszlott tehát irántuk az a félelem, amellyel a régi pécsi orvosok várták a megérkezésüket.

A jogtanárok helyzete maradt a régi. Hiszen szinte valamennyien a volt katolikus jogakadémia tanárai voltak, s így rangemelésük alig jött szóba. Utánpótlásuk is csaknem teljesen az egri érseki jogakadémiáról történt, s így a Kar lélekben és viselkedésben, közéleti szereplésben is azonos maradt.

A bölcsészek kevesen voltak: tanárok és hallgatók elenyésző mennyiséget jelentettek. A filozófusok már az ókorban is gyalog jártak, s jellemző, hogy a Kar 17 éves fennállása alatt egyetlen bölcsésztanárt se jutott eszükbe a pécsieknek pl. városuk képviselőtestületébe beválasztani. Ennek persze oka volt az is, hogy a bölcsészprofesszorok maguk is idegennek érezték Pécsset. A vidéki egyetem tanárságában holmi számkivetést láttak, s úgy néztek a főváros felé, mint Ovidius Tomiból Róma felé. Ez részben nem is csoda, hiszen a maguk tudományának képviselőjeként egymagukra voltak hagyva: távol az elevebb tudományos élettől valahogy mindegyikük árvának képzelte magát. Érdemes tanítványaik se voltak,

mert a pécsi hallgatóság általában igen silány szellemű volt. Kevesen is voltak. Nem sok öröm volt köztük tanítani. A Kar egész fennállásának ideje alatt egy olyan hallgatója volt, aki máig (1961) egyetemi professzorrá tudott lenni, s rajta kívül 2-3 jelent még némi szerepet tudományos életünkben. Ez a siralmas helyzet nem volt titok a minisztérium előtt sem, ezért már 1940 előtt is többször fölmerült a Kar megszüntetésének gondolata. Nem lehet tehát azon megbotránkozni, hogy a Kar tanárainak fele állandóan Budapesten lakott és csupán az előadások megtartására utazott Pécsre, hogy aztán a legközelebbi gyorsvonattal háttal fordítson neki. Ezen még az sem tudott változtatni, hogy a minisztérium törvényt hozott az országgyűléssel, amely az egyetem tanárait kötelezte, hogy az egyetemtől legfeljebb 20 km távolságú körzetben lakhatnak.

Részben ezek voltak az okai az egyetem részben való stagnálásának, de talán legfontosabb volt ebben Klebelsberg elidegenedése Péccstől. Kezdetben ugyanis ennek a szenvedélyes építő miniszternek nagy tervei voltak Péccsel. Szeretett volna e célból pécsi képviselő lenni, ám a pécsi tükék képviselőnek inkább a maguk közül való régi tükéhez ragaszkodtak, s a miniszter jelölését a főispán és polgármester nem merték a siker reményével vállalni. Ehhez járult, hogy az egyetem egyik professzora, Prinz Gyula az egyik helyi lapban eléggé sértő cikket írt a miniszterről, mint az egyetem honoris causa doktoráról. Hiába volt minden engesztelési kísérlet, Klebelsberg elfordult Péccstől és minden alkotó szándékával a szegedi egyetem felé fordult. Szeged bőkezűbbnek is bizonyult, mint amilyen Pécs lehetett, s az eredmény a harmincas években mindenki szeme előtt volt, nem szorul bővebb megvilágításra.

A pécsi egyetem is a „*fluctuat non mergitur*” szavakat írhatta volna címerére. Gömbös miniszterelnök is tervezte a legalább részben való megsemmisítését: a bölcsészkart óhajtotta megszüntetni. Ez Prinz Gyula rektorsága idején történt. A rektor ekkor – elég szerencsétlenül – úgy látta jónak, hogy a miniszterelnököt szándékától úgy téríthetjük el, ha megteesszük a Kar díszdoktorának. Nekem jutott a kelletlen feladat, hogy mint a filozófia professzora (mivel ez a „szak” mintegy a többiek fölött áll és azokat összefoglalja) én öntsem szavakba a Kar egyhangú határozatából született indítványt. Ellene a Tanácsban csak a jogi Kar zúgolódot, bár ez is megszavazta. Gömbös halála azonban megmentette az egyetemet díszdoktorrá avatásától és egyben a bölcsészkart a megszüntetés fenyegető veszélyétől. (A „felszabadulás” után persze az egyetemnek ezt az akcióját is teljesen elferdítve teregették ki, s a „Kis Újság”-ban 1950 júniusában egy Nagy Tibor nevű bértollnok az én szerepemet teljesen hazugul írta le és olyan mondatokat idézett az indítványomból, amelyek egyáltalában nem foglaltatnak abban. De hát a rágalmozó szándék minden aljasságot igazol. A Pesti Hírlap természetesen nem közölte az én helyreigazításomat, ami 1946-ban nem is történhetett másképpen. Tájékoztatóul ide mellékelem az ügy eredeti egyetemi aktáit!)

Egyetemünk bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Kara ilyen vergődések között ért el 1940-ig, amikor Kolozsvár visszatérével sor kerülhetett a száműzött Ferencz József-tudományegyetemnek alapítási helyére történő visszaköltözésére. E nagyszabású aktus nem jött létre Szeged, Debrecen és Pécs némi megcsonkítása nélkül. A törvényhozás úgy határozott, hogy Péccsett a bölcsészkart „szünetelteti”. Az 1940/41. tanév eddigi működésének utolsó esztendeje volt. Jellemző, hogy mikor az egyetem tanárai 1940 őszén a mecseki hotelben búcsúvacsorára gyűltek össze, sem a város, sem a többi kar részéről

senki sem szólalt föl, hogy legalább búcsút vegyen az eltávozóktól. Circumdederunt...
A Kar rövid két évtized után meghalt. Vajjon lesz-e még föltámadása?

A szegedi egyetemen 1940–1948-ig.

Mikor 1940 őszen a kolozsvári egyetem visszaköltözött megváltozott formájában eredeti székhelyére, engem a szegedi egyetemből újjáalakult Horthy Miklós-tudományegyetem filozófiai tanszékére neveztek ki 1940 októberében. Szegeden új környezetbe kerültem, amely a pécsinél sokkal kedvezőbb és munkára buzdítóbb volt. Az egyetem egész elhelyezése méltóbb és felszerelése a tudományos munkára ugyancsak megfelelőbb volt. Noha a jogtudományi kar egyelőre itt is hiányzott, a filozófiai kar viszont a méltóképpen dolgozó természettudományi karral együtt működve eredményesebb munkát fejthetett ki, mint Pécsen. Nemcsak a tudományos légkör volt jobb Szegeden, hanem a hallgatóság is megfelelőnek mutatkozott.

A szegedi társadalom szintén közvetlenebb, barátságosabb, mint a pécsi. Magyarosabb, hiányzik belőle, a pöffeszkedő kispolgárság és az orvosi karban sem találkozott az a néhány sznob, akik Pécsen az egyetemi tanárok elitjének érezték magukat. Itt amazoknál jóval külön tudósok épp oly egyszerű emberséget mutattak, mint a többi tanártársuk: cseppet sem igyekeztek önmagukat a másikkal fölé emelni. Ebben az egészséges igazi magyar levegőben jól éreztem magamat, s 1940 ősztől 1944 őszéig, amikor a háború vihara hozzánk is elért, az életem legnyugodtabb és legmegelégedettebb éveit élhettem.

Szeged úgy engem, mint a többi újonnan odakerült kollégáimat meleg barátsággal és megbecsüléssel fogadott. Nem volt itt semmi abból a hűvös idegenkedésből, ami a Pécsre költözött – menekült pozsonyi egyetemet fogadta. Szeged kitarta kapuit előttünk. Talán volt ebben része annak is, hogy ez a város 1921 óta már hozzászólt az egyetemhez és láthatta, milyen gazdagodását jelentette az a városnak anyagi és szellemi téren egyaránt.

Az egyetem is megbecsülte személyemet és munkámat. Alig volt olyan egyetemi tisztség, amit alkalom adtán ne ruházott volna rám. Különösen megmutatta ezt akkor, mikor 1942-ben megkapta a felsőházi tagválasztás jogát, s erre a tisztségre egyhangúlag engem választott meg az egyetemi tanárok választó gyűlése. A megbízatás 10 évre szólt, de természetesen vége lett 1945-ben, mikor az akkori felsőházat és képviselőházat, egy szóval: a régi egész országgyűlést elfújta a szél.

1944 nyarán azonban már háborús állapotok köszöntöttek Szegedre. Szeptemberben minden felbolydult. Októberben az egész egyetem menekült az ostoba propaganda és a hivatalos kényszerítés következtében. Kit erre, kit arra kergettek a szelek. Szegeden mindössze 3 családtalan egyetemi tanár maradt, a többi szétszéledt a világ négy tája felé. Én a feleségemmel némi kerülővel a lányom és unokáim körében kötöttem ki Sopronban, ám a buta és gonosz nyilas kormányzat december elején őket is kitelepítette erőszakkal Németországba és mi a legnagyobb elhagyatottságban és elviselhetetlen körülmények közt maradtunk e határszéli városban. De elhatároztam, hogy semmi körülmények közt sem lépem át hazám határát és hasztalan igyekeztek hivatalos részről további menekülésre rávenni, Sopronban maradtam és bújtam a bombázások elől egyik helyről a másikra. Kétségbe ejtő helyzetemben segítségért Kelemen Krizosztom pannonhalmi főpáthoz fordultam, s levelemre válaszul 1944 karácsonyán ő magához hívott vendége gyanánt. Pannonhalma ekkor a svájci vörös kereszt védelme alatt álló nemzetközi gyermekvédelmi

menedékhely volt, s ennek vezetője is megengedte, hogy ott maradjunk. Ezen az Isten áldotta menedékben csendben és békében élhettünk 1945 április végéig, amikor már az egész Magyarország a szovjet hadsereg megszállása alá került és a régi ország és a régi társadalom romjain kezdett berendezkedni az új világ. Debrecenben országgyűlés ült össze és megkezdődött a nagybirtokok felosztása. A régi hivatalnokok eltűntek és helyüket ilyen vagy olyan homo novusok foglalták el, akik szerepükre éppen kéznél voltak vagy mohó érvényesülési vágyban égve fölnyújtották az ujjukat.

1945 április végén két volt miniszterrel: Rakovszkyval és Markossal egyetemben a rendőrség vitt be Pannonhalmáról Győrbe, ahol mintegy internált Jankó Gyula patikusnál. A kopó – nomen est odiosum – szimatolt körülöttem, majd semmi gyanúsat nem találván május 2.-án (hatvanadik születésem napján) a rendőrség megengedte, hogy az újra megindult vonattal elutazhattam feleségemmel együtt Szegedre. Három napig tartott az út Győrből Szegedig. A szegedi állomáson rendőri kordon várta az utasokat, s tetűvizsgálat után beterelték a városba, ahol kellő igazolás után megengedték a „hazatérést”.

Szegeden tökéletesen új világot találtunk. Otthonunk kifosztva, idegen emberekkel tele. Távozásunk ideje alatt a házmesternénk tolvajjá vált, jó embereink jó része megfélemlítve gyanú alatt állt, ha nem börtönben ült. Az egyetemen ostoba senkik és üres kapaszkodók grasszáltak, alig egy-két régi, persze behódolt professzor ült még a katedráján. Engem az ifjúság határozata kegyesen meghagyott a tanszékemen, de volt, akit „tudatlanság” címén elcsapatni kívánt. De a tanszék elfoglalásához külön rendőrségi engedély kellett, majd utána az egyetemi igazoló-bizottság előtt való vesszőfutás következett. Ennek tagjai a pártok és szakszervezetek képviselőiből kerültek ki, előbb Bartucz Lajos, majd Tóth László „el nem menekült” professzorok elnöke alatt.

Eljűk kerülve az egyik orvoskari tanársegéd (később angliai emigráns!) a „Mai politikai rendszerek” c. könyvemben fölfedezte, hogy a nagy és dicső Sztálint – mint később, 1961-ben a XXII. pártkongresszus – despotának mertem mondani, a vesztemet kívánta. A bizottság azonban csupán a Tanárképző Intézet elnökségétől fosztott meg érte, hozzátéve, hogy rokonszenvesen írtam a fasiszta rendszerekről. Ezt a határozatát később arra változtatta, hogy három évig nem léphetek elő. Mivel előlépésre már egyébként sem volt lehetőségem, ez a határozat lényegében felmentést jelentett, de a Tanárképző elnökségét nem óhajtottam vissza.

Ezek után több-kevesebb kellemetlenség után a lakásunkat is visszakaptam, s az egyetemen a régi módon folytathattam a munkámat, s több új tisztséggel is felruháztak a kollégáim. A városban nem tapasztaltam semmiféle ellenséges indulatot irántam, a legkülönfélébb pártok és intézmények kértek föl előadások tartására. Szóval: minden úgy látszott, hogy a kikökönt szeker újra kerékvágásba tért. A kommunista párt részéről állandóan hívogattak maguk közé, ezt azonban múltammal és minden dogmatizmussal ellentétben állónak éreztem és elhárítottam magamtól. Az 1947. évi képviselőválasztáson azonban – nem éppen okosan – megengedtem, hogy a polgári radikális párt listáján másodiknak jelöljenek. Persze megbuktunk. S ez a jelölés a „polgári” jelző miatt is gyanússá tett a kommunisták szemében. Ezért aztán, mikor Rákosi már elérkezettnek látta az időt a hatalom átvételére, elrendelte az egyetemek megtisztítását a polgári és nemzeti érzésű tanároktól. Ezt még 1948-ra a filozófia tanárain kezdte valamennyi egyetemünkön, végrehajtását pedig a hivatalosan kiscigizaként szereplő, de már akkor titkos kommunista kultuszminiszterére, Ortutayra bízta. Ekkor azonban még ez a fráter is

ragaszkodott némi formákhoz: nem mert senkit sem egyszerűen elbocsájtani vagy nyugalomba helyezni a szolgálatból. Ezért 1947 decemberében hivatalosan megüzente nekem a gyöngye jellemű Tóth Laci barátjával: adjam be nyugdíjazási kérvényemet, mert különben újból igazoló bizottság elé állít és tudhatom, mi lenne annak a vége! Üzenetét indokolni nem volt hajlandó. Erre én megundorodva és meg is elégelve a napról-napra nehezebbé váló, mert örökös megalkuvást igénylő egyetemi életet, beadtam nyugdíjazási kérelmemet s 1948. szeptember elsejére kértem a nyugdíjba helyezésemet. Ez annyit jelentett, hogy nyolc hónapig még fizetésem szabadságon voltam, s a kért időben megváltam a szegedi egyetemtől. Utánam a pedagógia, a történet és a lélektan professzorai már nem is kérhették a nyugdíjazásukat, hanem 1949-ben egy apró fecnín egyszerűen tudatták velük, hogy nyugdíjba vannak helyezve... Még az se vigasztalhatta őket, hogy ez „saját kérelmükre” történt velük, mint én velem. Sic fata tulerunt.

Nyugalomban

Nyugdíjazásom nem lett volna csapás, ha a régi nyugdíjtörvény rendelkezései szerint történik, amely a tényleges fizetés 90 %-át és azontúl még lakbérnyugdíjt is jelentett volna. 1948-ban azonban csak az akkori fizetés 30 %-át adta meg, s ezt azóta is alig valamivel emelte. Ma (1962) sem éri el a nyugdíjamat a mai egyetemi tanári fizetés 25 %-át, vagyis az éhenhalásra sok, a megélhetésre kevés. Hogyan éltünk tehát 1948 óta, erről jobb, ha nem beszélek. Szégyeljék érte magukat azok, akik ennek okai.

1952 februárjában aztán még ezt az éhbért is megvonták tőlem, mint általában a régi régime „méltóságos népelnymói”-tól! Ekkor fenyegette a hozzám hasonló rangú embereket is a kitelepítés veszedelme, ezért jónak láttuk, ha a különben kedves Szegedet elhagyjuk. Gyerekeinkhez közelebb kívántunk lenni, de a Debrecenben való elhelyezkedés nem sikerülvén, Hajdúszoboszlóra kerültünk. Itt közben a nyugdíjamat visszakaptam, de foglalkozást nem találtam.

Így élünk most szűkösben egy szobában és merenghetünk a régi időkön.

Ha jobb körülmények közt kerültem volna nyugalomba, azt mondhatnám, ez csak javamra vált volna. Minden hivatalos kötelességtől menten élhetnék gondolataim teljes kiérlelésének és megírhattam volna mindazt, amire szívem vágya készített. Ám nem csak a nyomorúság gondjai állják útját ennek, hanem a mai régime ennél sokkal kegyetlenebb intézkedése. Rám ütve az ideálista filozófus bélyegét eltiltották könyveim olvasását, sőt amihez hozzáférhettek, azokat elpusztították. A fasizmus vandálnak ítélt könyvégetését a kommunisták a könyvek zúzdába küldésével cserélték föl. Egyben megakadályozzák, hogy az én írásaim hazámban megjelenhessenek. Így lett belőlem élő halott, uomo finito. Élhetek a szobám négy fala közt, de innen ki nem kiálthatok.

Egy darabig ez az állapot sem akadályozhatott meg abban, hogy ne írjak. A gondolatok rákényszerítettek, s ezek az írásaim „hátrahagyott műveim” címen várnak a jobb időkre, vagy az elporladásra. Mi lesz a sorsuk? – ki tudná ma megmondani!?

Néhány befejező szó az írásaimmal kapcsolatban

Elég sok könyvem és cikkem jelent meg, ezek bizonyítják, hogy nem éltem tétlenül. Közöttük azonban vannak, amelyek nem belső kényszer nyomására születtek, hanem

az alkalom vagy a kiadói felhívás hozta őket létre. Én kora ifjúságom óta a szellem történetírójának és az emberi lélek tanulmányozójának készültem. Szerintem a filozófus, központi kérdése: micsoda az ember? A valóság minden egyéb része is csak annyiban érdekli, amennyiben az emberrel van összefüggésben. Természetfilozófia is csak úgy lehetséges, ha a természetet az emberrel való viszonyában vizsgáljuk. Ha a természetet az embertől függetlenül vizsgáljuk, akkor természettudományt, de nem természetfilozófiát csinálunk. Ennek a centrális érdeklődésnek megfelelően érthető, hogy írásaim a szellem történetén túl főleg az erkölcs- és a kultúrfilozófia területén mozognak. A matematika és a természettudományok területén műveltségem és tudásom hiányos, ez magyarázza a logikai problémák elhanyagolását is.

A szellem történetét úgy képzeltem el szolgálni, ha a nagy gondolkodók életét és műveit magyarázom, ezért a főtörekvésem egész életem folyamán arra irányult, hogy nemzetemet egy alapos filozófiatörténettel ajándékozzam meg. Ezt a munkát 3-4 vaskos kötetre terveztem, s elképzelésemben Boutroux és Dilthey művei lebegtek szemem előtt mintaként. Fájdalom! ez a tervem nem valósulhatott meg, mert nem akadt rá kiadó. Amikor végre ez az akadály elhárult, s a M. T. Akadémia is vállalta a kiadását, csak az első kötet, az Antik filozófia jelenhetett meg. A középkori filozófia története elveszett a második világháború végén még kéziratban, a többi pedig elnémitásom miatt már el se készülhetett. Így ez a nagy művem is torso maradt, mint jószándékú elődeimé: Domanovszky Endréé és Horváth Józsefé.

Még kora ifjúságomban megbabonázott Taine mesteri írásművészete, széles látköre, majd a levelezéséből élénk táruló személyes emberi értékei. Ezért róla írtam első nagyobb munkámat. Mire azonban 28 éves koromra a mű elkészült, már szűknek láttam a mester pozitívizmusát és könyvemben Taine, a filozófus kissé rosszul járt. Könyvem ennek ellenére érdemes írás. Kár, hogy amikor elkészülte után 10 év múlva megjelenhetett, már az idő is valahogyan eljárt Taine és a pozitívizmus fölött, így nem tehetett nagyobb hatást.

Érdeklődésem az értékelméleti idealizmus irányában tolodott el, de ha egy-egy gondolkodó lelki alkatát és tanítását írásaiban sikerült talpra állítanom és érthetően jellemezni, abban bizonyosan sokat köszönhetek Taine és Boutroux, általában a franciák hatásának.

Könyveim jó része kiadói ösztönzésnek okából, vagy előadásaim nyomán jött létre, ezért nem is óhajtok róluk részletesebben szólni. Azt hiszem azonban, vannak köztük olyanok, amik némi maradandóságra tarthatnak igényt.

Az *Antik Filozófia* megérdemelné az újra kiadást, bár a filozófiatörténetek elég hamar elavulnak. Mivel 1944 óta szinte hermetikusan el vagyok zárva a nyugati könyvektől és folyóiratoktól, sajnós! nem kísérhettem figyelemmel a külföld ilyen irányú kutatásait és eredményeit, de különösen a kézirataim közt található Platon-fejezet és néhány jegyzetem beiktatásával ez a munka még most is megállná a helyét.

„Bevezetés a filozófiába” címen érdemes volna újra kiadni azt a könyvem, amely *A filozófia* címmel 1944-ben jelent meg, s a háború alatt alig került az olvasók kezébe. Budapest ostromakor pedig a nyomtatott ívek a Pantheon pincéjében pusztultak el. Ez a könyvem *A filozófia kis tükréne*k harmadik nagyon bővített kiadása.

Ugyancsak három kiadásban jelent meg *A filozófia története* (Pantheon) című rövidebb összefoglalásom. Általános tájékoztatásra bizonyos pótlásokkal ez is használható lenne a jövőben is.

Gondolkodásom megismerésére legjobb tájékoztató az *Ember és Világ, Az ember lelki élete* című könyveim, továbbá a kéziratban maradt *Az erkölcsi világ*, melynek részei: 1. *Az erkölcsi élet*, 2. *A kultúra*, 3. *A világnézet*. Ezeknek olvasásából kitűnik, jogos-e engem egyszerűen ideálistának elkönnyelni, s kitűnik az is, miért nem vagyok marxista. Én magam gondolkodásom megelőlésére legszívesebben a KRITIKAI PERSONÁLIZMUS elnevezést használnám. Mit jelent ez?

Azt jelenti, hogy a teljes emberség az u.n. erkölcsi személyiségben (persona) valósul meg, s az emberi fejlődésnek ez a célja. S jelenti azt, hogy az ember világa nem a valóság passzív tükrözése, hanem mi a világunkat önmagunk aktív módon, szellemi aktusokkal építjük föl a valóság adottságaiból. Téves tehát az a tanítás, hogy a megismerés „tükrözés”, mert a valóság tükrözéseit az ismeretben az emberi szellem a maga benső alkotásának megfelelően alakítja képekké, ill. fogalmakká, végső fokon ismeretté. Ennek a szellemi alkotásnak folyamata a kritika és eredménye a filozófia.

Semmiféle filozófiai kutatás sem lehet el bizonyos fokú szkepszis nélkül. Descartesnak igaza van, amikor minden filozófiai kutatás élére a „mindenben kételkedni kell” (de omnibus dubitandum) kötelességet teszi. Így rá kell eszmélnünk arra, hogy vannak kérdések, amelyekre emberi természetünk miatt sohasem adhatunk választ. Ilyenek pl. a világ kezdetére és végére vonatkozó problémák, az istenség mibenléte és hasonlók, hiszen még azt se tudjuk igazán, mi az anyag, és mi az erő, ami azt mozgatja? S ki tudná felmérni a lélek és a szellem mélységeit!? Ebből következik, hogy minden metafizikát az ész költészetének kell tartanunk. A vallásokkal együtt szükséges és vigasztaló, fölemelő költemények ezek. Valóságszínük is lehet, de nem különben, mint ahogy regényt is írhatunk, amelynek minden hőse és történése igaz lehetne, mégse igaz, mert sem a szereplői, sem az eseményei soha nem történtek meg: nem igazak.

Tagadhatatlan igazság azonban, hogy a természetnek nevezett valóságnak vannak örök törvényei, amelyek szerint változásai végbemennek. Hogy aztán ezek egy örök isteni akarat megnyilvánulásai-e, avagy magával a természeti valósággal azonos lények (pl. hogy az anyag azonos-e az erővel?) az számunkra megismerhetetlen.

Ám az emberi társadalom egészen más alakulat, mint a természet. Ez emberi alkotás: annyi benne a törvényszerű, amennyi az alkotás törvényszerűsége. Formálója az emberi akarat. Élete: a politika a művészettel rokon, s nem a természettel. Az állam törvényei és a közösségek szokásai nem természet törvények, változtathatók, s nem állandók. Itt rejlik Marx tanításának alaptévedése. Az ő szándéka – mint mondja – a valóság megváltoztatása és nem a megmagyarázása. Tehát a valóságot a megváltoztatás szándékával vizsgálja és ehhez filozófiájában célt keres. Ebben a munkájában a társadalmat mintegy a természettel azonosítja, amelynek állandó törvények szerint történik a mozgása. Ilyen társadalmi törvények azonban nincsenek, mert az emberi akaratok szerint változik. Minden társadalmat eszmék mozgatnak, amelyek emberi tudatokban élnek (pl. szabadság, egyenlőség, jólét, stb.). A természetben nincs szabadság, se egyenlőség: minden megszabott pályán mozog és nincs még két egyforma falevél sem. Marx gondolkodása annak a pozitivistá, Comte-tól származó filozófiának a folytatása, amely a szociológiát egy sorba állította a matematikával és a természettudományokkal és a társadalomban is hasonló törvényeket keresett. Ez tévedés, mert a társadalom a természet mellett, vagy inkább: fölött élő erkölcsi világ, amely egészen más volta miatt egészen más valóság. A természetben un. örök

törvények, a társadalomban pedig un. örök értékek uralkodnak. Mozgásukat ezekkel írhatjuk le.

Marxék érdeme, hogy ráirányították figyelmünket a társadalom nagy alakító szerepére, de tévedtek, amikor ennek az érték-céljait magának a társadalomból eredettnek tartják. Az értékek nem valóságok. Függetlenek is ettől, de bizonyos módon az emberekben megvalósulhatnak. Nem a társadalomból származnak, de a társadalomban tudatosulhatnak. Maga Marx is úgy hiszi, hogy a kommunizmus idején az ideológia, azaz az érték tudat előtte jár és vezeti majd a valóság alakítását. Miért tartja tehát ezt megfordítottnak a kommunizmus előtt, amikor a társadalmi valóság előbbi, mint az ideológia, s ez csupán annak visszfénye? (Az Überbau itt az Unterbau származéka.)

Általában azt kell mondanom, hogy a valóság sokkal több rété, semhogy két dialektikus féllel kimeríthető volna. A társadalom nem tisztán bourgeoiskból és proletárokból, kizsákmányolókból és kizsákmányoltakból, a filozófia nem ideáлизmusból és naturáлизmusból áll, mert e két végtelen túl még számtalan árnyalat – ha úgy tetszik: osztály – szerepel bennük. Hamlet szavai az igazak: a valóság sokkal mélyebb semmint bölcselmünk álmodni képes.

Ezzel be is fejezem ezt az elmélkedést. Visszatekintve életemre, azt mondhatom: ha újra élnék, megint csak ezt élném végig. Egyet-mást okosabban, bölcsebben tennék, de a lényegben semmit sem változtatnék.

Halasy-Nagy József írásai Bibliográfia

DEÁK TAMÁS – KLUKOVICSNÉ PARÓCZY KATALIN –
RÁCZNÉ MOJZES KATALIN – SZABÓ ÉVA
(Szeged)

Bevezetés

Halasy-Nagy József (1885. május 2. Ercsi – 1976. május 6. Hajdúszoboszló) filozófus, filozófiatörténész. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett görög–latin szakos tanári oklevelet 1907-ben és még ebben az évben megszerezte a filozófiai doktorátust is. 1905-től 1919-ig a kiskunhalasi Református Főgimnázium tanára, 1919 és 1921 között az Erzsébet Nőiskola Polgári Iskolai Tanárképző Intézetben a pedagógia és a filozófia tanára, 1921 és 1940 között az 1923-ban Pécsre telepített, pozsonyi alapítású M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem, majd 1940-től 1948-as kényszernyugdíjaztatásáig a szegedi M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem filozófiai tanszékén dolgozott. Pécssett 1923/24-ben az egyetem rektora, majd a Bölcsészettudományi Kar dékánja volt. Szegeden a filozófia tanszék vezetője, közben 1941/42-ben a Bölcsészettudományi Kar dékánja, 1942 és 1944 között az egyetem felsőházi képviselője volt.

A tudományos közéletben is jelentős szerepet vállalt: Alelnöke volt a Magyar Filozófiai Társaságnak és a debreceni református kollégium volt tanulói szövetségének. Tagja volt az Országos Felsőoktatási Tanácsnak, az Országos Közoktatási Tanácsnak, a pécsi és szegedi Tanárképző Intézet Igazgatótanácsának, az Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak, az Athenaeum és a Pannonia szerkesztőbizottságának. Választott rendes tagja volt a Magyar Pedagógiai Társaságnak és a Kisfaludy Társaságnak, választmányi tagja a Magyar Lélektani Társaságnak.

Ezen bibliográfia alapjául a JATE Egyetemi Könyvtárának munkatársai: Klukovicsné Paróczy Katalin, Ráczné Mojzes Katalin és Szabó Éva által készített „Halasy-Nagy József tudományos munkásságának bibliográfiája” szolgált, melyet a Halasy-Nagy József hagyatékában található dokumentumok felhasználásával, illetve ezeket támpontul használva Deák Tamás egészített ki. A kiegészítés eredményeképpen került a hírlapi anyag a bibliográfiába, valamint számos pontosítás és kiegészítés. A végleges formát is Deák Tamás alakította ki.

A bibliográfiai tételek sorrendje: egy éven belül az önálló művek, tanulmánykötetben megjelent tanulmányok, könyvfejezetek, fordítások és más művekhez írott bevezetések alfabetikus rendben szerepelnek. Azonban ha a megjelenés sorrendje egyértelműen megállapítható volt, ehhez tartottuk magunkat, például egy-egy könyvsorozaton belül. Ezeket alfabetikus rendben követik a folyóiratok és napilapok, melyekben a publikációk megjelentek de az egy-egy folyóiratban, illetve napilapban megjelent publikációk időrendben követik egymást. A Halasy-Nagy József műveire vonatkozó recenziók megjelenésük időpontjától függetlenül a megfelelő tételnél találhatóak. A *-gal jelölt tételek leírása nem autopszián alapul.

A tételek leírása után annotációként szerepelnek a szerző különféle aláírásai, amelyben ezek eltérnek általában használt névformájától, ami 1932-ig Nagy József, ekkortól Halasy-Nagy József. Ugyancsak jelöljük az aláírás esetleges hiányát is. Szükségesnek tartjuk megjegyezni a 191. tétellel kapcsolatban, hogy Halasy-Nagy az általa fordított művet ez esetben felesége nevére adta ki.

Néhány, a szerző hagyatékában található tétel azonosítása nem sikerült, azonban a teljesség kedvéért közöljük meglévő adataikat:

Ceruzajegyzetek Bécsról. = Uj Nemzedék, 1926 előtt, szeptember – október. aláírás: nj.

Hekler Antal könyve Michelangeloról. = Uj Nemzedék, 1926 dec. – 1927.

Egyszerű levél a szerkesztőhöz. = pécsi napilap 1923 után, aláírás: az amerikai magyar.

Egy amerikai magyar jegyzetel Pécs furcsa... (hiányos cím.) = pécsi napilap 1923 után.

La filosofia ungherese. = Termini, 1937 után, 1218–1220. p. aláírás: Giuseppe Halasy-Nagy

Halasy-Nagy József munkái

1901

1. Alfred Russel Wallace. [Ism.] = Kolozsvári Egyetemi Lapok, 1901. 5. évf. 11–13. p.

1906

2. Reviczky. = Kiskunhalasi Ujság, 1906. jan. 1.
3. Alsirát. = Kiskunhalasi Ujság, 1906. máj. 15.
4. CCVIII. = Kiskunhalasi Ujság, 1906. máj. 15.
5. Versek I–III. = Kiskunhalasi Ujság, 1906. jún. 12. aláírás nélkül
6. Több világhosságot. = Kiskunhalasi Ujság, 1906. okt. 2.
7. Ave Caesar! = Kiskunhalasi Ujság, 1906. okt. 23. aláírás nélkül
8. Valami a színészekről meg rólunk. = Kiskunhalasi Ujság, 1906. nov. 27.
9. Karácsony. = Kiskunhalasi Ujság, 1906. dec. 25. aláírás: n.

1907

10. A görög atomista fizikusok filozófiájának alapvonalai. Bp. 1907. (Ny.: Franklin). 43 p.
Ism.: Pauler Ákos. = Egyetemes Philologiai Közlöny, 1907. 31. évf. 946–947. p.
11. A líra és epika eredetéről. Írta dr. Solymossy Sándor. Bp. 1906. [Ism.] = Irodalomtörténeti Közlemények, 1907. 17. évf. 508–510. p.

1908.

12. Esperantó. = Budapesti Hírlap, 1908. aug. 5.
13. Az orosz regény. Vicomte de Vogüé könyve. = Budapesti Hírlap, 1908. dec. 25.
14. Nietzsche olvasásakor. Emile Faguet: *Én lisant Nietzsche*. Paris. 1905. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1908. 134. köt. 504–506. p. aláírás: n.
15. A tudomány értéke. = Budapesti Szemle, 1908. 135. köt. 163–181. p. (Klny. is)
16. Támadás a classikus-philologusok ellen. = Budapesti Szemle, 1908. 136. köt. 133–137. p. aláírás: d.n.j.
17. Hermann Diels: *Die Fragmente der Vorsokratiker*. 2. Aufl. Berlin, 1906–1907. [Ism.] = Egyetemes Philologiai Közlöny, 1908. 32. évf. 462–464. p.
18. Platon Sophistája. (Görögül és magyarul.) Ford., bev., jegyz., philosophiai műszótár: Simon József Sándor. Bp. 1908. [Ism.] = Egyetemes Philologiai Közlöny, 1908. 32. évf. 625–627. p.
19. Boissier Gaston. [Nekrológ.] = Egyetemes Philologiai Közlöny, 1908. 32. évf. 644–646. p. aláírás: d.n.j.
20. Bodnár Zsigmond. 1839–1907. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1908. 18. évf. 1–16. p.
21. Sully Prudhomme. *Eine psychologisch-literaturgeschichtliche Studie von Dr. Ludwig Karl*. Leipzig, 1907. [Ism.] = Irodalomtörténeti Közlemények, 1908. 18. évf. 125–126. p. aláírás: n.
22. *Die ungarische Literatur*. von Friedrich Riedl. [Ism.] = Irodalomtörténeti Közlemények, 1908. 18. évf. 507–509. p. aláírás: x.

23. Sinay Miklós. Írta dr. Csűrös Ferencz (Programértekezés a debreczeni ref. főgimn. 1907/8-iki Értesítőjében.) [Ism.] = Irodalomtörténeti Közlemények, 1908. 18. évf. 509. p. aláírás: -a-
24. A sociologiai megösmérés lényege. Írta. Ratzenhofer Gusztáv. Ford. Timár Szaniszló. Bp. 1908. [Ism.] = Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1908. 1. évf. 691–695. p. aláírás: d.n.j.
25. Democritus. = Uránia, 1908. 9. évf. 115–118. p.
26. A Nietzsche-láz. = Uránia, 1908. 9. évf. 288–289. p.
27. Protagoras. (Megjegyzések a sophistamozgalom kezdeteihez.) = Uránia, 1908. 9. évf. 518–522. p.
- 1909**
28. France Anatole gondolkodása. = Budapesti Hírlap, 1909. máj. 4.
29. Gyulay Pál: Kritikai dolgozatok. 1854–1861. Bp. 1908. [Ism.] = Irodalomtörténeti Közlemények, 1909. 19. évf. 121–123. p.
30. Brunetiére könyve a 16. század francia irodalmáról. [Ism.] = Irodalomtörténeti Közlemények, 1909. 19. évf. 249–254. p. aláírás: r-y-f.
31. Kölcsey mint kritikus. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1909. 19. évf. 257–281. p.
32. Petőfi képzelete. Írta Oláh Gábor. Bp. 1909. [Ism.] = Irodalomtörténeti Közlemények, 1909. 19. évf. 489–491. p. aláírás: H.T.
33. Az élet. Töredékes megjegyzések. (Székfoglalóul.) = A Kiskunhalasi Ref. Főgimn. Értesítője az 1908–9. tanévről. Gyoma, 3–11. p. *
34. France Anatole. = Uránia, 1909. 10. évf. 220–225. p.
35. A történelmi és művészeti érzék fejlesztéséről. Bp. 1910. Stephaneum. 16 p.
36. Kiskunhalas. (A történeti részt írta ifj. Reiszig Ede dr. [404–414. p.], a mai viszonyok ismertetését Nagy József dr. [414–423. p.]) = Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye. (II. köt.) Bp. 1910. 414–423. p. (Magyarország Vármegyéi és Városai.)
37. Nietzsche philosophiája. A tragédia eredete vagy görögség és pessimismus. Írta: Nietzsche Frigyes. Ford., bev. Fülep Lajos. Bp. 1910. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1910. 144. köt. 315–318. p.
38. Várdai Béla: Mikszáth Kálmán. – König György: Alfred de Musset. Bp. 1910. [Ism.] = Irodalomtörténeti Közlemények, 1910. 20. évf. 247–249. p. aláírás: N.
39. Palágyi Menyhért Petőfiről. [Ism.] = Irodalomtörténeti Közlemények, 1910. 20. évf. 378–380. p.
40. Medveczky Frigyes: Tanulmányok Pascalról. Bp. 1910. [Ism.] = Katholikus Szemle, 1910. 24. köt. 456–458. p. aláírás: Halasi Tamás
41. Reviczky Gyula. Írta: Paulovics István dr. Bp. 1910. [Ism.] = Katholikus Szemle, 1910. 24. köt. 794–796. p.
42. Spencer Herbert alapelvei. (Spencer H.: Alapvető elvek. Ford. Jónás János. Bp. 1909) [Ism.] = Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1910. 3. évf. 78–87. p.
43. Várdai Béla: Mikszáth Kálmán. Bp. 1910. [Ism.] = Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1909–1910. 43. évf. 556–558. p.
44. Sikabonyi Antal: Komjáthy Jenő [Ism.] = Protestáns Szemle, 1910. 22. évf. 208–210. p. aláírás: Omega

45. Pár szó a dogmákról. = Protestáns Szemle, 1910. 22. évf. 369–374. p.
46. Két könyv Pascalról. 1. Fortunat Strowski: Pascal et son temps. 2. Medveczky Frigyes: Tanulmányok Pascalról. [Ism.] = Protestáns Szemle, 1910. 22. évf. 454–464. p.
47. Nyugatiaskodás a magyar irodalomban. = Protestáns Szemle, 1910. 22. évf. 683–687. p. aláírás: Omega
48. Hazay Olivér: Egy könyv. Bp. 1910. [Ism.] = Protestáns Szemle, 1910. 22. évf. 702–704. p. aláírás: Halasi Tamás

1911

49. Az elemek állandóságának elve. Bp. 1911. Stephaneum. 37 p.
50. Taine egyénisége. = Budapesti Szemle, 1911. 147. köt. 393–409. p. Klny. is.
51. Gyulay Pál és irodalmi kritikánk jövője. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1911. 21. évf. 1–14. p.
52. Hol vannak Petrőczy Kata versei? = Irodalomtörténeti Közlemények, 1911. 21. évf. 120. p. aláírás: Lakos Géza
53. Péterfy Jenő. Írta: Rédey Tivadar. [Ism.] = Irodalomtörténeti Közlemények, 1911. 21. évf. 121–123. p. aláírás: -A-
54. Benedetto Croce: La critica litteraria. Questioni teoriche. Roma, 1896. [Ism.] = Irodalomtörténeti Közlemények, 1911. 21. évf. 496–498. p. aláírás: M. N.
55. Új magyar Írók: Babits Mihály. = Jövő, [Arad] 1911. 2. sz. jan. 25. 41–44. p. aláírás: Halassy Géza
56. Hatvany Lajos: Gyulai Pál estéje. [Ism.] = Katholikus Szemle 1911. 25. köt. 323–324. p.
57. W. Dilthey: Das Erlebnis und die Dichtung. 3. Auflage. Leipzig, 1910. [Ism.] = Katholikus Szemle, 1911. 25. köt. 545–547. p.
58. Dolgozatok a modern filozófia köréből. Emlékkönyv Alexander Bernát hatvanadik születésnapjára. [Ism.] = A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei, 1911. 77–79. p. aláírás: n.
59. Prohászka akadémiai székfoglalója. = Protestáns Szemle, 1911. 23. évf. 109–111. p. aláírás: Figyelő
60. Pascal. = Protestáns Szemle, 1911. 23. évf. 367–385. p.
61. Émile Boutroux: William James. Paris, 1911. [Ism.] = Protestáns Szemle, 1911. 23. évf. 484–487. p.
62. Balla Antal: Hobbes és az ujkori abszolutizmus. Bp. 1910. [Ism.] = Protestáns Szemle, 1911. 23. évf. 487–488. p. aláírás: N. J.

1912

63. Pascal, Blaise: Gondolatok. Ford., magyarázó tanulmányokkal és jegyzetekkel ellátta Nagy József. Bp. 1912. Franklin. 236 p. (Filozófiai Írók Tára. 25.)
Ism.: dr. Balla A. = Uránia, 1912. 13. évf. 515–516. p.
64. James és Bergson. 1. W. James: Philosophie de l'Expérience. Paris, 1910. – 2. A. Steenbergen: Bergson's intuitive Philosophie. Jena, 1910. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1912. 149. köt. 313–317. p. aláírás: -a-
65. Az irodalmi oktatásról. J. Bezar: De la methode litteraire. Paris. 1911. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1912. 151. köt. 316–320. p. aláírás: a
66. A romanticismus. P. Van Tieghem: Le mouvement romantique. Paris. 1912. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1912. 151. köt. 478–480. p. aláírás: a.
67. Liszt Franciaországban. = Budapesti Szemle, 1912. 152. köt. 453–457. p. aláírás: a.

68. A magyar irodalomtörténet korszakai. = Irodalomtörténet, 1912. 1. évf. 161–171. p.
Ism.: Kardos Albert. = Irodalomtörténet, 1912. 1. évf. 248–251. p., -s-r. = Irodalomtörténet, 1912. 1. évf. 317–319. p.
69. Még egyszer a magyar irodalomtörténet korszakairól. = Irodalomtörténet, 1912. 1. évf. 396–398. p.
70. A Békefi-Emlékkönyv. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanár működésének emlékére. Bp. 1912. [Ism.] = Irodalomtörténeti Közlemények, 1912. 22. évf. 487–489. p.
71. Újabb magyar költők. Lyrar anthology. 1890–1910. Összeválogatta: Elek Arthur. Bp. 1911. [Ism.] = Katholikus Szemle, 1912. 26. köt. 249–251. p.
72. Okság és törvényszerűség a pszichológiában. Írta: Kornis Gyula. Bp. 1911. [Ism.] = Országos Középiskolai Tanár-egyesületi Közlöny, 1911–1912. 45. évf. 655–658. p.
73. Pascal gondolkodása. = Protestáns Szemle, 1912. 24. évf. 9–19. p.
- 1913**
74. Condillac paedagogiája. = Athenaeum, 1913. 22. köt. 4. füz. 56–96. p. Klny. Hornyánszky ny. 42 p.
75. Condillac. Condillac: Értekezés az érzetekről. Ford. Jancsovics Ferencz. Bp. 1913. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1913. 154. köt. 155–159. p.
76. Taine milieu-elmélete. = Budapesti Szemle, 1913. 156. köt. 399–428. p.
77. Fioretti. Assisi Szent Ferencz virágos kertje – Fioretti. Ford. Kaposi József. Bp. Franklin Társ. 1913. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1913. 156. köt. 477–480. p. aláírás: (x)
78. E. Le Roy: Une philosophie nouvelle. Henri Bergson. [Ism.] = A Magyar Filozófiai Társaság Közlönye, 1913. 68–71. p.
79. Lechnitzky Gyula: Alkotó munkára nevelés. Bp. 1912. [Ism.] = Országos Középiskolai Tanár-egyesületi Közlöny, 1912–1913. 46. évf. 641–643. p.
80. A filozófia története Thalestól Platonig. Összeáll. Zivuska Jenő. Besztercebánya, 1912. [Ism.] = Országos Középiskolai Tanár-egyesületi Közlöny, 1912–1913. 46. évf. 701–703. p.
81. Székely György: Morálpedagógiai kérdések. [Ism.] = Országos Középiskolai Tanár-egyesületi Közlöny, 1912–1913. 46. évf. 800–802. p.
82. Kornis Gyula: Értékelmélet és paedagogia. Bp. 1913. [Ism.] = Országos Középiskolai Tanár-egyesületi Közlöny, 1912–1913. 46. évf. 949–951. p.
83. Rousseau pedagógiai jelentősége. (1–2. rész.) = Polgáriskolai Közlöny, 1913. 17. évf. 14. sz. 525–533. p., 15. sz. 551–554. p.
84. A fiatal Taine. (1–3. rész.) = Uránia, 1913. 14. évf. 4–8., 49–52., 113–117. p.
85. Condillac: Értekezés az érzetekről. (Filozófiai Írók Tára 26. köt. Ford. Jancsovics Ferencz.) [Ism.] = Uránia, 1913. 14. évf. 139. p.
86. Jakab Ödön: „Déliabáb”. [Ism.] = Uránia, 1913. 14. évf. 187. p. aláírás: n.
87. A kritikus. Elképzelt arckép. = Uránia, 1913. 14. évf. 278–281. p.
88. Szalay László levelei. Közrebocsátja Dr. báró Szalay Gábor. Bp. 1913. Franklin-Társ. [Ism.] = Uránia, 1913. 14. évf. 313–314. p.
89. „A renaissance”. Pater Walter: A renaissance. Ford. Sebestyén Károly. Bp. 1913. Révai [Ism.] = Uránia, 1913. 14. évf. 315. p.
90. A XVIII. század szellemének kialakulása Franciaországban. = Uránia, 1913. 14. évf. 430–433. p.

91. Eötvös. = Uránia, 1913. 14. évf. 473–474. p.

1914

92. Montaigne. Montaigne paedagogiai tanulmányai. Ford. Birkás Géza. Bp. 1913. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1914. 157. köt. 155–156. p.
93. A legújabb Fichte-, Schelling- és Scheiermacher-kiadások. [Ism.] = A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei, 1914. 136–138. p.
94. A metafizikusok lélektanához. = A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei, 1914. 153–156. p.
95. É. Boutroux: Tudomány és vallás a jelenkori filozófiában. [Ism.] = A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei, 1914. 236–240. p.
96. Thomas: Nevelés a családban. Ford. Holló Márton. Bp. 1913. [Ism.] = Országos Középiszkolai Tanáregyesületi Közlöny, 1913–1914. 47. évf. 908. p.
97. Giordano Bruno párbeszédei az okról, elvről és egyről és a végtelenről, világegyetemről és a világokról. Olaszból fordította dr. Szemere Samu. Bp. 1913. (Filozófiai Írók Tára, XVII.) [Ism.] = Országos Középiszkolai Tanáregyesületi Közlöny, 1913–1914. 47. évf. 909–910. p. aláírás: Péter Pál
98. D. Alembert. = Uránia, 1914. 15. évf. 17–19. p.
99. Horatius magyarul. Horatius ódái és epodosai. Ford. ifj. Szász Béla. Bp. [Ism.] = Uránia, 1914. 15. évf. 43. p.
100. A tömegek lélektana. Írta: Gustav Le Bon. Ford. dr. Balla Antal. Bp. 1913. Franklin. [Ism.] = Uránia, 1914. 15. évf. 43. aláírás: Halasi
101. „Byron”. Írta Koepfel E. Ford. Esty Jánosné. M. Tud. Akadémia. 1913.

[Ism.] = Uránia, 1914. 15. évf. 90–91. p. aláírás: Halasi

102. A bergsonismus philosophiai jelentősége. = Uránia, 1914. 15. évf. 162–168. p. Klny. is: Hornyánszky ny. 21 p.
103. Giordano Bruno párbeszédei az Okról, Elvről és Egyről és a Végtelenről, Világegyetemről és a Világokról. Ford. Szemere Samu. Bp. 1913. (Filozófiai Írók Tára, XVII.) [Ism.] = Uránia, 1914. 15. évf. 371–372. p.

1915

104. P. Menzer: Einleitung in die Philosophie. 1913. [Ism.] = Athenaeum, 1915. 1. köt. 151–152. p.
105. E. Altkirch: Spinoza im Porträt. Mit 28. Tafeln. E. Diederichs. Jena, 1913. [Ism.] = Athenaeum, 1915. 1. köt. 152–153. p.
106. Taine elmélete az értelemről. = Athenaeum, 1915. 1. köt. 401–427. p.
107. Otto Freih. v. d. Pfordten: Die Grundurteile der Philosophen. 1. Häfte. Griechenland. Heidelberg, 1913. [Ism.] = Athenaeum, 1915. 1. köt. 487–490. p.
108. Locke paedagogiája. Locke: Gondolatok a nevelésről. Ford., bev., jegyz.: Mutschenbacher Gyula. Bp. 1914. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1915. 162. köt. 319–320. p. aláírás: H. Nagy József
109. A német szellem. = Uránia, 1915. 16. évf. 85–86. p. aláírás: Halasi
110. Deli: Tudákos levelek. 1914. [Ism.] = Uránia, 1915. 16. évf. 148–149. aláírás: Halasi József
111. Az olvasásról. = Uránia, 1915. 16. évf. 171–173. p.
112. Varga Gyula költeményei. Bp. 1915. Kísfaludy-Társaság. [Ism.] = Uránia, 1915. 16. évf. 305–306. p.

113. Egy philosophus külső élete. =
Uránia, 1915. 16. évf. 319–322. p.

1916

114. Taine lélektanának méltatása. =
Athenaeum, 1916. 2. köt. 25–42. p.

115. R. Eucken: Zur Sammlung der
Geister. 1913. [Ism.] = Athenaeum,
1916. 2. köt. 72–73. p.

116. Jonas Cohn: Der Sinn der Gegen-
wärtigen Kultur. Ein philosophischer
Versuch. Leipzig, 1914. [Ism.] =
Athenaeum, 1916. 2. köt. 73–76. p.

117. E. R. Curtius: Ferdinand Bruntiére.
Beitrag zur Geschichte der französi-
schen Kritik. Strasbourg, 1914.
[Ism.] = Athenaeum, 1916. 2. köt.
243–244. p.

118. Descartes Cogitoja. = Athenaeum,
1916. 2. köt. 425–437. p.

119. Középiskola és filozófia. = Országos
Középiskolai Tanáregyesületi Köz-
löny, 1915–1916. 49. évf. 527–532. p.

120. Taine arcképe. = Protestáns Szemle,
1916. 28. évf. 144–157. p.

121. Taine jelentősége és hatása. = Uránia,
1916. 17. évf. 47–50. p.

122. Faguet Emil. 1848–1916. = Uránia,
1916. 17. évf. 310–313. p.

1917

123. Várkonyi Hildebrand: Kritikai jegy-
zetek az ujkantianizmus történetéhez.
[Ism.] = Athenaeum, 1917. 3. köt.
281–283. p.

124. Pauler Ákos Medveczky Frigyesről.
= Athenaeum, 1917. 3. köt. 287–288.
p. aláírás nélkül

125. Taine műbölcsélete. Részlet Taine
életrajzából. = Erdélyi Múzeum,
1916–1917. 33–34. köt. 11–12.
52–64. p.

126. Joseph Föbes: Lehrbuch der experi-

mentellen Psychologie. 1. Bd. 2. Abt.
[Ism.] = Magyar Kultura, 1917. 5. évf.
854–856. p.

127. Taine pályakezdése. I–II. = Népműve-
lés (Uj Élet), 1917. 12. évf. 20–29.,
117–125. p.

128. Taine műve a jelenkori Francia-
ország kialakulásáról. = Történeti
Szemle, 1917. 6. évf. 5–35. p.

129. A forradalom eredményei Francia-
országban. = Uránia, 1917. 18. évf.
149–157. p.

1918

130. Kornis Gyula: A lelki élet. 1. köt. Bp.
1917. [Ism.] = Budapesti Szemle,
1908. 175. köt. 155–160. p.

131. Kornis Gyula: Pszichológia és logi-
ka. 3. teljesen átdolg. kiad. Bp. 1917.
[Ism.] = Országos Középiskolai
Tanáregyesületi Közlöny, 1917–1918.
51. évf. 162–163. p.

132. Willmann: didaktika. A műveltség,
művelődés és oktatás elmélete. 1. köt.
Ford. dr. Schütz József. Bp. 1917.
[Ism.] = Országos Középiskolai
Tanáregyesületi Közlöny, 1917–1918.
51. évf. 269–271. p.

1919

133. A metafizikai intuicióról. I.–II. =
Athenaeum, 1919. 5. köt. 1–19.,
49–76. p.

134. Boutroux' Emile filozófiája. = Athe-
naeum, 1919. 5. köt. 175–195. p.

1920

135. Gustav Le Bon: Az igazságok élete.
Ford. Benedek Marcell. Bp. 1920.
[Ism.] = Athenaeum, 1920. 6. köt.
88–91. p.

1921

136. A filozófia története. Bp. 1921. Pantheon. IV 324 p. (A Pantheon Ismerettára.)
Ism.: Bárány Gerő. = Társadalomtudomány, 1. évf. 488–490. p., Bernhard Zsigmond S. J. = Magyar Kultúra, 116–118. p., Trikál József. = Katholikus Szemle, 35. köt. 445–446. p., Várkonyi Hildebrand. = Egyetemes Philológiai Közlöny, 45. évf. 138–139. p., Zivuska Jenő = Magyar Paedagogia, 30. évf. 156–158. p.
137. Dr August Messer: Ethik. Eine philosophische Erörterung der sittlichen Grundfragen. Leipzig, 1918. [*Ism.*] = Athenaeum, 1921. 7. köt. 178–180. p. aláírás: n. j.
138. Ernst Horneffer: Der Platonismus und die Gegenwart. Kassel, 1920. [*Ism.*] = Athenaeum, 1921. 7. köt. 181–184. p. aláírás: N.
139. Sokrates. (469–399 Kr. e.) = Uránia, 1921. 22. évf. 5–6. p.

1922

140. Taine (Hippolite Adolphe.) Bp. 1922. Franklin. 186 (1) p. 1t. (Ember és Természet. 1.)
Ism.: Kószó János. = Napkelet, 1923. 1. évf. 156–158. p.
141. Taine és Riedl. = Minerva, 1922. 1. évf. 90–92. p.

1923

142. A mai filozófia főirányai. Bp. 1923. Franklin. 174 (1) p. (Ember és Természet. 4.)
Ism.: Bárány Gerő. = Társadalomtudomány, 3. évf. 429–432. p., Kószó János. = Napkelet, 1924. 2. évf.

271–272. p., Pauler Ákos. = Napkelet, 1923. 1. évf. 476–477. p., [Tankó Béla] T. B. = Protestáns Szemle, 1924. 33. évf. 63–64. p., Várkonyi Hildebrand. = Magyar Paedagogia, 32. évf. 6–7. p., Zs. = Pásztortűz, 1924. 10. évf. 139. p., Vértesi Frigyes. = Kritikai megjegyzések Nagy József két könyvéről. Pécs, 1928. 32 p.

143. Egyetem és idealizmus. Hit és tudás. Két rektori megnyitó beszéd. Pécs, 1923. Dunántul Ny. 20 p.
144. A neveléstudomány a magyar egyetemeken. = Magyar Paedagogia, 1923. 32. évf. 22–23. p.
145. A neveléstudomány a magyar egyetemeken. = Magyar Paedagogia, 1923. 32. évf. 72–73. p.
146. Az Állami Polgáriszkolai Tanárképző Főiskola ötvenéves jubileuma. = Magyar Paedagogia, 1923. 32. évf. 72. p. aláírás: N
147. Első országos gyermekügyi kiállítás. = Magyar Paedagogia, 1923. 32. évf. 72. p. aláírás: (N.)
148. Egyetem és idealizmus. A pécsi Erzsébet-egyetem megnyitása alkalmából mondott rektori székfoglaló. = Minerva, 1923. 2. évf. 208–215. p.

1924

149. A numerus clausus és egyebek. Levél a szerkesztőhöz. = Dunántul, 1924. jan. 22. 2–3. p.
150. A neveléstudomány a magyar egyetemeken. = Magyar Paedagogia, 1924. 33. évf. 35. p.
151. Középiszkoláink reformja. = Magyar Paedagogia, 1924. 33. évf. 36. p. aláírás: N
152. A neveléstudomány a magyar egyetemeken. = Magyar Paedagogia, 1924. 33. évf. 86. p. aláírás: N

153. Kant születése kétszázados évfordulójára. = *Magyarország*, 1924. máj. 11. 10–11. p.
154. London és a magyar jövő. = *Magyarország*, 1924. aug. 23. 1. p.
155. Kószó János könyve Fesslerről. [Ism.] = *Napkelet*, 1924. 2. évf. 264–265. p.
156. Hit és Tudás. Rektori megnyitó a soproni Ág. Ev. Hittudományi Kart felavató egyetemi közgyűlésen 1923. nov. 11-én Sopronban. = *Protestáns Szemle*, 1924. 33. évf. 56–58. p.
Ism.: Prohászka Lajos. = *Magyar Paedagogia*, 1924. 33. évf. 31–32. p.
157. A lélek ünnepe. = *Pécsi Lapok*, 1924. ápr. 20. 1. p.
158. Les études philosophiques en Hongrie. = *Revue des études Hongroises et Finno-ougriennes*, (Paris,) 1924. 2. évf. 144–156. p.
Klly. is: 12 p.
159. A korszellem és az új középiskola. = *Uj Nemzedék*, 1924. ápr. 2. 8. p.
160. Egység vagy anarchia. = *Uj Nemzedék*, 1924. ápr. 6.
161. Mi a filozófia? Bartók György könyve. [Ism.] = *Uj Nemzedék*, 1924. júl. 29.
162. Egy különös könyv. *Beasts, Men and Gods* by Ferdinand Ossendowski. [Ism.] = *Uj Nemzedék*, 1924. szept. 14. 6. p. aláírás: (nj.)
163. Egy magyar gondolkodó emlékezete: Böhm Károly. = *Uj Nemzedék*, 1924. dec. 25. 5. p.
164. Az ethika alapvonalai. Pécs–Bp. 1925. *Danubia*. 191 p. (Tudományos Gyűjtemény. 12.) *Bibl.* 184–185. p.
Ism.: Kószó János. = *Napkelet*, 1926. 4. évf. 774–775. p., Pauler Ákos. = *Athenaeum*, 1926. 12. köt. 79–80. p., Tankó Béla. = *Protestáns Szemle*, 1926. 35. évf. 175–178. p., Vértesi Frigyes. = *Kritikai megjegyzések Nagy József két könyvéről*. Pécs, 1928. 32 p.
165. Páris. = *Dunántul*, 1925. dec. 25.
166. Ethika. Bárány Gerő: Az ethikai világrend útjelzői. [Ism.] = *Minerva*, 1925. 4. évf. 173–174. p.
167. A lelkiismeret. = *Napkelet*, 1925. 3. évf. 6. köt. 50–54. p.
168. Az ifjúság pályaválasztásáról. = *Pécsi Napló*, 1925. júl. 5.
169. Isten teremtett-e, vagy a majomtól származunk? = *Pécsi Napló*, 1925. júl. 26. 5–6. p.
170. Mi az egyetem? = *Pécsi Napló*, 1925. nov. 1. 3. p.
171. Anatole France körül. = *Uj Nemzedék*, 1925. dec. 16. 4. p. aláírás: Omega
172. Egy valóra vált platonai álom: A „Fondation Thiers”. = *Uj Nemzedék*, 1925. dec. 25. 9. p.

1926

173. Gondolkodók. Bp. [1926.] Franklin. 193 p. (*Kultura és Tudomány*. 55.)
Ism.: Müller Lipót. = *Napkelet*, 1927. 5. évf. 268–270. p.
174. Keyserling: *Uj világ születése*. Ford. Juhász Andor. Bev. Nagy József. Bp. 1926. Révai. 194 p. (*Világkönyvtár*. 50.)
175. Valami a képzőművészetek lélektanáról. = *Dunántul*, 1926. ápr. 4.
176. Pauler Ákos: *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*. Bp. 1925. [Ism.] = *Minerva*, 1926. 5. évf. 167–173. p. Klly. is 7 p.
177. *A pozitívizmus kezdetei*. = *Minerva*, 1926. 5. évf. 177–201. p. Klly. is
178. *Egyetemi szervezeti problémák*. = *Minerva*, 1926. 5. évf. 320–340. p.

179. Két pedagógus. (Fináczy Ernő: Világnézet és nevelés. – Imre Sándor: A családi nevelés főkérdései.) [Ism.] = Napkelet, 1926. 4. évf. 155–157. p.
180. Mi a művészet? = Pécsi Napló, 1926. dec. 25. 25–26. p.
181. Anatole France ifjúsága. = Uj Nemzedék, 1926. jan. 13. 4. p. aláírás: Omega
182. A franciák és a kulturfőlény kérdése. = Uj Nemzedék, 1926. jan. 13. 5. p.
183. A demokrácia válsága. = Uj Nemzedék, 1926. feb. 19. 4. p. aláírás: N. J.
184. A hanyatló társadalom típusai: a dandy. = Uj Nemzedék, 1926. márc. 17. 4. p. aláírás: N. J.
185. Rudolf Eucken halálára. = Uj Nemzedék, 1926. szept. 19. 7. p.

1927

186. A filozófia egyetemi tanulmányozása. Pécs, 1927. Dunántul Egy. Ny. 7 p. (Egyetemi Tanulmányok. 1.)
187. A filozófia története. 2. teljesen átdolgozott kiad. Bp. 1927. Pantheon. 478 p. (A Pantheon Ismerettára.)
Ism.: Bárd Artur. = Századunk, 1927. 2. köt. 333–334. p., Kemény Gábor: Filozófia történet magyarul. = Korunk, 1927. 2. évf. 470–471. p., Tankó Béla. = Debreceni Szemle, 1927. 1. évf. 315. p., Kühár Flóris O.S.B.: Kritikai megjegyzések egy bölcsellettörténethez. = Magyar Kultúra, 1927. 14. évf. 11. sz. 519–522. p.
188. Két filozófus. Platon és Kant. Bp. [1927.] Franklin. 174 p. (Kultúra és Tudomány. 57.)
Ism.: [Halász Gábor] h. g. = Napkelet, 5. évf. 557. p., Trócsányi Dezső. = Atheaneum, 1928. 14. köt. 283–285. p.
189. A modern gondolkodás. Bp. 1927. Athenaeum. 223 p. (Élet és Tudomány. 17.)
Ism.: Farkas Imre. = Századunk, 1932. 7. évf. 383–384. p., L.D. = Napkelet, 5. évf. 1140–1141. p., Varga Sándor. = Protestáns Szemle, 1929. 38. évf. 552–553. p.
190. A pszichológia főkérdései. Pécs, 1927. Danubia. (4) 206 p. (Tudományos Gyűjtemény. 26.)
Ism.: Kornis Gyula. = Athenaeum, 13. köt. 204. p.
191. Osterreich, T. K.: Az okkultizmus és a modern világkép. Ford. N. Gyenizse Antónia. Bp. [1927.] Franklin. 160 p. (Ember és Természet 11.)
192. Filozófiánk jövő feladatai. = Athenaeum, 1927. 13. köt. 89–100. p. Klny. is
193. Horváth Barna: Az erkölcsi norma természete. Bp. 1926. [Ism.] = Athenaeum, 1927. 13. köt. 271–273. p.
194. A polgárság és a modern világfelfogás. = Budapesti Szemle, 1927. 206. köt. 65–89. p.
195. A modern világfelfogás néhány vonása. = Debreceni Szemle, 1927. 1. évf. 5–15. p.
196. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. 1777–1848. [Ism.] = Magyar Paedagogia, 1927. 37. évf. 221–224. p.
197. Micsoda az ember? = Pécsi Napló, 1927. dec. 25.
198. Test és lélek. = Uj Nemzedék, 1927. márc. 11. 9. p.
199. A pszichológia a válaszüton. = Uj Nemzedék, 1927. ápr. 22. 9. p.

1928

200. Ildomos válasz Vértesi Frigyes ildomtalan pamfletjére. Pécs, 1928. 8 p.

201. Kornis Gyula mint kulturpolitikus. Bp. 1928. 19 p. (Minerva-Könyvtár. 12.)
202. „A Nyugat védelme.” Henri Massis: Défense de l' Occident. Paris, 1927. N.J. = Athenaeum, 1928. 14. köt. 256–267. p.
203. Kultura és politika. Tanulmányok. Írta: Kornis Gyula. Bp. [Ism.] = Minerva, 1927. 7. évf. 134–150. p. [ua.:201.]
204. Világnézet és nevelés. = Protestáns Szemle, 1927. 37. évf. 545–551. p.
205. Az emberi haladás iránya. = Ujság, 1928. dec. 25.

1929

206. A fejlődés eszméje. Kiad. a Magyar Filozófiai Társaság. Bp. 1929. 59 p. (Filozófiai Értekezések. 3.)
Ism.: Bittenbinder Miklós. = A Jövő Útjain, 4. évf. 117. p., Tavaszy Sándor. = Erdélyi Irodalmi Szemle, 6. évf. 398–399. p.
207. A filozófia nagy rendszerei. Bp. 1929. 77 p. (A Magyar Szemle Kincsestára. 76.)
Ism.: Kincs Elek. = Protestáns Szemle, 1930. 39. évf. 170–172. p.
208. A magyarság és a filozófia. = Magyarok a kulturáért. Bp. 1929. A Magyar–Francia Kulturliga kiadása. 250–255. p.
209. A pszichologia Magyarországon. = Magyarok a kulturáért. Bp. 1929. A Magyar–Francia Kulturliga kiadása. 255–258. p.
210. A fejlődés eszméje. = Athenaeum, 1929. 15. köt. 1–59. p. [ua.:206.]
211. Bartók György: Böhm Károly. Bp. Franklin, 1928. [Ism.] = Athenaeum, 1929. 15. köt. 86–88. p.
212. Zweig: Tolsztoj. Ford. Sajó Aladár. Bp. Franklin, 1928. [Ism.] = Athe-

naeum, 1929. 15. köt. 91–92. p. aláírás: N.J.

213. Varga Béla: A subsistentia fajai. (Adatok a hyparchológiához.) Bp. 1928. 80 p. [Ism.] = Athenaeum, 1929. 15. köt. 92–93. p.
214. A kultura decentralizációja. = Magyar Paedagogia, 1929. 38. évf. 161–178. p. Klny. is. 18 p.
215. Magyar főiskola. = Pesti Napló, 1929. jan. 27. 33–34. p.
216. A „vidéki egyetem”. = Pesti Napló, 1929. júl. 7. Vasárnap melléklet. 12–13. p.
217. A „vidéki egyetem”. = Pécsi Napló, 1929. júl. 11. [ua.:216.]
218. A kultura decentralizációja. = Pécsi Napló, 1929. márc. 21.
219. A XIX. század ellentétei. = Protestáns Szemle, 1929. 38. évf. 301–309. p.
220. Uj reformáció? = Református Figyelő, 1929. 2. évf. 1. sz. 3–4. p.

1930

221. Gróf Klebelsberg Kunó mint publicista. Bp. 1930. (Minerva-Könyvtár. 28.)
222. A filozófia és az emberi lélek. = Athenaeum, 1930. 16. köt. 1–16. p.
223. Guy de Pourtales: Nietzsche en Italie. Paris, Grasset. 1929. [Ism.] = Athenaeum, 1930. 16. köt. 97–98. p. aláírás: N. J.
224. Kisfaludi-Strobl Zsigmond arcképszobrai. = Debreceni Szemle, 1930. 4. évf. 2–6. p.
225. A tudománypolitika útjai. = Debreceni Szemle, 1930. 4. évf. 114–123. p.
226. Uj elmélet az irodalomtörténetről. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1930. 40. évf. 385–396. p.
227. Észrevételek a középiskolai tanárvizsgálatok reformja tárgyában. =

- Magyar Paedagogia, 1930. 39. évf. 31–41. p.
228. Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. – Neonacionalismus. – Küzdelmek könyve. – Jöjjetek harmincas évek. [Ism.] = Minerva, 1930. 9. évf. 107–124. p. [ua.:221.]
- 1931**
229. Aristoteles theológiája. = Athenaeum, 1931. 17. köt. 63–73. p.
230. A filozófus. = Budapesti Szemle, 1931. 221. köt. 255–266. p. Klny. is
231. A magyar irodalomról a franciáknak. Hankiss et Juhász: Panorama de la Litterature Hongroise Contemporaine. Paris, 1930. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1931. 222. köt. 316–319. p.
232. Filozófia és filozófiatörténet. = Debreceni Szemle, 1931. 5. évf. 10–18. p. Klny. is. 9 p.
233. Platon tanítása az ideákról. = Debreceni Szemle, 1931. 5. évf. 295–302. p.
234. Az igazság. (Bevezetésül a logikába.) = Györi Szemle, 1931. 2. évf. 1–25. p. Klny. is: 27 p.
Ism.: P-s. = Athenaeum, 17. köt. 217–218. p.
235. A művészetről. = Magyar Művészet, 1931. 7. évf. 346–368. p.
236. A naturalizmus mint világnézet. = Magyar Szemle, 1931. 11. köt. 148–157. p.
237. „A gondolat hősei.” (Will Durant: A gondolat hősei. Ford. Benedek Marcell. Bp. 1930.) [Ism.] = Magyar Szemle, 1931. 11. köt. 198–201. p. aláírás: nj.
238. Ravasz László: A lélek embere. Emlékezés Prohászka Ottokárról. A Studium kiadása. Bp. [Ism.] = Minerva, 1931. 10. évf. 82–84. p.
239. Sokrates. = Protestáns Szemle, 1931. 40. évf. 281–292. p.
240. A szerelem. = Uj Nemzedék, 1931. aug. 20. 5. p. aláírás: Sincerus
241. A francia erő titka. = Uj Nemzedék, 1931. szept. 2. 5. p. aláírás: Omega
242. A szabadság alkonya. = Uj Nemzedék, 1931. szept. 3. 1–2. p. aláírás: Omega
243. Vagy-vagy! = Uj Nemzedék, 1931. szept. 17. 1–2. p. aláírás: Omega
244. Pécs és az egyetem. = Uj Nemzedék, 1931. szept. 20. 3. p. aláírás: -y.
245. A tudomány leépítése. = Uj Nemzedék, 1931. szept. 25. 1–2. p. – aláírás nélkül
246. Egy kézfogás. = Uj Nemzedék, 1931. okt. 3. 5. p. aláírás: Omega
247. Az egyetlen mentség. = Uj Nemzedék, 1931. okt. 4. 1–2. p. aláírás: Omega
248. Az igazi válság. = Uj Nemzedék, 1931. okt. 10. 5. p. aláírás: Omega
249. Népszerű tudomány. = Uj Nemzedék, 1931. okt. 11. 5. p. aláírás: A.B.C.
250. Bűn és bűnhődés. = Uj Nemzedék, 1931. okt. 17. 1–2. p. aláírás: Omega
251. Van szovjetkultura? = Uj Nemzedék, 1931. okt. 18. 5. p. aláírás: Omega
252. A modern kultura tragédiája: I. A technika csődje. = Uj Nemzedék, 1931. okt. 21. 3. p. aláírás: Omega
253. A modern kultura tragédiája: II. A gép és kulturánk jövője. = Uj Nemzedék, 1931. okt. 22. 3. p. aláírás: Omega
254. A modern kultura tragédiája: III. Nincs menekvés? = Uj Nemzedék, 1931. okt. 24. 5. p. aláírás: Omega
255. A család zavarai. = Uj Nemzedék, 1931. okt. 28. 5. p. aláírás: A.B.C.
256. A nagy találkozó. = Uj Nemzedék, 1931. okt. 31. 5. p. aláírás: Omega
257. Fel a fejfel! = Uj Nemzedék, 1931. nov. 3. 1–2. p. aláírás: Omega

258. Kapitálizmus és szociálizmus. = Uj Nemzedék, 1931. nov. 5. 1–2. p. aláírás: Omega
259. Könyvek, amelyeket nem emlegetnek, hanem olvasnak. = Uj Nemzedék, 1931. nov. 8. 4. p. aláírás: A.B.C.
260. Mac Donald. = Uj Nemzedék, 1931. nov. 11. 5. p. aláírás: Omega
261. Az idő fordul. = Uj Nemzedék, 1931. nov. 12. 1–2. p. aláírás: Omega
262. Hegel. = Uj Nemzedék, 1931. nov. 15. 5. p. aláírás: Omega
263. Keleti és nyugati kultúra. = Uj Nemzedék, 1931. nov. 17. 1. p. aláírás: Omega
264. A gonoszság ragadós! = Uj Nemzedék, 1931. nov. 28. 5. p. aláírás: Omega
265. Dal az elmúlásról. = Uj Nemzedék, 1931. dec. 3. 5. p. aláírás: Omega
266. Pszichopatak. = Uj Nemzedék, 1931. dec. 6. 5. p. aláírás: A.B.C.
267. Magyar hang Párisban. = Uj Nemzedék, 1931. dec. 8. 3. p. aláírás: A.B.
268. Szociálizmus vagy fascizmus? = Uj Nemzedék, 1931. dec. 8. 5. p. aláírás: Omega
269. Gyerekek a béke ellen. = Uj Nemzedék, 1931. dec. 13. 5. p. aláírás: A.B.
270. Öregek és fiatalok. = Uj Nemzedék, 1931. dec. 16. 1–2. p. aláírás: Omega
271. Spengler és Valéry. = Uj Nemzedék, 1931. dec. 20. 4. p. aláírás: n.
272. Az új beteg ember. = Uj Nemzedék, 1931. dec. 23. 5. p. aláírás: Omega
273. Párisban virrad? = Uj Nemzedék, 1931. dec. 25. 7. p. aláírás: Omega
274. Spengler, Oswald: Gép és ember. Egy új életfilozófia gondolatai. Bev. Halasy-Nagy József. Ford. Sz. Mátray Sándor. Bp. 1932. (Kir. M. Egy. Ny.) 101 p.
275. A bölcs és a tudós. = Athenaeum, 1932. 18. köt. 131–135. p.
276. A történet ritmusa. Paul Ligeti: Der Weg aus dem Chaos. Eine Deutung des Weltgeschehens aus dem Rhythmus der Kunstentwicklung. München, 1931. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1932. 225. köt. 309–314. p.
277. Merre megyünk? = Pesti Napló, 1932. dec. 21. 1–2. p.
278. Autarchia. = Pesti Napló, 1932. dec. 28. 1. p.
279. Szilveszter. = Uj Nemzedék, 1932. jan. 1. 3. p. aláírás: Omega
280. XI. Pius pápa. = Uj Nemzedék, 1932. jan. 6. 5. p. – aláírás nélkül
281. Örök visszatérés. = Uj Nemzedék, 1932. jan. 8. 3. p. aláírás: A.B.C.
282. Hitler. = Uj Nemzedék, 1932. jan. 10. 5. p. aláírás: Omega
283. Az egyetemi ifjúság gondozása Péccsett. = Uj Nemzedék, 1932. jan. 10. 4. p. aláírás: n.m.
284. Laval. = Uj Nemzedék, 1932. jan. 14. 5. p. aláírás: Omega
285. Az őszinte Brüning. = Uj Nemzedék, 1932. jan. 17. 5. p. aláírás: Omega
286. Öregszünk. = Uj Nemzedék, 1932. jan. 19. 3. p. aláírás: s.-r.
287. Küzdelem a tbc-vel. = Uj Nemzedék, 1932. jan. 23. 5. p. aláírás: S.
288. Ijesztő számok. = Uj Nemzedék, 1932. jan. 27. 5. p. aláírás: s.-r.
289. Fáj a jelen. = Uj Nemzedék, 1932. jan. 29. 3. p. aláírás: Omega
290. Az irodalom jövője. = Uj Nemzedék, 1932. jan. 31. 4. p. aláírás: Omega
291. Európa sorsa. = Uj Nemzedék, 1932. feb. 7. 7. p. aláírás: Omega
292. Japán és az Egyesült Államok. = Uj Nemzedék, 1932. feb. 11. 1–2. p. aláírás: Omega
293. A gépezet. = Uj Nemzedék, 1932. feb. 12. 5. p. aláírás: Omega

1932

294. Tanulhatunk Amerikától? = Uj Nemzedék, 1932. feb. 17. 1–2. p. aláírás: Verus
295. Kanada, az új nagyhatalom. = Uj Nemzedék, 1932. feb. 21. 7. p. aláírás: O.
296. Az angol–francia viszony. = Uj Nemzedék, 1932. feb. 27. 1–2. p. aláírás: Omega
297. Élet és irodalom. = Uj Nemzedék, 1932. márc. 4. 5. p. aláírás: Omega
298. A tekintély szükségé. = Uj Nemzedék, 1932. márc. 6. 1–2. p. aláírás: Omega
299. Gyermekekrablás. = Uj Nemzedék, 1932. márc. 6. 5. p. aláírás: Verus
300. Egy józan elme: Keynes. = Uj Nemzedék, 1932. márc. 9. 5. p. aláírás: Omega
301. A falu és a szociálisták. = Uj Nemzedék, 1932. márc. 10. 5. p. aláírás: abc
302. A gépkultúra. = Uj Nemzedék, 1932. márc. 12. 5. p. aláírás: Omega
303. Politika és gazdaság. = Uj Nemzedék, 1932. márc. 20. 7. p. aláírás: Omega
304. Goethe. Halálának százados fordulóján. = Uj Nemzedék, 1932. márc. 22. 1–2. p. aláírás: HNJ
305. Lehetséges-e az európai unió? = Uj Nemzedék, 1932. márc. 27. 6. p. aláírás: Omega
306. Arisztokrata-viccek. = Uj Nemzedék, 1932. márc. 27. 9. p. aláírás nélkül
307. A modern nő tragédiája. = Uj Nemzedék, 1932. márc. 31. 5. p. aláírás: Omega
308. Kiválogatás. = Uj Nemzedék, 1932. ápr. 3. 1–2. p. aláírás: Omega
309. Az ifjúság sorsa. = Uj Nemzedék, 1932. ápr. 10. 4. p. aláírás: Omega
310. Kihal a fehér ember? = Uj Nemzedék, 1932. ápr. 14. 5. p. aláírás: A.B.
311. Mi lesz a messze Keleten? = Uj Nemzedék, 1932. ápr. 15. 4. p. aláírás: -y.
312. „A világ bankárja”. = Uj Nemzedék, 1932. ápr. 17. 5. p. aláírás: -y.
313. Rothadás. = Uj Nemzedék, 1932. ápr. 20. 5. p. aláírás: Omega
314. A dunai államok nyomorúsága. = Uj Nemzedék, 1932. ápr. 22. 5. p. aláírás: Omega
315. A Wallace-eset. = Uj Nemzedék, 1932. ápr. 29. 3. p. aláírás: Omega
316. A diplomácia válsága. = Uj Nemzedék, 1932. máj. 1. 4. p. aláírás: Omega
317. Hitler és a franciák. = Uj Nemzedék, 1932. máj. 7. 8. p. aláírás nélkül
318. Falu és város. = Uj Nemzedék, 1932. máj. 10. 1–2. p. aláírás nélkül
319. A Kreuger-szisztéma. = Uj Nemzedék, 1932. máj. 12. 5. p. aláírás: -y.
320. A francia baloldal. = Uj Nemzedék, 1932. máj. 13. 5. p. aláírás: Omega
321. A forrongó Kelet. = Uj Nemzedék, 1932. máj. 20. 5. p. aláírás: n.
322. Toller elvtárs. = Uj Nemzedék, 1932. máj. 22. 1–2. p. aláírás: Omega
323. Pilótasors. = Uj Nemzedék, 1932. máj. 24. 1. p. aláírás nélkül
324. Papini és a zsidóság. = Uj Nemzedék, 1932. máj. 25. 5. p. aláírás: a.b.
325. A Fischl-eset. = Uj Nemzedék, 1932. jún. 15. 5. p. aláírás: Omega
326. Felelős-e a tudomány? = Uj Nemzedék, 1932. jún. 19. 5. p. aláírás: Omega
327. A német–lengyel viszony. = Uj Nemzedék, 1932. jún. 22. 5. p. aláírás: Omega
328. Fialatok és öregek. = Uj Nemzedék, 1932. jún. 29. 1–2. p. aláírás: Omega
329. Igazságot a középkornak. = Uj Nemzedék, 1932. júl. 3. 5. p. aláírás: Omega

330. „Addig is nagyon köszönöm!” = Uj Nemzedék, 1932. júl. 3. 9. p. aláírás: Spectator
331. Család és állam. = Uj Nemzedék, 1932. júl. 5. 3. p. aláírás: Omega
332. Lausanne. = Uj Nemzedék, 1932. júl. 6. 1–2. p. aláírás: Omega
333. Mi lesz velünk? = Uj Nemzedék, 1932. júl. 10. 1–2. p. – aláírás nélkül
334. A kereső nő. = Uj Nemzedék, 1932. júl. 10. 5. p. aláírás: Omega
335. A fellélekző Európa. = Uj Nemzedék, 1932. júl. 15. 1–2. p. – aláírás nélkül
336. Politika és poézis. = Uj Nemzedék, 1932. júl. 17. 7. p. aláírás: A.B.
337. A kapitalizmus és ellenségei. = Uj Nemzedék, 1932. júl. 20. 5. p. aláírás: Omega
338. Gazdasági rendszerünk és az egyén. = Uj Nemzedék, júl. 24. 7. p. aláírás: Omega
339. Mi kellene? = Uj Nemzedék, 1932. aug. 14. 5. p. – aláírás nélkül
340. Megdöbbenő ítélet. = Uj Nemzedék, 1932. aug. 17. 3. p. aláírás: Omega
341. A középosztály haldoklása. = Uj Nemzedék, 1932. aug. 19. 1–2. p. aláírás: Omega
342. Fascizmus és háború. = Uj Nemzedék, 1932. aug. 24. 5. p. aláírás: Omega
- 1933.**
343. A filozófia kis tükre. Bp. [1933.] Kiad. a Könyvbarátok Szövetsége. 210 p.
Ism.: Joó Tibor. = Protestáns Szemle, 1934. 43. évf. 176–177. p., p-s. = Athenaeum, 1934. 20. köt. 80–81. p., Tankó Béla. = Debreceni Szemle, 1934. 8. évf. 40–41. p., Tettamanti Béla. = Országos Középiskolai Tanár-egyesületi Közlöny, 1933–1934. 67. évf. 187–189. p.
344. Pauler Ákos. 1876–1933. Bp. 1933. 31 p. (Minerva-Könyvtár. 44.)
345. 1923/24. tanévi rector magnificus székfoglaló beszéde. „Egyetem és idealizmus.” = A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem 1923/24. tanévi irataiban. Pécs. 1933. ? 24–35. p. *
346. Rector magnificusnak Sopronban, a Hittudományi Kar tanévnyitó ünnepélyén tartott megnyitó beszéde. „Hit és Tudás.” = A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem 1923/24. tanévi irataiban. Pécs. 1933. ? 60–62. p. *
347. Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába. 3. jav. és bőv. kiad. Bp. Danubia. 268 p. [Ism.] = Athenaeum, 1933. 19. köt. 156. p. aláírás: HNJ
348. Pauler platonizmusa. = Athenaeum, 1933. 19. köt. 262–269. p.
349. Surányi Miklós. = Györi Szemle, 1933. 4. évf. 1–18. p.
350. Ravasz László legújabb könyve. (Alfa és Ómega.) = Kálvinista Szemle, 1933. 14. évf. 13. sz. márc. 25. 101. p.
351. Halhatatlanság. = Kálvinista Szemle, 1933. 14. évf. 16. sz. ápr. 15. 121. p.
352. Pápa vagy Budapest? = Kálvinista Szemle, 1933. 14. évf. 39. sz. szept. 23. 309–310. p.
353. Kornis Gyula: Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata. Bp. [Ism.] = Minerva, 1933. 12. évf. 137–144. p.
354. Pauler Ákos. 1876–1933. = Minerva, 1933. 12. évf. 149–177. p. [ua.:344.]
355. Egy eltévedt misztikus: D.-H. Lawrence. = Pesti Napló, 1933. jan. 1. 41. p. aláírás: H.N.J.
356. Pauler Ákos. = Pesti Napló, 1933. júl. 2. 7. p.
357. Az erkölcs és a vallás két forrása. = Protestáns Szemle, 1933. 42. évf. 474–482. p.

1934

358. A fiatal Dilthey. Bp. 1934. (Minerva-Könyvtár. 49. köt.)
359. A filozófiai műveltség Európában. 1. köt.: Az antik filozófia. Bp. 1934. Danubia. VIII. 477 p.
Ism.: Huszti József. = Athenaeum, 1935. 21. köt. 299–300. p.
360. Pauler platonizmusa. = Pauler Ákos emlékkönyv. Bp. 1934. 84–91. p. (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára. 6.) [ua.:348.]
361. Madách bölcsessége. = Athenaeum, 1934. 20. köt. 1–14. p. Klny. is: Egyetemi Ny. 16 p.
362. Uj Magyar bölcsellettörténet. Kecskés Pál: A bölcsélet története főbb vonásaiban. Bp. 1933. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1934. 232. köt. 122–126. p.
363. Bölcséleti tanulmányok. Tankó Béla: A világnézet kérdése és más tanulmányok. Debrecen, 1932. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1934. 232. köt. 379–381. p.
364. Kornis Gyula új könyve. Kornis Gyula. A kultura válsága. Bp. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1934. 233. köt. 248–250. p.
365. A románok története. Seton-Watson könyve [Ism.] = Budapesti Szemle, 1934. 235. köt. 379–383. p. aláírás: H.J.
366. Surányi Miklós. = Erdélyi Helikon, 1934. 57–63. p.
367. A történet ritmusa. = Györi Szemle, 1934. 5. évf. 407–414. p.
368. A fiatal Dilthey. = Minerva, 1934. 13. évf. 135–148. p. [ua.:358.]
369. Hagyomány és forradalom. = Pesti Napló, jan. 13. 5. p.
370. Egyén és nemzet. = Pesti Napló, jan. 14. 33. p.

371. Kiválogatás. = Pesti Napló, jan. 27. 1–2. p.
372. A középiskolai szelekció. = Pesti Napló, márc. 6. 9. p.
373. A német lélek. = Pesti Napló, júl. 8. 12. p.
374. A hellénizmus és a christianizmus találkozása. = Protestáns Szemle, 1934. 43. évf. 99–103. p.
375. Oxford. = Tükör, 1934. 2. évf. 3. sz. 34–37. p.

1935

376. A kilencedik nemzetközi filozófiai kongresszus. = Athenaeum, 1935. 21. köt. 297–298. p. aláírás: (hny)
377. Kornis Gyula: Apponyi világnézete. Bp. [Ism.] = Athenaeum, 1935. 21. köt. 302–305. p.
378. Kornis Gyula: Apponyi világnézete. Bp. Franklin-Társulat. [Ism.] = Literatura, 1935. 10. évf. Melléklet LXXIX. p. aláírás nélkül.
379. Változó nemzedékek – változó feladatok. = Minerva, 1935. 14. évf. 10–15. p. Klny. is: 6 p.
380. Kornis „Apponyi világnézete.” Bp. Franklin-Társulat. [Ism.] = Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató, 1935. 68. évf. 959–960. p. aláírás nélkül.
381. La Hongrie et la tradition latine. = Nouvelle Revue de Hongrie, 1935. Tome. 52. (1. fé.) 281–285. p.
382. La philosophie d' Albert Apponyi. Kornis Gyula: Apponyi világnézete. Bp. (Compte rendu.) = Nouvelle Revue de Hongrie, 1935. Tome. 52. (2. fé.) 587–589. p. aláírás: J.H.N.
383. Korunk szelleme. = Pannonia, 1935. 1. évf. 28–34. p.
384. Weszely Ödön emlékezete. = Pannonia, 1935. 1. évf. 309–321. p.

1936

385. Korunk szelleme. Bp. 1936. Dante. 200 p.
Ism.: Mátrai László. = Athenaeum, 22. köt. 239–240. p., Merényi Oszkár. = Napkelet, 1937. 15. évf. 393–395. p., Szabó István. = Korunk Szava, 1937. 7. évf. 138. p.
386. Surányi Miklós életrajza. Bp. 1936. Singer és Wolfner. 62 (2) p. (Surányi Miklós Munkái.)
387. Aristoteles: Metafizika. Ford., bev., magyarázta: Halasy-Nagy József. Kiad. az MTA Filozófiai Bizottsága. Bp. 1936. 411 p. (Az Akadémia Filozófiai Könyvtára. 9.)
388. Lambrecht Kálmán ravatalánál. = Búvár, 1936. 2. évf. 14. p.
389. Az értelem ellenségei. = Debreceni szemle, 1936. 10. évf. 69–76. p.
390. A művelt ember. = Györi Szemle, 1936. 7. évf. 12–19. p. Klny. Egyházmegyei Alap Ny. 8 p.
391. Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudomány kari dékán jelentése a pályamunkákról. = A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem 1935/36. tanévi irataiból. Pécs, 1936. 100–108. p.
392. Surányi Miklós. = Pécsi Lapok, 1936. okt. 18.
393. Aristoteles. = Protestáns Szemle, 1936. 45. évf. 323–330. p.
394. Spengler és a mai ember. = Tükör, 1936. 4. évf. 6. sz. 444–446. p.

1937

395. A filozófia kis tükre. 2. bőv. kiad. Bp. [1937.] Kir. M. Egyet. Ny. 264 p.
396. Will Durant: A gondolat hősei. Ford. Benedek Marcell. (A magyar filozófusokról szóló részt írta Halasy-

Nagy József.) 2. bőv. kiad. Bp. 1937. Dante. 504 p.

397. Le cartesianisme en Hongrie. = Travaux du IX. e congres international de philosophie. (Congres Descartes.) Paris, 1–6. aout 1937. III. tom. 122–126. aláírás: Joseph Halasy-Nagy
398. Hozzászólás Schütz Antal és Huszti József előadásaihoz. = Magyar Felsőoktatás. Az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Szerk. Mártonffy Károly. 1. köt. Bp. 1937. (Kir. M. Egyet. Ny.) 84–86. p.
399. Hozzászólás Németh Gyula: A bölcsészkarai oktatás és a középiskolai tanárképzés reformja című előadáshoz. = Magyar Felsőoktatás. Az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott országos felsőoktatási kongresszus munkálatai. Szerk. Mártonffy Károly. 3. köt. Bp. 1937. (Kir. M. Egyet. Ny.) 39–42. p.
400. Egy új bölcséleti embertan. Báró Brandenstein Béla: Az ember a mindenségben. 1–3. köt. Bp. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1937. 247. köt. 370–376. p.
401. Az értelem ellenségei. = Cobden, 1937. 4. évf. 23–24. p.
402. Mi a jobboldaliság és mi a baloldaliság? [Hozzászólás a Cobden ankétjához.] = Cobden, 1937. 4. évf. 195. p.
403. Cartesianismus és magyar szellemiség. = Pannonia, 1937. 3. évf. 222–230. p.
404. A lélek arca. = Tükör, 1937. 5. évf. 2. sz. 97–99. p.

1938

405. Surányi Miklós és Pécs. Pécs, 1938. 7 p. (Pannonia.Könyvtár. 44.)

406. Schopenhauer. Pécs, 1938. 11 p. (Pannonia.Könyvtár. 45.)
407. A világnézet. = A mai világ képe. 1. köt. Szellemi élet. Szerk. Kornis Gyula. Bp. 1938. 33–82. p. Klny is.
408. A kultúra. = A mai világ képe. 1. köt. Szellemi élet. Szerk. Kornis Gyula. Bp. 1938. 83–172. p. Klny is.
409. Természet és kultúra. = Búvár, 1938. 4. évf. 243–245. p.
410. Surányi Miklós és Pécs. = Pannonia, 1938. 4. évf. 56–60. p. [ua.:405.]
411. Schopenhauer. = Pannonia, 1938. 4. évf. 61–69. p. aláírás nélk. [ua.:406.]
412. A tudomány. = Pannonia, 1938. 4. évf. 73–80. p. aláírás: Baranyay Tamás
413. „A francia szellem.” Eckhardt Sándor: A francia szellem. Bp. 1938. Magyar Szle. Társ. 300 p. [Ism.] = Pannonia, 1938. 4. évf. 294–296. p. aláírás: B.T.
414. Európa és a keresztyénség. = Protestáns Szemle, 1938. 47. évf. 177–184. p.
415. A fegyelemről. = Protestáns Tanügyi Szemle, 1938. 12. évf. 211–219. p.

1939

416. Magyar önismeret. Politikai olvasókönyv önmagukat kereső magyarok számára. Összeáll. és bev. Halasy-Nagy József. Bp. [1939.] Franklin. 169 p. (Kultúra és Tudomány.)
Ism.: Benda Kálmán. = Társadalomtudomány, 1940. 20. évf. 367–371. p., Kelemen János: Könyv a magyar önismeretről. = Kelet Népe, 1940. 6. évf. 3. sz. 20. p.
417. Politika és erkölcs. = Budapesti Szemle, 1939. 254. köt. 129–155. p. Klny: Franklin Ny. 31 p.

418. A benső ember fölfedezése. (A római stoikusok.) = Napkelet, 1939. 17. évf. 1. fé. 193–201. p.
419. A magunk megismerése. = Napkelet, 1939. 17. évf. 2. fé. 108–115. p.
420. Pro Domo. = Pannonia, 1939. 5. évf. 3–4. p. aláírás nélkül
421. Beszélgetés az igazi államról. = Pannonia, 1939. 5. évf. 60–67. p. aláírás: Ercsey Pál
422. Schütz Antal: Az örökkévalóság. Bp. 1937. 336 p. [Ism.] = Pannonia, 1939. 5. évf. 97–98. p. aláírás: Majsay Tamás
423. A lelki élet. = Pannonia, 1939. 5. évf. 132–157. p.
424. A német fölemelkedés útja. Albert Rivaud: Le relèvement de l'Allemagne 1918–1938. Paris, A. Collin. 422 p. [Ism.] = Pannonia, 1939. 5. évf. 202–203. p. aláírás: Majsay Tamás
425. Magyar önismeret. = Pannonia, 1939. 5. évf. 313–329. p.
426. Herczeg Ferenc: A gótikus ház. Bp. 1939. [Ism.] = Pannonia, 1939. 5. évf. 409–410. aláírás: Simon Péter.
427. Jacques Maritain: Le Crepuscule de la Civilisation. Paris, 1939. [Ism.] = Pannonia, 1939. 5. évf. 410–412. p. aláírás: m.n.

1940

428. Ember és világ. Bp. [1940.] Kir. Magy. Egyetemi Ny. 251 p.
Ism.: Horváth Miklós. = Katholikus Szemle, 1942. 56. évf. 60. p., Kecskés Pál. = Bölcséleti Közlemények, 1941. 7. köt. 113–114. p., Kiss Ernő: Tanítás a személyes életéről. = Protestáns Szemle, 1942. 51. évf. 281–283. p., Lehner Ferenc. = Athenaeum, 1941. 27. köt. 227–228. p., Marót Károly. = Szellem és Élet, 1941. 4. évf. 249–251. p., Noszlopi László. = Magyar

- Paedagogia, 1942. 51. évf. 120–122. p., Visy József. = Nevelésügyi Szemle, 1941. 135. p.
429. Magyar hivatás. Bp. [1940.] Kir. Magy. Egyetemi Ny. 64 p.
430. Mai politikai rendszerek. Bp. [1940.] Franklin. 145 (2) p. (Kultura és Tudomány.)
Ism.: Visy József. = Szellem és Élet, 1941. 4. évf. 251–252. p., Horváth R. Károly. = Athenaeum, 1941. 27. köt. 223–224. p.
431. Az ember mivolta. = Athenaeum, 1940. 26. köt. 201–224. p.
432. Tudomány és filozófia. = Budapesti Szemle, 1940. 258. köt. 34–50. p.
433. Aristoteles. = Pannonia, 1940. 6. évf. 72–80. p.
434. Jankovics Marcell: Húsz esztendő Pozsonyban. Bp. Franklin. 1939. [Ism.] = Pannonia, 1940. 6. évf. 147–148. p. aláírás: Péter Pál
435. Grósz E: Ötven év munkában. [Ism.] = Pannonia, 1940. 6. évf. 248–249. p.
436. A magunk nevelése. = Pannonia, 1940. 6. évf. 321–328. p.
437. Tudomány és polgári lélek. = Pannonia, 1940. 6. évf. 371–383. p.
438. Sopron műemlékei. I. Belváros. [Ism.] = Pannonia, 1940. 6. évf. 404–405. p. aláírás: hnj.
439. Paul Hazard: La Crise de la Conscience européenne. [Ism.] = Pannonia, 6. évf. 405–406. p. aláírás: hnj.

1941

440. Will Durant: A gondolat hősei. Ford. Benedek Marcell. (A magyar filozófusokról szóló részt írta Halasy-Nagy József.) 3. bőv. kiad. Bp. 1941. Dante. 504 p. 1941.
441. Hozzászólás az arisztotelizmus című beszédhez = Athenaeum, 1941. 27. köt. 175–176. p.

442. A cartesianizmus. = Athenaeum, 1941. 27. köt. 266–272. p.
443. A nemzetnevelő Széchenyi. = Nevelésügyi Szemle, 1941. 196–204. p. Klny. is: 8 p.
444. Henri Bergson. = Nouvelle Revue de Hongrie, 1941. fevr. 174–176. p. aláírás: Joseph Halasy-Nagy.

1942

445. A filozófia nagy rendszerei. A Magyar Filozófiai Társaság vitaülései az 1940/41-es évadban. Br. Brandenstein Béla előszavával, Halasy-Nagy József, Ivánka Endre stb. előadása. Bp. 1942. 208 p. (A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára. 8.)
446. A politikai tudomány kezdetei. Platon és Aristoteles. Bp. 1942. (Franklin-Társulat.) 93 (2) p. (Parthenon-Tanulmányok. 1.)
Ism.: Berky Imre. = Délvidéki Szemle, 1. évf. 111. p., Bikácsi László. = Protestáns Szemle, 1944. 53. évf. 88. p., [Horváth Jenő] H.J. = Társadalomtudomány, 22. évf. 282–284. p., Marót Károly. = Egyetemes Philológiai Közlöny, 142. 3. füzet, W.L. = Jelenkor, 4. évf. 8. sz. 12. p., Zemplén Elemér. = Athenaeum, 28. köt. 101–103. p.
447. Történeti bevezetés a filozófiába. Bp. 1942. Pantheon. 183 (5) p.
Ism.: Berky Imre. = Délvidéki Szemle, 1. évf. 535–536. p., Zemplén Elemér. = Athenaeum, 29. köt. 341–342. p.
448. A mai filozófia. = Athenaeum, 1942. 28. köt. 37–45. p.
449. Apák és fiak. = Délmagyarország, 1942. nov. 15. 5–6. p.

450. Szeged egyeteme. Halasy-Nagy József felszólalása a Felsőházban. = Délmagyarország, 1942. dec. 20. 5. p.
451. Táj és egyetem. = Délvidéki Szemle, 1942. 1. évf. 15–20. p. Klny. is: 6 p.
452. Optimizmus és pesszimizmus. = Délvidéki Szemle, 1942. 1. évf. 216–222. p.
453. Apák és fiak. = Délvidéki Szemle, 1942. 1. évf. 464–469. p. [ua.:449.]
454. Gyomlay Gyula. (1861–1942) = Délvidéki Szemle, 1942. 1. évf. 528–529. p.
455. Állam és nemzet. Szekfű Gyula új könyve. [Ism.] = Élet és Irodalom, 1942. 564–565. p.
456. Emlékezés Császár Elemérre. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1942. 52. évf. 31–35. p.
457. Kornis Gyula: Széchenyi és a magyar költészet. [Ism.] = Irodalomtörténeti Közlemények, 1942. 52. évf. 92–95. p.

1943

458. Aristoteles „Etiká”-ja. 1943. 11 p. (Pannonia-Könyvtár. 69.)
459. Az ember lelki élete. Bp. 1943. Pantheon. 246 p.
Ism.: Berky Imre. = Délvidéki Szemle, 1944. 3. évf. 41. p., Lányi Ede. = Bölcséleti Közlemények, 9. köt. 180–182. p., Marót Károly: A homo sapiens lélektana. = Budapesti Szemle, 1944. 266. köt. 246–251. p., Visy József. = A Cselekvés Iskolája, 12. évf. 264–266. p., Visy József. = Nevelésügyi Szemle, 7. évf. 247–248. p.
460. A filozófia története. 3. kiadás. Bp. 1943. Pantheon. 372 p.
461. Will Durant: A gondolat hősei. Ford. Benedek Marcell. (A magyar filozófusokról szóló részt írta Halasy-Nagy

- József.) 4. bőv. kiad. Bp. 1943. Dante. 504 p. 1943.
462. Emlékezés Császár Elemérre. (Székfoglaló megemlékezés a Kisfaludy-Társaságban.) Saját Kiadás. 1943. 5 p. [ua.:456.]
463. Halasy-Nagy József felsőházi tag felszólalása az 1944. évre szóló állami költségvetés tárgyalásakor, 1943. december 21-én. Saját Kiadás.
464. A filozófiáról. = Budapesti Szemle, 1943. 265. köt. 284–299. p.
465. Descartes értekezése a módszerről. = Búvár, 1943. 9. évf. 321–325. p.
466. A tudományos gondolkodás. Kornis Gyula könyve. [Ism.] = Délvidéki Szemle, 1943. 2. évf. 108–110. p.
467. Sík Sándor „esztétikája.” = Délvidéki Szemle, 1943. 2. évf. 241–246. p. Klny. is: 6 p.
468. A „józan ész.” = Délvidéki Szemle, 1943. 2. évf. 450–456. p.
469. A reformáció értelme. (Vázlat.) = Egyházi Híradó, 1943. 22. évf. 43–44. sz. 2–3. p.
470. Aristoteles „Etiká”-ja. = Pannonia, 1943. 9. évf. 104–112. p. [ua.:458.]

1944

471. A filozófia. Bp. 1944. Pantheon. 404 (2) p.
472. Marcus Aurelius. = Budapesti Szemle, 1944. 266. köt. 321–332. p.
473. Kornis Gyula: Tudomány és társadalom. A tudomány szociológiája. 1–2. köt. Bp. [Ism.] = Budapesti Szemle, 1944. 266. köt. 301–311. p. aláírás: hnj
474. A jövőndő munkásai. = Délmagyarország, 1944. jan. 1. 1. p.
475. Boethius a filozófia vigasztaló erejéről. = Délvidéki Szemle, 1944. 3. évf. 8–14. p.

476. Sokrates és Európa. = Délvidéki Szemle, 1944. 3. évf. 97–102. p.
 477. Marcus Aurelius elmékedései. = Délvidéki Szemle, 1944. 3. évf. 149–154. p.
 478. Milyen igehirdetést várunk? = Egyházi Híradó, 1944. 23. évf. 15–16. sz. 1–2. p.
 479. A művészet. (A filozófia című műből.) = Magyar Kulturszemle, 1944. 7. évf. 9. sz. 163–164. p.

1946

480. A vezetők felelőssége. = Szegedi Kis Ujság, 1946. jún. 23. 1. p. aláírás nélkül
 481. Ifjúságunk kérdései I.–II.–III. = Szegedi Kis Ujság, 1946. jún. 29. 3. p., júl. 4. 1. p., júl. 7. 1–2. p.
 482. Az emberi jogok deklarálása. = Szegedi Kis Ujság, 1946. júl. 5. 1. p. aláírás nélkül
 483. Tudomány és demokrácia. = Szegedi Kis Ujság, 1946. júl. 11. 1–2. p. aláírás nélkül
 484. Egyház és iskola. = Szegedi Kis Ujság, 1946. júl. 18. 1–2. p. aláírás: hnj
 485. Parasztkollégium. = Szegedi Kis Ujság, 1946. aug. 4. 3. p.
 486. Önvizsgálat. = Szegedi Kis Ujság, 1946. aug. 18. 1–2. p.
 487. Szabadművelődés. = Szegedi Kis Ujság, 1946. szept. 8. 5. p.
 488. Páris. = Szegedi Kis Ujság, 1946. szept. 10. 6. p. aláírás: hnj
 489. Magyar vigasztalás. = Szegedi Kis Ujság, 1946. szept. 15. 1. p. *
 490. „Emlékezzünk régiekről”. = Szegedi Kis Ujság, 1946. okt. 6. 1. p. aláírás: hnj
 491. Kulturhét Szegeden. = Szegedi Kis Ujság, 1946. okt. 20. 1. p. aláírás: hnj

492. Szeged és a kultúra. = Szegedi Kis Ujság, 1946. okt. 23. 1–2. p. aláírás: hnj
 493. Közömbösség? = Szegedi Kis Ujság, 1946. okt. 30. 1. p. aláírás: hnj
 494. A polgári eszme. = Szegedi Kis Ujság, 1946. nov. 3. 1–2. p.
 495. A szeretet és a politika. = Szegedi Kis Ujság, 1946. nov. 17. 1. p.
 496. Demokrácia és demokrácia. = Szegedi Kis Ujság, 1946. nov. 24. 1–2. p. aláírás: hnj
 497. Angolok. = Szegedi Kis Ujság, 1946. dec. 1. 4. p. aláírás nélkül
 498. A háború halála. = Szegedi Kis Ujság, 1946. dec. 8. 1. p. aláírás nélkül
 499. A jó modor. = Szegedi Kis Ujság, 1946. dec. 15. 1. p. aláírás nélkül
 500. Pedagógusok dolga. = Szegedi Kis Ujság, 1946. dec. 18. 1. p. aláírás nélkül
 501. Elméletek és valóságok. = Szegedi Kis Ujság, 1946. dec. 20. 1. p. aláírás nélkül
 502. Karácsonyi gondolatok. = Szegedi Kis Ujság, 1946. dec. 25. 3. p.
 503. A szélkakasok. = Szegedi Kis Ujság, 1946. dec. 29. 1. p. aláírás nélkül

1947

504. A kétarcú ember. = Pantheon, 1947. 1. füzet. 23–34. p. aláírás: Simon Péter
 505. A szellem. Hegeltől. Ford. Szánthó Tamás [Halasy-Nagy József] a Világtörténelem Filozófiája című műből. II. 1. b. = Pantheon, 1947. 1. füzet. 73–78. p.
 506. Pascal gondolataiból. (Ford. Halasy-Nagy József.) = Pantheon, 1947. 1. füzet. 79–80. p.
 507. Hitviták. = Szegedi Kis Ujság, 1947. jan. 4. 1. p. aláírás nélkül

508. Pártjelvények. = Szegedi Kis Ujság, 1947. jan. 10. 1. p. aláírás nélkül

509. Értelmi vagy érzelmi politika? = Szegedi Kis Ujság, 1947. jan. 17. 1. p. aláírás nélkül

510. Erkölcsi zűrzavar. = Szegedi Kis Ujság, 1947. jan. 21. 1. p. aláírás nélkül

511. Kelet vagy Nyugat? = Szegedi Kis Ujság, 1947. jan. 28. 1. p. aláírás nélkül

512. Hagyomány és forradalom. = Szegedi Kis Ujság, 1947. feb. 8. 1. p. aláírás nélkül

513. A politikustól az államférfiig. = Szegedi Kis Ujság, 1947. márc. 2. 1. p. aláírás nélkül

514. A szabadság. = Szegedi Kis Ujság, 1947. márc. 15. 1. p. aláírás nélkül

515. A család. = Szegedi Hírlap, 1947. máj. 18. 1. p.

516. Romok fölött. = Szegedi Hírlap, 1947. máj. 25. 1. p.

517. A karácsonyi szózat. = Szegedi Hírlap, 1947. dec. 25. 1. p.

518. Magyarság és demokrácia. = Szegedi Hírlap, 1947. dec. 25. 7. p.

519. A szegedi költő. A Juhász Gyula Társaság ünnepi ülésére. = Tiszatáj, 1947. 1. évf. 2. sz. 2–4. p.

1948

520. Életeszményeink változásai. Szeged, 1948. 24 p. Kiad: a Filozófiai Intézet.

1951

521. Aristoteles: Metafizika. (Válogatott fejezetek.) Ford. Halasy-Nagy József. Összeáll. Zoltai Dénes. Bp. 1951. Tankönyvkiadó. 253 p.

1957

522. Aristoteles: Metafizika. Ford. Halasy-Nagy József. Segédanyag az I–IV. és V. éves filozófia szakosok számára. Kézirat. Bp. 1957. Felsőokt. Jegyzet-ellátó Vállalat. 380 p. (ELTE BTK)

1963

523. Teológia és filozófia. D. Dr. Pröhle Károly leveleiből. = Theológiai Szemle, Uj folyam. 1963. 6. évf. 11–12. sz. 336–339. p.

1973

524. Locke, John: Levél a vallási türelemről. (Latin szöveg és magyar fordítás.) Halasy-Nagy József fordítása alapján az eredetivel egybevetette és átdolgozta Gecse Gusztáv. Szövegkritika és előszó: Raymond Klibansky. Bev. Mátrai László. Bp. 1973. Akadémiai. 131 p. (Filozófiai Írók Tára. Uj Folyam. 34.)

1982

525. Locke, John: Levél a vallási türelemről. (Latin szöveg és magyar fordítás.) Halasy-Nagy József fordítása alapján az eredetivel egybevetette és átdolgozta Gecse Gusztáv. Szövegkritika és előszó: Raymond Klibansky. Bev. Mátrai László. Bp. 2. kiadás. 1982. Akadémiai. 131 p. (Filozófiai Írók Tára. Uj Folyam. 34.)

1991

526. A filozófia. Bp. 1944. Pantheon. 404 (2) p. Reprint. Bp. 1991. Akadémiai.

1992

527. Aristoteles: Metafizika. Ford., bev., magyarázta: Halasy-Nagy József. Kiad. az MTA Filozófiai Bizottsága. Bp. 1934. 411 p. (Az Akadémia Filozófiai Könyvtára. 9.) Reprint. Kiadó a Hatágú Síp Alapítvány. Bp. 1992.
528. Locke, John: Levél a vallási türelemről. Halasy-Nagy József fordítása alapján az eredetivel egybevetette és átdolgozta Gecse Gusztáv. Tanulmány, jegyzetek és bibliográfia:

Reisinger János. Kiadó a Bibliaiskolák Közössége. Bp. 1992. 88 p. (Oltalom-Könyvek)

529. Történeti bevezetés a filozófiába. Bp. 1942. Pantheon. 183 (5) p. Reprint. Kiadó a Ráday Kollégium. Bp. [1992]

1993

530. A filozófia nagy rendszerei. Bp. 1929. 77 p. (A Magyar Szemle Kincsesára. 76.) Reprint. Kiadó a Hatágú Síp Alapítvány. Bp. 1993. címlap: Nagy József (Halasy).

After 1956, the yearbooks of Hungarian museums sprang up like mushrooms (quickly, in great numbers and by themselves). One of these yearbooks was published by the Ferenc Móra Museum as a periodical on the archaeology, ethnography, local history and natural history of the central Karpathian Basin, a region which has an importance even from a larger, Central European perspective. At the time of their launching, these yearbooks – containing studies of regional importance or findings concerning their region – were published under the auspices of either a large regional center or a regional museum with well-established, illustrious traditions, and their periodical status was later legalized by statutory order, because these miscellaneous publications had made important contributions to the academic activity going on in their respective regions and gained distinction for them. Thus the Ferenc Móra Museum published studies concerning County Csongrád. Unlike in the pre-war years, the Museum undertook teaching activity, too, and has been offering courses for students in archaeology at the University ever since.

Almost forty years after the launching of the yearbook, it had to be admitted that the former scope of this periodical had become too narrow, too limited for our new purposes, as the Museum managed to come up to modern standards during the past decades and, therefore, a change of form and arrangement was urgently needed. This concerned the length and the contents of our publication, as well as the technical conditions of production, the availability and the marketing. We do not want to conceal that the periodical is intended for circulation in Hungary and abroad, mainly through sale and profitable exchange, in order that the Museum may develop its library collection, and provide it with up-to-date information. For this reason, a decision was taken to divide the yearbook into 5 sections. These are the following:

Régészeti Tanulmányok – Studia Archaeologica
Történeti Tanulmányok – Studia Historica
Néprajzi Tanulmányok – Studia Ethnographica
Természettudományi Tanulmányok – Studia Biologica
Irodalom- és Művészettörténeti Tanulmányok –
Studia Historiae Litterarum et Artium

In future, the frequency of publication of the former yearbook will not be annual, as before, but irregular, and it will come out whenever the Museum will be in the position to present new achievements and findings by its staff to the profession. It must be mentioned, however, that the chances of publishing our new findings will be strongly influenced by the financial conditions and resources of the Museum.